श्रीभक्तामरस्तोत्रपादपूर्तिरूपस्य

काव्यसङ्ग्रहस्य प्रथमो विभागः

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिकृतवीरभक्तामर-
श्रीभावप्रभसूरिरचितनेमिभक्तामरस्तोत्रद्वयम्
स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्

श्रीमानतुङ्गसूरिसदृब्धभक्तामरस्तोत्र-श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीतगिरिनार-
गिरीश्वरकल्परूपपरिशिष्टद्वयान्वितम् ।

गुर्जरभाषानुवादविवरणादिपरिष्कृतं संशोधितं च

कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुषा हीरालालेन ।

प्रसिद्धिकारक —
शाह वेणीचन्द्र सूरचन्द्र ।

कार्यवाहिनी—
श्रीमती आगमोदयसमितिः ।

वि सं १९८२] वीरसंवत् २४५२ [इ स १९२६



Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press,
318 A, Thakurdwar, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for Shree Agamodaya Samiti
at the Office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund,
114/116 Javeri Bazar, Bombay.

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્રની પાદ-પૂર્તિરૂપ

કાવ્ય-સંગ્રહનો પ્રથમ વિભાગ.



ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત વીર-ભક્તામર

તથા

શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત નેમિ-ભક્તામર

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે

શ્રીભક્તામર-સ્તોત્ર તથા શ્રીગિરિનાર-ગિરીશ્વર-કલ્પ.



સંશોધન, ભાષાન્તર તથા વિવેચન કરનાર
પ્રો૦ હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,
ન્યાયકુસુમાંજલિ તથા શૃંગાર વૈરાગ્ય-તરંગિણીના અનુવાદક

પ્રસિદ્ધ કર્તા—
શ્રીઆગમોદયસમિતિ તરફથી
શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ, મુંબાઇ

પ્રથમ આવૃત્તિ—પ્રતિ ૧૨૫૦

[વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨] વીર સંવત્ ૨૪૫૨ [ઇ. સ. ૧૯૨૬

મૂલ્ય રૂ ૩-૦-૦

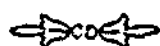
શાહ વેણીચંદ સૂરચંદે શ્રીમતી આગમોદયસમિતિ માટે
નં. ૧૧૪/૧૧૬ જવેરી બજાર મુંબાઈની શેઠ દેવચંદ
લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની
ઑફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

છાપનાર-મંગેશ નારાયણ કુલકર્ણી, કર્નાટક પ્રેસ, ૩૧૮ એ, ઠાકુરદ્વાર, મુંબઈ.



શ્રીમદ્‌વિજયાનન્દસૂરીશ્વરના પટ્ટધર શ્રીમદ્‌વિજયકમલસૂરિશજના
પ્રથમ પટ્ટધર જ્યોતિ શાસ્ત્રવિશારદ શ્રીવિજયદાનસૂરિનો

અભિપ્રાય.



"શ્રીવીરભક્તામર, નેમિભક્તામર એ વિગેરે તો પ્રાચીન પુરૂષોની કૃતિઓ રહી એટલે તેને માટે તો કહેવાનુંજ શું હોય ? મૂળ ભક્તામરનું છેલ્લું એક એક પદ લઇને તેની સાથે પોતાના ત્રણ પાદ રચી પાદપૂર્તિ કરવી અને અભિધેય અર્થના એકતારમાં જરાય ત્રુટી આવવા ન દેવી એ તો તે કાળની શાસન રસિક કાવ્ય કુશળતાની એક પરાકાષ્ઠાજ કહેવાય કહેવાની જરૂર નથી કે વાચનાર આ કાવ્યોના પ્રત્યેક શ્લોકમાં કઇ અસામાન્ય વિદ્વત્તા, આલંકારિક અર્થ-ગૌરવ અને અખૂટ કાવ્યરસ રહેલો જોઇ શકશે

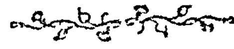
આ કાવ્યોનું ભાષાંતર થવાથી ગુજરાતી વાચનારાઓ તેનો સંપૂર્ણ લાભ લઇ શકશે એ નિઃસંશય છે ભાષાંતરોમાં જે કેટલીક વખત મૂળની ઝમક તુટી જવાની અને પોતાની મતિને અનુસરતી ધાલમેલ કરવાની ક્રિયાદિ થાય છે તે આ ભાષાંતરમાં દૂર થયેલી જોઇ શકાય છે એનો શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ, ભાવાર્થ, સ્પષ્ટીકરણ, વિવેચન ને ટિપ્પણ વિગેરે કરવામાં ભાષાંતરકાર ભાઇ હીરાલાલે સારો પ્રયાસ કર્યો છે અને વાચકોને રસ ઉપજાવવા સાથે બહોળું જ્ઞાન આપ્યું છે ભાષા પણ સીધી, સાદી અને સરળ વાપરી છે જે સૂત્રાદિ વાચવાનોજ શ્રાવકોને નિષેધ છે તેનું ભાષાંતર કરવાની નિષિદ્ધ દિશામાં ગમન કરવાને આજ જેઓ પ્રેરાય છે તેને બદલે તેઓ, આ કાવ્યોના ભાષાંતરથી જે શાસ્ત્રશૈલી પ્રમાણે જોતા યોગ્ય ભાષાંતરોજ કરીને જૈન સાહિત્યની સાચી સેવા બજાવવા પ્રેરાય અને સંસ્કૃત ભાષાના અનભિજ્ઞો જે સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ રસ લેતા શીખે તો તે તદ્દન ઇચ્છવા યોગ્ય છે આવા જુના ચમત્કારી અને વિશેષ લોકોપકારક ગદ્યપદ્ય (અનુમત) સાહિત્યને લોક ભાષામાં બહાર લાવવા માટે જે પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા તરફથી ભાઇ જીવણચંદ આદિના પ્રયાસો થાય છે તે સાર્થક છે સમ્યગ્ જ્ઞાનપ્રચારાદિના કારણે આવા ભાષાંતરો હિંદી વિગેરે દરેક ભાષામાં ખાસ કાળજી અને આધાર નીચે યોજાય એ જરૂરનું છે"

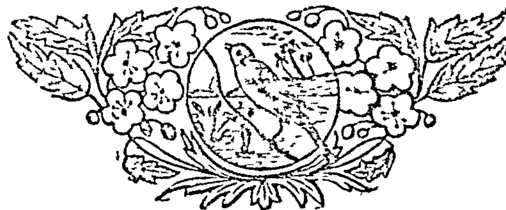
અમદાવાદ,
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨
ચૈત્ર શુદ ૪, શુક્રવાર

વિજયદાનસૂરિ



વિષયાનુક્રમણિકા





श्रीसर्वज्ञाय नम

આમુખ



શ્રીમદ્ માનતુંગ સૂરિએ ચમત્કારિક શ્રીભક્તામરસ્તોત્ર રચ્યું છે આ સ્તોત્ર શ્વેતાંબર અને દિગંબર બન્ને સંપ્રદાયને અતિમાન્ય હોવાથી તેના ઉપર જેટલી ટીકાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે, તેટલી બીજા સ્તોત્રો ઉપર જોવામા આવતી નથી તેમજ એની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યો જેટલા દૃગોચર થાય છે તેટલા બીજા સ્તોત્રોના સમસ્યારૂપ કાવ્યો જોવામા આવતા નથી આ ઉપરાંત આ કાવ્યની વિશેષ ખૂબી તો એ છે કે આના દરેક શ્લોકને લગતા જૂદા જૂદા યન્ત્રો અને મન્ત્રો પણ ઉપલબ્ધ છે

જૈનોના મોટા ભાગનું મન્તવ્ય એવું છે કે—"ભક્તામરના અંત સિવાયના ચરણો ઉપર પણ સમસ્યારૂપ કાવ્યો રચાયેલા છે" પરંતુ અમારી પૂરતી તપાસમા અમને આવા કાવ્યો પ્રાપ્ત થયા નથી, પણ માત્ર અંતિમ ચરણની પાદપૂર્તિરૂપ ૭ કાવ્યો ઉપલબ્ધ થયા છે (એની વિશેષ વિગત માટે ૨૭ મું પૃષ્ઠ જુઓ) જેમાથી આ ગ્રંથમા ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિવિરચિત **વીરભક્તામર** તથા શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત **નેમિભક્તામર** એમ બે સમસ્યા-કાવ્યો તેમજ પરિશિષ્ટમા મૂલ **ભક્તામર** અને અનુવાદસહિત **ગિરનારકલ્પ** પાઠકવર્ગ સમક્ષ રજુ કરતા અમોને પરમ આહ્લાદ થાય છે

આના બીજા વિભાગમા શ્રીધર્મસિંહસૂરિવિરચિત **સરસ્વતીભક્તામર** અને મુનિવર્ય શ્રીકીર્તિવિમલકૃત **શાન્તિભક્તામર** છપાવવા શરૂ થયેલા છે, જ્યારે ત્રીજા વિભાગમા ઉપાધ્યાય શ્રીસમયસુન્દરગણિકૃત **ઋષભભક્તામર** અને મુનિરાજ શ્રીરત્નસિંહકૃત **નેમિભક્તામર** (પ્રાણપ્રિય કાવ્ય) પ્રસિદ્ધ કરવાનો પ્રબન્ધ આદરવામા આવ્યો છે

આ પ્રથમ વિભાગમા પ્રસિદ્ધ કરેલા સટીક કાવ્યો અગાઉ **શ્રીયશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા** (મહેસાણા) તરફથી બહાર પડ્યા હતા જેનો ઉપયોગ કરવાની શેઠ **વેણીચંદ સૂરચંદ**, સેક્રેટરી શ્રીયશોવિજયજી જૈન પાઠશાળાએ અમને રજા આપી હતી એ ઉપરથી અમે **વીરભક્તામર** બીજી હસ્ત-લિખિત પ્રતિના અભાવે તૈયાર કરાવ્યું છે અને તે માટે અમે એ સંસ્થાના ઋણી છીએ

નેમિભક્તામરની હસ્ત લિખિત પ્રતિ અમોને મુનિરાજ **હંસવિજયજી** તરફથી મળી હતી જે બદલ એઓશ્રીના પણ અમે ઋણી છીએ

આ અમૂલ્ય ગ્રંથનું સંશોધનાદિક કાર્ય મુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ શ્રીમદ્ **વિજયાનન્દસૂરીશ્વર** (**આત્મારામજી** મહારાજ) અને મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને ગુરુ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી સ્વર્ગસ્થ ગ **રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના** જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર **હીરાલાલ રસિકદાસ** એમ એ દ્વારા કરાવવામા આવ્યું છે એઓએ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાતમા કર્તાઓના જીવન તથા અન્ય સદુપયોગી વગેરેના સંબંધમા સવિસ્તર ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તત્સંબંધી અત્રે લખવું અમે ઉચિત ધારતા નથી

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અત્યાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂળ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સં૦ ૧૯૭૮ ની **રતલામ**ની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે **વિશેષાવશ્યક ભાષાંતર** ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો અને જેનો ૨ જો ભાગ પણ અમે થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છિયે.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાંતર માત્ર ભાષાંતર તરીકેજ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથને જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અલ્પ અભ્યાસીઓને સુગમતા થઇ પડે તેટલા માટે અન્વય અને શબ્દાર્થ તેમજ જિનસિદ્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગને સહાયભૂત અને સરળતાથી સમજી શકાય તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રન્થના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી બીજા ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રન્થો સંબંધે કાંઇ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઇ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઇ સૂચના કરવાની યોગ્ય લાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રંથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં ઉપર સૂચવેલી છ પાદપૂર્ત્તિરૂપ કૃતિઓ ઉપરાંતની, વિશેષ પાદપૂર્ત્તિરૂપ કૃતિઓની પ્રતિઓ જેમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

અત્યાર સુધીના ગ્રંથો પોથી આકારમાં એટલે સુપર રોયલ સાઈઝમાં ૧૨ પેજી આકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. **વિચારસાર પ્રકરણ**ને ડેમી ૮ પેજી પુસ્તક આકારે અને **વિશેષાવશ્યક** ભાષાંતરને સુપર રોયલ સાઇઝમાં ૮ પેજી પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી ગ્રંથો ક્રાઉન ૧૬ પેજી પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે, જ્યારે આ ગ્રંથને ક્રાઉન ૮ પેજી સાઇઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે ૪૮ રતલી ક્રોક્ષલી લાયન લેજર (Croxley Lion Ledger) જાતના કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જે **આગમોદય સમિતિ** દ્વારા અપૂર્વ ગ્રન્થો બહાર પડ્યા છે તે સમિતિનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખાશે નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જીલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના **ભોયણી** ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ ના મહાશુદ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની જાન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખે) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈન સમુદાયમાં ઘણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯ મા તીર્થંકર **શ્રીમલ્લિનાથ**ની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રી**આનંદસાગર**

(આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીઆનંદસાગરસૂરિ)ની સૂચનાથી તથા પંન્યાસ શ્રીઆનંદવિજય, (સ્વર્ગસ્થ) પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીમેઘવિજય (શ્રીવિજયમેઘસૂરિ) અને બીજા જુદા જુદા ગચ્છના અન્ય જૈન સાધુઓ તથા ઘણા જૈન ભાઇઓના અભિપ્રાયથી શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ તથા અન્ય ગૃહસ્થોએ આ સંસ્થાની સ્થાપના કરી હતી તે દિવસ મલ્લિનાથની પ્રતિષ્ઠાનો હોવાથી ઘણા જૈનો તેમજ જૈન સાધુઓ અત્રે એકઠા થયા હતા

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાર્થ મુનિરાજ પાસેથી અન્ય મુનિવર્યો આગમોની વાચના લઇ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તથા (૨) વિદ્વાન્ મુનિરાજોની દૃષ્ટિ હેઠળ શોધાવીને જોઇતી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે

કાર્ય સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (ખેડા જીલ્લામાં) કપડવંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામમાં આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ યોજવામાં આવ્યો હતો આનો લાભ ઘણા સાધુ સાધ્વીઓએ લીધો હતો

બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મના પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યા છે જેની વિગત અંતમાં રજુ કરવામાં આવી છે

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ઘણા સભાસદો છે તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે મુજબ છે

૧	શેઠ વેણીચંદ સૂરચંદ	મેસાણા
૨	,, મણીલાલ સુરજમલ ઝવેરી	પાલણપુર
૩	,, *હીરાલાલ બંડોરદાસ	રાધનપુર
૪	,, ભોગીલાલ હાલાભાઇ	પાટણ
૫	,, કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬	,, ચુનીલાલ છગનલાલ શ્રોફ	સુરત
૭	,, કમળશીભાઇ ગુલાબચંદ	રાધનપુર
૮	,, જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી	મુંબાઇ

કાર્યાલયો—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઑફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજા સ્થળે સગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી હમણાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઑફીસ મુંબાઇમાં ઝવેરી બજાર નં ૧૧૪/૧૧૬ ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની ગ્રન્થોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઇની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે

મુંબાઈ,
મહાવીરજન્મજયંતી સંવત્ ૧૯૮૨
દ્વિતીય ચૈત્ર શુક્લ ૧૩, રવિવાર

જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી,
માનદ સેક્રેટરી

* શ્રીયુત હીરાલાલ બંડોરદાસના થયેલા અચાનક અવસાનની નોંધ લેતા અમોને અત્યન્ત દિલગીરી થાય છે અમે તેઓશ્રીના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ઇચ્છીએ છીએ.



પ્રસ્તાવના

આ પ્રથમ વિભાગમા શ્રીમાનતુગસૂરિકૃત ભક્તામર સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની સમસ્યારૂપ વીર ભક્તામર તથા નેમિ-ભક્તામરનો તેમજ અતમા પરિશિષ્ટ તરીકે આપેલા મૂળ ભક્તામર સ્તોત્રનો[1] તથા શ્રીગિરનારકલ્પ તેમજ તેના ભાષાન્તરનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે આમાના વીર ભક્તામરના ભાષાન્તરાદિકનો પ્રારમ્ભ ઇ સ ૧૯૨૩ ના નવેમ્બર માસની શરૂઆતમા કરવામા આવ્યો હતો, પરતુ સાસારિક ઉપાધિઓને લીધે તે કાર્ય હુ લગભગ એક વર્ષ સુધી હાથમા લઇ શક્યો હતો નહિ ઇ સ ૧૯૨૪ ના ડિસેમ્બર માસમા મેં એ કાર્ય ફરીથી હાથમા લીધુ અને નાતાલની રજા દરમ્યાન તે પૂર્ણ કર્યું એટલુંજ નહિ, પરતુ મેં નેમિ-ભક્તામર અને દ્વિતીય વિભાગમા આપવામા આવનાર સરસ્વતી ભક્તામરના ભાષાન્તરાદિકની શરૂઆત પણ કરી

જેમ શ્રીશોભનમુનિવર્યકૃત સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકાને અગે પદચ્છેદાત્મક અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને સ્પષ્ટીકરણ તૈયાર કરી તેને સાગોપાગ બનાવવા મેં પ્રયાસ કર્યો હતો તેમ આ બે કાવ્ય પરત્વે પણ મેં પ્રયાસ કર્યો છે પરતુ અહિ આ વિશેષતા એ છે કે તે પુસ્તકમા જેમ પ્રત્યેક પદ્યનુ મેં શીર્ષક (મથાળુ) તયાર કર્યું હતુ તેમ મેં અત્ર કર્યું નથી

વીર-ભક્તામરના સબધમા તો સ્વય કવિરાજે ઘણે સ્થળે પદ્યોના શીર્ષકોનો નિર્દેશ કર્યો છે, કિન્તુ એટલું તો મારે ઉમેરવુ પડશે કે ૧૪મા, ૨૦મા, ૨૨મા, ૨૬મા અને ૨૭મા તેમજ ૨૯મા થી તે ૩૧મા સુધીના અને ૩૯મા પદ્યના શીર્ષકોનો કવિરાજે ઉલ્લેખ નહિ કરેલો હોવાથી તે કાર્ય મેં કર્યું છે આ વાત ધ્યાનમા આવે તેટલા માટે તેમા મેં કવિરાજની પદ્ધતિથી અન્ય પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો છે

નેમિ-ભક્તામરમા તો તેના કર્તા શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ઘણા પદ્યનુ મથાળુ બાધ્યુ નથી પરતુ આ કાવ્યનો વિષયજ એવો છે કે તેમ કરવુ વાસ્તવિક છે એથી કરીને તો મેં પણ શીર્ષકો તેમજ ઘણી વાર સ્પષ્ટીકરણ પણ આપ્યા નથી

વીર ભક્તામર તૈયાર કરવામા મને શ્રીયશોવિજય જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા શ્રીસ્તોત્રરત્નાકર (પ્રથમ ભાગ) એ નામના પુસ્તક સિવાય અન્ય કોઇ સાધન મળ્યુ નથી, પરતુ નેમિ ભક્તામર તૈયાર કરવામા તો આ પુસ્તક ઉપરાત સ્વર્ગસ્થ ન્યાયામ્ભોનિધિ શ્રીમાન્ વિજયાનંદસૂરીશ્વર (આત્મારામજી)ના શિષ્ય વર્ય મુનિરાજ હંસવિજયજી તરફથી મળેલી હસ્તલિખિત પ્રતિનો પણ મેં ઉપયોગ કર્યો છે આ પ્રતિ

૧ પ્રથમ પરિશિષ્ટમાં ભક્તામર-સ્તોત્ર આપવાનો હેતુ એ છે કે ખાસ કરીને અજૈન પાઠક વર્ગને મૂળ કૃતિ જોવાનો લાભ મળે દ્વિતીય પરિશિષ્ટ તરીકે શ્રીગિરિનારકલ્પ આપવાનું કારણ એ છે કે નેમિ-ભક્તામર કાવ્યના નાયક નેમિનાથનો આ ગિરિનાર ગિરિ સાથે વિશેષ સબધ છે, કેમકે ત્યા તેમનાં ત્રણ કલ્યાણકો થયાં છે

જેવી જોઇએ તેવી શુદ્ધ નથી. ફક્ત અક્ષરોજ ખૂટે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ એક બે સ્થળે તો આખી પંક્તિની પંક્તિ દૃષ્ટિ-ગોચર થતી નથી. ૧૯ મો શ્લોક પણ ત્યાં આપેલો નથી.

આ પ્રમાણેની આ પ્રતિમાં અપૂર્ણતા હોવા છતાં પણ એકંદર રીતે તે મને સહાયભૂત થઇ પડી છે, કેમકે મુદ્રિત પુસ્તકમાં આવતા પાઠો સાથે સરખામણી કરી પાઠાન્તરો આપવામાં તેમજ મુદ્રિત પુસ્તકમાં પણ કેટલેક સ્થલે જે પાઠો હોવા જોઇએ તે ત્યાં હતા નહિ તેવે સ્થલે હું આ પ્રતિનો ઉપયોગ કરી શક્યો છું. આ ત્રિપાઠી પ્રતિ છે. મધ્યમાં મૂળ શ્લોકો આપેલા છે અને ઉપર નીચે ટીકા આપી છે. આમાં બધાં મળીને ૧૪ પત્રો છે. પ્રત્યેક પત્રમાં બંને બાજુએ સરેરાસ સોળ સોળ લીટીઓ છે અને પ્રત્યેક લીટીમાં ચાળીસ ચાળીસ અક્ષરો છે. વળી સં૦ ૧૭૮૪ માં લખાયેલી પ્રતિ ઉપરથી સં૦ ૧૯૬૦ માં આ પ્રતિ લખવામાં આવી છે એમ આ પ્રતિના શ્લોકાન્તમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

વીર-ભક્તામર તેમજ **નેમિ-ભક્તામર**ના ભાષાંતરાદિકની સંપૂર્ણ પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરીને તે મેં શ્રીયુત **જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી**ની સૂચના અનુસાર આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય **આનન્દસાગરસૂરિજી** ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રીએ પોતાના શિષ્ય **માણિક્યસાગરજી** દ્વારા આ સાદ્યન્ત તપાસી મોકલવા કૃપા કરી હતી. આ પ્રેસ-કૉપી પાછી મળતાં ઇ. સ. ૧૯૨૫ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં તે **કર્ણાટક** મુદ્રણાલયમાં છાપવા આપવામાં આવી હતી. પહેલી વારનું પ્રુફ હું જાતે તપાસતો હતો. શ્રીમાન્ **જીવણચંદ**ની સૂચના મુજબ બીજી વારના પ્રુફની એક નકલ **આનન્દસાગરસૂરિજી** ઉપર અને બીજી નકલ અનુયોગાચાર્ય (પં૦) **ક્ષાન્તિવિજયજી** ઉપર મોકલવામા આવતી હતી. **ક્ષાન્તિવિજયજી** તરફથી આ બીજી નકલ પાછી મળતાં તેમણે કરેલી સચનાઓ તરફ બનતું ધ્યાન આપી તેમાં યથાયોગ્ય ફેરફારો કરી તે પ્રુફ હું મુદ્રણાલય ઉપર રવાના કરી છેવટનું પ્રુફ મંગાવતો હતો. એટલામાં આચાર્યશ્રી તરફથી પ્રુફ જોવાઇ આવતાં તદનુસાર છેવટના પ્રુફમાં સુધારાવધારા કરી તે છાપવા માટે મોકલી આપતો હતો. અત્ર મારે એ પણ ઉમેરવું જોઇએ કે ઘણીખરી વાર મને મારા લઘુ બન્ધુ પ્રો૦ **મણીલાલ** તરફથી છેવટનું પ્રુફ તપાસવામાં અને શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં **વિજયદાન**સૂરિજી તરફથી સહાય મળી હતી.

અંતમાં આ પુસ્તકને અંગે જે જે વ્યક્તિઓ તરફથી મને મદદ મળી છે, તે તે વ્યક્તિઓનો તદંશે હું આભારી છું એમ નિવેદન કરતો તેમજ મતિ-દોષ કે મુદ્રણ-દોષને લીધે આ પુસ્તકમાં જે ન્યૂનતા દૃષ્ટિ-ગોચર થતી હોય તે તરફ સજ્જનો ક્ષમા-દૃષ્ટિ રાખશે એવી તેમને વિજ્ઞપ્તિ કરતો હું આ લઘુ પ્રસ્તાવના પૂર્ણ કરૂં છું.

ભગતવાડી, ભૂલેશ્વર,
મુંબાઇ.
વીર સંવત્ ૨૪૫૨; કાર્તિક શુક્લ પૂર્ણિમા.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

---

૧ **વીર-ભક્તામર**નાં તો બીજી વારના સમસ્ત પ્રુફો **સાગરાનંદ**સૂરિજી ઉપર મોકલવામાં આવ્યાં હતાં અને તે તેમની તરફથી જોવાઇને પણ આવ્યાં હતા. પરંતુ **નેમિ-ભક્તામર**ના સંબધમાં તો નવ પદ્યો સુધીનાંજ પ્રુફો મેં તેમના ઉપર મોકલાવ્યાં હતાં. બાકીનાં પ્રુફો નહિ મોકલવાનું કારણ એ હતુ કે એક તો તેઓએ વિહાર શરૂ કર્યો હતો અને બીજું પ્રેસ-કૉપી તેમની તરફથી સાદ્યન્ત તપાસાઇને આવી હોવાથી પ્રુફ મોકલવાની ખાસ જરૂર જેવું હતું નહિ, કેમકે પહેલી વારના પ્રુફમાં ભાગ્યેજ સુધારા-વધારા કરવામાં આવતા હતા.

ઉપોદ્‌ઘાત

પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવાનો હેતુ—

મનુષ્યના સ્વભાવ પરત્વે વિચાર કરતા એમ લાગે છે કે અન્યનુ અનુકરણ કરવા—ભલે પછી તે વાસ્તવિક હોય કે અવાસ્તવિક હોય તો પણ તેમ કરવા સામાન્ય મનુષ્યો તો લલચાય છે જે સાધન દ્વારા એક મનુષ્ય વિદ્યા, કીર્તિ કે ધન સંપાદન કરતો દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે સાધનને પ્રાપ્ત કરી તદનુસાર વર્તન કરવા અન્ય તૈયાર થઈ જાય છે કીર્તિના અર્થી કેટલાક કવિઓના ઉપર પણ આવી અસર થઇ છે એમ કહેવામા આવે છે

દાખલા તરીકે, મહાકવિ કાલિદાસના મેઘદૂતની મોહિનીમા મુગ્ધ બની તેના જેવુ દૂત-કાવ્ય રચી કીર્તિ મેળવવા કેટલાક જૈન અને અજૈન કવિઓએ પ્રયાસ કર્યો છે, જ્યારે કેટલાક મહર્ષિ ભર્તૃહરિના શતકોને અને તેમા ખાસ કરીને [4]વૈરાગ્ય-શતકને લક્ષ્યમા રાખી તેવા શતકો રચવા કલમ હાથ ધરી છે કેટલાક જયદેવના જેવુ ગીત-ગોવિન્દ રચી પોતાનો કીર્તિ-સ્તંભ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો છે

આ તો અજૈન કાવ્યોની વાત કરી પરતુ આ હકીકત જૈન કાવ્યોના સબધમા પણ ઘટી શકે છે એમ કહેવામા આવે છે જેમકે શતાર્થિક શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત (પ્રસાદતા, અને સરલતાથી વિભૂષિત) સિન્દૂર-પ્રકરના અનુકરણરૂપ [5]કર્પૂર પ્રકર, કસ્તૂરી-પ્રકર અને હિંગુલ-પ્રકર રચવામા આવ્યા છે

---

૧ સરખાવો—

" गतानुगतिको लोको, न लोकः पारमार्थिकः ।
वालुकालिङ्गमात्रेण, गतं मे ताम्रभाजनम् ॥ १ ॥ "

૨ મેઘદૂતના સમસ્ત શ્લોકોના એક અથવા બે ચરણો લઇને પાર્શ્વાભ્યુદય નામનુ કાવ્ય રચનારા શ્રીજિનસેનસૂરિ (આ કાવ્ય છપાયેલું છે, એના સબધમા પ્રો૦ કે. બી. પાઠકનુ એમ માનવુ છે કે એ મૂળ મેઘદૂત કરતા ચડિયાતું કાવ્ય છે), પવન-દૂતના કર્તા વાદિચન્દ્ર (આ કાવ્ય મેઘદૂતની છાયારૂપ છે અને તે મુદ્રિત છે) ચન્દ્ર દૂતના કર્તા જમ્બૂકવિ, નેમિદૂતના કર્તા સાંગણસુત વિક્રમ, શીલદૂતના કર્તા ચારિત્રસુંદરગણિ (આ ઘણુ પ્રાસાદિક કાવ્ય છે અને તે મુદ્રિત છે), ઇન્દુ દૂતના કર્તા વિનયવિજયગણિ, મેઘદૂતના કર્તા વિક્રમ મત્રી, મેઘદૂત સમસ્યા લેખના કર્તા ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજય અને જૈન મેઘદૂત (આ કાવ્ય કંઇ મેઘદૂતની પાદપૂર્તિરૂપ નથી, પરતુ ફક્ત નામમાં તેમજ તેના પ્રથમ શ્લોકના પ્રારભમાં મળતા આવતા છે)ના કર્તા મેરુતુગાચાર્ય તેમજ મનોદૂત અને ચેતોદૂતના કર્તાઓ (એમના નામો જાણવામાં આવ્યા નથી, ચેતોદૂત મુદ્રિત છે) વિગેરે જૈન કવિઓ થઇ ગયા છે

૩ અજૈન કવિઓમાં પવન દૂતના કર્તા ધોયિક, ઉદ્ધવ દૂતના કર્તા માધવ, મનોદૂતના કર્તા તૈલંગ વ્રજનાથ, પદાંક દૂતના કર્તા કૃષ્ણસાર્વભૌમ, હંસદૂતના કર્તા રૂપગોસ્વામી તેમજ કોકિલ સંદેશના કર્તા ઉદ્દંડ શાસ્ત્રી, શુક સંદેશના કર્તા લક્ષ્મીદાસ, હંસ સંદેશના કર્તા વેદાન્તદેશી વિગેરે કવિના નામો જાણીતાં છે

૪ પદ્માનંદ કવિએ વૈરાગ્ય શતક રચ્યુ છે આ કાવ્ય માળાના સપ્તમ ગુચ્છકમાં છપાયેલુ છે

૫ કર્પૂર પ્રકરના કર્તા હરિ સાધુ છે

આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત અજૈન અને જૈન કાવ્યોની છાયા કે પાદપૂર્તિરૂપે કાવ્યો રચવામાં માનવની અનુકરણરૂપ પ્રકૃતિ કારણભૂત હોય અને એ અનુકરણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મૂળ કર્તાના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા હોય એમ માની લઇએ, તોપણ મહાવાદી તાર્કિક-શિરોમણિ શ્રીસિદ્ધસેન દિવાકરના શબ્દ-લાલિત્ય અને અર્થ-ગૌરવથી અલંકૃત કલ્યાણ-મંદિર-સ્તોત્રના તેમજ શ્રીમાન્ માનતુંગસૂરિના પ્રસાદતાથી વિભૂષિત ભક્તામર-સ્તોત્રના અન્તિમ પાદ લઇને ફક્ત અનુકરણ કરવાના ઉદ્દેશથી અને તે પણ આ પ્રખર કવીશ્વરોની પ્રતિભાને પહોંચી વળવાના કે બલ્કે તેથી પણ વિશિષ્ટ પ્રકારનું પાણ્ડિત્ય પ્રકટ કરવાના હેતુથી જૈન કવિઓએ પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચ્યાં છે એમ માનવા મારૂં મન તો ના પાડે છે, કેમકે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાનો ઉદ્દેશ તે તે કૃતિઓ પ્રતિ બહુમાન હોવાને લીધે તેને ચિરસ્થાયી બનાવવાનો હોય એમ પણ સંભવી શકે છે.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ તપાસતાં એ સહેલાઇથી જોઇ શકાય છે કે અનેક અપૂર્વ ગ્રન્થો અત્યારે દૃષ્ટિ-ગોચર થતા નથી. વૈર-ભાવને લઇને ધર્માંધ અજૈનોને હાથે કેટલાએ જૈન ભંડારો અગ્નિદેવના બલિદાનરૂપ થયા છે. આવી પરિસ્થિતિમાં કોઇ પણ અપૂર્વ કાવ્યને અમર રાખવા લાલસા થાય તો તે પૂર્ણ કરવા તેના સમસ્ત શ્લોકોના પ્રત્યેક ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો રચવાં એ પણ એક જાતનો માર્ગ છે, જોકે બીજો માર્ગ એ પણ છે કે તે તે કાવ્યોની અનેક નકલો કરાવી અન્ય અન્ય સ્થળોમાં સ્થાપિત કરવી.

પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યની રચના—

અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્ય રચવું એ બાળકનો ખેલ નથી. મૂળ કાવ્યમાં જે જે વિશિષ્ટ ગુણોનો સદ્ભાવ હોય, તે તે ગુણોથી વિભૂષિત કાવ્ય રચવું એ પ્રતિભાશાળી મનુષ્યજ કરી શકે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય. કેમકે 'લાકડે માંકડું' વળગાડ્યાનો દોષ પોતાને શિરે ન આવે એટલા માટે પાદ-પૂર્તિ તરીકે લીધેલા પાદમાંથી નીકળતા અર્થનું અનુસન્ધાન કરવા તરફ પણ લક્ષ્ય આપવાની આવશ્યકતા રહે છે એ ભૂલવા જેવું નથી. વળી તેમાં પણ કોઇ મહાવ્યક્તિનું ચારિત્ર સાંગોપાંગ આલેખવું એ તો પ્રતિ-

---

૧ Indische Studien (vol. 14, pp. 357-371) માં ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ડૉ. યાકોબી (Jacobi)એ તૈયાર કરેલાં ભક્તામર અને કલ્યાણ-મંદિર સ્તોત્રનાં જર્મન ભાષાન્તર છપાયાં છે. આની પ્રસ્તાવનામાં તે વિદ્વાને એમ કહ્યું છે કે કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર ભક્તામર-સ્તોત્ર ઉપરથી રચવામાં આવ્યું છે. એટલે કલ્યાણમંદિર-સ્તોત્ર એ ભક્તામર-સ્તોત્રના અનુકરણરૂપ છે. આ તેમની માન્યતામાં હવે કંઇ ફેર પડ્યા છે કે નહિ તે મારા જાણવામાં આવ્યું નથી પરંતુ આ માન્યતા જૈન પરંપરાથી વિરૂદ્ધ છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવામાં આવે છે, કેમકે તેના સંબંધમાં અત્ર વિશેષ વિચાર કરવો યોગ્ય નથી.

૨ અન્તિમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે અન્ય ચરણોથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં સંપૂર્ણ કાવ્યો મારા જોવામાં આવ્યાં નથી, બાકી શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલાના શ્રીજૈનસ્તોત્ર-સંગ્રહના દ્વિતીય ભાગ (પૃ૦ ૧૫-૧૬)માં ભક્તામર તેમજ કલ્યાણ-મંદિરના પ્રથમ શ્લોકના પ્રત્યેક પાદથી પાદ-પૂર્તિ કરેલાં ચાર ચાર શ્લોકનાં બે કાવ્યો છે. અત્ર એ ઉમેરવું અનુચિત નહિ ગણાય કે આદિ મા અંતનું પાદ લઇને અનેક સ્તોત્રો રચાયાં છે એમ સાંભળવામાં આવતાં તદનુસાર પ્રથમ પાદની પાદ-પૂર્તિરૂપ કાવ્યો મેળવવાં મેં શ્રીયુત જીવણચંદ સાકરચંદ ઝવેરી દ્વારા ઘણા ભંડારોમાં તપાસ કરાવી, પરંતુ કોઇ સ્થળેથી પત્તો લાગ્યો નથી. વાસ્તે આ હકીકત વિચારણીય છે.

વિષય—

રાજીમતીની સાથે લગ્ન ગાંઠથી જોડાવાને માટે **નેમિનાથ** પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પ્રમુખ યાદવોની સાથે લગ્ન મંડપ સુધી આવી તોરણેથી પોતાનો રથ પાછો ફેરવી જાય છે તે પ્રસગથી આ કાવ્યનો પ્રારમ્ભ કરવામા આવ્યો છે તેમા વિરહિણી **રાજીમતી**ના ઉદ્ગારો એ આ કાવ્યનો મુખ્ય વિષય છે

છદ અને અલંકાર—

આ કાવ્ય છદની બાબતમા તો **વીર-ભક્તામર**ને મળતુ આવે એ દેખીતી વાત છે વળી પાદ-પૂર્તિરૂપ અલકાર પણ આ બને કાવ્યોમા મુખ્ય અલકારરૂપ છે એ પણ કઇ નિવેદન કરવાની જરૂર રહેતી નથી

વ્યાકરણ—

આ કાવ્યમા કોઇ પણ સ્થળે વ્યાકરણના નિયમોનો ભગ થયેલો જોવામા આવતો નથી છતા એટલુ તો ઉમેરવુ પડશે કે દશમા પદ્યના ત્રીજા ચરણમા 'च' અને 'इति' ની સધિ કરવામા આવી નથી તે વાસ્તવિક નથી એમ કોઇને ભાસે આનુ વ્યાકરણ દૃષ્ટિએ સમાધાન કરવામા આવે તે પૂર્વે મહર્ષિ ભર્તૃહરિએ રચેલા નિમ્ન લિખિત પદ્ય તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો અનુચિત નહિ ગણાય

"या चिन्तयामि सतत मयि सा विरक्ता ।

धिक् त्वा च त च मदन च इमा च मा च ॥१॥"

આ પદ્યના ચતુર્થ ચરણમા 'च' અને 'इमा' ની સધિ કરવામા આવી નથી આ પ્રમાણે સધિ નહિ કરવાથી વ્યાકરણના નિયમનો ભગ થાય છે કે નહિ તે સબધમા નીચેનો શ્લોક દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે —

" सहितैकपदे नित्या, नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु, सा विवक्षामपेक्षते ॥१॥"

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે ૦ એક પદમા, ધાતુ અને ઉપસર્ગના સબધમા તેમજ સમાસમા સધિ કરવીજ જોઇએ, પરતુ વાક્યમા સધિ કરવી કે નહિ કરવી તે વિવક્ષાના ઉપર આધાર રાખે છે આથી આ કાવ્ય દૂષિત નથી એમ સિદ્ધ થાય છે વળી આ સબધમા [1]સિદ્ધ-હૈમનુ નીચે મુજબનુ સૂત્ર—

"ह्रस्वोऽपदे वा" (अ० १, पा० २, सू० २२)

પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે

વીર ભક્તામર અને નેમિ ભક્તામરની તુલના

આ બને કાવ્યો **શ્રીમાનતુંગસૂરિ**એ રચેલા **ભક્તામર સ્તોત્ર**ના પ્રત્યેક પદ્યના અતિમ ચરણની છાયા (પાદ-પૂર્તિ)રૂપ હોવાથી તે બનેમા ૪૪ પદ્યો છે પરતુ વીરભક્તામરમા તેના કર્તા

૧ સરખાવો—

" ताम्बूलस्य इमे त्रयोदश गुणा ससारिणा दुर्लभा "

—શ્રીચન્દ્રકુમાર યાને આનન્દમન્દિર (પૃ૦ ૧૨૧)

વિષય—

આ કાવ્ય વીર પ્રભુના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો ઉપર પ્રકાશ પાડે છે; કેમકે એમાં વીર

પાદ-પૂર્તિરૂપ તેમજ સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલકૃત એક કાવ્ય રચ્યુ છે (આને **અભિનવ કલ્યાણ-મંદિર** તેમજ **જૈનધર્મવરસ્તોત્ર** તરીકે પણ ઓળખવામા આવે છે આ બનેને **જૈન ગ્રન્થાવલીમા** જૂદા ગણવામા આવ્યા હોય એમ લાગે છે, પરતુ તેમ કરવામા આવ્યુ હોય તો તે ખોટુ છે વળી **શ્રીયશોવિજય જૈન ગ્રન્થમાલા** તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા **જૈનસ્તોત્રસંગ્રહના** પ્રથમ ભાગમા આ કાવ્યનુ **જૈનધર્મવરસંસ્તવન** એવુ નામ રાખવામા આવ્યુ છે)

આ ઉપરાત ન્યાયવિશારદ ન્યાયાચાર્ય મહામહોપાધ્યાય **શ્રીયશોવિજયે** રચેલા **પ્રતિમાશતક** ઉપર (વિ સ [2]૧૭૯૩ મા) [3]લઘુવૃત્તિ તેમજ તેમણે રચેલા **નયોપદેશ** ઉપર અવચૂરિ તથા શ્રીપાર્શ્વચન્દ્રકૃત [6]**મહાવીર-સ્તોત્ર** ઉપર વૃત્તિ આ સરિજીએ રચી છે વળી **પ્રતિમાશતકની** પ્રસ્તાવનામા નિવેદન કર્યા મુજબ તેમણે માતૃકા-પ્રકરણ પણ રચ્યુ છે સ ૧૭૯૨મા રચેલી **હુતાશિની કથા** તથા ૭ પત્રની **પર્યુષણ અઠ્ઠાઇ-વ્યાખ્યા** એ પણ **જૈન ગ્રન્થાવલી** અનુસાર તેમની કૃતિઓ છે

શ્રીધર્મવર્ધનગણિ અને શ્રીભાવપ્રભસૂરિના જીવન ચરિત્રો—

શ્રીધર્મવર્ધનગણિના સબધમા તેમણે રચેલા **વીર ભકતામરના** અન્તિમ શ્લોક ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ આ કાવ્યની રચના તેમણે સ૦ ૧૭૩૬મા કરી હતી અને [7]શ્રીવિજયહર્ષવાચક એ તેમના ગુરૂ થતા હતા આ ઉપરાત તેમના જીવન ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનારૂ કોઇ સાધન મારા જોવામા આવ્યુ નથી એટલે તે સબધમા હુ વધારે લખી શકતો નથી

---

૧ આ સ્વોપજ્ઞ ટીકા યુક્ત કાવ્યની એક પ્રતિ મને શ્રીમાન્ જીવણચદ મારફતે મુનિવર્ય હસવિજયજી તરફથી મળી છે હાલમાં હુ આ પ્રતિની પ્રેસ કૉપી તૈયાર કરી રહ્યો છુ આગમોદયસમિતિ દ્વારા તે બહાર પાડવામા આવનાર છે

૨ આ ગ્રન્થ (લઘુવૃત્તિ સહિત) શ્રીજૈનઆત્માનન્દસભા તરફથી વિ સ ૧૯૭૧માં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે

૩ સરખાવો પ્રતિમાશતકની અન્તમાં આપેલી ટીકાકારની પ્રશસ્તિ—

" व्यङ्काश्वभूमिति (१७९३) वर्षे, माघशुक्लाष्टमीतिथौ ।
वारे देवगुरौ जाता, पूर्णेय वृत्तिरुत्तमा ॥१॥ "

૪ આ લઘુવૃત્તિ સરિજીએ પોતાના શિષ્ય જ્યોતીરત્નને માટે રચી હતી એ વાત એના અ તમાં આપેલા નિમ્ન-લિખિત ઉલ્લેખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે

" इति श्रीमत्पूर्णिमागच्छीयभट्टारकश्रीभावप्रभसूरिसमुद्धृता ' प्रतिमाशतक 'लघुवृत्तिरिय शिष्यज्योतीरत्नस्य हेतवे सम्पूर्णा "

૫ સરખાવો—

"स्मृत्वा श्रीशारदामन्त्र, श्रीभावप्रभसूरिभि ।
स्मृत्यर्थं लिख्यते कश्चित्, पर्यायो ह्यस्य वृत्तित ॥ १ ॥"

૬ આ સ્તોત્ર તેમજ તેની વૃત્તિ **શ્રીયશોવિજય જૈન સસ્કૃત પાઠશાલા** (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા **શ્રીસ્તોત્ર રત્નાકરના** દ્વિતીય વિભાગમાં છપાયેલાં છે

૭ જાતક દીપિકા નામનો ગ્રન્થ તેમજ (સ૦ ૧૭૬૫માં) તેની વૃત્તિ રચનારા તરીકે જે હર્ષવિજયનો **જૈન ગ્રન્થાવલીમાં** ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે, તે આજ છે કે કેમ તે તેની પ્રતિ જોયા વિના નિવેદન કરી શકાય તેમ નથી.

ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિએ પોતાના ગુરૂના નામનો તેમજ તેમણે આ કાવ્ય કઇ સાલમાં રચ્યું તે સૂચવનારો એક શ્લોક અંતમાં આપ્યો છે એ વિશેષતા છે.

આ બંને કાવ્યો સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત છે. **વીર-ભક્તામર**ની ટીકા જોતાં એ સહજ જોઇ શકાય છે કે એ ટીકામાં અમુક રૂપો વ્યાકરણથી સિદ્ધ છે એ બતાવવા પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે **નેમિ-ભક્તામર**ની ટીકા તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરતાં એમ માલૂમ પડે છે કે તેમાં એકના એક પદ્યમાંથી જેટલા અર્થો થઇ શકે તેટલા સૂચવવા પ્રયાસ થયો છે.

વિશેષમાં **વીર-ભક્તામર**ના ચોથા ચરણમાંથી તો મૂળ **ભક્તામર**ના ચતુર્થ ચરણના અર્થનોજ ધ્વનિ નીકળે છે, જ્યારે **નેમિ-ભક્તામર**માં તો તે ચરણનો અન્ય રીતે પદચ્છેદ કરી નવીન અર્થ પણ કેટલીક વાર સૂચવવામાં આવ્યો છે. વળી જેમ **વીર-ભક્તામર**માં એક સ્થળે (સોળમા પદ્યમાં) મૂળ **ભક્તામર**ના સંપૂર્ણ પદ્યનો સંપૂર્ણ ભાવ નજરે પડે છે, તેવી હકીકત **નેમિ-ભક્તામર**ને પણ લાગૂ પડે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ મૂળ **ભક્તામર**નો સંપૂર્ણ ૧૧ મો શ્લોક 'जनस्य'ને બદલે ' मदीय ' એટલાજ ફેરફાર સાથે દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

આ બંને કાવ્યોનો વિષય તીર્થંકરના ગુણો ગાવાનો છે. **વીર-ભક્તામર**માં તો જૈનોના ચોવીસમા અને આ અવસર્પિણીની અપેક્ષાએ અન્તિમ તીર્થંકરનું લગભગ સંપૂર્ણ જીવન આલેખવામાં આવ્યું છે, જ્યારે **નેમિ-ભક્તામર**માં તો આ અવસર્પિણીમાં થઇ ગયેલા અખંડ બ્રહ્મચારી બાવીસમા તીર્થંકરના લગ્ન-પ્રસંગથી માંડીને તેમના જીવન-ચરિત્રની રૂપરેખા દોરવામાં આવી છે. ચોવીસ તીર્થંકરોમાં આ બે તીર્થંકરો પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી**ઋષભદેવ**, સોળમા તીર્થંકર શ્રી**શાન્તિનાથ** અને ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી**પાર્શ્વનાથ**ની જેમ વિશેષ લોક-પ્રિય છે.

આ બંને કાવ્યો પૈકી **વીર-ભક્તામર**નું ' રાજ્યર્દ્ધિવૃદ્ધિ' એવું અપર નામ છે, જ્યારે એવું નામ **નેમિ-ભક્તામર**નું આપવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ તેનું કારણ દેખીતું છે; કેમકે જો આ કાવ્યને એવી રીતે ઓળખાવવા તેના કર્તાએ વિચાર રાખ્યો હોત, તો તે કાવ્ય 'ભક્તામર' પદથી શરૂ ન કરતાં અન્ય કોઇ પદથી શરૂ કરવું જોઇતું હતું. કેમકે આ પદથી શરૂ કરવાથી તો તેનું 'ભક્તામર' એવું નામ રાખવું પડત અને તેમ થતાં મૂળ કાવ્ય અને સમસ્યારૂપ કાવ્યની ભિન્નતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાત નહિ.

શ્રીધર્મવર્ધનગણિની કૃતિઓ—

આ કવીશ્વરે **વીર-ભક્તામર** રચ્યું છે એ તો આ ગ્રન્થ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આ ઉપરાંત **જૈન ગ્રન્થાવલી** (પૃ૦ ૨૩૪) ઉપરથી જોઇ શકાય છે તેમ તેમણે એક હજાર શ્લોક જેટલું **શ્રેણિક-ચરિત્ર** ગદ્યમાં લખ્યું છે. આ સિવાય તેમણે કોઇ અન્ય ગ્રન્થ રચ્યો હોય એમ જાણવામાં આવ્યું નથી.

શ્રીભાવપ્રભસૂરિની કૃતિઓ—

આ કવિરાજે **નેમિ-ભક્તામર** રચ્યું છે એ વાતની તો આ ગ્રન્થ સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં **જૈન ગ્રન્થાવલી**માં નિવેદન કર્યા મુજબ તેમણે સં૦ ૧૭૯૧ માં **કલ્યાણ-મંદિર**ના ચતુર્થ ચરણની

વિષય-સૂચી

આવીજ રીતે **નેમિ-ભક્તામર**ના અન્તિમ પદ્ય તેમજ તેની ટીકામાં તેના કર્તા **શ્રીભાવપ્રભ**-સૂરિ સૂચવે છે તેમ તેઓ સૂરિ થયા તે પૂર્વે તેઓ 'ભાવરત્ન'ના નામથી ઓળખાતા હતા. પાછળથી તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારે તેમનું 'ભાવપ્રભ' એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિશેષમાં આ સમયે શ્રીમાલિના વીર વંશરૂપ કમલને વિષે રાજહંસના સમાન એવા તથા **રામા** નામની માતાની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ **જયતસી** નામના પિતાના પુત્ર **શ્રીતેજસી** શ્રેષ્ઠીએ સૂરિ-પદનો મહોત્સવ કર્યો હતો.[1]

મહિમાપ્રભ મુનિરાજના શિષ્યવર્ય આ **ભાવપ્રભસૂરિજી** પૂર્ણિમા ગચ્છના હતા તેમજ તેમને **ભાણરત્ન** નામના શિષ્ય હતા એ વાત **જૈનધર્મવરસ્તોત્ર** નામના સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત કાવ્યની પ્રતિના અન્તિમ ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાયછે. વળી તેમને **જ્યોતીરત્ન** નામના પણ એક શિષ્ય હતા એ વાત **પ્રતિમાશતકની** લઘુવૃત્તિના અંતમાં આપેલા ઉલ્લેખ ઉપરથી જોઇ શકાય છે (જુઓ નવમા પૃષ્ઠ ઉપરની ચોથી ટિપ્પણી). આ ઉપરાંત તેમના સંબંધમાં પણ વિશેષ માહિતી મને મળી શકી નથી એટલે આ બંને કવીશ્વરોને પ્રણામ કરવા પૂર્વક હું આ ઉપોદ્ઘાત પૂર્ણ કરૂં છું.

મુંબાઇ.
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.



૧ સરખાવો **પ્રતિમાશતકની** લઘુવૃત્તિની પ્રશસ્તિઃ—

"श्रीश्रीमालिसुवीरवंशकमले श्रीराजहंसोपमो
रामाकुक्षिसमुद्भवो **जयतसी** देहाङ्गजो दीप्तिमान् ।
जातो योऽखिलसाधुकारतिलकः श्री**तेजसी**श्रेष्ठिराट्
तेन श्राद्धवरेण यत्पदमहो द्रव्यव्ययैर्निर्मितः ॥ १ ॥"

નેમિ-ભક્તામર



પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૧૭	૩૪	શત્ર	શત્રુ
૧૨૨	૨૮	લઘ	લઘુ
૧૨૪	૧૨	नमे	नेमे
૧૨૭	૧૮	સમાધ	સમાધિ
૧૩૦	૨૯	સમરત	સમરત
૧૩૧	૩૧	લોકાક્તિ	લોકાક્તિ
૧૩૬	૩૬	અષ્ટ પ્રવચન	અષ્ટ પ્રવચન
૧૪૦	અત્ર આપેલી ટિપ્પણી ૧૩૯ મા પાના ઉપર જોઇએ		
૧૪૧	૩	પદ્યોની	પદ્યોની
૧૪૩	૨૨	एवविघमपि अफल कारण०	'एवविधस्यापि अफलताया कारण०' इति प्रतिभाति
૧૪૪	૨૪	સ્થાનની	સ્થાનની
૧૪૯	૩	આધકાર	અધિકાર
૧૪૯	૭	जायपत्यो०	जायापत्यो०
૧૪૯	૮	सयागो	संयोगो
૧૫૦	૧૦	આધકાર	અધિકાર
૧૫૩	૩૫	दुर्धेरेनि	दुर्धरेति
૧૫૪	૨૯	ાવશદ	વિશદ
૧૫૯	૧૭	दीक्षा	दीक्षां
૧૬૦	૧૪	ાન સીમ	નિ સીમ
૧૬૩	૨૫	इद्धां	इद्धा
૧૭૩	૬	शोच्य	शोच्या
૧૮૦	૪	શ્રીાગારનાર	શ્રીગિરિનાર
૧૮૩	૪	શ્રીાવનયવિજયજી	શ્રીવિનયવિજયજી
૧૮૩	૧૭	પર્ણુ	પૂર્ણુ
૧૮૩	૧૮	શ્રીભાવપ્રભસરિએ	શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ
૧૮૩	૨૧	ચિન્તામા	ચિન્તામ—
૧૮૩	૨૨	અનેકાર્થકોશને—	અનેકાર્થકોશનો



શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
*(૧)	૪	×શ્રીગારનાર	શ્રીગિરિનાર
(૧)	૧૧	ચતુવિંશતિકાને	ચતુર્વિંશતિકાને
(૨)	૨૩	ાવજયદાનસૂરિજી	વિજયદાનસૂરિજી
(૪)	૩૨	પ્રમથ	પ્રથમ
(૫)	૬	પાદ-પર્તિરૂપ	પાદ-પૂર્તિરૂપ
(૬)	૨૪	×સચવે	સૂચવે
(૬)	૩૧	પૂરે	પૂરે
(૭)	૧૩	×ભતૃહરિએ	ભર્તૃહરિએ
(૮)	૮	નોમ-ભકતામરમાં	નેમિ-ભકતામરમાં
(૮)	૧૮	શ્રીપાશ્વનાથની	શ્રીપાર્શ્વનાથની
(૮)	૩૨	કલ્યાણ-માંદરના	કલ્યાણ-મંદિરના
૨	૩૧	रांज्य०	राज्य०
૨	૩૧	સંપાત્ત	સંપત્તિ
૩	૪	શ્રીવધમાન	શ્રીવર્ધમાન
૪	૨	ચક્રવર્તા	ચક્રવર્તી
૫	૩૪	રાવણ	જરાસંધ
૬	૩	શન્યજ	શૂન્યજ
૬	૯	અગ્નિભતિ	અગ્નિભૂતિ
૭	૧૯	ઇન્દ્રભૂાત	ઇન્દ્રભૂતિ
૮	૮	પૃતિરૂપ	પૂર્તિરૂપ
૯	૩૫	શ્રીહેમચન્દ્રસરિ	શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ
૧૧	૮	घामं	घीमं
૧૧	૨૯	ઉદેશ	ઉદ્દેશ
૧૩	૫	નીચેનો	વોપદેવકૃત કવિકલ્પદ્રુમનો નીચેનો
૧૩	૯	સત્રની	સૂત્રની
૨૪	૭	परवन्दनाय	पदवन्दनाय
૨૪	૧૯	मत्या	मत्वा
૨૮	૪	त्वत्तल्यरूपो	त्वत्तुल्यरूपो
૨૮	૩૩	ાનર્યુકતની	નિર્યુક્તિની
૨૯	૯	चक्षरिव	चक्षुरिव
૨૯	૧૭	तुल्यं	तुल्यमिव
૨૯	૨૧	इव पाण्डु-पलाश-कल्पं	पाण्डु-पलाश-कल्पं इव
૨૯	૨૩	અતિશ	અતિશય
૨૯	૨૪	અજ્ઞાનને પે	અજ્ઞાનને વિષે
૩૦	૧૨	ામથ્યાત્વીઓનું	મિથ્યાત્વીઓનું
૩૧	૮	प्राणिनां (नो) जीवानामिति (निति)	प्राणिनां(तं) जीवानामिति
૩૨	૬	જેવું	જેનું
૩૩	૧૭	પ્રાણીનો દેહ	પ્રાણી-દેહી
૩૮	૧૩	પ્રભુના	પ્રભુની
૩૮	૩૧	ઘટડામાં	ઘુટડામાં
૪૨	૨૭	जैनं	जैत्रं
૪૩	૩૨	नृत्तं	नृत्यै
૪૭	૨૮	વિભુપિત	વિભૂષિત
૬૦	૪	પુર્વના	પૂર્વના
૬૦	૫	પુર્વનો	પૂર્વનો
૬૦	૧૭	પહેલું પૃર્વ	પહેલું પૂર્વે
૬૮	૮	વધની	વંધની
૭૨	૧૧	ध्रवस्य	ध्रुवस्य
૭૭	૩૦	ચારત્ર	ચરિત્ર
૭૭	૩૩	ઉચ્ ખલ	ઉચ્છૃંખલ
૭૮	૩૦	રત્નની	સુવર્ણની
૭૯	૧૪	न च (?)	तव
૭૯	૧૬	शमता	शमतां
૮૫	૩	સુક્ષ્મ	સૂક્ષ્મ
૮૫	૪	અર્વ	અર્ધ
૮૭	૩	પ્રભુતુ	પ્રભુનું
૯૦	૨૭	શત્રઓનો	શત્રુઓનો
૯૧	૨૦	०मित्यथः	०मित्यर्थः
૯૨	૨૦	तद्वत्तिश्च	तद्वृत्तिश्च
૯૫	૩૪	ભાડાર	ભણ્ડાર
૯૮	૩	कन्या	कन्यां
૯૮	૨૭	દીયેર	દીયર
૧૦૫	૮	आगम	आगमः
૧૦૫	૩૮	જીવાાભગમ	જીવાભિગમ
૧૦૬	૩૪	માગ	મારા
૧૦૯	૨૯	કાલદાસે	કાલિદાસે
૧૧૦	૧૧	०मपैति	०मुपैति
૧૧૨	૨૨	વિકાસત	વિકસિત
૧૧૬	૧૩	માચવી	મીચવી

* પ્રસ્તાવના તથા ઉપોદ્ઘાતનાં પૃષ્ઠો કૌંસમાં આપેલાં છે.

× િ તેમજ ૂ એ બે બીબાંઓ છપાતી વેળા ખણ્ડિત થઇ જવાથી આવી અશુદ્ધિઓ ઉપસ્થિત થઇ છે. રેફનાં તેમજ અનુસ્વારનાં બીબાં અક્ષરથી જુદાં હોવાથી કેટલીક વાર તે તદ્દન ઊડી ગયાં છે.



(१)

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यर्द्धिवृद्धि'इत्यपरनामकम्)



अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां
श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।
यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा-
वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—[1]वसन्ततिलका

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये
गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।
यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥—युग्मम्

अथ तृतीयकाव्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह—

'वीर !' त्वया विदधताऽऽमलिकीं सुलीला
बालाकृतिश्छलकृदारुरुहे सुरो यः ।
तालायमानवपुषं त्वदृते तमुच्च-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुवक्थ यत् तद्
जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।

---

१ अन्यानि सर्वाण्यपि पद्यानि वसन्ततिलकाच्छन्दसि वर्तन्ते ।

प्रद्योतने समुदिते हि भवन्ति किं नो
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ? ॥ ९ ॥

सेवके उपकारविशेषमाह—

वादाय देव ! समियाय य 'इन्द्रभूति-'
स्तस्मै प्रधानपदवीं प्रददे स्वकीयाम् ।
धन्यः स एव भुवि तस्य यशोऽपि लोके
भूत्याऽऽश्रित य इह नाऽऽत्मसम करोति ॥ १० ॥

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसात्सितासिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट-
माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।
पीयूषक शशिमयूखविभ विहाय
क्षार जल जलनिधे रसितु क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

भगवतो रूपाधिक्यमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा
निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।
पूष्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै
यत् ते समानमपर न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

भगवद्दर्शने मिथ्यात्व नोद्घटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचार
मिथ्यात्विना मतमहो न तु दर्शने ते ।
काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र
यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

कषायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा
भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।

तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्ध्या
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

उपदेशाधिक्यमाह—

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौः ।
पेयूषपोषणपरा वरकामधेनु-
र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

कर्मक्षये भगवतो नाम्नो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु
त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।
कण्ठे पिकस्य कफजालमुपैति नाशं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

'देवार्य'देव ! भवता कुमतं हतं तन्-
मिथ्यात्ववस्तु सततं शतशः सुरेषु ।
संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु
सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

भगवतो नाम्न आधिक्यमाह—

त्वन्नाम 'वीर' इति देव ! सुरे परस्मिन्
केनापि यद्यपि धृतं न तथापि शोभाम् ।
प्राप्नोत्यमुत्र मलिने किमृजीषपृष्ठे
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ? ॥ ८ ॥

ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भृशं जहर्षुः ।

दोषापहारकरणः प्रकटप्रकाश-
स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरराजिमुक्तै-
र्गात्रे पतद्भिरपि नूनमनेजमानम् ।
दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशसुरीश-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिप्रदक्षिणतया प्रभजन्ति 'वीरं'
ते स्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाजः ।
वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेऽत्र
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

भगवत्संस्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिता कदाचिद्
दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः ।
ये त्वा स्मरन्ति च गृहाणि सरासि भूरि-
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

भगवच्चित्तस्थिरतामाह-

सनिश्चला जिन ! यथा तव चित्तवृत्ति
कस्यापि नैवमपरस्य तपस्विनोऽपि ।
यादृक् सदा जिनपते ! स्थिरता ध्रुवस्य
तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अथ भगवद्दर्शने जन्मवैरिणामपि विरोधो न भवतीत्याह—

ओत्वाखवोऽहिगरुडाः पुनरेणसिंहा

सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

पुरुषोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह–

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिक्रति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

संसारसागरशोषकाय प्रणामः—

रोगा झषा बहुमहामकराः कषाया-
श्चिन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भः ।
वार्धिर्भवः सर इव त्वयका कृतस्तत्
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

भगवद्दर्शनालाभे विडम्बना–

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।
तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्याः
पार्श्वं श्रितस्य धयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोघ्नं
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

प्रभोर्जन्म—

'इक्ष्वाकु'नामनि कुले विमले विशाले
सद्गलराजिनि विराजत उज्ज्वरस्ते ।

रम्याणि मौक्तिकफलानि च साधुहंसा-
स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

भगवद्वचनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

संसारकाननपरिभ्रमणश्रमेण
क्लान्ताः कदापि दधते वचनं कृतं ते ।
ते नाम कामितपदे जिन ! देहभाज-
स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

भगवद्रूपं दृष्ट्वा सुरूपा अपि स्वरूपमदं मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतरं चतुरस्रशोभं
त्वां सत्प्रशस्यमिह दृश्यतरं प्रदृश्य ।
तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो ! ये
मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

निर्बन्धनं जिनं ध्यायन्तो निर्बन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन ! कर्मनिबन्धनानि
सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपदं प्रसिद्धम् ।
एवं तवानुकरणं दधते तकेऽपि
सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

भगवत्स्तोत्राध्ययनात् सर्वोपद्रवनाशो भवतीत्याह—

न व्याधिराधिरतुलोऽपि न मारिरारं
नो विड्वरोऽशुभतरो न दरो ज्वरोऽपि ।
व्यालोऽनलोऽपि न हि तस्य करोति कष्टं
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

भगवन्नवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलता सुगुणा सुवर्णा
त्वन्नामधामसहिता रहिता च दोषैः ।

तिष्ठन्ति ते समवसृत्यविरोधिनं त्वा
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

भगवच्चरणशरणगतं न कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोंऽह्रितले प्रविष्ट-
स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।
तद् युक्तमेव विबुधाः प्रवदन्ति कोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

भगवन्नामतोऽति(पि)भयं न भवतीत्याह—

पूर्वं त्वया सदुपकारपरेण तेजो-
लेश्या हता जिन ! विधाय सुशीतलेश्याम् ।
अद्यापि युक्तमिदमीश ! तथा भयाग्निं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

भगवन्नामतः सर्पभयमपि विलीयत इत्याह—

ऊर्ध्वस्य ते बिलमुखे वचनं निशम्य
य'श्चण्डकौशिक'फणी शमतामवाप ।
तत् साम्प्रतं तमपि नो स्पृशतीह नाग-
स्त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे
तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।
अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

भगवत्पादसेवाफलम्—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः
सच्छुक्लपक्षविभवाश्चरणेषु रक्ताः ।



(२)

श्रीभावप्रभसूरिविरचित

॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

(नेमिसम्बोधनापरनामकम्)

श्रीसरस्वत्यै नम । श्रीइष्टदेवतायै नम. । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव 'राजी-
मत्या' ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।
पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-
वालम्बनं भव जले पतता जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

पित्रोर्मुदे सह मयोपयम यदीन्द्र !
नोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्ति. ? ।
जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्त
स्तोष्ये किलाहमपि त प्रथम जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥

रम्य गृह च रमणी रमणीयराढा
भोगान् सम प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।
तारुण्ययुग् 'यदु पते ! त्वदृतेऽङ्ग दीक्षा-
मन्यः क इच्छति जन. सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

रोद्धु क्षमो जिन ! करोऽपि ममानलाया-
स्त्वामुद्भल हि भवदागमजातवीर्य ।

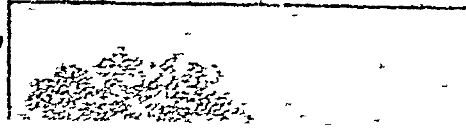
---

१ " इति सूरिवरा 'उमी नमेरा' इत्यादिसम्बन्धिस्तुति गुर्जरगिरायां रचयितार श्रीउकेशवंशज्ञातीयवाणीगोत्रसाह श्रीमाण्डणभार्याधाडिमदेवीकुक्षिसम्भवा " इति विशेष उपादान संयोजनीय पुस्तके ।

कण्ठे य ईश ! कुरुते धृत'धर्मवृद्धि'-
स्तं 'मानतुङ्गम'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

अथ प्रशस्तिः—

रसगुणमुनिभूमेऽब्दे (१७३६)ऽत्र भक्तामरस्थैः
चरमचरमपादैः पूरयन् सत्समस्याः ।
सुगुरु'विजयहर्षा' वाचकास्तद्विनेय-
श्चरमजिननुतिं ज्ञो 'धर्मसिंहो' व्यधत्त ॥ १ ॥—मालिनी



श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिमं विवाह-
  भूंत्याऽऽश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥ १० ॥
दृष्ट्वा भवं तमनिमेषविलोकनीयं
  नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः।
पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः
  क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥
राज्ञो महामृगमदाकुलमण्डलस्य
  दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।
चक्षुष्य ! चारुचतुराक्षिगतस्य किञ्च
  यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥
त्वत्सद्वियोगवनमेव गता तथापि
  तीव्रातपोद्धतपराभवभाविताऽहम् ।
'शैवेय' ! देव ! जलजाङ्कित ! जातमेतद्
  यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥
व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोषि
  शब्दादिकं सुखमिदं व्रज हारि हित्वा ।
नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये
  कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥
ध्यानं विधेहि कुरु रैवतके तपांसि
  विद्धीति मा हरिसुतोऽस्थिरमाशु कर्ता ।
यज्जन्ममात्रलघुगात्रजिनाङ्घ्रितो नो
  किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचिन् ? ॥ १५ ॥
तत्रोषितं निधुवनाय समागतास्त्वां
  दैन्यः समं सहचरैः सुतनुं समीक्ष्य ।

---

१ 'भूत्या श्रितं' इत्यपि सम्भवति ।

न स्यान्मुनीश ! लवणेशगृहीतशक्तिः
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

भद्रं चकर्थ पशवेऽपि यथा तथा त्वं
तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।
रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं
नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

तीक्ष्णं वचोऽप्यभिहितं मयका हितं यत्
तत् ते भविष्यतितरां फलवृद्धिसिद्ध्यै ।
यद्धेलिधाम तपतीश ! भृशं निदाघे
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

आगच्छ कृच्छ्रहर ! हृच्छयचित्रपुङ्ख-
लक्षीकृतां कृशतनुं क्षम ! रक्ष मां त्वम् ।
त्वत्सङ्गमे क्षयमुपैष्यति मेऽतिदुःखं
सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

उद्यत्तडिद्घनघनाघनगर्जितेऽहि-
भुग्भाविते नभसि नौ नभसीन ! देहे ।
घर्मोत्कटादिरिव दन्तुरतां विषण्णो
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

पश्येद्दशीति सखिता मदनादरः किं ?
नृत्यन् मयूरनिकरोऽब्दघटां समीक्ष्य ।
मैत्र्या भवन्ति भगवन् ! प्रभया प्रकर्षे
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा
जन्याः प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।

सातायं सर्वजगतां च 'शिवा' यमर्कं
प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

चेतश्चमच्चरिकरीपि दरीश्रितानां
तीव्रैर्व्रतैर्विपमरैवतशृङ्गसङ्गी ।
आदर्शधाम्नि धृतकेवलचक्रिवत् किं
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ? ॥ २३ ॥

पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?
कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।
चेत् केवलं शिवसुखाब्जविकाशहेतुं
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

बालश्चिखेलिथ सुरैः कृतनर्मकर्मै-
र्धीरो भवश्च समितौ भुवनेपु जिष्णुः[1] ।
सत्त्वात् पुनः स च गृहीति किमत्र गण्यो
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्य
के प्रेङ्खि'ताच्युत'भुजो हसितोऽस्य दारैः ।
मौनं श्रितं परिणये विमुखोऽधुनैव
तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥ २६ ॥

त्वं चे'च्छिवा'रमज इतीश ! शिवाय मे किं ?
'नारिष्टनेमि'रिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।
स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूलं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

वेत्त्येति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां
सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।

[1] '०ति भवास्तु योगी ' इति पाठान्तरम् ।

वक्ष्यन्ति मोहिततरा इति कामरूपो
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

त्वद्ध्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया-
मिष्टार्थबाधकबृहद्विरहान्धकारम् ।
सद्धर्मधाम्नि सहजोघसधौतदोषः
सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

वक्त्रं जिनात्र वसतः प्रणिधानभाजो
विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।
संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?
किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।
त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूरैः
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना
वच्मीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।
रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः
किं 'नेमिना'ऽसदृशुचा च किमित्थमाल्या ? ।
वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो-
ऽबाधः कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

स्नेहान्वितः परिवृढो विमुखोऽप्यनं हि
दृष्ट्वाऽभयं भवति नोभवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

माकन्दवृन्दवनराजिपदे निरेनो-
ऽसह्योऽप्यहो ! सकलकेवलसम्पदाप्तेः ।
सालत्रयं भविभृतं भुवि मोहभूपो
नाक्रामति क्रमयुगाचलसश्रित ते ॥ ३५ ॥

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी
'राजीमती' दृढमतिः सुसती यतीशम् ।
इन्द्रै. स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखाब्धि
त्वन्नामकीर्तनजल शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी
योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्षः ।
जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन
त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुस. ॥ ३७ ॥

कालोपम विशददर्शनकृत्यशून्यं
पक्षद्वयात् सदसतो घृततर्कजालम् ।
मिथ्यात्विशासनमिद मिहिरांशुविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

रत्नत्रयं निरुपम नरराजहंसा
संविच्चिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।
क्षित्यासतसंसृतिपरिश्रमदु खदाह
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

वित्तेन साधकतमेन सुनद्धभावात्
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलापा ।

रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं
बिम्बं रवेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

स्वामिन् ! 'समुद्रविजया'वनिपालसूनो !
स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवेमाम् ।
कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदितां क-
स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये
मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।
सिद्धागमार्थवरमुच्चदृशं स्वरूप-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं
वातोच्चलद्विततनिर्झरचामरं च ।
देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि
जानीध्वमादृतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।
नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

मत्स्वाम्यहं च मुखनेत्रजितावमुष्या
नीतोष्णतामिति मदेन मृगेण मन्ये ।
दाहाय मे प्रकृतिरीश ! विधोर्यथाऽस्ति
तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

अत्रैव पश्य परमां पर ! कैरविण्यां
ज्योत्स्नाप्रिये च वितनोति रतिं शशाङ्कः ।

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिविरचितम्

॥ वीरभक्तामरम् ॥

('राज्यर्द्धिवृद्धि' इत्यपरनामक स्वोपज्ञटीकासमलङ्कृतम्)

अवतरणम्—

श्रीआदीशस्तुतिर्येन, स्तोत्रं भक्तामराभिधम् ।
श्रीमानतुङ्गाचार्य-विहितं सुप्रभावयुक् ॥ १॥—अनुष्टुप्
तत्काव्यानां समस्तानां, तुर्यतुर्याहिसंग्रहैः ।
समस्यापूरणाच्छ्रेष्ठं, स्तवं वीरजिनेशितुः ॥ २ ॥ ,,
राज्यर्द्धिवृद्धिनामानं, चक्रे श्रीधर्मवर्धनः ।
संक्षिप्तरूपां तट्टीकां, स्वोपज्ञां च सुबोधिकाम् ॥ ३ ॥ ,, (विशेषकम्[1])

अथ वीरप्रभोः पूर्वभवोल्लेखस्तन्नामसार्थकता च—

राज्यर्द्धिवृद्धिभवनाद् भवने पितृभ्यां
श्री'वर्धमान' इति नाम कृतं कृतिभ्याम् ।
यस्याद्य शासनमिदं वरिवर्ति भूमा—
वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका (८,६)

श्री'आर्षभिः' प्रणमति स्म भवे तृतीये
गर्भस्थितं तु मघवाऽस्तुत सप्तविंशे ।
यं 'श्रेणिका'दिकनृपा अपि तुष्टुवुश्च
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥,, (युग्मम्)

टीका

कविर्वक्ति । किलेति निश्चितम् । अहमपि तं जिनेन्द्रं स्तोष्ये । तमिति कः ? यत्तदोरभिसम्बन्धात् श्रीआर्षभिः—भरतचक्रवर्ती यं प्रथमं—पूर्वं प्रणमति स्म । ऋषभस्यापत्यमार्षभिः । स्मयोगे भूतार्थता वक्तव्या, प्रणमति स्मेति प्रणामं चकार । कदा ? तृतीये भवे । इह किल सम्प्रदायः— श्रीवीरस्य सप्तविंशतिर्भवाः, तत्र तृतीये मरीचिभवे भरतेन पृष्टे श्रीऋषभदेवेन प्रोक्तम्—

---

1 विशेषक-लक्षणम्—
"द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं, त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् ।
कलापकं चतुर्भिः स्यात्, तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम् ॥"

सम्यक्प्रमादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात्
त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥
पीत्वा वचो जिनपतेरधिगम्य दीक्षां
साऽथार केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।
आश्रित्य सिद्धवरवस्त्वगदा हि के नो
मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ? ॥ ४१ ॥
काँस्कान् नवानि हसिताब्जशुचीन् गुणांस्ते
येऽनादितो विषमबाणभटेन नद्धाः ।
राज्ञि त्वयीश ! मनुजाः सति सार्वभौमे
सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥
सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !
'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।
जुष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥
हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीद्धां
कण्ठे दधाति 'महिमाप्रभ'सूरिराजः ।
यस्ते सदैव रुचिराश्रित'भावरत्नां'
तं 'मानतुङ्गस'वशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥



श्री=मानवाचक शब्द
वर्धमान=વર્ધમાન (સ્વામી), ચોવીસમા તીર્થંકર.
श्रीवर्धमान =શ્રીવર્ધમાન
इति=એમ
नाम (मू० नामन्)=નામ
कृतं (मू० कृत)=કરેલું
कृतिभ्यां (मू० कृतिन्)=(૧) સારાં કૃત્યો કરનારા, (૨) તેજવાળા
यस्य (मू० यद्)=જેનું
अद्य=આજે
शासन (मू० शासन)=શાસન, આજ્ઞા
इद (मू० इदम्)=આ
वरिवर्ति (धा० वृत्)=ઉત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે
भूमौ (मू० भूमि)=પૃથ્વી ઉપર
आलम्बन (मू० आलम्बन)=આધાર(ભૂત), ટેકા(રૂપ)
भव=સસાર
जल=જળ, પાણી
भवजले=સસાર-સમુદ્રમાં
पतता (मू० पतत्)=પડતા
जनाना (मू० जन)=મનુષ્યોના
आर्षभिः=ઋષભસ્વામીના પુત્ર, ભરત (રાજેશ્વર)
श्रीआर्षभि =શ્રીભરત (ચક્રવર્તી)
स्म=ભૂતાર્થવાચક શબ્દ
प्रणमति स्म (धा० नम्)=નમન કરતા હવા
भवे (मू० भव)=ભવમાં
तृतीये (मू० तृतीय)=ત્રીજા
गर्भ=ગર્ભ
स्थित (धा० स्था)=રહેલ
गर्भस्थित=ગર્ભ (અવસ્થા)માં રહેલા.
तु=કિન્તુ
मघवा (मू० मघवन्)=ઇન્દ્ર
अस्तुत (धा० स्तु)=સ્તવતો હવો
सप्तविंशे (मू० सप्तविंश)=સત્તાવીસમા
य (मू० यद्)=જેને.
श्रेणिक=શ્રેણિક (રાજા), અભયકુમારના પિતાશ્રી
आदि=શરૂઆત
नृप=રાજા, ભૂપતિ
श्रेणिकादिकनृपाः=શ્રેણિક પ્રમુખ રાજાઓ
अपि=પણ
तुष्टुवुः (धा० स्तु)=સ્તુતિ કરી
च=અને
स्तोष्ये (धा० स्तु)=સ્તવીશ
किल=ખચિત
अह (मू० अस्मद्)=હું
तं (मू० तद्)=તેને
प्रथम=પહેલવહેલા
प्रथ=વિસ્તીર્ણ
मा=(૧) લક્ષ્મી, (૨) શોભા
प्रथम=વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જેની એવા
जिन=રાગ-દ્વેષને જીતનારા, વીતરાગ
इन्द्र=મુખ્ય
जिनेन्द्र=જિન પતિને

શ્લોકાર્થ

વર્ધમાન (મહાવીર) સ્વામીના પૂર્વ ભવો તેમજ તેમના નામની સાર્થકતા—

"(પોતાના) મહેલમા રાજ્ય-સંપત્તિની વૃદ્ધિ થવાને લીધે, સારા કૃત્યો કરનારા [અથવા પુણ્યશાળી અથવા તેજસ્વી] એવા માતાપિતાએ જેનું વર્ધમાન એવુ નામ પાડ્યુ, તેમજ સસાર-સમુદ્રમા પડતા (અર્થાત્ ડૂબતા) મનુષ્યોના આધારભૂત એવુ જેનુ આ શાસન અત્યારે (આ પચમ કાલમા પણ) પૃથ્વી ઉપર સર્વોત્કૃષ્ટપણે વર્તે છે, તથા વળી પહેલવહેલા તો

૧ (૧) સ્વામી, (૨) વજીર, (૩) મિત્ર, (૪) ખજાનો, (૫) રાષ્ટ્ર, (૬) કિલ્લો અને (૭) સૈન્ય એ રાજ્યનાં સાત અગો છે

૨ ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ, કોશ, કોઠાર ઇત્યાદિ સપત્તિ

૩ ત્રિશલા રાણી અને સિદ્ધાર્થ રાજા એ વર્ધમાન સ્વામીનાં માતાપિતા થતાં હતાં

૪ જૈન શાસ્ત્રમાં કાલનાં ' ઉત્સર્પિણી ' અને ' અવસર્પિણી ' એમ બે મુખ્ય વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે આ બે વિભાગો મળીને એક 'કાલ-ચક્ર' થાય છે આવાં અનંત કાલ-ચક્રો પસાર થઇ ગયાં છે અને થશે ઉપર્યુક્ત કાલચક્રના ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એમ બન્ને વિભાગોના ૭ ૭ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે આ પ્રત્યેક વિભાગને 'આરા' (સં० अर) કહેવામાં આવે છે અત્ર પચમ કાલથી અવસર્પિણીનો પાંચમો આરો સમજવાનો છે

"मरीचिरयं मत्पौत्रः, स चतुर्विंशतितमतीर्थंकरो भविष्यति" इति श्रुत्वा वन्दनीयोऽयं "[1]जे अ भविस्संतणागए काले" इति मत्वा भरतः प्रणमति स्म। "त्वन्ताथादी न पूर्वगाः" (अभिधान-चिन्तामणौ का० १, श्लो० २३) इतिवचनात् तुशब्दोऽपरसम्बन्धार्थः। गर्भस्थितं तु यं सप्तविंशे भवे मघवा-शक्रः अस्तौ(षी)त्। ऋषभदत्तभार्याया देवानन्दा-ब्राह्मण्याः कुक्षौ गर्भरूपेण स्थितं हीनकुलावतारत्वेन, चलितासनः शक्रो यं (गर्भस्थितं) अवधिना दृष्ट्वा हृष्टः सन् (शक्रः) सिंहासनात् समुत्थाय नमोत्थुणमितिस्तोत्ररचनयाऽस्तुत, ततः शक्रस्तवो जातः, सोऽद्यापि सर्वसङ्घेन पठ्यते। च-पुनः, श्रेणिकादिकनृपा अपि यं तुष्टुवुः, विद्यमानस्य श्रीवीरजिनेशस्य मुख्यो नृपो भक्तः श्रीश्रेणिकः। यदाह-"[2]सेणियनिवसिद्धाइयदेवीमायंगजक्खकयसेवेत्ति"। श्रेणिकादिकाः आदिशब्दात् कोणिकोदायनादीनां ग्रहणम्। श्रेणिकादिकाश्च ते नृपाश्च श्रेणिकादिकनृपाः। यं वीरं तुष्टुवुः-स्तवनां चक्रुः, तमहमपि स्तोष्ये इति। अपिशब्दोऽन्यान्याकर्षणद्योतनार्थः। तमिति कं? प्रथमम्। ननु श्रीआदिजिनेशस्तुतौ प्रथममिति विशेषणं स्पष्टम्, चतुर्विंशतितमस्यार्हतः कथं प्रथममिति विशेषणं चरितार्थं स्यात्? इत्यत आह—प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य स प्रथमः। न च सर्वतीर्थकृतां सामान्यमदो विशेषणमिति वाच्यम्, मातापितृभ्यां त्रिशलासिद्धार्थाभ्यां यस्य वर्धमान इति नाम कृतम्। कस्मात्? भवने-स्वकीयवेश्मनि राज्यर्द्धिभवनात्, राज्यं "स्वाम्यमात्यसुहृत्कोश-राष्ट्रदुर्गबलानि च" (अमरकोशे श्लो० ७५१) इति सप्ताङ्गम्, तद्रूपा ऋद्धिः, तस्या वृद्धिभवनं-राज्यर्द्धिवृद्धिभवनं तस्मात् राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्, धन-धान्य-हिरण्य-कोश-कोष्ठागारादिसर्वर्द्धिवृद्धे-र्वर्धमान इति नाम विहितम्। किंविशिष्टाभ्यां पितृभ्यां? कृतिभ्यां-सुकृतवद्भ्यां धामवद्भ्यां वा। पुनर्यस्य वर्धमानस्य अद्य-प्रत्यक्षे पञ्चमारके काले इदं-वर्तमानं शासनं-आज्ञावचनं भूमौ-पृथिव्यां वरिवर्ति-सर्वोत्कृष्टतया वर्तते। किंविशिष्टं शासनं? भवजले-संसारजलनिधौ पततां-निमज्जतां जनानां-मनुष्याणां आलम्बनं-अवलम्बनरूपमित्यर्थः। अत एव राज्यर्द्धिवृद्धि(भवन)त्वात् प्रवर्तमानशासनत्वाच्च प्रथा-विस्तरा मा-लक्ष्मीः शोभा वा यस्य (स) प्रथमस्तं प्रथममिति एतद् विशेषणं श्रीवर्धमानस्वामिनः शासनाधीश्वरस्य सत्फलितार्थं प्रतिभाति॥ इति काव्यद्वयार्थः॥ १-२॥

अन्वयः

भवने राज्य-ऋद्धि-वृद्धि-भवनात् यस्य श्री-'वर्धमानः' इति नाम कृतिभ्यां पितृभ्यां कृतं, भव-जले पततां जनानां आलम्बनं इदं (यस्य) शासनं अद्य (अपि) भूमौ वरिवर्ति, यं च श्री-'आर्षभिः' (प्रथमं) तृतीये भवे प्रणमति स्म, गर्भ-स्थितं तु (यं) सप्तविंशे मघवा अस्तुत, (यं) 'श्रेणिक'-आदिक-नृपाः अपि तुष्टुवुः, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये।

શબ્દાર્થ

राज्य=રાજ્ય.
ऋद्धि=સંપત્તિ, લક્ષ્મી.
वृद्धि=વધારો.
भवन=થવું તે.
राज्यर्द्धिवृद्धिभवनात्=રાજ્ય-લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થવાને લીધે.
भवने (मू० भवन)=મહેલને વિષે.
पितृभ्यां (मू० पितृ)=માતાપિતા વડે.

१ ये च भविष्यन्ति अनागते काले (शक्रस्तवे)।
२ 'श्रेणिक'नृप'सिद्धायिका'देवी'मातङ्ग'यक्षकृतसेवः।

" जे य अईआ सिद्धा, जे य भविस्संतणागए काले।
संपइ अ वट्टमाणा, सव्वे तिविहेण वंदामि ॥ "—આર્યા

—ના ઉપર ધ્યાન આપીને ભરત રાજા પોતાના પુત્ર મરીચિને વન્દન કરવા ગયા અને તેમ કરવાનુ તેમને આ કારણ પણ જણાવ્યુ આ સાભળીને મરીચિએ વિચાર કર્યો કે ખરેખર મારા કુળને ધન્ય છે, કેમકે મારા પિતામહ પ્રથમ તીર્થંકર થયા, વળી મારા પિતા પ્રથમ ચક્રવર્તી થયા, હુ પણ પ્રથમ વાસુદેવ થઇશ તેમજ અતિમ તીર્થંકર પણ થઇશ

આ મદના કટુ વિપાક તરીકે એ મરીચિનો જીવ પ્રાણત દેવલોકમાના પુષ્પોત્તર વિમાનથી ચ્યવીને અતિમ ભવમા મગધ દેશમાના ક્ષત્રિયકુણ્ડના નરપતિ સિદ્ધાર્થના રાજ્યમા રહેલા ઋષભદત્ત નામના બ્રાહ્મણની દેવાનન્દા નામની પ્રિયાની કુક્ષિમા અવતર્યા આ એક અલૌકિક ઘટના છે (જુઓ કલ્પ-સૂત્ર, સૂ૦ ૧૭)

ભિક્ષુક કુળમાં આ પ્રમાણે દેવાનન્દાની કુક્ષિમા ૮૨ દિવસો વ્યતીત થયા બાદ શક્રેન્દ્રનું આસન કપ્યુ ત્યારે તેણે અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુને ત્યાં ગર્ભમા રહેલા જોયા આથી એકદમ હર્ષિત થઇ જઇ પોતાના આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, તેમની તરફ સાત-આઠ પગલા ચાલી-અજલિ જોડી તેણે તેમની સ્તુતિ કરી (આ સ્તુતિ શક્રસ્તવના નામથી પ્રસિદ્ધ છે) પરતુ પ્રભુને નીચ કુળમા અવતરેલા જોઇને તે શોકાતુર થયો, એથી કરીને તેણે તરતજ હરિણગમેષી દેવને ત્રિશલા રાણીના ગર્ભને અને આ દેવાનન્દાના ગર્ભને અદલબદલ કરવા ફરમાવ્યું તે કાર્ય તે દેવે કર્યું આમા તાત્પર્ય એ રહેલું છે કે કદાચિત્ તીર્થંકરનુ ચ્યવન નીચ કુળાદિકમા થાય, પરંતુ જન્મ તો તેવા કુળમા કદિ સભવતોજ નથી. આ વાતની કલ્પસૂત્ર (સૂ૦ ૧૮) સાક્ષી પૂરે છે ગર્ભાવાસનો સમય પૂર્ણ થતા પ્રભુનો જન્મ થયો આ વાત ઇ સ પૂર્વે ૫૯૯મા બની

મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો—

આ શ્લોકમાં મહાવીરસ્વામીના સત્તાવીસ ભવો થયા વિષે ઉલ્લેખ છે આથી કોઇને એમ શકા ઉપસ્થિત થાય કે શું મહાવીરસ્વામીના એટલાજ ભવો થયા છે ? પરતુ આ શકા 'ભવ' ની ગણતરીના રિવાજની અજ્ઞાનતા સૂચવે છે દરેક જીને અત્યાર સુધીમાં અનેક ભવો

---

૧ સસ્કૃત-છાયા—

" ये च अतीता सिद्धा , ये च भविष्यन्ति अनागते काले।
संप्रति च वर्तमाना , सर्वान् त्रिविधेन वन्दे ॥'

૨ 'વાસુદેવ' એ ત્રણ ખડના અધિપતિનું નામ છે એનો નીલ વર્ણ હોય છે એને 'અર્ધ-ચક્રવર્તી'ના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે એક કાલ-ચક્રમા ૧૮ વાસુદેવો થાય છે, અર્થાત્ 'ઉત્સર્પિણી' તેમજ 'અવસર્પિણી' કાળમાં નવ નવ વાસુદેવો થાય છે વાસુદેવના વડીલ બધુને 'બલદેવ' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે તેના પ્રખર શત્રુને 'પ્રતિવાસુદેવ' કહેવામાં આવે છે

એ ધ્યાનમાં રાખવુ કે વાસુદેવો નિયાણુ બાધવાવાળા હોય છે, જ્યારે બલદેવો તેવુ કાર્ય કરતા નથી. વળી વાસુદેવો અધોગામી છે, જ્યારે બલદેવો ઊર્ધ્વગામી છે (સરખાવો આવશ્યક-નિર્યુક્તિ, ૪૧૫ મી ગાથા)

આ 'અવસર્પિણી' કાલમા શ્રીકૃષ્ણ નવમા વાસુદેવ, તેમના ભાઇ બલરામ નવમા બલદેવ અને જરાસધ એ નવમા પ્રતિવાસુદેવ થઇ ગયા છે વિશેષમાં આ સર્વને 'શલાકાપુરુષ' એવી સજ્ઞા આપવામાં આવે છે

જેને શ્રીઋષભ(દેવ)ના પુત્ર (ભરત ચક્રવર્તી) ત્રીજા ભવમાં પ્રણામ કરતા હુવા અને (ત્યાર પછી) ગર્ભાવાસમાં રહેલા એવા જેને સત્તાવીસમા (અંતિમ) ભવમાં (સૌધર્મ દેવલોકના શક્ર) ઇન્દ્ર સ્તવતા હુવા, તેમજ જેની શ્રેણિક પ્રમુખ પૃથ્વીપતિઓએ પણ સ્તુતિ કરી, તે (પોતાના પિતાશ્રીની રાજ્ય—સંપત્તિની વૃદ્ધિના કારણભૂત હોવાને લીધે તેમજ અત્યારે પણ તેનુંજ શાસન ચાલતું હોવાને લીધે) વિસ્તીર્ણ છે લક્ષ્મી [અથવા શોભા] જેની એવા (વર્ધમાન, વીર, મહાવીર, દેવાર્ય ઇત્યાદિ નામોથી પ્રસિદ્ધ) જિનેશ્વરની હું (ધર્મવર્ધનગણિ) પણ ખચિત સ્તુતિ કરીશ."—૧–૨

સ્પષ્ટીકરણ

વર્ધમાનસ્વામી—

આ કાવ્ય દ્વારા કવિવર **વર્ધમાન**સ્વામીના જીવન—ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. તેમાં પ્રથમ શ્લોકમાં તો તેમના પૂર્વ ભવ વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને સાથે સાથે તેમનું નામ ચરિતાર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ કાવ્યના નાયક ચોવીસમા તીર્થંકર **વર્ધમાન**સ્વામીના ગર્ભાવાસના સંબંધમાં જે આશ્ચર્યજનક ઘટના બની હતી, તેનું અત્ર દિગ્‌-દર્શન કરાવવામાં આવે છે, પરંતુ તે પૂર્વે એટલું કહેવું નિરર્થક નહિ ગણાય કે આ નીચે લખેલી ગર્ભ બદલવા સંબંધિની વાત **દિગમ્બરો**ને માન્ય નથી, કેમકે તેમની માન્યતા પ્રમાણે મૂલ અંગાદિ રહ્યાંજ નથી અને તેમના ઉદ્ધાર કરેલા ગ્રન્થોમાં આ વાત મળતી નથી.

એમ કહેવામાં આવે છે કે **વર્ધમાન**સ્વામીએ યાને **મહાવીર** પ્રભુએ પોતાના ત્રીજા ભવમાં નિજ કુળ વિષે ઘણો ગર્વ કર્યો હતો. પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે **ભરત રાજેશ્વર** પોતાના પિતાશ્રી પ્રથમ તીર્થંકર **ઋષભદેવ**ને નમસ્કાર કરવા ગયા હતા અને ત્યાં તેમણે તે જિનેશ્વરને એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે હે સ્વામિન્! આપની આ સભામાંથી કોઇ પણ જીવ આપ જેવી ઋદ્ધિ પામશે કે કેમ ? આના પ્રત્યુત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે તારો પુત્ર અને મારો પૌત્ર **મરીચિ** ચોવીસમો (અંતિમ) તીર્થંકર થશે. ત્યાર બાદ **નમુત્થુણં** યાને **શક્રસ્તવ**ની અંતિમ ગાથા—

---

૧ ભરત કે **ઐરાવત**ના છ ખંડના અધિપતિને અથવા **મહાવિદેહ**ના બત્રીસ વિજયો પૈકી ગમે તે એક વિજયના સ્વામીને 'ચક્રવર્તી' કહેવામાં આવે છે આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરકૃત **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા**ના ૬૫મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ જૈન શાસ્ત્રમાં બાર દેવલોક બતાવ્યા છે; તેમાંના પહેલા દેવલોકને **સૌધર્મ** દેવલોક કહેવામાં આવે છે. અત્ર 'દેવલોક' શબ્દથી કલ્પોપપન્ન દેવોનું નિવાસ-સ્થાન સમજવું. જૈન શાસ્ત્રમાં દેવના (૧) **ભુવનપતિ**, (૨) **વ્યન્તર**, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) **વૈમાનિક** એમ જે ચાર ભેદો પાડ્યા છે, તેમાં વળી વૈમાનિકના **કલ્પોપપન્ન** અને **કલ્પાતીત** એમ બે અવાંતર ભેદો છે. તેમાંના કલ્પોપપન્ન દેવોના બાર નિવાસ-સ્થાન છે. તેનાં નામો નીચે મુજબ છેઃ—

(૧) **સૌધર્મ**, (૨) **ઈશાન**, (૩) **સનત્કુમાર**, (૪) **માહેન્દ્ર**, (૫) **બ્રહ્મલોક**, (૬) **લાન્તક**, (૭) **મહાશુક્ર**, (૮) **સહસ્રાર**, (૯) **આનત**, (૧૦) **પ્રાણત**, (૧૧) **આરણ** અને (૧૨) **અચ્યુત**.

૩ 'પ્રમુખ' શબ્દથી **કોણિક, ઉદાયન, જિતશત્રુ, અદીનશત્રુ, ચણ્ડપ્રદ્યોત, દશાર્ણભદ્ર** વિગેરે સમજવા.

૪ આ શબ્દના અર્થ સારૂ જુઓ **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૰ ૧૪).

ગલા છે વિશેષમા બ્રાહ્મીનો જન્મ પણ તેમની સાથેજ થયો હતો, અર્થાત્ **સુમંગલા દેવીએ ભરત** અને બ્રાહ્મીના યુગલને જન્મ આપ્યો હતો અપર માતા **સુનંદા** દેવીના **બાહુબલિ** પ્રમુખ ૯૯ પુત્રો તેમના ભાઇઓ થતા હતા અને **સુન્દરી** નામની પુત્રી એ તેમની બેન થતી હતી તેઓ ભરતક્ષેત્રના છ ખડ સાધીને ચક્રવર્તી બન્યા હતા દરેક ચક્રવર્તીની પાસે જેમ ચૌદ રત્નો હોય છે, તેમ તેમની પાસે પણ હતા સાધારણ રીતે એમ કહેવાય છે કે ગૃહવાસમા કેવ-લજ્ઞાન થવુ મુશ્કેલ છે, પરતુ આ મહાત્માને તેવુ જ્ઞાન પણ પોતાના રાજ્ય–ભુવનમા રહેવા છતા થયુ હતુ, એ તેમની બલિહારી સૂચવે છે કિન્તુ આનુ કારણ એ છે કે જોકે તેઓ તે વખત સસારરૂપી કાદવમા રહેતા હતા, છતા તેમનુ હૃદયરૂપી કમલ તો નિર્લેપજ હતુ તેઓ તે વખત 'अनित्य ससारे भवति सकल यन्नयनगम्' અર્થાત્ 'જે જે વસ્તુ આ સંસારમા દષ્ટિ–ગોચર થાય છે, તે અનિત્ય છે' એવી ભાવના ભાવતા હતા, તેનુજ આ પરિણામ હતુ આ **ભરત** રાજર્ષિને પ્રણામ કરી તેમના વિષેનો ઉલ્લેખ અત્ર સમાપ્ત કરવામા આવે છે

શ્રેણિક નૃપતિ—

શ્રેણિકના પિતાનુ નામ **પ્રસેનજિત્** હતુ, જ્યાર તેમની માતાનુ નામ **ધારણી** હતુ યોગ્ય વયે તેઓ **મગધ** દેશમાની **રાજગૃહી** નગરીના સ્વામી બન્યા હતા તેઓને **ચિલ્લણા** પ્રમુખ રાણીઓ હતી રાણી **ચિલ્લણા** તેમના જેવી સૌન્દર્યની એક અનુપમ મૂર્ત્તિ હતી[2] આ બન્નેના સૌન્દર્યને જોને તો સમવસરણમા **મહાવીરસ્વામી** વિરાજમાન હોવા છતા પણ તેની પર્ષદામાના અનેક લોકો મોહમુગ્ધ બન્યા હતા અને તે એટલે સુધી કે સાધુઓમા ફક્ત **ગૌતમ** સ્વામી (**ઇન્દ્રભૂતિ**) અને સાધ્વીઓમા **ચન્દનબાલા** કોરા રહી ગયા હતા[3] આ **શ્રેણિક** રાજાને **અભયકુમારાદિક** પુત્રો હતા **શ્રેણિક** રાજા **વીર** પ્રભુના પરમ ભક્ત ગણાય છે તેઓ આ 'અવસર્પિણી' કાલ પૂરો થયા બાદ 'ઉત્સર્પિણી'ના ત્રીજા આરામા પ્રથમ તીર્થંકર થનાર છે, જોકે અત્યારે તો તેઓ પ્રથમ નરકમા છે[4]

---

૧ ચૌદ રત્નોની માહિતી માટે જુઓ **જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ**, તૃતીય વક્ષસ્કાર

૨ આ ચિલ્લણા રાણીના સબધમાં એમ કહી શકાય કે—

> "सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा
> सौन्दयसारसमुदायनिकेतन वा ।
> तस्या सखे ! नियतमिन्दुसुधामृणाल-
> ज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधा ॥"

—માલતી-માધવ

અર્થાત્—તે (માલતી) રૂપાદિ સપત્તિના ભડારની અધિષ્ઠાયિકા દેવી છે અને સૌન્દર્યના સમુદાયનું ઘર છે હે મિત્ર ! ખરેખર તે (માલતી)નુ ઉપાદાન કારણ ચદ્ર, અમૃત, કમલનો દડ અને ચદ્રનો પ્રકાશ આદિ થયેલ છે અને તેનો કર્તા (સ્રષ્ટા) કામદેવ બનેલ છે

૩ આ વાત એ બ નેનું અનુપમ ચારિત્ર–બળ સૂચવે છે આવુ દૃઢ બ્રહ્મચર્ય પાળનાર તરીકે સ્થૂલિભદ્રનુ નામ પણ જૈન સમાજમાં જાણીતુ છે

૪ પ્રભુના સેવકની પણ આવી દશા થાય એ 'कर्मणो गहना गति' એ સૂત્રને ચરિતાર્થ કરે છે

કર્યાં છે; પરંતુ જે ભવમાં જીવને [1]સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારથી તેના ભવ ગણાય છે. કેમકે સમ્યક્ત્વરૂપી બીજની પ્રાપ્તિ વિના તે પૂર્વના અન્ય ભવરૂપી ભ્રમણો શૂન્યજ છે. વિશેષમાં આ સત્તાવીસ ભવોથી મોટા ભવો સમજવાના છે; કેમકે વચ્ચે વચ્ચે બીજા ભવો પણ થયેલા છે, પરંતુ તે મહત્વના નહિ હોવાથી અત્ર તેની ગણના કરવામાં આવી નથી. ઉપર્યુક્ત સત્તાવીસ ભવો **ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્ર** તેમજ **સુબોધિકા** પ્રમાણે નીચે મુજબ છે:—

(૧) **નયસાર**, (૨) **સૌધર્મ**વાસી દેવ, (૩) **મરીચિ**, (૪) **બ્રહ્મલોક**વાસી દેવ, (૫) **કૌશિક** (બ્રાહ્મણ) (ભવ-ભ્રમણ), (૬) **પુષ્પમિત્ર**, (૭) **સૌધર્મ**વાસી દેવ, (૮) **અગ્નિદ્યોત** (બ્રાહ્મણ), (૯) **ઈશાન**વાસી દેવ, (૧૦) **અગ્નિભૂતિ** (બ્રાહ્મણ), (૧૧) **સનત્કુમાર**વાસી દેવ, (૧૨) **ભારદ્વાજ** (બ્રાહ્મણ), (૧૩) **માહેન્દ્ર**-વાસી દેવ (ભવ-ભ્રમણ), (૧૪) **સ્થાવર** (બ્રાહ્મણ), (૧૫) **બ્રહ્મલોક**વાસી દેવ, (૧૬) **વિશ્વભૂતિ** (ક્ષત્રિય), (૧૭) **મહાશુક્ર** દેવલોકમાં દેવ, (૧૮) **ત્રિપૃષ્ઠ** (વાસુદેવ), (૧૯) સાતમી નરકમાં નારકી, (૨૦) સિંહ, (૨૧) ચોથી નરકમાં નારકી (ભવ-ભ્રમણ), (૨૨) મનુષ્ય, (૨૩) **પ્રિયમિત્ર** (ચક્રવર્તી), (૨૪) **મહાશુક્ર** દેવલોકમાં દેવ, (૨૫) **નંદન**, (૨૬) **પ્રાણત** દેવલોકવાસી દેવ અને (૨૭) **મહાવીર**.

આ સંબંધમાં નીચેની ગાથાઓ વિચારવા જેવી છે.

"[2]गामाविक्खग १ सोहम्म २ मरिइ ३ पण कप्प ४ कोसिय ५ सुहम्मे ६ ।
मरिऊण पुस्समित्ते ७ सोहम्मे ८ ग्गिज्जोय ९ ईसाणे १० ॥
अग्गिभूई ११ तियकप्पे १२ भारद्दाए १३ महिंद १४ संसारे ।
थावरय १५ बंभिभव १६ विस्सभूइ १७ सुक्के य १८ तेविट्ठू १९ ॥
अपइट्ठाणे २० सीहे २१ नरए २२ भमिऊण चक्कि पियमित्ते २३ ॥
सुक्के २४ नंदण नरवइ २५ पाणयकप्पे २६ महावीरो २७ ॥

—શ્રીવિચારસાર-પ્રકરણ, ગાથાંક ૭૬–૭૯

આ સંબંધમાં **આવશ્યક–નિર્યુક્તિ**ની ૪૪૦–૪૫૭ સુધીની ગાથાઓ પણ જોવા જેવી છે.

ભરત નરેશ્વર—

આ અવસર્પિણી કાલમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રથમ તીર્થંકર **શ્રીઋષભદેવના ભરત** નરેશ્વર પુત્ર થાય છે. [3]**નાભિ** અને **મરૂ** એ તેમનાં દાદાદાદીનાં નામો છે, જ્યારે તેમની માતુશ્રીનું નામ તો **સુમં-**

---

૧ ' સમ્યક્ત્વ ' એટલે ' યથાર્થ શ્રદ્ધાન. ' વાસ્તવિક દેવને વિષે દેવત્વની બુદ્ધિ, ખરેખરા ગુરૂને વિષે ગુરૂત્વની બુદ્ધિ અને સાચા ધર્મને વિષે ધર્મપણાની બુદ્ધિ રાખવી તે ' સમ્યક્ત્વ ' છે.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

" ग्रामवीक्षकः सौधर्मः मरीचिः पञ्चमकल्पः कौशिकः सौधर्मः ।
मृत्वा पुष्पमित्र सौधर्मः अग्निज्योति· ईशानः ॥
अग्निभूतिः तृतीयकल्पः भारद्वाजः माहेन्द्रः संसारः ।
स्थावरश्च ब्रह्मभव विश्वभूति· शुक्रे त्रिपृष्ठः ॥
अप्रतिष्ठान सिंहः नरके भ्रान्त्वा चक्री प्रियमित्रः ।
शुक्रे नन्दनः नरपतिः प्राणतकल्पे महावीरः ॥ "

૩ આ પ્રથમ જિનેશ્વરના પિતાશ્રીના જીવનની સ્થૂલ રૂપરેખા **સ્તુતિ–ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૦ ૮–૯) માં આલેખવામાં આવી છે.

શબ્દાર્થ

वीर ! (मू० वीर)=હે વીર, હે મહાવીર !
त्वया (मू० युष्मद्)=તારા વડે
विदधता (मू० विदधत्)=કરતા
आमलिकीं (मू० आमलिकी)=આમલિકી
सु=પ્રશંસાવાચક અવ્યય
लीला=ક્રીડા
सुलीला=સુંદર ક્રીડાને
बाल=બાળક
आकृति=આકાર
बालाकृतिः=બાળકના જેવો આકાર છે જેનો તે
छल=કપટ, દગો
कृत्=કરનાર
छलकृत्=કપટ કરનારો
आरुरुहे (धा० रुह्)=આરૂઢ થયો
सुर (मू० सुर)=દેવતા
यः (मू० यद्)=જે
तालायमान=તાડના સમાન
वपुस्=દેહ, શરીર
तालायमानवपुष=તાડસમાન દેહ છે જેનો તેને
त्वत् (मू० युष्मद्)=તારા
ऋते=વિના, સિવાય
त (मू० तद्)=તેને.
उच्च (मू० उच्च)=ઊંચો
अन्यः (मू० अन्य)=બીજો, અપર
क (मू० किम्)=કયો
इच्छति (धा० इष्)=ઇચ્છે
जन (मू० जन)=મનુષ્ય
सहसा=એકદમ
ग्रहीतु (धा० ग्रह्)=પકડવાને, વશ કરવાને

શ્લોકાર્થ

મહાવીર સ્વામીનુ અલૌકિક પરાક્રમ—

"હે વીર (જિનેશ્વર) ! બાળકના સમાન આકારવાળા અને (એથી સાળીન થતા) કપટ કરનારા એવા જે દેવના ઉપર આમલકીની સુક્રીડા કરતો થકો તુ આરૂઢ થયો, તે તાડના (વૃક્ષ) સમાન દેહવાળા અને (અત એવ) ઉચ્ચ એવા દેવને એકદમ વશ કરવાને તારા સિવાય કયો અપર મનુષ્ય ઇચ્છા કરે ?"—૩

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુની ક્રીડા—

એક વખત ઇન્દ્રે સભામા વીર પ્રભુની પ્રશસા કરીને કહ્યુ કે તે અતુલ સામર્થ્યવાળા છે અને વળી ધીર છે આ વાત એક સુરને ગળે ઉતરી નહિ એટલે તેની પરીક્ષા કરવા તે જ્યા લગભગ આઠ વર્ષની ઉમ્મરના વીર પ્રભુ અન્ય રાજકુમારો સાથે વનમા રમતા હતા, ત્યા આવ્યો આવીને તે કોઇ વૃક્ષના મૂળ પાસે સર્પ થઇને રહ્યો એટલે અન્ય રાજકુમારો તો પલાયન કરી ગયા, પરતુ વીર પ્રભુએ તેને હાથેથી પકડી દૂર ફેંકી દીધો આથી ફરીથી રાજકુમારો એકત્રિત થઇ ક્રીડા કરવા લાગ્યા એટલે તે સુર પણ રાજકુમાર થઇ ત્યા રમવા આવ્યો આ ક્રીડામા એવી સરત હતી કે જે હારી જાય તે બીજાને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરે વીર પ્રભુ તો હમેશા જીતતા હતા, તેથી અન્ય રાજકુમારો તેમને પોતાની પીઠ ઉપર વહન કરતા હતા એવામા એક વખત પેલો દેવ હારી ગયો એટલે પ્રભુ તેની પીઠ ઉપર ચઢી બેઠા એટલે તે દુર્મતિ દેવે પોતાનુ વિકરાળ રૂપ વિકુર્વ્યું અને પર્વતના કરતા પણ તે ઊંચાઇમા વધવા લાગ્યો આ રૂપનુ વર્ણન કરતા શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરૂષચરિત્રમા લખે છે કે—

આ શ્રેણિક નૃપતિના જીવન ઉપર શ્રીધર્મવર્ધનકૃત સહસ્રશ્લોકપ્રમાણક શ્રેણિક-ચરિત્ર તેમજ શ્રેણિક-કથા પ્રકાશ પાડે છે. આ બંને ગ્રન્થો સંબધી ઉલ્લેખ જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃ૦ ૨૩૪ અને ૨૬૧)માં છે. આ ઉપરાંત દુર્ગદ્વયાશ્રય કાવ્ય, આવશ્યક-વૃત્તિ, દશવૈકાલિક-વૃત્તિ તેમજ જ્ઞાતાધ્યયનમાંથી તેમને લગતી હકીકત મળી આવે છે.

પદ્ય-વિચાર—

આ ૪૪ પદ્યોનું કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત ભક્તામર-સ્તોત્રના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ હોવાથી 'વસન્તતિલકા' છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. એ છંદનું લક્ષણ વસન્તતિલક વૃત્તમાંજ રચાયેલા શ્રીમેરૂવિજયકૃત ચતુર્વિંશતિ–જિનાનન્દસ્તુતિના પૃ૦ ૨-૫ માં વિચારવામાં આવ્યું છે, એથી કરીને અત્ર એ સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.

* * * * *

अथ तृतीयकाव्ये श्रीभगवतो महावीरस्वामिनो बलाधिक्यमाह–

वीर ! त्वया विदधताऽऽमलिकीं सुलीलां
बालाकृतिश्छलकृदारुरुहे सुरो यः ।
तालायमानवपुषं त्वदृते तमुच्च–
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥ ३ ॥

टीका

हे वीर ! त्वया आमलिकीं सुलीलां–शोभनक्रीडां विदधता–कुर्वता यः सुर आरुरुहे –यो देवस्त्वया आरूढः यत्स्कन्धे त्वया चटितमित्यर्थः । किंविशिष्टः सुरः ? छलकृत्–छद्मकारकः । पुनः किंविशिष्टः सुरः ? 'बालाकृतिः' बालवदाकृतिः–आकारो यस्य सः । तं सुरं त्वदृते–त्वद्विना अन्यो जनो ग्रहीतुं–स्वायत्तीकर्त्तुं क इच्छति ? न कोऽपीत्यर्थः । किंविशिष्टं तं ? उच्चम् । कीदृशं ? 'तालायमानवपुषं' तालः–तृणराजस्तद्वदा (तमिवा)चरति तालायते, तालायते (इति तालायमानं) तत् तादृशं वपुः–शरीरं यस्य स तालायमानवपुस्तं तालायमानवपुषम् । "ऋते योगे पञ्चमी" । त्वत् इति पञ्चम्या एकवचनम् । ऋते इति विनार्थेऽव्ययम् । अत्र भगवत आमलिकीक्रीडाप्रबन्धो ज्ञेयः ॥ ३ ॥

अन्वयः

(हे) 'वीर!' त्वया आमलिकीं सु-लीलां विदधता यः बाल-आकृतिः छल-कृत् सुरः आरुरुहे, तं तालायमान-वपुषं उच्चं (सुरं) सहसा ग्रहीतुं त्वत् ऋते कः अन्यः जनः इच्छति ? ।

---

૧ છંદ સંબંધી સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૨-૫).

વીર પ્રભુની વીરતા તો જાણે તે તેમનો જન્મ સિદ્ધ હક નહિ હોય એમ લાગે છે કેમકે તેમના જન્મોત્સવના સમયે ઇન્દ્ર જ્યારે જલાભિષેક કરતા ખચાયા, ત્યારે તે પ્રભુએ પોતાના ડાબા પગના અગુઠા વડે મેરૂ પર્વત કપાવી પોતાનુ પરાક્રમ પ્રદર્શિત કર્યું હતુ તે ઉપરાત આપણે ઉપર જોઇ ગયા તેમ આમલકી ક્રીડાદિક પ્રસગે પણ તેમણે તેમનુ વીરત્વ પૂરવાર કરી બતાવ્યુ હતુ આથી કરીને એમને 'વીર' કહેવા તે તો ન્યાય્ય ગણાયજ અને તેમને 'મહાવીર' કહેવામા આવે, તો તે પણ ખોટુ નથી શ્રુતકેવલી શ્રીમાન્ ભદ્રબાહુસ્વામી પણ કહે છે કે—

"[1]अयले भयभेरवाण, परीसहोवसग्गाण खन्तिखमे पडिमाण पालए धाम अरतिरतिसहे दविए वीरियसपन्ने देवेहिं से णाम कय समणे भगव महावीरे" १॥

—કલ્પસૂત્ર, સૂ० १०८

*   *   *   *   *

अथ चतुर्थकाव्येन श्रीभगवतो विद्याधिक्यमाह—

शक्रेण पृष्टमखिलं त्वमुवक्थ यत् तद्
जैनेन्द्रसंज्ञकमिहाजनि शब्दशास्त्रम् ।
तस्यापि पारमुपयाति न कोऽपि बुद्धया
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४॥

टीका

हे वीर ! लेखशालाग्रहणावसरे शक्रेण इन्द्रेण पृष्ट अखिल समस्त यत् त्वमुवक्थ–सदुत्तराणि ऊचिवान्, तदिह–अस्मिन् लोके जैनेन्द्रसज्ञक शब्दशास्त्र–व्याकरणमजनि–जातम् । जिनश्चेन्द्रश्च तौ देवते अस्येति जैनेन्द्रम् । इन्द्रश्चन्द्रः काशिकृत्स्नेत्य(त्याद्य)ष्ट महावैयाकरणाः, तैस्तै[2] कृत तन्नामक व्याकरण अजनि–समुत्पन्नमित्यर्थः । कोऽपि जनस्तस्यापि शब्दशास्त्रस्य पार बुद्धया नोपयाति, गहनार्थत्वात् । उक्तमर्थमर्थान्तरन्यासेन द्रढयति–वेति पक्षान्तरे, अम्बुनिधिं–समुद्र भुजाभ्यां तरीतु कः [क्षमः] अल–कः समर्थ' ? न कोऽपीत्यर्थ' ॥ ४ ॥

अन्वय.

शक्रेण पृष्ट अखिल यत् त्वं उवक्थ, तद् इह जैनेन्द्र–सज्ञक शब्द–शास्त्र अजनि; तस्य अपि पार कः अपि बुद्धया न उपयाति, (यतः) कः वा भुजाभ्या अम्बु–निधिं तरीतुं अलम् ? ।

---

१ अचलो भयभैरवयो परीषहोपसर्गाणां क्षान्तिक्षम प्रतिमाना पालक धीमान् अरतिरतिसह द्रव्य वीर्यसंपन्न देवै तस्य नाम कृत श्रमणो भगवान् महावीर ।

२ સરખાવો શ્રીભગવતીના પ્રથમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશના પાચમા સૂત્ર ઉપરની શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત વૃત્તિ

" ततः करालं वेताल-रूपमाधाय दुष्टधीः ।
भूधरानप्यधरयन्, प्रारब्धो वर्धितुं सुरः ॥
पातालकल्पे तस्यास्ये, जिह्वया तक्षकायितम् ।
पिङ्गैस्तुङ्ग शिरःशैले, केशैर्दावानलायितम् ॥
तस्यातिदारुणे दंष्ट्रे, अभूतां क्रकचाकृती ।
जाज्वल्यमाने अङ्गार-शकट्याविव लोचने ॥
घोणारन्ध्रे महाघोरे, महीधरगुहे इव ।
भ्रूकुटीभङ्गुरे भीमे, महोरग्याविव भ्रुवौ ॥ "

પ० ૧૦, સ० ૨, શ્લો० ૬૧૩-૧૧૬

અર્થાત્—" તેના પાતાળ જેવા મુખમાં રહેલી તેની જીભ તક્ષક નાગ જેવી દેખાવા લાગી, ઊંચા પર્વત જેવા મસ્તક ઉપરના તેના પીળા કેશ દાવાનલ જેવા ભાસવા લાગ્યા, તેની ભયાનક દાઢો કરવતના જેવી જણાવા લાગી, તેનાં નેત્રો અંગારાની સગડીની જેમ પ્રકાશવા લાગ્યાં, તેનાં નસકોરાં પર્વતની ગુફાનું ભાન કરાવા લાગ્યા અને તેની ભૃકુટી વડે ભંગુર ભમરો બે મોટી નાગણ હોય તેમ ભયંકર દેખાવા લાગી. "

આ પ્રમાણે તે સુર પોતાનું વધારે ને વધારે વિકરાળ તેમજ ઊંચું રૂપ બનાવતો જતો હતો તે વાત પ્રભુના લક્ષ્યમાં આવતાં તે પરાક્રમી પ્રભુએ તેની પીઠ ઉપર એક એવી મુક્કી મારી કે તરતજ તે વામન થઇ જઇને તે પ્રભુને નમી પડ્યો અને ઇન્દ્રનું કથન નહિ માનીને તેણે આ કાર્ય કર્યું હતું એમ પ્રભુ સમક્ષ તે કહેવા લાગ્યો. પ્રભુના ધૈર્યની પ્રશંસા કરીને તે સ્વસ્થાને ચાલ્યો ગયો.[1]

' વીર ' શબ્દના સંબંધી વિચાર—

' વીર ' શબ્દ માટે નિરૂક્ત[2] કરતાં એક વિદ્વાન્ કહે છે કે—

" विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृतः ॥ "

અર્થાત્—જે કર્મનું વિદારણ કરે છે તથા તપશ્ચર્યાથી વિરાજમાન છે તેમજ તપશક્તિથી યુક્ત છે, તે ' વીર ' કહેવાય છે. **વીર** પ્રભુએ અનાર્ય દેશમાં પણ વિહાર કર્યો હતો તેનું શું કારણ? આના ઉત્તરમાં સમજવું કે કર્મનું વિદારણ કરવું એ તેમનું ધ્યેય હતું. આ ઉપરથી શું **વીર** પ્રભુમાં વીરત્વ હોવાનું સિદ્ધ થતું નથી કે? હજી પણ જો એ બાબત પરત્વે શંકા રહેતી હોય, તો એ ઉમેરવું અનાવશ્યક નહિ ગણાય કે **વીર** પ્રભુએ અતિશય ઘોર તપશ્ચર્યા કરી હતી. આ ઉપરથી પણ વીર પ્રભુનું વીરત્વ જોઇ શકાય છે.

' વીર ' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ પણ ઉપર્યુક્ત વાતની સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે " विशेषेण ईरयति-प्रेरयति कर्माणि इति वीरः " અર્થાત્ જે વિશેષતઃ કર્મોને પ્રેરે છે, ધક્કા મારે છે, આત્માથી અલગા પાડી તેને દેશવટો દે છે, તે ' વીર ' છે. આ ' વીર ' શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે.

---

૧ સરખાવો આવશ્યક-નિર્યુક્તિ (ગાથાંક ૭૨-૭૫).
૨ કોઇ પણ શબ્દમાત્રને ગ્રહણ કરી તેના ઉપર આખો પ્રયોગ લેવો તે ' નિરૂક્ત ' કહેવાય છે.

આઠ વૈયાકરણો—

(૧) ઇન્દ્ર, (૨) ચન્દ્ર, (૩) કાશકૃત્સ્ન, (૪) આપિશલિ, (૫) શાકટાયન, (૬) પાણિનિ, (૭)અમર અને (૮) જૈનેન્દ્ર એ આઠ વૈયાકરણો છે

આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે

" इन्द्रश्चन्द्रः काशकृत्स्ना—पिशली शाकटायनः ।
पाणिन्यमरजैनेन्द्रा, जयन्त्यष्टौ च शाब्दिकाः ॥ "

અત્ર એ નિવેદન કરવુ અસ્થાને નહિ ગણાય કે શ્રીવિનયવિજયે કલ્પસૂત્રના દશમા સૂત્રની વ્યાખ્યામા વીસ વ્યાકરણો વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે

* * * * *

उपदेशाधिक्यमाह–

धर्मस्य वृद्धिकरणाय जिन ! त्वदीया
प्रादुर्भवत्यमलसद्गुणदायिनी गौ ।
पेयूपपोषणपरा वरकामधेनु–
र्नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे जिन ! त्वदीया गौः–वाणी धर्मस्य वृद्धिकरणाय प्रादुर्भवति । किंलक्षणा गौः ? अमलान् निर्मलान् सतः-समीचीनान् गुणान् ददातीत्येवशीला 'अमलसद्गुणदायिनी' । उक्तमर्थं द्रढयति–वरा–प्रधाना कामधेनुः निजशिशोः स्ववत्सस्य परिपालनार्थं किं नाभ्येति–सम्मुखं किं न समागच्छति ? समागच्छत्येव । किंविशिष्टा वरकामधेनुः ? 'पेयूपपोषणपरा' पेयूप अभिनव पयस्तेन पोषण तस्मिन् परा–तत्परा । " धेनुस्तु नवसूतिका " (का० ४, श्लो० ३३३) इति हैमः । भगवती वाणी कामधेनुरित्यर्थः ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! त्वदीया अ-मल-सत्-गुण-दायिनी गौः धर्मस्य वृद्धि-करणाय प्रादुर्भवति; पेयूप-पोषण-परा वर-कामधेनुः निज-शिशोः परिपालनार्थं किं न अभ्येति ? ।

શબ્દાર્થ

धर्मस्य (मू० धर्म)=ધર્મની
वृद्धि=વધારો
करण=(१) કાર્ય (२) હેતુ
वृद्धिकरणाय=વૃદ્ધિના હેતુને અર્થે.
जिन ! (मू० जिन)=જીત્યા છે રાગ અને દ્વેષ જેણે એવા (સંબોધનાર્થે), હે વીતરાગ !
त्वदीया (मू० त्वदीय)=તારી
प्रादुर्भवति (धा० भू)=પ્રકટ થાય છે
अमल=નિર્મલ
सत्=સારા
गुण=ગુણ
दायिन्=આપનાર
अमलसद्गुणदायिनी=નિર્મલ તેમજ સારા ગુણોને અર્પણ કરનારી

શબ્દાર્થ

शक्रेण (મૂ० शक्र)=સૌધર્મેન્દ્રથી.
पृष्टं (મૂ० पृष्ट)=પૂછાયેલ
अखिलं (મૂ० अखिल)=સમસ્ત.
त्वं (મૂ० युष्मद्)=તેં.
उवक्थ (ધા० वच्)=કહ્યું.
यद् (મૂ० यद्)=જે.
तद्=તે.
जैनेन्द्र=જિન અને ઇન્દ્ર છે દેવતા જેના એવા.
संज्ञा=નામ.
जैनेन्द्रसंज्ञकं=જૈનેન્દ્ર છે નામ જેનું એવું.
इह=આ લોકને વિષે.
अजनि (ધા० जन्)=થયું.
शब्द=શબ્દ.
शास्त्र=શાસ્ત્ર.
शब्दशास्त्रं=વ્યાકરણ.
तस्य (મૂ० तद्)=તેનો.
अपि=પણ.
पारं (મૂ० पार)=પાર.
उपयाति (ધા० या)=જાય છે.
न=નહિ.
कः (મૂ० किम्)=કોઇ.
बुद्धया (મૂ० बुद्धि)=બુદ્ધિ વડે.
वा=અથવા.
तरीतुं (ધા० तॄ)=તરવાને.
अलं=સમર્થ.
अम्बु=જલ.
निधि=સમૂહ.
अम्बुनिधिं=સમુદ્રને.
भुजाभ्यां (મૂ० भुज)=બે હસ્તો વડે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અપૂર્વ વિદ્યા-બલ—

"**સૌધર્મેન્દ્રે** પૂછેલા (પ્રશ્નના ઉત્તર તરીકે) જે સર્વ તેં કહ્યું, તે આ લોકને વિષે **જૈનેન્દ્ર** નામના વ્યાકરણ તરીકે (પ્રસિદ્ધ) થયું. આ વ્યાકરણ (ગહન હોવાને લીધે) બુદ્ધિ વડે કોઇ પણ તેનો પાર પામતો નથી; અથવા હાથ વડે સાગરને તરી જવામાં કોઇ સમર્થ છે ખરો કે ?"—૪

સ્પષ્ટીકરણ

વીર પ્રભુનું નિશાળ-ગરણું—

વીર પ્રભુ વિદ્યાભ્યાસ કરવાને લાયક થયા, એટલે તેમના અપૂર્વ જ્ઞાનથી અજ્ઞાત એવાં તેમનાં માતાપિતાએ તેમને નિશાળે બેસાડવા વિચાર કર્યો અને તદનુસાર પોતાના રાજ્યમાંના ઉચ્ચ પણ્ડિત પાસે તેમને લઇ ગયા. આવા અયુક્ત કાર્યની **સૌધર્મેન્દ્રને** ખબર પડી એટલે તે બ્રાહ્મણનું રૂપ લઇને લેખ–શાલામાં આવ્યો અને વ્યાકરણને લગતા કેટલાક પ્રશ્નો **વીર** પ્રભુને પૂછયા. આના ઉત્તરો સાંભળીને પણ્ડિત તો ઠંડોગાર થઇ ગયો. પછી **સૌધર્મેન્દ્ર** પ્રભુની સ્તુતિ કરી ચાલતો થયો. પ્રભુને વ્યાકરણ વિષે પૂછેલા પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો 'જૈનેન્દ્ર' વ્યાકરણ એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા (સરખાવો **આવશ્યક-નિર્યુક્તિ**ની ૭૫–૭૭ મી ગાથાઓ).

પદ્ય–અલંકાર

આ ચતુર્થ પદ્ય 'અર્થાન્તરન્યાસ' નામના અલંકારથી શોભી રહ્યું છે. **શ્રીહેમચન્દ્ર-સૂરિએ અર્થાન્તરન્યાસ**નું લક્ષણ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

"विशेषस्य सामान्येन साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां समर्थनमर्थान्तरन्यासः"

—કાવ્યાનુશાસન, પૃ० ૨૭૮.

શબ્દાર્થ

छिद्येत (धा० छिद्)=છેદાઇ જાય
कर्मन्=કર્મ, આત્માની નૈસર્ગિક શક્તિને પણ આચ્છાદિત કરનાર પુદ્ગલ-વિશેષ
निचय=સમૂહ, સમુદાય, જથ્થો
कर्मनिचयः=કર્મનો સમુદાય
भविना (मू० भविन्)=સંસારીઓના
यद्=જેથી
आशु=સત્વર, જલ્દી
त्वद्=દ્વિતીયપુરૂષવાચક સર્વનામ
नामन्=નામ
धामन्=તેજ
त्वन्नामधाम=તારૂં નામરૂપી તેજ
किल=ખચિત
कारण (मू० कारण)=હેતુ
ईश ! (मू० ईश)=હે પ્રભુ !
तत्र=તેમા.
कण्ठे (मू० कण्ठ)=કણ્ઠમા ગળામાં
पिकस्य (मू० पिक)=કોકિલાના, કોયલના
कफ=કફ
जाल=સમૂહ.
कफजाल=કફનો સમૂહ
उपैति (धा० इ)=પ્રાપ્ત થાય છે
नाश (मू० नाश)=વિનાશને
तद्=તે
चारु=મનોહર
चूत=આમ્ર, આંબો
कलिका=મંજરી, મોર
निकर=સમુદાય
एक=અદ્વિતીય, અસાધારણ
हेतु=કારણ
चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः=મનોહર આમ્ર-મંજરીના સમુદાયરૂપી અદ્વિતીય કારણ

શ્લોકાર્થ

કર્મ ક્ષયનું કારણ નાથનું નામ—

' હે પરમેશ્વર ! જેથી સંસારી (જીવો) ના કર્મનો સમુદાય સત્વર છેદાઇ જાય છે, તેમા તારૂં નામરૂપી તેજ નક્કી કારણ છે (જેમકે) કોકિલાના કણ્ઠને વિષે (બાઝેલી) કફની જાલ નાશ પામે છે, તેમા મનોહર આમ્ર-મંજરીનો સમુદાય અદ્વિતીય કારણ છે "—૬

*　*　*　*　*

भगवता मिथ्यात्वं हतं, तदन्यदेवेषु स्थितमित्याह—

'देवार्य'देव[1] ! भवता कुमतं हतं तन्-
मिथ्यात्ववत्सु सततं शतशः सुरेषु ।
संतिष्ठतेऽतिमलिनं गिरिगह्वरेषु
सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

टीका

हे देवार्यदेव !-हे वर्धमान ! । " देवार्यो ज्ञातनन्दनः " (का० १, श्लो० ३०) इति हैम० । यद् भवता-त्वया कुमतं-कुत्सितमतं हतं तत् शतशो " नद्वादे शम् " शतसहस्रादि-संख्येषु सुरेषु 'मिथ्यात्ववत्सु' मिथ्यात्वमस्ति येषु ते मिथ्यात्ववन्तस्तेषु संतिष्ठते-निरन्तरं तिष्ठति । किंविशिष्टं कुमतं ? अतिमलिनं-महामलीमसम् । केषु किमिव ? गिरिगह्वरेषु सूर्यांशुभिन्नं (शार्वर

---

૧ કમલ સૂત્ર સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના પૃ૦ ૬-૭ માં આ ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે

गौः (मू० गो)=વાણી.
पेयूष=તાજું દૂધ, પહેલા સાત દિવસની વીઆયેલી ગાયનું દૂધ
पोषण=પુષ્ટિ.
पर=તત્પર.
पेयूषपोषणपरा=નવીન દૂધની પુષ્ટિમાં તત્પર
वर=ઉત્તમ.
कामधेनु=સુરભિ, સ્વર્ગીય ગાય.
वरकामधेनुः=ઉત્તમ સુરભિ.
न=નહિ.
अभ्येति (धा० इ)=સંમુખ જાય છે.
किं=શું.
निज=પોતાના.
शिशु=બચ્ચું, બાળક.
निजशिशोः=પોતાના બાળકનું.
परिपालनार्थे=રક્ષણ કરવાને માટે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો ઉપદેશ-મહિમા—

" હે [1]વીતરાગ (પરમાત્મા) ! નિર્મલ તેમજ ઉચિત ગુણોને અર્પણ કરનારી એવી તારી વાણીનો ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાને માટે પ્રાદુર્ભાવ થાય છે (તે યોગ્યજ છે, કેમકે) શું નવીન દૂધની પુષ્ટિ (કરવા)માં તત્પર એવી ઉત્તમ કામ-ધેનુ પોતાના બાળકનું રક્ષણ કરવાને અર્થે સંમુખ જતી નથી કે ? "—૫

* * * *

कर्मक्षये भगवतो नाम्नो माहात्म्यमाह—

छिद्येत कर्मनिचयो भविनां यदाशु
त्वन्नामधाम किल कारणमीश ! तत्र ।
कण्ठे पिकस्य कफजालमुपैति नाशं
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

टीका

हे ईश !—हे स्वामिन् ! यद्—यस्माद्धेतोः भविनां-संसारिणां कर्मनिचयः-कर्मसमूहः आशु-शीघ्रं छिद्येत-छेदं प्राप्नुयात् तत्र किलेति निश्चितं त्वन्नामधाम कारणं, तव नाम त्वन्नाम तदेव धाम-तेजः तदेव हेतुः । दृष्टान्तमाह—पिकस्य-कोकिलस्य कण्ठे कफजालं यन्नाशमुपैति-हानिं प्राप्नोति तत् चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः—चारुः—मनोहरो यश्चूत-आम्रस्तस्य कलिकानिकरो—मञ्जरीसमूहः स एव एकः—अद्वितीयो हेतुरद्वितीयं कारणम् । हेतुशब्दोऽजहल्लिंगः ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यद् भविनां कर्म-निचयः आशु छिद्येत, तत्र त्वत्-नामन्-धाम किल कारणं; पिकस्य कण्ठे कफजालं नाशं उपैति, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतुः ।

---

૧ વીતરાગ સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૪૯).

સ્પષ્ટીકરણ

કલ્યાણક વિચાર—

દરેક તીર્થંકરના (૧) ચ્યવન, (૨) જન્મ, (૩) દીક્ષા-ગ્રહણ, (૪) કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને (૫) નિર્વાણ એ પાચ સમયે અર્થાત્ એ પાચે કલ્યાણકો વખતે કેટલીક અલૌકિક ઘટનાઓ બને છે જેમકે એક તો આ વાતની ખબર ઇન્દ્રો પોતાના આસનો કમ્પવાથી જાણે છે વળી આ પાચે કલ્યાણકોને વિષે સર્વ જીવોને થોડીક વારને સારૂ શાન્તિ મળે છે, તેમજ તેમને હર્ષ પણ થાય છે વિશેષમા નરક જેવા સ્થાનમા પણ પ્રદ્યોત અને સાતા (સુખ) થઇ રહે છે

પ્રસ્તુતમા કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થવાથી ભવ્ય-કમલો ખીલી રહે છે ઇન્દ્રો સમવસરણ (ધર્મ દેશના મણ્ડપ) ની રચના કરવા અને કેવલજ્ઞાનીની અમૃત દેશનાનુ પાન કરવા અધીરા બની જાય છે

* * * * *

सेवके उपकारविशेषमाह—

वादाय देव ! समियाय य 'इन्द्रभूतिः'
तस्मै प्रधानपदवीं प्रददे स्वकीयाम् ।
धन्य स एव भुवि तस्य यशोऽपि लोके
भूत्याऽऽश्रितं य इह नाऽऽत्मसमं करोति ॥ १० ॥

टीका

हे देव ! य इन्द्रभूतिः—गौतमगोत्रीयो ब्राह्मणो वादाय—वादं कर्तुमना[1] समियाय—समाजगाम, तस्मै स्वकीयां प्रधानपदवीं भवान् प्रददे । प्रददे इति प्रथमपुरुषैकवचनस्य क्रियाभिसम्बन्धाद् भवानिति कर्तृपदं ग्राह्यम् । तस्मै इन्द्रभूतये दानपात्रे चतुर्थी । उक्तमर्थं द्रढयति—भुवि—पृथिव्यां स एव धन्यो लोकेऽपि तस्य यशः—तस्य कीर्त्तिः । तस्येति कस्य ? यो ना—यः पुमान् आश्रित—सेवार्थमागतं पुरुषं भूत्या—ऋद्ध्या कृत्वा आत्मसमं—आत्मना तुल्यं करोति, स एव ना । नृशब्दस्य प्रथमैकवचनम् । स एव नरो धन्य इत्यर्थः ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) देव ! यः 'इन्द्रभूतिः' वादाय समियाय, तस्मै (भवान्) स्वकीयां प्रधान पदवीं प्रददे; यः ना इह आश्रितं भूत्या आत्मन्-समं करोति, सः एव भुवि धन्यः, तस्य यशः अपि लोके ।

શબ્દાર્થ

वादाय (मू० वाद)=વાદાર્થે	इन्द्रभूतिः (मू० इन्द्रभूति)=ઇન્દ્રભૂતિ, વીર પ્રભુના પ્રથમ ગણધર
देव ! (देव)=હે ઈશ્વર !	तस्मै (मू० तद्)=તેને
समियाय (धा० इ)=આવ્યો	प्रधान=ઉત્તમ, મુખ્ય
यः (मू० यद्)=જે	

---

૧ આ સબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૩૦-૩૧)

भगवतो ज्ञानोत्पत्तिविशेषमाह—

ज्ञाने जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि जाते
लोकेषु कोमलमनांसि भृशं जहर्षुः ।
प्रद्योतने समुदिते हि भवन्ति किं नो
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ? ॥ ९ ॥

टीका

हे जिनेन्द्र ! तव केवलनाम्नि ज्ञाने जाते—उत्पन्ने सति लोकेषु—स्वर्ग-मर्त्य-पातालेषु कोमलमनांसि लक्षणया भव्यजनानां मनांसि भृशं—अत्यर्थं जहर्षुः—हर्षं प्रापुः । हीति उक्तमर्थं द्रढयति—प्रद्योतने—श्रीसूर्ये समुदिते—उद्गते सति पद्माकरेषु—तडागेषु जलजानि—कमलानि विकाशभाञ्जि—विकस्वराणि किं नो भवन्ति ? भवन्त्येव । " प्रद्योतनस्तपनः " (का० २, श्लो० ९) इति हैमः ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) जिन-इन्द्र ! तव केवल-नाम्नि ज्ञाने जाते लोकेषु कोमल-मनांसि भृशं जहर्षुः; हि प्रद्योतने समुदिते किं पद्म-आकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि नो भवन्ति ? ।

શબ્દાર્થ

ज्ञाने (मू० ज्ञान)=જ્ઞાન, બોધ.
जिनेन्द्र ! (मू० जिनेन्द्र)=હે જિનેશ્વર, હે જિનવર!
तव (मू० युष्मद्)=તારે વિષે.
केवल=કેવલ-જ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.
केवलनाम्नि=કેવલ એ છે નામ જેનુ એવા.
जाते (मू० जात)=ઉત્પન્ન થયે.
लोकेषु=(ત્રણ) લોકને વિષે.
कोमल=નરમ.
मनस्=ચિત્ત.
कोमलमनांसि=નરમ ચિત્તો.
भृशं=અત્યન્ત.
जहर्षुः (धा० हृष्)=આનંદ પામતા હવા.
प्रद्योतने (मू० प्रद्योतन)=સૂર્ય.
समुदिते (मू० समुदित)=ઉગ્યે.
हि=કારણ કે.
भवन्ति (धा० भू)=થાય છે.
किं=શું.
नो=નહિ.
पद्माकरेषु (मू० पद्माकर)=તળાવોને વિષે, સરોવરોને વિષે.
जलजानि (मू० जलज)=કમળો.
विकाशभाञ्जि (मू० विकाशभाज्)=વિકાસને ભજનારા, વિકસ્વર.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના કેવલજ્ઞાનનો મહિમા—

" હે જિનેશ્વર ! જ્યારે તને કેવલ એ નામનું જ્ઞાન (કેવલ-જ્ઞાન) ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ એ ત્રણે) લોકને વિષે (ભવ્ય પ્રાણીઓનાં) કોમળ ચિત્તો અત્યંત આનંદ પામ્યાં; કેમકે જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થાય છે, ત્યારે શું (કમલના સમૂહવાળાં) સરોવરોને વિષે કમલો વિકસ્વર થતાં નથી કે ? "—૯.

"સજ્જન જે ભુડુ કરતા રૂડુ કરે રે,
તેહના જગમા રહેશે નામ પ્રકાશ રે,
આબો પત્થર મારે તેહને ફલ દીયેરે,
ચદન આપે કાપે તેહને વાસરે—સાભળજો હવે કર્મવિપાક કહે મુનિ રે"

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે પોતાની સાથે બાથ ભીડવાને તૈયાર થયેલા એવા ઇન્દ્રભૂતિને પણ જે વીર પરમાત્માએ ઉત્તમ પદ આપી પોતાના સમાન બનાવ્યા તેમને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે, તેમજ સજ્જન કે સાધુ કહો તો તે પણ તેવાજ પુરૂષો છે

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ખરેખરા સજ્જનની સજ્જનતા નિરપેક્ષ હોય છે, અર્થાત્ એવા સજ્જનો સજ્જનતાની ખાતરજ—પોતાના સ્વભાવાનુસારજ સજ્જનતા દાખવે છે શુ પુષ્પોને કોઇએ વિજ્ઞપ્તિ કરી છે કે તમારે અમને સુવાસ આપવી? શુ વનદેવીએ કોઇ દિવસ કોઇની સાથે પણ વસન્તને સદેશો કહાવ્યો છે કે તારે આવીને મારી શોભામા વધારો કરવો? શુ કોઇ ચક્રવાકે સૂર્યને પ્રાર્થના કરી છે કે તારે પૃથ્વી અને નભોમડલને પ્રકાશિત કરવા, શત્રુરૂપ અંધકારને દૂર કરવો અને ચક્રવાક અને ચક્રવાકીનો સયોગ કરાવવો? શુ મેઘને ચાતકે કે પર્વતે કદી વિનવ્યો છે કે તારે તાપનો વિનાશ કરનારી જલ-વૃષ્ટિ કરવી, ચાતકોને જીવાડવા અને તેમના નાદ દ્વારા વૈડૂર્ય રત્નનો પ્રાદુર્ભાવ કરવો? શુ ચન્દ્રને કદી પણ કુમુદે કે ચકોરે વિનતિ કરી સાભળી છે કે તારે અમને આનન્દ આપવો? શુ ચન્દ્રિકા અને પૃથ્વી સગોત્રીય છે કે જેથી કરીને તે પૃથ્વીને સુધાના સમાન ધવલ બનાવે છે?'

---

૧ સરખાવો શ્રીદેવવિમલગણિકૃત હીરસૌભાગ્યનાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો.

" अपेक्षां च न क्वापि कुर्वन्ति सन्त
    स्वभावेन किं तूपकुर्वन्ति सर्वान् ।
किमभ्यर्थितानि प्रसूनानि कैश्चिज्-
    जनान् सौरभै स्वैर्यदामोदयन्ति ॥—भुजङ्गप्रयातम् (६,६)
कदाचिद् वसन्तस्य सन्देशवाचो-
    ऽपि च प्रेपिता क्वापि किं कुपलक्ष्म्या ।
मृगाक्षीमिवोत्कृष्टकां मञ्जरीभि
    प्रसूनैरयं हासयामास यत् ताम् ॥—भुजङ्ग०
किमभ्यर्थ्यते केनचिच्चण्डरोचि-
    र्यदुर्वीदिवौ भासयत्येष यद् वा ।
विपक्षानिवोद्वासयत्यन्धकारान्
    पुनर्योजयत्यब्जनामी रथाङ्गान् ॥—भुजङ्ग०
अयाच्यन्त किं वाऽम्बुदा येनचित् किं
    यदुर्वीधराणां व्यपोहन्ति तापम् ।
जलैर्जीवयन्तीह बप्पीहबालान्
    स्वनादेश्च वैदू(दू)र्यमुद्भावयन्ति ॥—भुजङ्ग०
उपाकारि किं कैरवैर्वा चकोरै-
    र्यदेतान् शिवांशु प्रणत्येव किं वा ।
सगोत्रा पुनश्चन्द्रिका किं धरित्र्या
    सुधीकुर्वते तां यदेता सुधावत् ॥—भुजङ्ग०

—૧૧ મો સર્ગ, શ્લો० ૬૨-૬૬

पदवी=હોદ્દો, પદ.
प्रधानपदवी=મુખ્ય પદ.
प्रददे (धा० दा)=આપ્યું.
स्वकीयां (मू० स्वकीया)=નિજ, પોતાનું.
धन्यः (मू० धन्य)=ધન્ય, પ્રશંસનીય.
सः (मू० तद्)=તે.
एव=જ.
भुवि (मू० भू)=પૃથ્વીને વિષે.
तस्य (मू० तद्)=તેની.
यशः (मू० यशस्)=કીર્તિ.
अपि=પણ.
लोके (मू० लोक)=જગત્‌ને વિષે.
भूत्या (मू० भूति)=ઋદ્ધિ વડે.
आश्रितं (मू० आश्रित)=આશ્રય લીધેલાને, શરણે આવેલાને.
इह=આ જગત્‌માં.
ना (मू० नृ)=મનુષ્ય
आत्मन्=આત્મા.
सम=સમાન, તુલ્ય.
आत्मसमं=પોતાના સમાન.
करोति (धा० कृ)=કરે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો સેવક પ્રતિ અનુપમ ઉપકાર—

" હે દેવાધિદેવ ! જે ઇન્દ્રભૂતિ (આપની સાથે) વાદ કરવાને આવ્યા, તેને આપે સ્વકીય ઉત્તમ પદ (ગણધર-પદ) અર્પણ કર્યું. આ કૃત્ય યોગ્યજ છે, કેમકે જે મનુષ્ય પોતાનો આશ્રય લીધેલા (સેવક)ને આ જગત્‌માં ઋદ્ધિ વડે પોતાના સમાન કરે છે, તેજ ખરેખર પૃથ્વી ઉપર પ્રશંસનીય છે અને જગત્‌માં તેનીજ કીર્તિ (ધન્યવાદને પાત્ર) છે."—૧૦

સ્પષ્ટીકરણ

અર્થ-વિચાર—

' नात्मसमं ' નું ' न+आत्मसमं' એમ પદચ્છેદ કરવાથી બીજો અર્થ સ્ફુરે છે અને તે એ છે કે જે (સ્વામી) પોતાના સેવકને સંપત્તિએ કરીને પોતાના સમાન કરતો નથી, તેને પૃથ્વી ઉપર ધન્યવાદ ઘટે છે, તેમજ તેની કીર્તિ પણ તેને મુબારકજ છે ! ! ! આ 'વક્રોક્તિ' છે, અર્થાત્ કટાક્ષના ઉદ્‌ગાર છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે જે સ્વામીની સાચા દિલથી સેવા કરવા છતાં પણ દાસત્વ કાયમ રહે, તે સ્વામીથી શું ? તેની કીર્તિ તેનેજ મુબારક હોજો.

ખરો ઉપકારી કોણ ?—

આના ઉત્તર સારૂ વિચારો આ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકઃ—

" उपकारिषु यः साधुः, साधुत्वे तस्य को गुणः ? ।
अपकारिषु यः साधुः, स साधुः सद्भिरुच्यते ॥ "

અર્થાત્ ઉપકાર કરનારા મનુષ્યો પ્રતિ જે સાધુ હોય, તેના સાધુત્વમાં શું ગુણ છે ? અપકાર કરનાર તરફ જે સદ્વર્તન રાખે, તેજ સાધુ એમ સંતો કહે છે. આ વાતને ન્યાયવિશારદ મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી પણ ટેકો આપે છે, કેમકે ઉપાધ્યાયશ્રી [1]વિનયવિજયજી-કૃત શ્રીપાલરાસમાં ચોથા ખંડની આઠમી ઢાલમાં તેઓ કથે છે કે—

---

૧ ' શ્રીપાલરાસ ' વિનયવિજયજીએ બનાવવા માંડ્યો હતો, પરંતુ તેની સાતસે અને પચાસ ગાથા રચ્યા બાદ તેઓ સ્વર્ગે સિધાવ્યા અને ત્યાર બાદ તેમના સંકેતાનુસાર ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ બાકીનો રાસ પૂરો કર્યો. જુઓ આ સંબંધમાં એ રાસનો કળશ.

પોતે એક પૌરૂષી[1] પર્યંત દેશના આપ્યા બાદ તરતજ તરતના જૈનેતર દીક્ષિત ઇન્દ્રભૂતિને એજ સમવસરણમા પાદ-પીઠ ઉપર બેસીને વ્યાખ્યાન આપવાનો પણ અધિકાર આપ્યો આ તેમની સજ્જનતા સૂચવે છે આમા પણ હજી જાણે કઇ ન્યૂનતા રહી નહિ ગઇ હોય કે શુ કે જેથી કરીને ગૌતમસ્વામીને પોતાના નિર્વાણ સમયે પોતાનાથી દૂર કાઢ્યા પોતાનામા ઇન્દ્રભૂતિને 'મારાજ વીર' એવી જે મમતા હતી તે દૂર કરવાને અને તેમ થતા તેમને સર્વજ્ઞ-પદથી અલંકૃત કરવાને માટે તેમણે આમ કર્યું આમ બાબત હોવાને લીધે, પોતાના સેવકને પોતાની તુલ્ય બનાવવાની—નહિ કે પોતે સ્વામી તરીકે રહેવાની અને સેવકને સેવક રાખી મૂકવાની—એવી અનુપમ ભાવનાની વીર ભગવાન્ કરતા વધારે આબેહુબ મૂર્તિ અન્યત્ર મળે ખરી કે[2] ખરેખર મહાપુરૂષનો ઉપકાર પણ મહાનજ હોય છે

સર્વજ્ઞ પદથી ખરેખરા શોભતા એવા ઇન્દ્રભૂતિ વીર નિર્વાણ બાદ ૧૨ વર્ષે મોક્ષે સિધાવ્યા આ દ્વિતીય[3] મગલરૂપ ઇન્દ્રભૂતિને મારા વારવાર પ્રણામ હોજો એટલુંજ કહી અત્ર વિરમવામા આવે તે પૂર્વે નિમ્નલિખિત 'ગૌતમાષ્ટક' તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય[4]

श्रीदेवानन्दसूरिकृतं गौतमाष्टकम्

" श्रीइन्द्रभूतिं वसुभूतिपुत्र
पृथ्वीभव गौतमगोत्ररत्नम् ।
स्तुवन्ति देवासुरमानवेन्द्राः
स गौतमो यच्छतु वाञ्छित मे ॥ १ ॥—उपजातिः

श्रीवर्द्धमानात् त्रिपदीमवाप्य
मुहूर्त्तमात्रेण कृतानि येन ।
अङ्गानि पूर्वाणि चतुर्दशापि
स गौतमो यच्छतु वाञ्छित मे ॥ २ ॥—उप०

श्रीवीरनाथेन पुरा प्रणीत
मन्त्र महानन्दसुखाय यस्य ।
ध्यायन्त्यमी सूरिवराः समग्राः
स गौतमो यच्छतु वाञ्छित मे ॥ ३ ॥—उप०

---

૧ 'પૌરૂષી' એટલે પ્રહર અર્થાત્ ત્રણ કલાક

૨ કેટલાક દર્શનકારોએ ઇશ્વરને નિત્ય મુક્ત માન્યો છે, તેમજ તેના સમાન તો તેના સેવકો નજ થઇ શકે એવુ જે ઇશ્વરનું સ્વરૂપ આલેખ્યું છે, તે વિચારણીય છે

૩ બધાં મળીને મગલો ચાર છે—(૧) વીર ભગવાન્, (૨) ગૌતમ સ્વામી, (૩) સ્થૂલિભદ્ર આદિ મુનિરાજ અને (૪) જૈન ધર્મ યાને સ્યાદ્વાદ દર્શન કહ્યું પણ છે કે—

"मगल भगवान् वीरो, मगल गौतम प्रभु ।
मगल स्थूलिभद्राद्या, जैनधर्मोऽस्तु मगलम् ॥

૪ ગૌતમસ્વામીની વિગતી હકીકત શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત ગૌતમ સ્તોત્રમાંથી તેમજ આવશ્યક, વિશેષાવશ્યક, ઉત્તરાધ્યયન, ભગવતી ઇત્યાદિ આગમોમાંથી પણ મળી શકે છે

ઇન્દ્રભૂતિ-વિચાર—

મગધ દેશમાંની **રાજગૃહી** નગરીના સ્વામી શ્રીશ્રેણિકના ' ગોર્વર ' (ગુબ્બર) ગામમાં **વસુભુતિ** નામનો વિપ્ર વસતો હતો. તેને **પૃથ્વી** નામની સ્ત્રીથી **ઇન્દ્રભૂતિ, અગ્નિભૂતિ** અને **વાયુભૂતિ** એ નામનાં ત્રણ પુત્ર-રત્નો ઉત્પન્ન થયાં હતાં. એ બ્રાહ્મણનું **ગૌતમ** ગોત્ર હોવાને લીધે ઇન્દ્રભૂતિનો એ નામથી વ્યવહાર કરવામાં આવે છે; અર્થાત્ તેને **ગૌતમ(ગોતમ)**સ્વામી તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. આ **ગૌતમ** સ્વામી અર્થાત્ ઇન્દ્રભૂતિ ચૌદ[1] વિદ્યાના પારગામી બન્યા હતા, તેમણે ચારે[2] વેદોનું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું હતું અને તેઓ પોતાને ' સર્વજ્ઞ ' તરીકે ઓળખાવતા હતા.

એક વખત **પાવાપુરી**ની સમીપમાં **મહસેન** વનમાં રહેતા **સોમિલ** નામના વિપ્રને ત્યાં **અગ્નિભૂતિ** પ્રમુખ દશ[3] બ્રાહ્મણો સહિત **ઇન્દ્રભૂતિ** યજ્ઞને માટે ગયા. ત્યાં તેઓ યજ્ઞ કરતા હતા, એવામાં તેમણે આકાશમાં ઉદ્યોત જોયો અને તદનંતર દેવોને મર્ત્ય—લોક ઉપર ઉતરી આવતા જોયા. આથી તેમણે એમ માન્યું કે આ મારા યજ્ઞનો પ્રભાવ છે અને દેવો મને અભિનંદન આપવાને આવે છે. પરંતુ જ્યારે તે દેવો ત્યાં નહિ આવતાં **પાવાપુરી**માં દેવોએ રચેલા **વીર** પ્રભુના સમવસરણ તરફ ગયા, ત્યારે તેમને આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો (આથી સાબીત થાય છે કે તેઓ સર્વજ્ઞ હતા નહિ, કેમકે આશ્ચર્ય એ અજ્ઞાનજનક ચેષ્ટા છે). વિશેષમાં લોકોને મુખેથી અત્ર સમીપમાં **વીર** ભગવાન્ સમવસર્યા છે અને તેઓ સર્વજ્ઞ છે એમ સાંભળતાં તો તેમને અતિશય સામર્ષ ગર્વ ઉત્પન્ન થયો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ખરેખર અત્ર કોઇ ધુતારો આવ્યો લાગે છે અને તેને ઇન્દ્રજાળ પાથરી હોય એમ સંભવે છે. આમ વિચારી પ્રભુનું માન મોડવાને તેઓ તૈયાર થયા અને તેમણે સમવસરણ તરફ પ્રયાણ કર્યું. પરંતુ સમવસરણની સમીપ આવતાં, તેમજ દેવ-કૃત ઋદ્ધિનું અવલોકન કરતાં અને વિશેષતઃ **વીર** પ્રભુના મુખારવિંદ તરફ નજર પડતાં તો તેઓ ઠંડાગાર થઇ ગયા. એટલામાં અધુરામાં પૂરૂં **વીર** ભગવાને તેમને તેમના નામથી બોલાવ્યા. અને વગર પૂછે તેમના મનોગત સંદેહનું નિરાકરણ પણ કર્યું.[4] આથી કરીને **ઇન્દ્રભૂતિ**નો સમસ્ત ગર્વ ગળી ગયો અને તેમણે પ્રભુના ચરણ-કમલમાં પ્રણામ કરી પોતાને તેમના સેવક તરીકે સ્વીકારવા વિનતિ કરી. આ વિનતિને સ્વીકારીને પ્રભુએ તેમને દીક્ષા આપી એટલુંજ નહિ, પરંતુ પ્રથમ ગણધર બનાવ્યા. અરે એટલેથી પણ જાણે પોતાનું અનુપમ ઉપકારિત્વ સિદ્ધ થતું ન હોય, તેમ

---

૧ ચૌદ-વિદ્યાઓ— " षडंगी वेदाश्चत्वारो, मीमांसाऽऽन्वीक्षिकी तथा ।
धर्मशास्त्र पुराणं च, विद्या एताश्चतुर्दश ॥ "

અર્થાત્ ૭ અંગો, ચાર વેદો, મીમાંસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ વિદ્યાઓ છે.

૨ ઋગ્-વેદ, યજુર્વેદ, સામ-વેદ અને અથર્વ-વેદ એ ચાર વેદો છે.

૩ **અગ્નિભૂતિ, વાયુભૂતિ, વ્યક્ત, સુધર્મા, મણ્ડિક, મૌર્યપુત્ર, અકંમ્પિત, અચલભ્રાતા, મેતાર્ય** અને **પ્રભાસ** એ ઉપર્યુક્ત દશ બ્રાહ્મણો છે.

૪ આ વાત **વિશેષાવશ્યક**માંના 'ગણધરવાદ'ના નામથી ઓળખાતા પ્રકરણ ઉપરથી જોઇ શકાશે, જોકે એની સ્થૂલ રૂપરેખા તો શ્રીરૂપચન્દ્રકવિકૃત **ગૌતમીય** મહાકાવ્યમાં પણ આલેખવામાં આવી છે.

રત્નસમાન એવા જે શ્રીઇન્દ્રભૂતિની દેવેન્દ્રા, દાનવેન્દ્રો અને નરેન્દ્રો સ્તુતિ કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાછિત અર્પો "—૧

" શ્રીવર્દ્ધમાન (જિનેશ્વર)ની પાસેથી (ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્યરૂપી) ત્રિપદી પ્રાપ્ત કરીને જેણે મુહૂર્તમાત્રમા (બાર) અગો તેમજ ચૌદ પૂર્વો રચ્યા, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પણ કરો "—૨

"મોક્ષના સુખને માટે શ્રીવીર ભગવાને જે ગૌતમસ્વામી (ના નામવાળો) મન્ત્ર કહ્યો હતો અને જે મન્ત્રનુ ધ્યાન સમર્થ સૂરીશ્વરો કરે છે, તે ગૌતમ (સ્વામી) મને વાછિત સમર્પો "—૩

"સર્વે મુનિઓ પણ ભિક્ષા ભ્રમણના સમયે જેનુ નામ લે છે અને તેમ કરી મિષ્ટ અન્ન, પાન અને વસ્ત્રથી પૂર્ણ ઇચ્છાવાળા થાય છે, તે ગૌતમ (પ્રભુ) મને અભીષ્ટ અર્પો "—૪

" સુરો પાસેથી (અષ્ટાપદ) તીર્થનો અતિશય શ્રવણ કરીને જે ગગનમા ચાલવાની પોતાની શક્તિ વડે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર (ચોવીસ) જિનેન્દ્રોનાં ચરણના વન્દનાર્થે ગયા, તે ગૌતમ (મુનીશ્વર) મને મનોવાછિત આપો "—૫

" તપશ્ચર્યા કરવા વડે કૃશ બનેલા એવા પદરસે (૧૫૦૦) તાપસોને મુક્તિને માટે જે-ઓ અક્ષીણ લબ્ધિ વડે તેમના પરમાન્ન (ક્ષીર)ના દાતા બન્યા, તે ગૌતમ (ગણધર) મને અભીષ્ટ સમર્પો "—૬

"સાધર્મિકોને દક્ષિણાની સાથેજ ભોજન દેવુ ને સઘની વાત્સલ્યતા પણ તેમજ થાય છે તેવી રીતે મુનિઓને જેણે સર્વજ્ઞતારૂપી વસ્ત્ર પણ પરમાન્નની સાથે અર્પણ કર્યુ, તે ગૌતમ (યોગીશ્વર) મારા મનોરથ પૂરા પાડો "—૭

" પોતાના સ્વામી વીર પ્રભુ મોક્ષે ગયા એટલે યુગ-પ્રધાનપણુ શ્રીગૌતમ સ્વામીમાં છે એમ માનીને જેમનો દેવેન્દ્રોએ પટ્ટાભિષેક કર્યો, તે ગૌતમ (મુનિવર) મને મનોવાછિત અર્પો "—૮

" જે મુનીશ્વરો જાગતાની સાથેજ આદરપૂર્વક (આ) શ્રીગૌતમાષ્ટકનું પઠન કરે છે, તેઓ સૂરિ-પદને અને તદનતર (દેવગતિના) આનન્દને પણ ખચ્ચિત પ્રાપ્ત કરે છે (કર્તા શ્રીમાન્ દેવાનન્દ સૂરિજીએ પોતાનુ નામ પણ આ અન્ત્ય પદમા સૂચવ્યું છે) "—૯

* * * * *

સાથે સાથે 'વિરોધાભાસ' નામના અલકારથી વિભૂષિત આના પછીનું નવમું પદ્ય પણ જોઇ લઇએ

" यत्पाणिपद्म सपुनर्भवोऽपि
 धत्ते नतानामपुनर्भव यत् ।
शिष्यीकृता येन भव विहाय
 शिव श्रयन्ते च तदत्र चित्रम् ॥"

—ઉપજાતિ

અર્થાત્ જેનું કર કમલ પુનર્ભવ (નખ)થી યુક્ત હોઇ કરીને પણ પ્રણામ કરનારાને અપુનર્ભવ (મોક્ષ) અર્પણ કરે છે તેમજ વળી જેણે શિષ્ય કરેલા જીવો ભવ (મહાદેવ)ને છોડીને શિવ (મહાદેવ)નો આશ્રય લે છે, તે અત્ર આશ્ચર્ય જનક છે ('ભવ નો અર્થ' 'સસાર' કરવાથી અને 'શિવ'નો અર્થ 'મોક્ષ' કરવાથી વિરોધાભાસનો પરિહાર થાય છે)

यस्याभिधानं मुनयोऽपि सर्वे
गृह्णन्ति भिक्षाभ्रमणस्य काले ।
मिष्टान्न-पाना-ऽम्बरपूर्णकामाः
स गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ॥ ४ ॥—उप०

अष्टापदाद्रौ गगने स्वशक्त्या
ययौ जिनानां पदवन्दनाय ।
निशम्य तीर्थातिशयं सुरेभ्यः
स गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ॥ ५ ॥—उप०

त्रिपञ्चसङ्ख्याशततापसानां
तपःकृशानामपुनर्भवाय ।
अक्षीणलब्ध्या परमान्नदाता
स गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ॥ ६ ॥—उप०

सदक्षिणं भोजनमेव देयं
साधर्मिकं(के) सङ्घसपर्ययेव ।
कैवल्यवस्त्रं प्रददौ मुनीनां
स गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ॥ ७ ॥—उप०

शिवं गते भर्तरि वीरनाथे
युगप्रधानत्वमिहैव मत्वा ।
पट्टाभिषेको विदधे सुरेन्द्रैः
स गौतमो यच्छतु वाञ्छितं मे ॥ ८ ॥—उप०

श्रीगौतमस्याष्टकमादरेण
प्रबोधकाले मुनिपुङ्गवा ये ।
पठन्ति ते सूरिपदं च देवा–
नन्दं लभन्ते नितरां क्रमेण ॥ ९ ॥—उप०

અર્થાત્—" **વસુભૂતિ**ના નન્દન, (તેની પત્ની) [1]**પૃથ્વી**ના સુત, અને **ગૌતમ** ગોત્રને વિષે

---

૧ 'પૃથ્વીના સુત'નો બીજો અર્થ 'મંગલ' થાય છે, એ વાત ધ્યાનમાં લઇને તો **શ્રીદેવવિમલગણિએ હીરસૌભાગ્ય**માં ચતુર્થ સર્ગમાં સાતમા અને આઠમા પદ્યો દ્વારા નીચે મુજબ ઉદ્ગાર કાઢ્યા છે:—

"बभूव मुख्यो वसुभूतिसूनु–
स्तेषां गणीनामिह **गौतमा**ह्वः ।
यो वक्रभावं न बभार पृथ्वी–
सुतोऽपि नो विष्णुपदावलम्बी ॥"—ઉપજાતિ

અર્થાત્ જેણે **પૃથ્વી**-સુત હોઇ કરીને પણ વક્રતા ધારણ કરી નહિ તેમજ **નારાયણ**ના ચરણનો આશ્રય લીધો નહિ, તે **ગૌતમ** નામના **વસુભૂતિના** પુત્ર તે ગણધરોમાં મુખ્ય બન્યા (મંગલ એ પૃથ્વી-સુત છે અને એ ગ્રહની વક્રતા સુપ્રસિદ્ધ છે તેમજ તે ગ્રહ હોવાથી આકાશનો આશ્રય લે છે એ દેખીતી વાત છે).

विहाय (धा० हा)=त्यजी दईने, मूकीने
क्षार (मू० क्षार)=खारा
जल (मू० जल)=पाणीने
जल=पाणी
निधि=समूह
जलनिधे (मू० जलनिधि)=सागरनुं
रसितु (धा० रस्)=स्वाद लेवाने
क (मू० किम्)=कोण
इच्छेत् (धा० इष्)=इच्छा करे

श्लोकार्थ

प्रभुनी वाणीनी मधुरता—

"(हे जगन्नाथ !) गायना दूधथी तेमज उत्तम अने उज्ज्वल एवी शर्कराथी पण वधारे निर्मल [अथवा मधुर] तथा प्रिय एवु तारु वचन श्रवण कर्या बाद अन्यना वचननु श्रवण करवा (कोइ पण मनुष्य) अत्र इच्छतो नथी (केमके) चन्द्रना किरणोना जेवा (निर्मल) अमृतने [अथवा अमृत समान जलने] मूकीने (लवण) समुद्रना खारा जलनो स्वाद लेवाने कोण इच्छे ?"—११

स्पष्टीकरण

पाठान्तर-विचार—

'अर्थान्तरन्यास'थी अलकृत एवा आ श्लोकनी वृत्तिमा 'जलनिधेरशितु' (जलनिधे +अशितु) ए पाठान्तरना सबधमा खुलासो करवामा आव्यो छे अने तेमा 'अशितु' ए पाठ अशुद्ध छे एम कहेवामा आव्यु छे

आ वातना समर्थनमां ए उमेरवानु के **समयसुन्दरगणिकृत ऋषभ-भक्तामरमा, रत्नसिंहकृत नेमि-भक्तामर** (याने प्राणप्रिय काव्य)मा तेमज **काव्य मालाना** सातम गुच्छकमा छपायल भक्तामर स्तोत्रमा पण 'रसितु' पाठ छे परतु ए निवेदन करवु अस्थाने नहि गणाय के **भावप्रभसूरिविरचित नेमि भक्तामरमा, कीर्तिविमलकृत शान्ति भक्तामरमा** तेमज **धर्मसिंहसूरि रचित सरस्वती भक्तामरमा** पण 'अशितु' एवो पाठ छे वळी 'सुधाशिनो देवा,' 'वाताशिनो नागा' एवा वाक्यो पण जोवामा आवे छे वास्ते आ वात विचारणीय छे

* * * * *

भगवतो रूपाधिक्यमाह—

अङ्गुष्ठमेकमणुभिर्मणिजैः सुरेन्द्रा
निर्माय चेत् तव पदस्य पुरो धरेयुः ।
पूर्णोऽग्र उल्मुकमिवेश ! स दृश्यते वै
यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

हे जिन ! सुरेन्द्राः–देवेन्द्रा अणुभिः–परमाणुभिः एकमङ्गुष्ठं निर्माय–नूतनं निष्पाद्य चेद्यदि तव पदस्य–चरणस्य पुरः–अग्रे धरेयुः–तव चरणस्याङ्गुष्ठेन तुल्यताकरणाय स्थापयेयुः । किंविशिष्टैर-

भगवतो वचनमाधुर्यमाह—

गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टमिष्ट-
माकर्ण्य ते वच इहेप्सति नो परस्य ।
पीयूषकं शशिमयूखविभं विहाय
क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे जिन ! ते-तव वचो-वचनमाकर्ण्य-श्रुत्वा परस्य-अन्यदेवस्य वचो जनो नो ईप्सति-नाभिमिच्छति । किंविशिष्टं वचः ? गोक्षीरं-दुग्धं सती चासौ सितसिता-उज्ज्वला शर्करा ताभ्यां द्वाभ्यामधिकमृ(मि)ष्टं विशेषेण मृ(मि)ष्टं-मधुरतरम् । पुनः (किंभूतं वचः ? इष्टं-वाञ्छितं) । उक्तमर्थं द्रढयति—शशिमयूखविभं-चन्द्रकिरणतुल्यं निर्मलं पीयूषकं-अमृतं विहाय-त्यक्त्वा जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलं रसितुं-स्वादितुं क इच्छेत्-को वाञ्छेत् ? न कोऽपीत्यर्थः । पीयूषमेव पीयूषकं स्वार्थे कप्रत्ययः । यद्वा पीयूषतुल्यं कं-जलं अमृतजलं पीत्वा क्षारं जलं रसितुं, रस आस्वादने (इति धातोः) तुम्प्रत्यये इडागमे च रसितुमिति सुपाठः । अशितुमिति पाठोऽज्ञानमूलकः, भोजनार्थाभावात् ॥ ११ ॥

अन्वयः

ते गो-क्षीर-सत्-सित-सिता-अधिक-मृ(मि)ष्टं, इष्टं वचः आकर्ण्य परस्य (वचः) इह (जनः) नो ईप्सति; (हि) शशि-मयूख-विभं पीयूषकं [पीयूष-कं वा] विहाय जल-निधेः क्षारं जलं रसितुं कः इच्छेत् ?।

શબ્દાર્થ

गो=ગાય.
क्षीर=દુગ્ધ, દૂધ.
गोक्षीर=ગાયનું દૂધ.
सत्=ઉત્તમ.
सित=ઉજ્જવલ, શ્વેત.
सिता=શર્કરા, સાકર.
अधिक=વિશેષ.
मृष्ट=નિર્મલ.
मिष्ट=મધુર,મીઠું.
गोक्षीरसत्सितसिताधिकमृ(मि)ष्टं=દૂધ અને ઉત્તમ તેમજ ઉજ્જવલ એવી સાકરથી વધારે નિર્મલ [અથવા મધુર] એવું.
इष्टं (मू० इष्ट)=પ્રિય.
आकर्ण्य (धा० कर्ण्)=સાંભળીને.
ते (मू० युष्मद्)=તારા.
वचः (मू० वचस्)=વચનને.
इह=આ દુનિયામાં.
ईप्सति (धा० आप्)=મેળવવા ઇચ્છે છે.
नो=નહિ.
परस्य (मू० पर)=અન્યના.
पीयूषकं (मू० पीयूषक)=અમૃત.
पीयूष=અમૃત.
क=જલ.
पीयूषकं=અમૃતસમાન જલ.
शशिन्=રજનીકાન્ત, ચન્દ્ર.
मयूख=કિરણ.
विभ=તુલ્ય.
शशिमयूखविभ=ચન્દ્રના કિરણોની તુલ્ય.

"[1]सव्वसुरा जइ रूव, अगुट्ठपमाणय विउव्वेज्जा ॥
जिणपायगुट्ठ पइ, ण सोहए त जहिंगालो ॥'

परतु ए ध्यानमा राखवु के समवसरणमा तो प्रभुना प्रभावथी प्रभुना समान तेमनी त्रण मूर्तिओ बनाववामा देवताओ समर्थ थाय छे

*　　*　　*　　*　　*

भगवद्दर्शने मिथ्यात्व नोद्घटतीत्याह—

उज्जाघटीति तमसि प्रचुरप्रचारं
　मिथ्यात्विना मतमहो न तु दर्शने ते ।
काकारिचक्षुरिव वा न हि चित्रमत्र ।
　यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

टीका

हे जिन ! मिथ्यात्विनां मत तमसि-अज्ञाने उज्जाघटीति-अतिशयेन उद्घटति-प्रकटीभवतितराम् । किंभूतं मत ? प्रचुरो-बहुलः प्रचारो-विस्तारो यस्य तत् प्रचुरप्रचारम् । अहो इत्याश्चर्ये । तन्मिथ्यात्विनां मत ते-तव दर्शने न तु उज्जाघटीति, दर्शने-सम्यक्त्वे भगवतोऽवलोकने वा मिथ्यात्वस्य विलयात् । हीति निश्चितम् । अत्र चित्र न किञ्चित्, तत्राश्चर्यं नेत्यर्थः । यद् यस्माद्धेतोः काकारिचक्षुर्वासरे पाण्डुपलाशकल्प भवति, काकानां-काकपक्षिणामरिः-शत्रुर्घूकस्तस्य चक्षुर्नेत्रं दिवसे पाण्डु पाण्डुरवर्णं यत् पलाशपत्र तेन कल्प-तुल्य भवतीत्यर्थः । वासरे घूकचक्षुषो निस्तेजस्त्वात्, तमसि प्रचुरप्रचारत्वात् ॥ १३ ॥

अन्वयः ।

(हे जिन !) अहो ! मिथ्यात्विना प्रचुर-प्रचारं मत तमसि उज्जाघटीति, न तु ते दर्शने; वा न हि अत्र चित्र यद् वासरे काक-अरि-चक्षुः इव पाण्डु-पलाश-कल्पं भवति ।

शब्दार्थ

उज्जाघटीति (धा० घट्)=अतिशय प्रकट थाय छे
तमसि (मू० तमस्)=अज्ञानने विषे
प्रचुर=अत्यत
प्रचार=विस्तार
प्रचुरप्रचार=अत्यत छे विस्तार जेनो एवा
मिथ्यात्विना (मू० मिथ्यात्विन्)=मिथ्यात्वीओनु
मत (मू० मत)=दर्शन
अहो=आश्चर्यवाचक अव्यय
न=नहि
तु=परंतु
दर्शने (मू० दर्शन)=(१) सम्यक्त्वने विषे,(२) अवलोकनने विषे (३) मतने विषे
ते (मू० युष्मद्)=तारा
काक=कागडो

१ सस्कृत छाया—

सर्वसुरा यदि रूप, अङ्गुष्ठप्रमाण विकुर्वीरन् ।
जिनपादाङ्गुष्ठं प्रति, न शोभते तद् यथाऽङ्गार ॥

णुभिः? 'मणिजैः' मणयः-चन्द्रकान्तादिरत्नानि तेषु जाता मणिजास्तैर्मणिजैः-रत्नोद्भूतैः परमाणुभिरित्यर्थः। हे ईश! सोऽङ्गुष्ठो वै इति निश्चितं पूष्णः-सूर्यस्याग्रे उल्मुकमिव-अलातमिव दृश्यते। यद्-यस्मात् कारणाद् हीति निश्चितं ते-तव समानमपरं रूपं नास्ति, त्वत्तुल्यरूपोऽन्यो नास्तीत्यर्थः॥१२॥

अन्वयः

(हे) ईश! चेद् सुर-इन्द्राः मणि-जैः अणुभिः एकं अङ्गुष्ठं निर्माय तव पदस्य पुरः धरेयुः, (तर्हि) सः पूष्णः अग्रे उल्मुकं इव वै दृश्यते; यद् ते समानं अपरं रूपं न हि अस्ति।

શબ્દાર્થ

अङ्गुष्ठं (मू० अङ्गुष्ठ)=અંગુઠો.
एकं (मू० एक)=એક.
अणुभिः (मू० अणु)=પરમાણુઓ વડે.
मणि=રત્ન.
मणिजैः=રત્નોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ.
सुर=દેવ.
सुरेन्द्राः=સુરપતિઓ.
निर्माय (धा० मा)=બનાવીને.
चेद्=જો.
तव (मू० युष्मद्)=તારા.
पदस्य (मू० पद)=ચરણુની.
पुरस्=આગળ.
धरेयुः(धा० धृ)=ધરે.
पूष्णः (मू० पूषन्)=સૂર્યની.
अग्रे (मू० अग्र)=અગ્રે.
उल्मुक (मू० उल्मुक)=અંગારો.
इव=જેમ.
ईश! (मू० ईश)=હે પરમેશ્વર!
सः (मू० तद्)=તે.
दृश्यते (धा० दृश्)=દેખાય (છે).
वै=નક્કી.
यद्=જેથી કરીને.
ते (मू० युष्मद्)=તારા.
समान (मू० समान)=તુલ્ય.
अपरं (मू० अपर)=અન્ય.
न=નહિ.
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
रूपं (मू० रूप)=રૂપ, સ્વરૂપ.
अस्ति (धा० अस्)=છે.

શ્લોકાર્થ

વીર પ્રભુનું અનુપમ રૂપ—

"હે પરમેશ્વર! (ચન્દ્રકાન્તાદિક) રત્નોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા પરમાણુઓ વડે (કદાચ) એક અંગુઠો (નવીન) બનાવીને જો દેવેન્દ્રો તારા ચરણુના અંગુઠાની આગળ ધરે, તો તે નક્કી સૂર્યની સામે અંગારા જેવો દેખાય છે; જેથી કરીને (ખાતરી થાય છે કે) નક્કી તારા સમાન અન્ય રૂપ આ જગત્માં નથી."—૧૨

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકના સાર સંબંધી વિચાર—

આ શ્લોકમાં જે એમ કહ્યું છે કે દેવો વિવિધ રત્નોના પરમાણુઓ વડે એક અંગુઠો બનાવે, તો તે પણ પ્રભુના અંગુઠા આગળ કશી ગણત્રીમાં આવી શકે તેમ નથી, તે વાતની આવશ્યક-નિર્યુક્તિની ૫૬૯ મી ગાથા પણ સાક્ષી પૂરે છે; કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

कषायभङ्गे भगवतो बलवत्त्वमाह—

वन्या द्विपा इव सदैव कषायवर्गा
भञ्जन्ति नूतनतरूनिव सर्वजन्तून् ।
सिंहातिरेकतरस हि विना भवन्तं
कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! कषायवर्गाः कषति-दहति प्राणिनां(नो) जीवानामिति(निति) कष —ससारस्तस्यायो—लाभो येभ्यस्ते कषाया —क्रोधादयस्तेषा वर्गा , "वर्गस्तु सदृशां स्कन्ध "(का० ६, श्लो० ४९) इति हैमः । यद्वा तद्गणो वर्ग अनन्तानुबन्ध्यादिभेदचतुष्टयेन चतुर्गुणिता कषाय-वर्गा वन्या द्विपा इव सर्वजन्तून् नूतनतरूनिव भञ्जन्ति । कदा ? सदैव-सर्वस्मिन् काले । हीति निश्चितम् । भवन्त विना—त्वा विना तान् यथेष्टं सञ्चरतो द्विपान् को निवारयति ? । किंविशिष्टं भवन्त ? 'सिंहातिरेकतरस' सिंहादतिरेक—अधिक तर —पराक्रमो यस्य स त सिंहातिरेकतर-सम् ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे परम आत्मन् !) कषाय-वर्गाः वन्याः द्विपाः इव सर्वजन्तून् नूतन तरून् इव सदैव भञ्जन्ति; सिंह-अतिरेक-तरस भवन्त (हि) विना तान् यथेष्ट सञ्चरत (कषाय द्विपान्) कः निवारयति ? ।

શબ્દાર્થ

वन्याः (मू० वन्य)=જગલી, વનમાં વસનારા
द्विपाः (मू० द्विप)=કુંજરો, હાથીઓ
इव=જેમ
सदैव=સર્વદા
कषाय=ક્રોધાદિક કષાય
वर्ग=(૧) સમૂહ, (૨) (ગણિત પ્રસિદ્ધ) વર્ગ
कषायवर्गा=કષાયોના વર્ગો
भञ्जन्ति (धा० भञ्ज)=ભાંગે છે, નાશ કરે છે
नूतन=નવીન
तरु=વૃક્ષ, ઝાડ
नूतनतरून्=નવીન વૃક્ષોને
सर्व=સમસ્ત
जन्तु=પ્રાણી

सर्वजन्तून्=સમસ્ત પ્રાણીઓને
सिंह=સિંહ
अतिरेक=અધિક
तरस्=પરાક્રમ
सिंहातिरेकतरस=સિંહથી અધિક છે પરાક્રમ જેનું એવા
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
विना=વગર
भवन्त (मू० भवत्)=આપ
क (मू० किम्)=કોણ
तान् (मू० तद्)=તેમને
निवारयति (धा० वार्)=અટકાવે
सञ्चरत (मू० सञ्चरत्)=ચરનારાને
यथेष्ट=મરજી મુજબ

अरि=દુશ્મન, શત્રુ.
काकारि=કાગડાનો શત્રુ, ઘુવડ.
चक्षुस्=નેત્ર.
काकारिचक्षुः=ઘુવડનું નેત્ર.
इव=જેમ.
वा=અથવા.
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
चित्रं (चित्र)=આશ્ચર્યજનક.
अत्र=અહીં.
यद्=જે માટે.
वासरे (मू० वासर)=દિવસે.
भवति (धा० मू०)=થાય છે.
पाण्डु=પીળા.
पलाश=ખાખરાનું પાંદડું.
कल्प=સમાન, તુલ્ય.
पाण्डुपलाशकल्पं=પીળા ખાખરાના પાંદડા સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન દર્શનથી મિથ્યાત્વનો નાશ—

" હે જિનેશ્વર ! અહો ! અત્યન્ત પ્રચાર છે જેનો એવું મિથ્યાત્વીઓનું દર્શન અજ્ઞાનને વિષે અતિશય પ્રકટ થાય છે, પરંતુ તારા દર્શનને વિષે તેમ થતું નથી (એ આશ્ચર્ય છે). અથવા ખરેખર એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી, કેમકે (એ સ્વાભાવિક છે કે) ઘુવડ (પક્ષી)ની આંખ દિવસના (ધોળા અને) પીળા એવા ખાખરાના પાંદડા જેવી (અર્થાત્ નિસ્તેજ) થાય છે, (જ્યારે રાતે અંધારામાં તો તે લીલા લહેર ઉડાવે છે). "—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોકનું તાત્પર્ય—

આ શ્લોકનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ અંધારામાંજ બધી 'પોલ' ચાલે અને અજવાળામાં તો તે ઉઘાડીજ પડી જાય, તેમ મિથ્યાત્વીઓનું શાસન અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતા જનોનેજ રૂચિકર થઇ શકે અને તેનું જોર પણ ત્યાંજ ચાલે, પરંતુ વિવેક–નેત્રવાળા પાસે તો તેની કીંમત તરતજ અંકાઇ જાય.

વિશેષમાં સત્ય માર્ગે ચાલનારા જનોની સંખ્યા પણ ઉન્માર્ગે જનારા કરતાં ઓછી હોય, તો તે બનવા જોગ છે. આ વાત તો **મહાવીર** સ્વામીના અને **ગોશાળાના** શ્રાવકોની સંખ્યા ઉપરથી પણ જોઇ શકાય છે, કેમકે જ્યારે **મહાવીર** સ્વામીના ૧૫૯૦૦૦ શ્રાવક (અને તેથી બમણી શ્રાવિકાઓ ભક્ત હતા), ત્યારે **ગોશાળાના** ૧૧૦૦૦૦૦ (?) શ્રાવકો ભક્ત હતા. આ ઉપરથી ' प्रचुरप्रचारं ' એવું જે વિશેષણ મિથ્યાત્વીઓના મતને લાગૂ પાડ્યું છે, તે વાસ્તવિક છે, એમ જોઇ શકાય છે.

શ્લોકની વિચિત્રતા—

આ શ્લોકમાં अहो, न, तु, इव, वा, हि, अत्र અને यद् એમ અવ્યયોનું વહાણ ફાટ્યું છે અને તેમ છતાં પાદપૂર્તિમાટે એક પણ અવ્યયનો ઉપયોગ કર્યો નથી એ આશ્ચર્ય છે.

* *

અર્થાત્—અરે ! ક્રોધ આત્માને પ્રતિક્ષણ પરિતાપ કરે છે, જન્માન્તરમા પણ અત્યત વેરની પરપરાનુ પોષણ કરે છે, પરિજનને (સ્વજનને) શોકાતુર કરે છે અને સદ્ગતિના માર્ગનો નિરોધ કરવામા ગન્ધ-હસ્તીની ગરજ સારે છે, વાસ્તે આ ક્રોધરૂપી વૈરીને એક ક્ષણ વાર પણ સ્થાન કેમ અપાય ?

ક્રોધના સબધમા શ્રીમેરૂવિજયવિરચિત **ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ** (પૃ૦ ૨૨)મા તથા **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૦ ૧૫૧)મા વિશેષત વિચાર કરેલો હોવાથી આ સબધમા તો આટલુજ નિવેદન કરવુ બસ સમજાય છે

માન—

માનના સબધમા પણ **સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા** (પૃ૦ ૫૨-૫૪)મા ઉલ્લેખ કરેલો હોવાથી અહિંઆ તેના સ્વરૂપ ઉપર પ્રકાશ પાડનારો ફક્ત એકજ શ્લોક વિચારી લઇએ

"भ्राम्यत्यूर्ध्वमुखः क्षमो नमयितु पूज्येऽपि नो कन्धरा-
मन्तःक्षिप्तकुशील्तावशतनुः प्राणी यदभ्यासितः ।
त मान विपदा निधानमयशोराशेर्निदान सदा
मुक्त्वा मार्दवमादरेण महता चेतः ! समभ्यस्यताम् ॥'

—સવેગ૦, શ્લો૦ ૭

અર્થાત્—હે મન ! જ્યારે માનના સેવનથી પ્રાણીનો દેહ અન્ત કરણમા ખોસી દીધેલી લોખડની સળીથી [અથવા દુષ્ટ આચરણથી] જકડાઇ જાય છે અને એથી કરીને ઊંચુ મુખ રાખીને ચાલતો તે માણસ પૂજનીય પ્રતિ પણ પોતાની ગરદન નમાવવાને સમર્થ થતો નથી, તો પછી આપત્તિઓના ભડારરૂપ અને અપકીર્તિના સમૂહના કારણરૂપ એવા માનનો ત્યાગ કરીને મોટા આદરપૂર્વક તારે મૃદુતા (નરમાશ) મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઇએ

માયા—

માયા કહો કે કપટ કહો કે દગો કહો એ બધું એકજ છે દભ, કુટિલતા, પ્રપચ, વિશ્વાસઘાત અને ઠગાઇ એ એના પર્યાયો છે અસત્ય વચન બોલાવનારી, અધ્યાત્મ સુખને અટકાવનારી, આચાર-વિચારને જલાંજલિ અપાવનારી અને સત્ક્રિયાને આચ્છાદિત કરનારી એવી આ માયાને શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિ તરફથી નીચે મુજબનુ પ્રમાણ-પત્ર મળેલ છે

" असूनृतस्य जननी, परशुः शीलशाखिनः ।
जन्मभूमिरविद्याना, माया दुर्गतिकारणम् ॥"

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૫

અર્થાત્—માયા એ મૃષાવાદ (અસત્ય)ની માતા છે, શીલરૂપી વૃક્ષને (કાપનારી) કુહાડી છે, અવિદ્યાની જન્મ-ભૂમિ છે અને દુર્ગતિનુ કારણ છે

---

૧ સરખાવો—

" दम्भो मुक्तिलतावह्नि-र्दम्भो राहु क्रियाविधौ ।
दौर्भाग्यकारण दम्भो, दम्भोऽध्यात्मसुखार्गलः ॥ "

શ્લોકાર્થ

કષાયનો નાશ કરવામાં પ્રભુનું અપૂર્વ બળ—

"(હે પરમાત્મા !) જેમ જંગલી હાથીઓ નવીન વૃક્ષોને ભાંગી નાંખે છે, તેમ કષાયના વર્ગો સમસ્ત પ્રાણીઓનો નાશ કરે છે. (આ પ્રમાણે) મરજીમુજબ વર્તનારા તે (કષાયરૂપી કુંજરોને) ખરેખર સિંહ કરતાં પણ અધિક પરાક્રમ છે જેનું એવા આપ સિવાય (અન્ય) કોણ અટકાવે ?"—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વર અને સિંહની તુલના—

જિનેશ્વર સિંહ કરતાં ચઢિયાતા છે, કેમકે કંદર્પરૂપી કુંજરનો તેમણે સર્વથા પરાજય કર્યો છે, જ્યારે સિંહ તો કોઇક વાર પણ તેને વશ બની જાય છે, કેમકે શું સિંહ વર્ષમાં એક વાર પણ વિષય-સેવન કરતો નથી કે ? કહ્યું પણ છે કે—

"सिंहो वली द्विरदशूकरमांसभोजी, संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम्"

કષાય-મીમાંસા

'કષાય' શબ્દ 'કષ' અને 'આય' એ બે શબ્દોનો બનેલો છે. તેમાં 'કષ' એટલે 'સંસાર' અને 'આય' એટલે 'લાભ' તેમાં 'કષ' નો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ એ છે કે "कषति-दहति प्राणिनः इति कषः" અર્થાત્ જે પ્રાણીઓને સંતપ્ત કરે છે, તે 'કષ' છે. સંસારમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફેરવનાર 'કષાય' છે. આ કષાયના ક્રોધ (ગુસ્સો), માન (ગર્વ), માયા (કપટ) અને લોભ એમ ચાર મુખ્ય ભેદો છે. આ દરેકના એક એકથી મન્દ અને એથી કરીને તો ઓછા હાનિકારક એવા (૧) અનન્તાનુબન્ધી, (૨) અપ્રત્યાખ્યાન, (૩) પ્રત્યાખ્યાન અને (૪) સંજવલન એમ ચાર ચાર ભેદો છે.

ક્રોધ—

ક્રોધને એક ક્ષણ વાર પણ આશ્રય આપવો એ સર્પને દૂધનું પાન કરાવ્યા બરાબર છે. તેણે પોતાના આશ્રયદાતાનો વિનાશ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું હોય એમ લાગે છે[1]. ટુંકમાં આત્માની અવનતિ કરવામાંજ તેનું શશાતન સમાયેલું છે. આ સંબંધમાં શ્રીવિમલસૂરિએ ઠીકજ કહ્યું છે કે—

"आत्मानं परितापयत्यनुकलं जन्मान्तरेष्वप्यलं
दत्ते वैरपरम्परां परिजनस्योद्वेगमापादयेत् ।
धत्ते सद्गतिमार्गरोधनविधौ गन्धद्विपत्वं ततः
क्रोधस्येत्थमरे ! रिपोः क्षणमपि स्थातुं कथं दीयते ? ॥"

—સંવેગ-દ્રુમ-કન્દલી, શ્લો૦ ૫

---

૧ સરખાવો—

" क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो नराणां
देहस्थितो देहविनाशनाय ।
यथा स्थितः काष्ठगतो हि वह्निः
स एव वह्निर्दहते शरीरम् ॥ "

અરે, દ્રવ્યના લોભથી પ્રાણીઓ પોતાના પૂર્વ નિધાનોના સ્થાનોમા સર્પ, ગરોળી, ઉંદર ઇત્યાદિ અધમ પંચેન્દ્રિય જીવો તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે [1] વળી આ લોભરૂપી સેતાન તો ભૂત, પિશાચ ઇત્યાદિ દેવોને પણ સતાવે છે, કેમકે તેઓ લોભને વશ થઇ નિધાન-ભૂમિ ઉપર ફર્યા કરે છે [2] વળી ઉચ્ચ જાતિના દેવોની પણ લોભ દુર્દશા કરે છે કહ્યું પણ છે કે—

"भूषणोद्यानवाप्यादौ, मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।
च्युत्वा तत्रैव जायन्ते, पृथ्वीकायादियोनिषु ॥"

અર્થાત્—ઘરેણા, બાગ, વાવ ઇત્યાદિમાં મોહમુગ્ધ બનેલા દેવો પણ ચ્યવીને [3] તેજ પૃથ્વીકાયાદિક [4] યોનિઓમા ઉત્પન્ન થાય છે

લોભના પરાક્રમના સબધમા જેટલું કથન કરવામા આવે તેટલુ થોડુ છે, કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

"सब अवगुणको गुण लोभ भयो
तब और अवगुण भयो न भयो"

અર્થાત્ જ્યારે સમસ્ત અવગુણોના ગુણરૂપ લોભ પ્રાપ્ત થયો, તો પછી બીજા અવગુણો હોય કે ન હોય તે સરખુજ છે

હવે આપણે પ્રથમ તો તેના પજામા સપડાયેલા સાધારણ મનુષ્ય સંબધી વિચાર કરી લઇએ આ સબંધમા શ્રીસોમપ્રભસૂરિએ કહ્યુ છે કે—

"यद् दुर्गामटवीमटन्ति विकट क्रामन्ति देशान्तर
गाहन्ते गहन समुद्रमतनुक्लेशा कृषिं कुर्वते ।
सेवन्ते कृपण पतिं गजघटासघट्टदुःसचर
सर्पन्ति प्रधन धनान्धितधियस्तल्लोभविस्फूर्जितम् ॥"
—સિન્દૂર પ્રકર, શ્લો૰ ૫૭

અર્થાત્—ધન મેળવવામા આવળા બનેલા એવા મનુષ્યો દુર્ગમ્ય અરણ્યમા રખડે છે, વિકટ દેશાન્તરમાં ભટકે છે, ઊંડા સમુદ્રમા પ્રવેશ કરે છે, અત્યન્ત ક્લેશકારી ખેતી કરે છે, (મમ્મણ

---

૧ સરખાવો—

"भुजङ्गाखुगोधा द्युु-युम्या पञ्चेन्द्रिया अपि ।
धनलोभेन जायन्ते, निधान स्थूलभूमिषु ॥"

૨ સરખાવો—

"पिशाचमुद्गलप्रेत-भूतयक्षादयो धनम् ।
स्वकीय परकीयं वा-ऽप्यधितिष्ठन्ति लोभत ॥"

૩ દેવોના મરણને 'ચ્યવન' કહેવામાં આવે છે

૪ 'પૃથ્વીકાયાદિ'થી અત્ર પૃથ્વીકાય, જલ-કાય અને વનસ્પતિ-કાય સમજવા

૫ સરખાવો—

"द्विषेव सर्वपापानां, मिथ्यात्वमिव कर्मणाम् ।
राजयक्ष्मेव रोगाणां, लोभः सर्वागसां गुरुः ॥"

માયાવી પુરૂષ અન્યને છેતરી શકે એમાં નવાઇ જેવું નથી, પરંતુ 'ખાડો ખોદે તે પડે' એ કહેવત મુજબ માયાવી પોતાના આત્માનેજ છેતરે છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક સાક્ષી પૂરે છે.

" कौटिल्यपटवः पापा, मायया बकवृत्तयः ।
भुवनं वञ्चयमाना, वञ्चयन्ते स्वमेव हि ॥ "

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર૦ ૪, શ્લો૦ ૧૬.

અર્થાત્—કુટિલતામાં કુશળ અને માયા વડે બકવૃત્તિને ધારણ કરનારા એવા પાપીઓ જગત્‌ને ઠગતાં પોતેજ ઠગાય છે.

માયારૂપી મહારાક્ષસીના પંજામાં અનેક જનો સપડાઇ જાય છે. જુગારીઓ તેમજ વેશ્યાઓ પ્રપંચ-જાળ પાથરવામાં કચ્ચાસ ન રાખે એમાં કંઇ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ કેટલાક વ્યાપારીઓ અને રાજાઓ પણ કુટિલતાનો ઉપયોગ કરવામાં પાછી પાની કરતા નથી. અરે આ તો ગૃહસ્થોની વાત કરી, પરંતુ કેટલાક સંન્યાસીઓ અને નામધારી જોગીઓ પણ માયાદેવીના ભક્ત બને છે. આથી કરીને તો કહેવામાં આવે છે કે—

" મુખમેં રામ, બગલમેં છુરી,
ભગત ભયે પણ દાનત બુરી."

પરંતુ યાદ રાખવું જોઇએ કે ' દગો કોઇનો સગો નથી'. તેનો અલ્પ સહવાસ પણ અનર્થનું કારણ થઇ પડે છે. કહ્યું પણ છે કે—

" दम्भलेशोऽपि मल्ल्यादेः, स्त्रीत्वानर्थनिबन्धनम् ।
अतस्तत्परिहाराय, यतितव्यं महात्मना ॥ "

અર્થાત્—**મલ્લિનાથ** જેવા તીર્થંકરાદિક મહાત્માઓને પણ (પૂર્વ જન્મમાં તપસ્યા માટે કરેલો) દંભનો અંશ પણ સ્ત્રી-વેદરૂપ અનર્થનું કારણ થઇ પડ્યો, તો તેથી કરીને મહાત્માએ તેનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ (એટલે કે માયારૂપી મહારાક્ષસીના ફંદમાં ફસાયેલાને મુક્ત કરનારી એવી સરલતારૂપી સૌભાગ્યદેવીની સેવા સ્વીકારવી જોઇએ).

લોભ—

આ ત્રિભુવનમાં કોઇનું પણ એકછત્ર સામ્રાજ્ય હોય, તો તે લોભ રાજાધિરાજ[1]નું છે, કેમકે તેનું બળ તો એકેન્દ્રિયના ઉપર પણ ચાલે છે. એના સમર્થનમાં કહેવાનું કે—

" अहो लोभस्य साम्राज्य-मेकच्छत्रं महीतले ।
तरवोऽपि निधिं प्राप्य, पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥ "

અર્થાત્—અહો ! ભૂમંડળમાં લોભનું એકછત્ર સામ્રાજ્ય છે, કેમકે નિધાનને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ વૃક્ષો પણ તેને પોતાનાં મૂળો વડે ઢાંકી રાખે છે.

---

૧ રાજાધિરાજ કહેવાનું કારણ એ છે કે લોભનું રાજ્ય ચક્રવર્તીના કરતાં પણ વિશાળ છે અને તેનું ક્ષેત્ર ફક્ત મર્ત્ય-લોકજ નથી, પરંતુ સ્વર્ગ અને પાતાલમાં પણ તેની વિજય-પતાકા ફરફરી રહે છે.

" लोभसागरमुद्वेल—मतिवेलं महामतिः ।
सन्तोषसेतुबन्धेन, प्रसरन्तं निवारयेत् ॥ "

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર० ૪, શ્લો० ૨૨

—શ્લોકના દર્શન કરી લઇએ

ઉપર્યુક્ત કષાય-મીમાંસાના વિવેચનમાંથી સાર એ નીકળે છે કે ક્રોધાદિક કષાયો ઉપર [1]વિજય મેળવવા બનતો પ્રયાસ કરવો જોઇએ કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

" सकषायो नरः सत्सु, गुणवानपि नार्थ्यते ।
यतो न विषसम्पृक्तं, परमान्नमपीष्यते ॥

અર્થાત્—કોઇક મનુષ્ય ગુણવાન્ હોય પરંતુ જો તે કષાયથી યુક્ત હોય, તો સજ્જનોમાં તે ઇષ્ટ નથી, કેમકે જો પરમાન્ન પણ (અલ્પ) વિષથી પણ મિશ્રિત હોય, તો શું તે ઇચ્છવા યોગ્ય ગણાય ?

*　　*　　*　　*　　*

उपसर्गसहने भवगतो दृढतां दर्शयन्नाह—

द्विट्सङ्गमेन महतामुपसर्गकाणा
या विंशतिस्तु ससृजे जिन ! नक्तमेकम् ।
चित्तं चचाल न तया तव झञ्झया तु
किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

हे जिन ! द्विट्सङ्गमेन द्वेष्टीति द्विट् अभव्यत्वान्नित्यद्वेषी यः सङ्गमो देवस्तेन या महतामुपसर्गकाणा विंशतिः ससृजे—चक्रे । कियत् कालं ? एकनक्तं—एकरात्रिं यावत् । तयोपसर्गविंशत्या तव चित्तं न चचाल—नो चलति स्म । दृष्टान्तमाह—झञ्झया तु—वृष्टियुक्तमहावातेन मन्दराद्रिशिखरं किं कदाचित् चलितं ? न चलितमित्यर्थः । मन्दरो—मेरुः स चासावद्रिश्च—पर्वतस्तस्य शिखरम् । "धूलीपिवीलियाओ" (आवश्यकनिर्युक्तौ गा० ५०२—५०४) इत्याद्युपसर्गाणां विंशतिः ॥१५॥

अन्वयः

(हे) जिन ! द्विट्-सङ्गमेन महतां उपसर्गकाणा या विंशतिः तु एकं नक्तं ससृजे, तया तव चित्तं न चचाल झञ्झया तु किं मन्दर-अद्रि-शिखरं कदाचित् चलितम् ? ।

---

[1] આ વિજય મેળવવાનો સાચો, સીધો અને સરલ માર્ગ એ છે કે—

" क्षान्त्या क्रोधो मृदुत्वेन, मानो मायाऽऽर्जवेन च ।
लोभश्चानीहया जेयाः, कषाया इति संग्रहः ॥ "

—યોગશાસ્ત્ર, પ્ર० ૪, શ્લો० ૨૩

અર્થાત્ ક્રોધનો ક્ષમા વડે, માનનો નમ્રતા વડે, માયાનો સરલતા વડે અને લોભનો અનિચ્છા (સંતોષ) વડે જય કરવો. આ પ્રમાણે સમસ્ત કષાયોને જીતવાનો સમહ છે

શેઠ જેવા) કૃપણ સ્વામીની પણ સેવા કરે છે અને હાથીઓના સમુદાયના સંઘર્ષે કરીને અગમ્ય (જેમાં દુઃખેથી પ્રવેશ થઇ શકે એવા) યુદ્ધમાં પણ જાય છે, એ બધો લોભનો પ્રતાપ છે.

આ તો આપણે સામાન્ય ગૃહસ્થને લગતી હકીકત વિચારી. પરંતુ દીક્ષા ગ્રહણ કરેલા અને 'ઉપશાન્ત મોહ' નામના અગ્યારમા ગુંણસ્થાન સુધી જઇ પહોંચેલા મુનિવરોનું પણ અધઃપતન કરાવવાનું લોભ સિવાય અન્ય કોઇ કષાય બીડું ઝડપી શકે તેમ નથી.

મુનિવરોની પણ આવી દશા થાય તેમાં આશ્ચર્ય જેવું છે તેની સાથે એ પણ વિચારવા જેવી વાત છે કે પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવના પુત્રો ભરત અને બાહુબલિ કે જેઓ તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા હતા, તેઓ વચ્ચે પણ રાજ્ય બાબત (તેમના પિતાશ્રી આ પૃથ્વીને પાવન કરતા હતા તેવા સમયમાં) પણ દારૂણ યુદ્ધ સળગી ઊઠયું. (આવી પરિસ્થિતિમાં અલ્પ સત્ત્વવાળા રાજાઓ ગ્રામાદિકની સીમાના લોભથી આપસઆપસમાં લડી મરે તેમાં તો કહેવુંજ શું !)

જ્યારે આ પ્રમાણે લોભ ત્રૈલોક્યના ઉપર કાળો કેર વર્તાવવામાં કુશળ છે અને સર્વ સદ્ગુણોનો સંહાર કરવામાં એક્કો છે, તો પછી શાસ્ત્રકાર તેના સંબંધમાં—

" कोहो पीई पणासेई, माणो विणयनासणो
माया मित्ताणि नासेई, लोहो सव्वविणासणो ॥ "

—દશવૈકાલિક, અ૦ ૮, સૂ૦ ૩૮

અર્થાત્ ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો ભંગ કરે છે, માયા મિત્રતાનો ધ્વંસ કરે છે, જ્યારે લોભ તો સર્વ (ગુણો)નો સંહાર કરે છે—

—એવો અભિપ્રાય રજુ કરે, તો તેમાં જરાએ ખોટું નથી.

આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે વારંવાર મોટી ભરતીની માફક ફેલાતા લોભરૂપી સમુદ્રને વશ કરવામાં સંતોષ એ સેતુરૂપ છે એમ નિવેદન કરનારા શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે રચેલા—

---

૧ જૈન શાસ્ત્રમાં આત્મ-વિકાસનાં ૧૪ સ્થાનો બતાવ્યાં છે. આ સ્થાનોને 'ગુણસ્થાન' કહેવામાં આવે છે. આ વિષયના જિજ્ઞાસુએ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત 'ગુણસ્થાન-ક્રમારોહ' અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત 'યોગદષ્ટિ-સમુચ્ચય' જોવા.

૨ સંસ્કૃત છાયા— क्रोधः प्रीतिं प्रणाशयति, मानो विनयनाशकः ।
माया मित्राणि नाशयति, लोभः सर्वविनाशकः ॥

૩ આમ કહેવું બરાબર છે, કેમકે લોભનો કંઇ થોભ નથી. આ સંબંધમાં કપિલ કેવલીનું દૃષ્ટાન્ત વિચારવા જેવું છે. કહ્યું પણ છે કે—

" जहा लाहो तहा लोहो, लाहा लोहो पवड्ढइ ।
दोमासाकणयकज्जं, कोडीएवि न निवट्टियं ॥ "
[यथा लाभस्तथा लोभो, लाभात् लोभ प्रवर्धते ।
द्विमाषकनककार्यं, कोट्याऽपि न निवर्तितम् ॥]

અર્થાત્ જેમ લાભ તેમ લોભ, લાભથી લોભ વધે છે. બે માસા (તોલા) કાંચનનું કાર્ય કરોડ માસાથી પણ સર્યું નહિ.

પ્રશસા કરો છો ? હુ હમણાજ જાઉં છુ અને એને ચલાયમાન કરીને પાછો વળુ છુ " આ સમયે ઇન્દ્રે વિચાર કર્યો કે જો હુ આને રોકીશ, તો આના મનમા પ્રભુના સામર્થ્ય વિષે શકા ઉદ્ભવશે આથી તેણે તેને જવા દીધો

એક શિલાતલ ઉપર જાનુ પર્યંત હસ્તને લબાવીને, શરીરને જરા નમાવીને તથા નિર્નિમેષ નેત્રે એક રૂક્ષ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને અષ્ટમ તપપૂર્વક એક રાત્રિને માટે મહાપ્રતિમાને ધારણ કરીને ઊભા રહેલા **મહાવીર સ્વામીને** જોતા તો **સંગમના** કોપનો પાર રહ્યો નહિ, કેમકે સજ્જનને જોતા દુર્જન ક્રોધ કરે, તો તેમા શી નવાઇ ? તે તો એક પછી એક ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થઇ ગયો

(૧) ધૂળની વૃષ્ટિ—પ્રથમ તો **સગમે** ધૂળની એવી વૃષ્ટિ કરી કે પ્રભુના સર્વ નાસિકાદિ છિદ્રો તેથી પુરાઇ ગયા અને શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાનુ કાર્ય પણ અશક્ય થઇ પડ્યુ પરતુ જ્યારે એથી પણ યોગીશ્વર **મહાવીર** તલમાત્ર પણ ધ્યાનથી ચલિત ન થયા, ત્યારે **સગમે** બીજો ઉપાય શોધી કાઢ્યો

(૨) વજ્રમુખી કીડીઓ—પ્રથમ ઉપસર્ગથી જ્યારે કઇ વળ્યુ નહિ, ત્યારે **સગમે** ધૂળને દૂર કરીને પ્રભુના શરીરના ઉપર કીડીઓ વિકુર્વી આ કીડીઓ પ્રભુના શરીરરૂપી વસ્ત્રમા એક તરફથી પેસી બીજી તરફથી સોયની જેમ બહાર નીકળતી હતી કીડીઓના તીક્ષ્ણ મુખાગ્ર વડે પ્રભુનુ આખુ શરીર વીધાઇ ગયું પરતુ નિર્ભાગીની આશા જેમ નિષ્ફળ જાય છે, તેમ આવો ઉપસર્ગ કરવાથી પણ **સંગમનો** શુક્નાર ન વળ્યો ત્યારે તેણે નવીન યોજના ઘડી કાઢી.

(૩) પ્રચડ ડાસો—દુર્જનતાની કઇ હદ્દ હોતી નથી, એ નિયમાનુસાર **સંગમે** પ્રચડ ડાસો વિકુર્વ્યા તેના પ્રહારથી પ્રભુના શરીરમાથી ગાયના દૂધ જેવુ રૂધિર વહેવા લાગ્યુ [૨] આથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિ પામ્યા, ત્યારે **સ ગમ** વધારે ઘોર ઉપસર્ગ કરવા તૈયાર થયો

(૪) ધીમેલો—ચોથા ઉપસર્ગ તરીકે ચટકા ભરવામા પાછી ન પડે તેવી **સંગમે** ધીમેલો વિકુર્વી આ ધીમેલો તો ચટકા મારવાને માટે પ્રભુના શરીર ઉપર એવી ચોટી જતી હતી કે જાણે તે દેહની રોમ પક્તિજ હોય એમ દેખાવા લાગી આથી પણ જગદ્ગુરૂ ધ્યાનથી ચલિત થયા નહિ, ત્યારે **સ ગમ** વિચારવા લાગ્યો કે હવે શુ કરવુ ? વીલે મોઢે સુર સભામા જવુ તે તો ઠીક નહિ, વાસ્તે હીમત ન હારતા મારે ફરી ઉદ્યમ કરવો

(૫) વીંછીઓ—આ વખતે તેણે અતિશય ઝેરી વીંછીઓ વિકુર્વ્યા તેના આકડાઓના પ્રહારથી પ્રભુનુ શરીર છિન્ન ભિન્ન થઇ ગયુ પરતુ પ્રભુ તો ધ્યાનારૂઢજ રહ્યા, ત્યારે તેણે નીચે મુજબનો છઠ્ઠો ઉપસર્ગ કર્યો

(૬) નકુલો—તેણે વિકુર્વેલા નકુલો (નોળીઆઓ) પોતાના ઉગ્ર દાત વડે પ્રભુના શરીરમાથી તોડી તોડીને તેનુ માસ બહાર કાઢવા લાગ્યા આથી પણ જ્યારે **સગમનો** બેડો પાર પડ્યો નહિ, ત્યારે તેણે નૂતન ઉપાય શોધી કાઢ્યો

---

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૰ ૨૧૩)

૨ તીર્થંકરના રૂધિરનો વર્ણ ગાયના દૂધ જેવો સફેત છે આ તેમના ચોત્રીસ અતિશયોમાંનો એક છે

શબ્દાર્થ

द्विड् (मू० द्विष्)=દ્વેષી.
सङ्गम=સંગમ (નામનો દેવ).
द्विड्सङ्गमेन=દ્વેષી સંગમ વડે.
महतां (मू० महत्)=મોટા.
उपसर्गकाणां (मू० उपसर्गक)=ઉપસર્ગોની, ઉપદ્રવોની.
या (मू० यद्)=જે.
विंशतिः (मू० विंशति)=વીસ.
तु=વિશેષતાવાચક અવ્યય.
ससृजे (धा० सृज्)=કરવામાં આવી.
जिन ! (मू० जिन)=હે વીતરાગ !
नक्तं (मू० नक्त)=રાત્રિ.
एकं (मू० एक)=એક.
चित्तं (मू० चित्त)=મન.
चचाल (धा० चल्)=ચળ્યું.
न=નહિ.
तया (मू० तद्)=તેનાથી.
झञ्झया (मू० झञ्झा)=વૃષ્ટિ-યુક્ત પ્રચંડ પવનથી.
किं=શું.
मन्दर=મેરૂ (પર્વત).
अद्रि=પર્વત, ગિરિ.
शिखर=શિખર, ટોચ.
मन्दराद्रिशिखरं=મેરૂ ગિરિનું શિખર.
चलितं (मू० चलित)=ચલાયમાન થયેલું.
कदाचित्=કદાપિ, કદી પણ.

શ્લોકાર્થ

ઉપસર્ગો સહન કરવામાં પ્રભુની દૃઢતા—

" હે વીતરાગ ! (અભવ્ય હોવાને લીધે સજ્જનોના નિત્ય) દ્વેષી એવા **સંગમે** જે મોટા વીસ ઉપસર્ગો એક રાત્રિમાં કર્યા, તેથી કરીને તારૂં ચિત્ત ચળ્યું નહિ (તે યુક્તજ છે, કેમકે) શું (મુસળધાર) વૃષ્ટિયુક્ત એવા પ્રચણ્ડ પવનથી પણ **મેરૂ** ગિરિનું શિખર કદાપિ ચલાયમાન થાય છે કે ? "—૧૫

સ્પષ્ટીકરણ

સંગમ અને તેણે કરેલા ઉપસર્ગો—

સંગમ એ **સૌધર્મ** દેવલોકનો એક સામાનિક[1] દેવ હતો. એકદા આ દેવલોકનો સ્વામી સૌધર્મેન્દ્ર (**શક્ર**) અનેક દેવ અને દેવાંગનાઓથી અલંકૃત એવી પોતાની સભામાં બેઠો હતો. તેવામાં તેણે **મહાવીર** સ્વામીના ધૈર્યની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે—"હે દેવાનુપ્રિયો ! **ભરતક્ષેત્ર**માં **પેઢાલ** ગામની સમીપમાંના **પોલાસ** ચૈત્યમાં અત્યારે **મહાવીર** ભગવાન્ કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં લીન છે અને તેને ચલાયમાન કરવાને માટે કોઇ સુર કે અસુર—અરે ત્રૈલોક્યમાં કોઇ પણ સમર્થ નથી." આ સાંભળતાંજ **સંગમ** કે જે સદાને માટે સમ્યક્ત્વથી વંચિત રહેનાર હતો, તેને ખૂબ ગુસ્સો ચઢ્યો. તે **શક્ર**ને કહેવા લાગ્યો કે—"જેનાં શિખરો ગગનને રૂંધી રહ્યાં છે અને જેનાં મૂળ પાતાળમાં ઊંડા ઉતરી ગયાં છે એવા **મેરૂ** પર્વતને પણ હસ્ત વડે એક પત્થરના ટુકડાની માફક દૂર ફેંકી દેવામાં, બ્રહ્માણ્ડને પણ જલમાં નિમગ્ન કરવામાં, સાગરનું પણ એક ઘૂંટડામાં પાન કરી જવામાં તેમજ આ સમસ્ત પૃથ્વીને એક છત્રની માફક હસ્ત વડે ઉપાડી લેવામાં સમર્થ એવા દેવની આગળ કયો પ્રાણી હિસાબમાં છે કે તમે આ એક શ્રમણ **મહાવીર**ની આટલી બધી

---

૧ દેવોના ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિંશ ઇત્યાદિ જે દશ ભેદો પાડવામાં આવે છે, તે પૈકી આ બીજો ભેદ છે. સામાનિક દેવ પ્રધાન, પિતા, ગુરૂ, ઉપાધ્યાય વગેરેની માફક ઇન્દ્રના સમાન ઐશ્વર્ય (ઠકુરાઇ)વાળો છે, પરંતુ તે ઇન્દ્રપણાથી રહિત છે.

અરણ્યમા રૂદન કરે તો તેની કોણ દરકાર કરે તેમ તે આ કાર્યમા પણ ફાવ્યો નહિ ત્યારે તે બહુજ કોપાયમાન થયો અને તેણે મનુષ્યોની એક છાવણી વિકુર્વી

(૧૪) રસોઇઓ—આ છાવણીમા એક રસોઇઓ ભાત રાધવા તૈયાર થયો તેને ચૂલો નહિ મળવાથી તેણે પ્રભુના ચરણોને ચૂલો કલ્પીને તેના ઉપર ભાતનુ ભાજન ચડાવ્યુ અને તેમના ચરણોની વચ્ચે અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યા પ્રભુએ આવુ અઘોર દુ ખ પણ ધૈર્યપૂર્વક સહન કર્યું અને તેઓ પોતાના ધ્યાનમા એકતાન રહ્યા આથી **સગમ** ઉલટો ચીડાયો અને તેણે ચડાળનુ રૂપ વિકુર્વ્યું

(૧૫) ચડાળ—આ ચડાળે પ્રભુના કઠમા, કાનમા અને ભુજામા ક્ષુદ્ર પક્ષીઓના પાજરા લટકાવ્યા આ પક્ષીઓએ ચાચ અને નખના પ્રહારથી પ્રભુની કાયાને ચાળણીની જેમ અનેક છિદ્રવાળી બનાવી દીધી પરતુ તેથી આ યોગીશ્વરને શુ ? તેઓ તો પોતાના ધ્યાનમા નિશ્ચળજ રહ્યા આથી **સગમે** નવી યુક્તિ શોધી કાઢી

(૧૬) પ્રચડ પવન—**સંગમે** પ્રૌઢ વૃક્ષોને પણ તૃણની માફક આકાશમા ઉછાળતો, ચારે દિશાઓમા પથરા અને કાકરાઓનો વરસાદ વરસાવતો અને ચોતરફ ધૂળ ઉડાડતો એવો પવન વિકુર્વ્યો આ પવન પ્રભુને ઊચકી ઊચકીને પટકવા લાગ્યો પરતુ ધ્યાનમા આરૂઢ બનેલા આ યોગીશ્વરને તેની ક્યા પરવા હતી આથી **સગમ** નૂતન ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યો

(૧૭) વટોળીઓ—પર્વતોને પણ ભમાડવાને પરિપૂર્ણ પરાક્રમવાળો વટોળીઓ વિકુર્વીને **સંગમ** પ્રભુને કુભારના ચક્રની જેમ ભમાડવા લાગ્યો પરતુ પ્રભુનુ ચિત્ત ધ્યાનથી ચલિત થયુ નહિ એટલે તેણે નવીન ઉપાય શોધી કાઢ્યો

(૧૮) કાલ ચક્ર—**સંગમે** હજાર ભાર લોઢાથી ઘડેલું, પૃથ્વીનો સપુટ કરવામા સહાયભૂત બને તેટલા પ્રમાણવાળુ, ઉછળતી જ્વાલાઓથી દશે દિશાઓને વિકરાળ બનાવતુ અને કુલ-પર્વતોના પણ ચૂરેચૂરા કરવામા સમર્થ એવુ એક કાલ-ચક્ર વિકુર્વ્યું ત્યાર પછી **રાવણે** જેમ **કૈલાસ** પર્વત ઉપાડ્યો હતો તેમ તેને ઉપાડીને પ્રભુનો પ્રાણ લેવાના ઇરાદાથી તેણે તે તેના ઉપર ફેંક્યુ આથી પ્રભુ જાનુ પર્યંત જમીનમા દટાઇ ગયા, પરતુ તેમણે પોતાનુ ધ્યાન તો ચાલુજ રાખ્યુ આથી **સગમે** વિચાર્યું કે અનુકૂળ ઉપસર્ગો કર્યા વિના પ્રભુને ક્ષોભ પમાડવા તે અશક્ય છે

(૧૯) પ્રભાત—તે દુષ્ટ દેવે અકાલે પ્રભાતની રચના કરી પરતુ આ માયાવીના કપટથી પ્રભુ અજ્ઞાત નહિ હોવાને લીધે તેઓ લગારે ચલાયમાન થયા નહિ આથી તે દેવે એક નવીન યુક્તિ શોધી કાઢી આ યુક્તિ અનુસાર **સંગમે** એક વિમાન વિકુર્વ્યું અને તેમા તે દેવનુ રૂપ લઇને પ્રભુ પાસે આવ્યો જાણે પ્રભુના ધૈર્યથી, પરાક્રમથી, તપથી અને તેના ટેકથી પોતે પ્રસન્ન થઇ વરદાન નહિ આપતો હોય તેમ તેણે આચરણ કર્યું મધુર વચન વડે અનેક વસ્તુઓ અર્પણ કરવાને તે તૈયાર છે એમ કહી તેણે પ્રભુને લોભાવવા પ્રયત્ન કર્યા પરતુ તેમા પણ તેનો પાગો સવળો પડ્યો નહિ આથી તેણે નવીન યુક્તિ અજમાવવા વિચાર કર્યો

(૭) સર્પો—આ ઉપાય તે બીજો કોઇ નહિ, પરંતુ તેણે યમરાજના દંડ જેવા ભયંકર અને મોટી ફેણવાળા સર્પો (સાપો) વિકુર્વ્યા. જેમ વૃક્ષને લતા વીંટી લે છે, તેમ આ સર્પોએ નખથી તે મસ્તક સુધી પ્રભુના શરીરને વીંટી લીધું અને તેના શરીરમાં પોતાનાથી બને તેટલી વેદના ઉત્પન્ન કરવામાં કચ્ચાસ ન રાખી. કિન્તુ આથી પણ **સંગમ**નું કાર્ય સર્યું નહિ, એટલે તેણે 'હાર્યો જુગારી બમણું રમે' તેમ આઠમા ઉપસર્ગનો પ્રારંભ કર્યો.

(૮) ઉંદરો—આઠમા ઉપસર્ગ તરીકે તેણે વજ્ર જેવા દાંતવાળા ઉંદરો વિકુર્વ્યા. તેઓએ પ્રભુને કરડવામાં પોતાનું સમસ્ત બળ વાપર્યું. પરંતુ પ્રભુ તો નિશ્ચલ રહ્યા એટલે ક્રોધથી ભૂત જેવો બનેલો એવો **સંગમ** વધારે વધારે ઉપદ્રવ કરવા તૈયાર થયો.

(૯) કુંજર—જેનાં ચરણના ધબકારાથી આખી પૃથ્વી ધ્રુજી ઊઠે એવો અને જેની સૂંઢ આકાશને પણ અડકી શકે તેવો એક મહોન્મત્ત કુંજર (હાથી) વિકુર્વ્યો. આ કુંજર એકદમ દોડતો પ્રભુની પાસે આવ્યો અને તેણે તેમને પોતાની સૂંઢ વડે અદ્ધર ઉપાડીને આકાશમાં ઉછાળ્યા. આથી પણ જાણે તે ધરાયો ન હોય તેમ તે પોતાના દંતશળ ઊંચા રાખીને ઊભો રહ્યો. આમ કરવામાં તેની એ ઇચ્છા હતી કે પ્રભુ નીચે પડે ત્યારે તેને દંતશળ વડે ઝીલવા કે જેથી તેની છાતી ચીરાઇ જાય અને તેના દેહનો અંત આવે. આ પ્રમાણે કરવા છતાં પણ પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં મગ્નજ રહ્યા એટલે **સંગમે** વળી કોઇ અન્યજ ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો.

(૧૦) હાથિણી—આ વખતે તેણે હાથિણી વિકુર્વી. આ હાથિણી પ્રભુને દાંત વડે ભેદવા લાગી અને વિષની જેમ પોતાના મદ-જલનું તે તે ભાગ ઉપર સિંચન કરવા લાગી. પરંતુ તેથી પણ પ્રભુ તો ક્ષોભ નહિજ પામ્યા. એટલે **સંગમ** અન્ય ઉપસર્ગ કરવા કટિ-બદ્ધ થયો.

(૧૧) પિશાચ—પ્રજ્વલિત અગ્નિકુંડને પણ લજ્જાસ્પદ કરનારા એવા અનેક જ્વાલાઓથી વ્યાપ્ત મુખવાળો, યમરાજના ગૃહ-સ્તંભ જેવી ભુજાવાળો, તાડ વૃક્ષ જેવી જંઘાવાળો, ચર્મ-વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, અટ્ટાટ્ટહાસ્ય કરતો અને 'કિલ' 'કિલ' શબ્દ કરી ફુત્કારા કરતો એવો એક પિશાચ તેણે વિકુર્વ્યો. આ પિશાચ કાતી લઇને પ્રભુની સમીપ દોડી આવ્યો. પરંતુ તે પણ આખરે હારી ગયો, એટલે **સંગમે** એક ભયંકર વ્યાઘ્ર (વાઘ) વિકુર્વ્યો.

(૧૨) વ્યાઘ્ર—પુચ્છ(પૂંછડા)ની છટાના આચ્છોટનથી જાણે પૃથ્વીને ફાડી નાખતો હોય તેવો તે વ્યાઘ્ર વજ્ર જેવી પોતાની દાઢોથી અને ત્રિશળના જેવા નખોથી પ્રભુને દુઃખ દેવા લાગ્યો. પરંતુ આખરે તે પણ નિસ્તેજ થઇ ગયો એટલે વળી કોઇક નવીન ઉપસર્ગ કરવા **સંગમ** તૈયાર થયો.

(૧૩) **સિદ્ધાર્થ** અને **ત્રિશલા**—**સંગમ મહાવીર** પ્રભુ પાસે તેમના પિતા **સિદ્ધાર્થ** રાજાનું રૂપ લઇ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તારો વડીલ બંધુ **નંદિવર્ધન** મારી ઉપેક્ષા કરે છે તેથી તું આ દીક્ષા-વ્રત મૂકી દઇ મારી સેવા કર. આ પ્રમાણે તેણે ઘણા કાલાવાલા કર્યા, પરંતુ તે મગશિળીઆ પત્થર ઉપર થતી જલની વૃષ્ટિની જેમ નિષ્ફળ ગયા. આથી **સંગમ** પ્રભુની માતા **ત્રિશલા** દેવીનું રૂપ ધારણ કરી વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો, પરંતુ

' આ પ્રમાણે સંગમે એક રાત્રિમા પ્રભુને વીસ ઉપસર્ગો કર્યાં, પરતુ તેમા તે તલમાત્ર ફાવ્યો નહિ, તો પણ તે નિરાશ ન થયો, પરતુ તેણે પ્રભુના ઉપર ઉપસર્ગોની વૃષ્ટિ વરસાવવી ચાલુજ રાખી એકદર રીતે ૭ મહિના સુધી તેણે અનેક ઉપસર્ગો કર્યાં, પરતુ પ્રભુ તો પોતાના સન્માર્ગથી સ્વલ્પાશે પણ પતિત થયા નહિ આવી ઉપસર્ગ કરવાનુ માડી વાળીને તે દેવલોકમા જવા તૈયાર થયો પોતાના કદા શત્રુની આ દશા જોઇને પ્રભુને ગુસ્સો ન ચડતા તેના તરફ ઉલટી દયા ઉત્પન્ન થઇ અને તેમના નેત્રમા અશ્રુ આવ્યા આ વાત શ્રીમાન્ હેમચન્દ્રસૂરિકૃત ' સકલાર્હત્' ઉપરથી જોઇ શકાય છે, કેમકે તેના ૨૧મા પદ્યમા કહ્યું છે કે—

" कृतापराधेऽपि जने, कृपामन्थरतारयोः ।
ईषद्बाष्पार्द्रयोर्भद्र, श्री'वीर'जिननेत्रयोः ॥ '

સંગમ તો દેવલોકમા ચાલ્યો ગયો પરતુ તેને આવતો જોઇ જેણે તેની અત્યાર સુધી ઉપેક્ષા કરી હતી એવો તેનો સ્વામી ઇન્દ્ર તો ક્રોધાતુર બની ગયો તેણે આ સંગમ દેવનો તિરસ્કાર કર્યો અને તેને દેવલોકમાથી કાઢી મૂક્યો, એટલે તે મેરૂની ચૂલિકા ઉપર જઇ રહ્યો।

* * * * *

भगवानपूर्वदीपोऽस्तीत्याह—

निःस्नेह ! निर्दश ! निरञ्जन ! निःस्वभाव !
निष्कृष्णवर्त्म ! निरमत्र ! निरङ्कुशेश ! ।
नित्यद्युते ! गतसमीरसमीरणात्र
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

टीका

हे नाथ !-हे स्वामिन् ! अत्र त्व अपरो दीपोऽसि। दीपयति-वस्तुजातमिति दीपः । किम-परत्वमिति संबोधनगर्भितविशेषणैर्भिन्नलक्षणत्वमाह-हे ईश ! हे नि स्नेह ! निर्गत स्नेहात् य. स

अङ्गभङ्गापदेशेन, कस पीनोन्नतस्तनम् ।
सुचिरं रोचयामास, काचिद् रुचिरलोचना ॥
यदि त्वं वीतरागोऽसि, राग तत् तनोषि किम् ? ।
शरीरनिरपेक्षश्चेद्, दत्से वपोऽपि किं न न ? ॥
दयालुरपि पाऽसि त्व, तदानीं विषमायुधात् ।
अकाण्डाहूतादस्मा-दस्मान् न त्रायसे कथम् ? ॥
उपेक्षसे कौतुकेन, यदि न प्रेमलालसा ।
किञ्चिन्मात्र हि तद् युक्त, मरणान्त न युज्यते ॥
स्वामिन् ! कठिनतां मुञ्च, पूरयास्म मनोरथान् ।
प्रार्थनाविमुखा मा भू , काश्चिन्न्यूचिरे चिरम् ॥
एवं गीतातोद्यनृत्त-विकारोत्क्षिकैरपि ।
चाटुभिश्च सुरस्त्रीणां, न चुक्षोभ जगद्गुरु ॥

—प० १०, स० ४, श्लो० २५८–२८०

(૨૦) દિવ્યાંગનાના હાવ-ભાવ—આના પરિણામરૂપે તેણે કંદર્પની સેનારૂપ દેવાંગનાઓને તેમજ તેના વિભ્રમમાં સહાયક છ ઋતુઓને સમકાલે પ્રકટ કરી. આ દેવાંગનાઓએ ગીત, વાદ્ય, નૃત્ય, અંગ-ચેષ્ટા તેમજ ચાટુ વચનો ઇત્યાદિથી પ્રભુને ચલાયમાન કરવા પૂર્ણ પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ તેમાં તેમનું કંઇ વળ્યું નહિ.[1]

---

૧ આ સંબંધમાં શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ ત્રિષષ્ટિશલાકાપુરુષચરિત્રમાં આબેહુબ ચિત્ર આલેખ્યું છે. તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા પ્રકટ કરનારાં તે પદ્યો નીચે મુજબ છેઃ—

" कृतप्रस्तावना मत्त-कोकिलाकलकूजितैः ।
कन्दर्पनाटकनटी, 'वसन्त'श्रीरशोभत ॥
मुखवासं सज्जयन्ती, विकसन्नीपरेणुभिः ।
सैरन्ध्रीव दिग्वधूनां, 'ग्रीष्म'लक्ष्मीरजृम्भत ॥
राज्याभिषेके कामस्य, मंगल्यतिलकानिव ।
सर्वाङ्गं केतकव्याजात्, कुर्वती 'प्रावृडा'बभौ ॥
सहस्रनयनीभूय, नवनीलोत्पलच्छलात् ।
स्वसम्पदमिवोद्दामा, पश्यन्ती शुशुभे 'शरद्' ॥
जयप्रशस्तिं कामस्य, श्वेताक्षरसहोदरैः ।
'हेमन्त'श्रीर्लिलेखेव, प्रत्यग्रैः कुन्दकुड्मलैः ॥
गणिकेवोपजीवन्ती, हेमन्तसुरभीसमम् ।
कुन्दैश्च सिन्दुवारैश्च, 'शिशिर'श्रीरचीयत ॥
एवमुज्जृम्भमाणेषु, सममेवर्तुषु क्षणात् ।
मीनध्वजपताकिन्यः, प्रादुरासन् सुराङ्गनाः ॥
संगीतमविगीतांग्यः, पुरो भगवतस्ततः ।
ताः प्रचक्रमिरे जैनं, मन्त्रास्त्रमिव मान्मथम् ॥
तत्राविसूत्रितलयं, गान्धारग्रामबन्धुरम् ।
काभिश्चिदुदगीयन्त, जातयः शुद्धचेतसः ॥
क्रमव्युत्क्रमगैस्तानै-र्व्यक्तैर्व्यंजनधातुभिः ।
प्रवीणाऽवादयद् वीणां, काचित् सकलनिष्कलाम् ॥
स्फुटन्नकारथोंकार-मकारैर्घनिस्वनान् ।
काश्चिच्च वादयामासु-र्मृदंगांस्त्रिविधानपि ॥
नभोभूगतचारीकं, विचित्रकरणोद्भटम् ।
दृष्टिभावैर्नवनवैः, काश्चिदप्यनरीनृतुः ॥
दृढांगहाराभिनयैः, सद्यस्त्रुटितकंचुका ।
बध्नन्ती श्लथधम्मिल्लं, दोर्मूलं काऽप्यदीदृशत् ॥
दंडपादाभिनयन-च्छलात् काऽपि मुहुर्मुहुः ।
चारुगोरोचनागौर-मूरुमूलमदर्शयत् ॥
श्लथचण्डातकग्रन्थि-दृढीकरणलीलया ।
काऽपि प्राकाशयद् वापी-सनाभि नाभिमण्डलम् ॥
व्यपदेश्येभदन्ताख्य-हस्तकाभिनयं मुहुः ।
गाढमंगपरिष्वंग-संज्ञा काचिच्च निर्ममे ॥
सचारयन्त्युत्तरीयं, नीवीनिबिडनच्छलात् ।
नितम्बबिम्बफलकं, काचिदाविरभावयत् ॥

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની અપૂર્વ દીપકતા—

" હે પ્રભુ ! હે રાગ (અને દ્વેષ)થી રહિત (ચોવીસમા જિનેશ્વર) ! અવિદ્યમાન છે દશા જેને વિષે એવા હે (**નન્દિવર્ધન**ના બાંધવ) ! હે (કર્મરૂપી) લેપથી રહિત (**મહાવીર**) ! હે નિષ્કાચન (**વર્ધમાન**) ! હે મલિન માર્ગથી બહાર નીકળી ગયેલા એવા (સિદ્ધાર્થ–સુત) ! હે પાત્ર રહિત (અર્થાત્ હસ્તરૂપી પાત્ર વડે ભોજન કરનારા મહેશ્વર) ! (હે પરતન્ત્રતારૂપી) અંકુશથી મુક્ત (યશોદા-પતિ) ! (હે ત્રૈલોક્યના) સ્વામી ! રહ્યો છે (કેવલજ્ઞાનરૂપી) પ્રકાશ જેનો એવા હે (**ગૌતમ**ાદિક ગણધરોના ગુરૂ) ! જતુ રહ્યું છે (ક્રોધાદિ રૂપ) પવન વડે કમ્પન જેનુ એવા હે (યોગીશ્વર) ! તુ આ દુનિયામા (સમસ્ત) જગત્‌ને વિષે પ્રકાશ (પડે) છે જેનો એવો અપૂર્વ દીપક છે "—૧૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-સમીક્ષા—

આ શ્લોક **ભક્તામર**ની પાદ પૂર્તિનુજ કામ કરે છે તેમ નથી, પરતુ સાથે સાથે તેના તે શ્લોકગત ભાવાર્થના પ્રદ્યોતનનુ પણ કામ કરે છે

આ શ્લોકમાથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે પ્રભુને (લૌકિક) દીપકની ઉપમા ઘટતી નથી કેમકે લૌકિક દીપક તો ધૂમ્ર (ધૂમાડો), દશા (વાટ) અને સ્નેહ (તેલ)થી યુક્ત હોય છે, જ્યારે પ્રભુરૂપ દીપકમા તો દ્વેષરૂપી ધૂમ્રનો, કામરૂપી દશાનો અને રાગરૂપી સ્નેહનો અભાવ છે વળી લૌકિક દીપક કાજલસહિત હોય છે, જ્યારે પ્રભુ તો કર્મરૂપી અજન (કાજલ)થી સર્વથા મુક્ત છે વિશેષમા લૌકિક દીપક તો પવનથી બૂઝાઇ જાય છે, જ્યારે પ્રભુનો જ્ઞાન દીપક ગમે તેવા પ્રચડ (વાદીરૂપ) પવનથી પણ પરાભૂત થતો નથી તેમજ વળી લૌકિક દીપકનો પ્રકાશ પણ અનિત્ય તેમજ થોડા સ્થલમા વ્યાપીને રહે છે, જ્યારે પ્રભુના જ્ઞાન-દીપકનો પ્રકાશ તો સદાને માટે તેમજ સર્વત્ર વ્યાપી રહે છે

વિશેષમા આ શ્લોકમા નિર્દશ, નિ સ્વભાવ અને નિરમત્ર એ વિશેષણો પ્રભુને ઉદ્દેશીને વાપરવામા આવ્યા છે તે પણ સાર્થક છે કેમકે હર્ષ, શોક વિગેરેના અનેક કારણો પ્રાપ્ત થયા છતા પણ જેની અવસ્થા એકજ સરખી રહે અર્થાત્ જે આત્મ સ્વભાવમાજ રમણ કર્યા કરે તે નિર્દશ કહેવાય છે અને ધન્યવાદ પણ તેવાજ પુરૂષને ઘટે છે કહ્યું પણ છે કે—

" सम्पदि यस्य न हर्षो, विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् ।
त भुवनत्रयतिलक, जनयति जननी सुत विरलम् ॥ '—આર્યા

વળી પ્રભુ નિ સ્વભાવ અર્થાત્ અકિંચન છે એ તો દેખીતુ છે, કેમકે રાજ્ય લક્ષ્મીનો પણ તૃણવત્ ત્યાગ કરીને તો તેઓએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે વળી તેઓ નિરમત્ર છે અર્થાત્ પાત્ર–રહિત છે તે વાત પણ સત્ય છે, કારણ કે આહાર યોગ્ય વસ્તુઓ તેઓ હસ્તરૂપ પાત્રમાં ગ્રહણ કરે છે, નહિ કે કાષ્ઠાદિક પાત્રમા

*　　*　　*　　*　　*　　*

निःस्नेहस्तत्संबोधनं हे निःस्नेह ! । "निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या" (कात्यायनप्रणीते वार्तिकपाठे) इति समासः । अन्यो दीपः सस्नेहो भवति । हे निर्दश ! निष्क्रान्तो दशाया इति निर्दशस्तत्संबोधनं हे निर्दश ! । "अवस्था तु दशा स्थितिः" इति हैमः (का० ६, श्लो० १३) । अन्यः सदशो-वर्तिसहितः । हे निरञ्जन ! अन्यस्तु साञ्जनः । हे निःस्वभाव !-निर्द्रव्यभाव ! अन्यस्तु सद्रव्यभावः । कृष्णवर्त्म-मलिनमार्गस्तस्मात् कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा, 'टाडकाः' (स्वा० सू० ५३३) इति डप्रत्यये हे निष्कृष्णवर्त्म ! अन्यः कज्जलसद्भावात् सकृष्णवर्त्मा । हे निरमत्र !-अमत्रवर्जित ! अन्यस्त्वमत्रसहितः । हे निरङ्कुश ! अन्यस्तु साङ्कुशः । हे नित्यद्युते ! अन्यस्त्वनित्यद्युतिः । हे गतसमीरसमीरण ! गतं समीरेण-वायुना समीरणं-कम्पनं यस्य तत्संबोधनम्, अन्यो वायुकम्पसहितो भवेद् । अत एव विपरीतविशेषणैरत्र लोके त्वं जगति प्रकाशो यस्य स जगत्प्रकाशः, अन्यस्तु गृहमात्रप्रकाशो भवतीति त्वमपरः-अधिक इत्यर्थः ॥ १६ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! निर्-स्नेह ! निर्-दश ! निर्-अञ्जन ! निर्-स्वभाव ! निर् कृष्ण-वर्त्म ! निर्-अमत्र ! निर्-अङ्कुश ! ईश ! नित्य-द्युते ! गत-समीर-समीरण ! अत्र त्वं जगत्-प्रकाशः अपरः दीपः असि ।

શબ્દાર્થ

निर्=અભાવસૂચક અવ્યય.
स्नेह=(१) રાગ; (२) તેલ.
निःस्नेह !=સ્નેહનો અભાવ છે જેમાં એવા ! (સં૦)
दशा=(१) અવસ્થા; (२) દીવાની વાટ.
निर्दश !=અવિદ્યમાન છે દશા જેને વિષે એવા ! (સં૦)
अञ्जन=(१) લેપ, (२) કાજળ.
निरञ्जन !=હે અંજનથી વિમુક્ત !
स्व=દ્રવ્ય.
स्वभाव=દ્રવ્યપણું.
निःस्वभाव !=હે દ્રવ્યપણાથી મુક્ત, હે નિષ્કાંચન !
कृष्ण=શ્યામ.
वर्त्मन्=માર્ગ.
निष्कृष्णवर्त्म !=હે શ્યામ માર્ગથી નિવૃત્ત !
अमत्र=ભોજનનું પાત્ર.
निरमत्र !=હે પાત્ર-રહિત !
अङ्कुश=હાથીને ઠીક ચલાવવાની આંકડ.
निरङ्कुश !=હે અંકુશ-રહિત !
ईश ! (मू० ईश)=હે નાથ !
नित्य=સ્થાયી.
द्युति=તેજ, પ્રકાશ.
नित्यद्युते !=સ્થાયી છે પ્રકાશ જેનો એવા ! (સં૦)
गत (धा० गम्)=ગયેલ.
समीर=પવન.
समीरण=કમ્પન, હાલવું તે.
गतसमीरसमीरण !=જતું રહ્યું છે પવન વડે હાલવાનું જેનું એવા ! (સં૦)
अत्र=અહીં.
दीपः (मू० दीप)=દીપક, દીવો.
अपरः (मू० अपर)=અપૂર્વ.
त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
असि (धा० अस्) =છે.
नाथ ! (मू० नाथ)=હે પ્રભુ !
जगत्=દુનિયા.
प्रकाश=તેજ.
जगत्प्रकाशः=જગતને વિષે પ્રકાશ છે જેનો એવા ! (સં૦)

---

१ एतत्सूत्रस्यापरिमितविषयकत्वात् " निष्कृष्णवर्त्म " इत्यादौ डप्रत्ययाऽयोगः, किंच " कृष्णवर्त्मनो निष्क्रान्तो निष्कृष्णवर्त्मा " इति व्युत्पादने तत्पुरुषविषयत्वाद् बहुव्रीहिविषयकडप्रत्ययविधान चिन्त्यम् । एतदपि न नियतम् ।

२ આ અવ્યયનો અનેક વાર આ શ્લોકમાં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે, એ એની વિચિત્રતા સૂચવે છે.

શ્લોકાર્થ

સૂર્ય કરતાં પણ પ્રભુનો અધિક મહિમા—

"(હે જગદીશ !) પોતાની વાણીરૂપી કિરણોનો વિસ્તાર કરનારો, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો વિનાશ કરનારો, સન્માર્ગનો પ્રદર્શક એવો તુજ આ જગતુને વિષે સૂર્ય છે, તે (વાત) યોગ્ય છે (પરતુ) તુ (તો) દુર્દિનનો નાશ કરનારો હોવાને લીધે, હુ એમ તર્ક ઊઠાવુ છુ કે હે મુનીશ્વર ! તુ લોકને વિષે સૂર્ય કરતા પણ અધિક મહિમાવાળો છે"—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રભુની સૂર્યની સાથે સરખામણી—

પ્રભુના જ્ઞાનનો અપૂર્વ પ્રકાશ જોઇને કોઇક લૌકિક પદાર્થના પ્રકાશ સાથે બને તો તેની તુલના કરવા પ્રથમ તો કવિરાજે પ્રભુને દીપકની ઉપમા આપી, પરતુ જ્યારે તે તેને વાસ્તવિક લાગી નહિ, ત્યારે તે તેમને સૂર્યની સાથે સરખાવવા લલચાયા છે આ શ્લોકના પ્રાથમિક ચરણોમા તો સૂર્ય તેમજ પ્રભુની સામ્યતા કઇક અશે સચવાઇ પણ રહે છે, કેમકે જેમ પ્રભુ વાણીનો વિસ્તાર કરે છે, તેમ સૂર્ય પણ દશે દિશામા પોતાના કિરણોનો પ્રચાર કરે છે, વળી જેમ પ્રભુ અજ્ઞાનનો નાશ કરે છે, તેમ સૂર્ય અંધકારનો વિનાશ કરે છે, તેમજ વળી પ્રભુ જેમ સદુપદેશ આપી સન્માર્ગનુ ભાન કરાવે છે, તેમ સૂર્ય પણ રાત્રિએ ભૂલા પડેલાને રસ્તો બતાવે છે પરતુ અતિમ ચરણોમા તો પ્રભુને સૂર્યની ઉપમા આપવી પણ વ્યર્થ છે એમ સિદ્ધ કરવામા આવે છે આનુ કારણ એ છે કે જ્યારે વર્ષા ઋતુમા ગગન મેઘ વડે પૂર્ણ આચ્છાદિત થયેલુ હોય, અર્થાત્ અતિશય કાળુ વાદળુ ચડી આવ્યું હોય અને હાથોહાથ પણ સૂઝે નહિ એવુ ઘોર અધારૂ થઇ રહ્યું હોય તે વખતે સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો નથી, એટલે કે આવી વખતે સૂર્ય હાર ખાઇ જાય છે પરતુ કેવલજ્ઞાની પ્રભુનો પ્રકાશ તો કોઇ પણ કાળે ઓછો થતોજ નથી. વિશેષમા શ્રીમાનતુંગસૂરિના કથન મુજબ સૂર્યને તો રાહુ ગળી પણ જાય છે, તેનુ ગ્રહણ પણ થાય છે, અરે તેનો અસ્ત પણ થાય છે તેમજ તેનો પ્રકાશ પણ એકી સાથે ત્રણે ભુવનનોને પ્રકાશિત કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે પ્રભુ તો પાપરૂપી રાહુ વડે પરાભવ પામતા નથી, વળી કદાપિ તેનો અસ્ત થતો નથી, તેમજ ત્રણે કાળના અને ત્રણે ભુવનના સમસ્ત પદાર્થ ઉપર સમકાલે પ્રકાશ પાડવા તે સર્વથા સમર્થ છે

વ્યતિરેક અલંકાર—

આ શ્લોક 'વ્યતિરેક' અલકારથી વિભૂષિત છે આ અલકારનુ લક્ષણ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિએ 'કાવ્યાનુશાસન'ના છઠા અધ્યાયમા નીચે મુજબ આપ્યુ છે —

"उत्कर्षापकर्षहेत्वोः साम्यस्य चोक्तावनुक्तौ चोपमेयस्याधिक्यं व्यतिरेकः"

*　*　*　*　*　*

अथ चन्द्रादपि त्वद्यशोऽधिकमित्याह—

प्रह्लादकृत् कुवलयस्य कलानिधानं

पूर्णश्रियं च विदधच्च यशस्त्वदीयम् ।

अथ सूर्यादप्यतिशयवान् भगवानित्याह-

विस्तारको निजगवां तमसः प्रहर्ता
मार्गस्य दर्शक इहासि च सूर्य एव ।
स्थाने च दुर्दिनहतेः करणाद् विजाने
सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

टीका

हे जिन ! इह-अस्मिन् लोके त्वमेव सूर्योऽसि । विशेष्यसंगत एवकारोऽन्ययोगव्यवच्छेदार्थः । त्वदन्यस्तादृक् सूर्यो नास्तीत्यर्थः । हेतुगर्भितविशेषणान्याह-किंभूतस्त्वं सूर्यश्च ? निजगवां-स्ववाणीनां स्वकिरणानां च विस्तारकः । पुनः तमसः-अज्ञानस्यान्धकारस्य च प्रहर्ता । पुनर्मार्गस्य दर्शकः, सन्मार्गप्रकाशकत्वात् त्वं सूर्य एवासि, तत् स्थाने युक्तम् । स्थाने इति योग्यतार्थेऽव्ययम् । हे मुनीन्द्र ! अहं तु विजाने-विज्ञानतया वितर्के-असि त्वं सूर्यातिशायिमहिमा-सूर्यादतिशायी महिमा-माहात्म्यं यस्य स सूर्यातिशायिमहिमा । कस्मात् ? 'दुर्दिनहतेः करणात्' दुर्-दुष्टं दिनं-दुर्दिनं तस्य हननं-हतिस्तस्याः करणात् । सूर्यपक्षे दुर्दिनं-मेघजं तमः तद्धन्तुं सूर्यो न शक्नोतीति सूर्यादपि भगवानधिक इति व्यतिरेकालङ्कारः ॥ १७ ॥

अन्वयः

इह निज-गवां विस्तारकः, तमसः च प्रहर्ता, मार्गस्य दर्शकः (त्वं) एव सूर्यः असि, (तत्) स्थाने; दुर्दिन-हतेः करणात् च विजाने-(हे) मुनि-इन्द्र ! (त्वं) लोके सूर्य-अतिशायिन्-महिमा असि ।

શબ્દાર્થ

विस्तारकः (मू० विस्तारक)=ફેલાવ કરનાર.
निज=પોતાની.
गो=(૧) વાણી; (૨) કિરણ.
निजगवां=નિજ વાણીના [અથવા કિરણોના].
तमसः (मू० तमस्)=(૧) અજ્ઞાનના; (૨) અંધકારના.
प्रहर्ता (मू० प्रहर्तृ)=ઘાતક, નાશ કરનાર.
मार्गस्य (मू० मार्ग)=રસ્તાના.
दर्शकः (मू० दर्शक)=બતાવનાર.
इह=અહિંઆ.
असि (धा० अस्)=છે.
च=અને.
सूर्यः (मू० सूर्य)=સૂર્ય, રવિ, સૂરજ.
एव=જ.
स्थाने=યોગ્યતાવાચક અવ્યય.
दुर्दिन=(૧) ખરાબ દિવસ; (૨) મેઘથી છવાયેલ અંધકાર.
हति=નાશ.
दुर्दिनहतेः=દુર્દિનના નાશના.
करणात् (मू० करण)=કરવાથી.
विजाने (धा० ज्ञा)=હું વિતર્ક કરૂં છું.
सूर्य=રવિ.
अतिशायिन्=અધિક.
महिमन्=મહિમા, માહાત્મ્ય.
सूर्यातिशायिमहिमा=સૂર્યથી અધિક છે મહિમા જેનો એવો.
मुनि=સાધુ.
इन्द्र=મુખ્ય.
मुनीन्द्र !=હે મુનિઓમાં મુખ્ય !
लोके (मू० लोक)=જગત્‌ને વિષે.

---

१ अत्र "गोस्तत्पुरुषात् " (सिद्ध० ७।३।१०५) इत्यनेन टप्रत्ययप्राप्तिः, नच निजाश्च ता गावश्चेति विशेषणविशेष्यैकार्थ्ये कथं तत्पुरुषप्रयुक्तटप्रत्ययापत्तिरिति वाच्यं " विशेषणं विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयश्च " (सिद्ध० ३।१।९६) इत्यनेन तस्यापि तत्पुरुषसंज्ञाविधानात्, तथापि समासान्तशासनस्याऽनित्यत्वाश्रयणेन समाधेयम् ।

भगवता (यत्) सांवत्सरिक दान दत्त तदाह-

यद् देहिना जिनवराब्दिकभूरिदानै-
दौःस्थ्यं हृतं हि भवता किमु तत्र चित्रम् ?।
दुर्भिक्षकष्टदलनात् क्रियते सदौप-
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रै ॥ १९ ॥

टीका

हे जिनवर! भवता त्वया आब्दिकभूरिदानैः-वार्षिकस्वर्णदानैर्यद् देहिनां-प्राणिना दौःस्थ्यं-दारिद्य हृतम्। हीति निश्चितम्। तत्र चित्र किमु ?—तत्र चित्रम् आश्चर्यं (किम्), न किमपीत्यर्थः। दृष्टान्तमाह—जलभारनम्रैर्जलधरै -मेघैः सत्-समीचीन उपकारस्य भाव औपकार्यं कियत् (क्रियते-विधीयते) का सख्या यस्य तत् कियत्, बहुतरमित्यर्थः। कस्मात्? दुर्भिक्षकष्टदलनात्-सुभिक्षकरणात् ॥ १९ ॥

अन्वय.

(हे) जिन-वर! यद् भवता आब्दिक-भूरि-दानैः देहिना दौःस्थ्य हि हृत, तत्र किमु चित्रम्? जल-भार-नम्रैः जलधरै दुर्भिक्ष-कष्ट-दलनात् कियत् सत्-औपकार्यं क्रियते ?।

શબ્દાર્થ

यद्=જે
देहिना (मू० देहिन्)=પ્રાણીઓની.
जिनवर!=હે જિનોને વિષે શ્રેષ્ઠ!
आब्दिक=વાર્ષિક, વર્ષ-પર્યંતના
भूरि=સુવર્ણ
दान=દાન, અર્પણ
आब्दिकभूरिदानैः=વર્ષ પર્યંત સુવર્ણનાં દાનો વડે
दौःस्थ्य (मू० दौःस्थ्य) દુર્દશા, દરિદ્રતા
हृत (मू० हृत)=નષ્ટ થઇ
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય
भवता (मू० भवत्)=આપ વડે
किमु=પ્રશ્નાર્થક અવ્યય
तत्र=તેમાં
चित्र=આશ્ચર્યવાચક અવ્યય
दुर्भिक्ष=દુકાળ
कष्ट=સ કટ, દુ ખ
दलन=વિનાશ
दुर्भिक्षकष्टदलनात्=દુકાળનુ દુ ખ દળી નાખનાર હોવાને લીધે
क्रियते (धा० कृ)=કરાય છે
सत्=સાચી
औपकार्य=ઉપકારતા
सदौपकार्य=સાચી ઉપકારતા
कियत्=કેટલી બધી
जलधरैः (मू० जलधर)=મેઘો વડે.
जल=પાણી
भार=બોજો
नम्र=નમી પડેલા
जलभारनम्रैः=પાણીના બોજા વડે નમેલા.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુએ દીધેલું સાવત્સરિક દાન—

"હે જિનેશ્વર! જે આપે (એક) વર્ષ પર્યંત સુવર્ણના દાનો દઇને પ્રાણીઓની દરિદ્રતાનો નાશ કર્યો, તેમા શુ આશ્ચર્ય છે? (કેમકે) જલના ભાર વડે નમ્ર બનેલા એવા મેઘો દ્વારા દુકાળના દુ ખનુ દલન થવાને લીધે કેટલો (બધો) સાચો ઉપકાર કરાય છે?"—૧૯

वर्वर्ति लोकबहुकोकसुखंकरत्वाद्
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे जिन ! तवेदं त्वदीयं यशोऽपूर्वशशाङ्कबिम्बं वर्वर्ति-अतिशयेन वर्तते । किंविशिष्टं शशाङ्कबिम्बं ? कुवलयस्य प्रह्लादकृत्-प्रमोदकारि, यशस्तु कुवलयस्य-भूवलयस्य प्रह्लादकृत् । कलानिधानं द्वयोस्तुल्यविशेषणम् । पुनः किं कुर्वत् ? पूर्णश्रियं विदधत्, द्वयमपि तुल्यं, विशेषणैस्तुल्यत्वात् । यशसः किमपूर्वत्वं ? तत्र हेतुमाह–लोका एव बहवः कोकाः–चक्रवाकास्तेषां सुखंकरत्वात् । भगवद्यशः श्रुत्वा लोकाः कोका इव सुखं प्राप्नुवन्ति । अत एव त्वदीययशोऽपूर्वशशाङ्कबिम्बमिति तात्पर्यार्थः । पुनः किंभूतं तत् (यशः) ? जगत् विद्योतयत्-विश्वं विशेषेण द्योतयत् ॥१८॥

अन्वयः

(हे जिन-राज !) त्वदीयं जगत् विद्योतयत्, कुवलयस्य प्रह्लाद-कृत्, कला-निधानं च पूर्ण-श्रियं च विदधत् यशः बहु-लोक-कोक-सुखंकरत्वात् अ-पूर्व-शशाङ्क-बिम्बं वर्वर्ति ।

શબ્દાર્થ

प्रह्लाद=આનંદ.
कृत्=કરનાર.
प्रह्लादकृत्=આનંદ આપનાર.
कुवलयस्य (मू० कुवलय)=(૧) ચન્દ્રવિકાસી કમલના; (૨) ભૂમંડળના.
कला=કળા.
निधान=ભંડાર.
कलानिधानं=કળાના ભંડાર.
पूर्ण=પરિપૂર્ણ.
श्री=(૧) લક્ષ્મી; (૨) શોભા.
पूर्णश्रियं=(૧) સંપૂર્ણ લક્ષ્મીને, (૨) સમસ્ત શોભાને.
च=અને.
विदधत् (धा० धा)=ધારણ કરનારા.
यशः (मू० यशस्)=કીર્તિ.
त्वदीयं (मू० त्वदीय)=તારી.
वर्वर्ति (धा० वृत्)=અત્યંત વર્તે છે.
लोक=મનુષ્ય.
बहु=ઘણા.
कोक=ચક્રવાક.
सुखंकर=સુખ કરનારા.
लोकबहुकोकसुखंकरत्वात्=મનુષ્યોરૂપી ઘણા ચક્રવાકોને સુખ કરનારા હોવાને લીધે.
विद्योतयत् (धा० द्युत्)=વિશેષતઃ પ્રકાશિત કરતું.
जगत्=દુનિયા.
अपूर्व=અસાધારણ, અલૌકિક.
शश=મૃગ, હરણ.
अङ्क=લાંછન.
शशाङ्क=મૃગનું લાંછન છે જેને તે, ચન્દ્ર.
बिम्ब=બિંબ.
शशाङ्कबिम्बं=ચન્દ્રનું બિંબ.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના યશશ્ચન્દ્રની અપૂર્વતા—

"(હે જિનેશ્વર !) જગત્‌ના ઉપર વિશેષ પ્રકાશ પાડનારો, ભૂમંડળ (વાસી પ્રાણીઓ)-ને આનંદ આપનારો, કળાનો ભંડાર એવો તેમજ સંપૂર્ણ શોભાને ધારણ કરનારો એવો તારો યશ (રૂપી ચન્દ્ર) ચન્દ્ર-વિકાસી કમલને આનંદ ઉપજાવનારા, કલાના નિધિરૂપ એવા તેમજ સંપૂર્ણ લક્ષ્મીને ધારણ કરનારા એવા (લૌકિક) ચન્દ્ર કરતાં અનેક જનરૂપી ચૈક્રવાકને[1] સુખકારી હોવાને લીધે અત્યંત વર્તે છે."—૧૮

૧ ચન્દ્રોદય થતાં ચક્રવાક અને ચક્રવાકીને વિયોગ દશા અનુભવવી પડે છે.

શબ્દાર્થ

यादृक्=જેવું
सुख (मू० सुख)=સુખ
भवति (धा० भू)=થાય છે
ते (मू० युष्मद्)=તારા
चरणे (मू० चरण)=પાદ, પગ
अत्र=અહિં આં
दृष्टे (मू० दृष्ट)=જોયેલ
तादृक्=તેવું
पर=અન્ય
प्रभु=દેવ
वदन=મુખ
परप्रभुवदने=અન્ય દેવનું મુખ
न=નહિ
देहभाजा (मू० देहभाज्)=શરીરધારી જીવોને
प्राप्ते (मू० प्राप्त)=મળેલ

यथा=જેમ
सुर=દેવ
मणि=રત્ન
सुरमणौ=ચિન્તામણિ
भवति (धा० भू)=થાય છે
प्रमोद (मू० प्रमोद)=હર્ષ
एव=આ પ્રમાણે, એમ
तु=વિશેષતાવાચક અ વ્યય
काच=કાચ
शकल=કકડો, ટુકડો
काचशकले=કાચનો કકડો
किरण=કિરણ
आकुल=વ્યાપ્ત
किरणाकुले=કિરણો વડે વ્યાપ્ત
अपि=પણ

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના ચરણ-દર્શનનો પ્રભાવ—

"(હે આ અવસર્પિણી કાલમાં થઇ ગયેલા અંતિમ જિનેશ્વર !) જ્યારે અત્ર તારા ચરણના દર્શન થાય છે, ત્યારે પ્રાણીઓને જેટલું સુખ થાય છે, તેટલું અન્ય દેવના વદનના પણ દર્શનથી થતું નથી (પરંતુ આ હકીકત યથાર્થ છે, કેમકે) સુર મણિ મળવાથી જે આનંદ થાય છે તે કિરણો વડે વ્યાપ્ત (અર્થાત્ ચકચકિત) એવો કાચનો કકડો મળવાથી થતો નથી"—૨૦

*　　*　　*　　*　　*

भक्तो भगवत्सेवां प्रार्थयन्नाह—

एव प्रसीद जिन ! येन सदा भवेऽत्र
त्वच्छासन लगति मे सुमनोहरं च ।
त्वत्सेवको भवति य' स जनो मदीयं
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

टीका

हे जिन ! त्वमेव प्रसीद–प्रसन्नो भव येनात्र भवे सदा-सर्वदा मे मम त्वच्छासन त्वदाज्ञा सुमनोहर लगति । च–पुनर्हे नाथ ! यस्त्वत्सेवको भवति स कश्चिज्जनो मदीय मनो भवान्तरेऽपि हरति, भवान्तरे त्वत्सेवको मम मनोहरो लगतीत्यर्थ' ॥ २१ ॥

अन्वय

(हे) जिन ! (त्व) एवं प्रसीद येन अत्र भवे सदा त्वत् शासन मे सु मनोहर लगति, नाथ ! य च त्वत् सेवकः भवति, स कश्चित् जनः भवान्तरे अपि मदीय मनः हरति ।

સ્પષ્ટીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન સૂર્યોદયથી માંડીને તે ભોજનના સમય સુધી દેવામાં આવે છે. પ્રતિદિન એક કરોડ અને એંસી લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર **આવશ્યક-નિર્યુક્તિ** પ્રકાશ પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

" एगा हिरण्णकोडी, अट्ठेव अणूणगा सयसहस्सा।
सूरोदयमाईअं, दिज्जइ जा पायरासाओ ॥ "

—ગાથાંક ૨૧૭.

* * * * * *

भगवच्चरणदर्शने फलाधिक्यमाह—

याद्दक् सुखं भवति ते चरणेऽत्र दृष्टे
ताद्दक् परर्भुवदनेऽपि न देहभाजाम्।
प्राप्ते यथा सुरमणौ भवति प्रमोदो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

हे **वीर**! याद्दक् सुखं ते-तव चरणे-पादे दृष्टे सति भवति ताद्दक् परः-अन्यो य ऋभुः-देवस्तस्य वदनेऽपि-मुखेऽपि दृष्टे सति न। "सुरनिर्जरदेवतर्भु" (अभिधान० का० २, श्लो० २) इति हैमः। केषां? 'देहभाजां' देहं-शरीरं भजन्ते-सेवन्ते इति देहभाजः-प्राणिनस्तेषां। दृष्टान्तमाह-यथा सुरमणौ-चिन्तामणौ प्राप्ते सति प्रमोदो-हर्षो भवति। किरणाकुलेऽपि किरणैराकुले-व्याप्तेऽपि चाकचिक्याधिकेऽपि काचशकले एवं न-सुरमणाविव प्रमोदो न भवति। तव चरणश्चिन्तामणिः, परदेवमुखं (तु) काचशकलमिति स्पष्टार्थः ॥ २० ॥

अन्वयः

(हे 'सिद्धार्थ'-सुत!) अत्र ते चरणे दृष्टे याद्दक् सुखं देह-भाजां भवति, ताद्दक् पर-ऋभु-वदने अपि न (भवति), यथा सुर-मणौ प्राप्ते प्रमोदः भवति, (तथा) किरण-आकुले अपि काच-शकले न एवम्।

---

૧ આ સંબંધમાં જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૮૩).

૨ સંસ્કૃત છાયા—

एका हिरण्यकोटिः अष्टैव अनूनकानि शतसहस्राणि।
सूर्योदयादारभ्य दीयते यावत् प्रातरशनम् ॥

क्षद् विमर्शमकार्षात्। किं व्यमृक्षदित्याह–सूर्यं समा अपि–सर्वा अपि–चतस्रोऽपि दिशो जनयन्ति, किं वा प्राच्येव–पूर्वदिगेव जनयति ? । किंभूतं सूर्यं ? स्फुरदंशुजाल–दीप्यत्किरणसमूहम् ॥२२॥

अन्वय[1]

(हे) जिन ! (हे) चतुर्–मुख ! (तव) भा मण्डलं दिक्–चतुष्के तुल्यं चकासत् अवलोक्य सभा व्यमृक्षत् (यद्) समा अपि दिशः स्फुरत्–अंशु–जालं सूर्यं जनयन्ति, किं वा प्राची एव दिक् (तं) जनयति ? ।

શબ્દાર્થ

भा=પ્રકાશ, તેજ
मण्डल=ઘેરાવો
भामण्डल=ભામડળ, તેજનો ઘેરાવો
जिन ! (मू० जिन)=હે તીર્થંકર !
चतुर्=ચાર
मुख=વદન
चतुर्मुख !=ચાર છે વદન જેના એવા ! (સ૦)
दिश्=દિશા
चतुष्क=ચાર
दिक्चतुष्के=ચારે દિશામાં
तुल्य=સરખી રીતે
चकासत् (धा० चकास्)=પ્રકાશતું
अवलोक्य (धा० लोक्)=જોઇને
सभा=પરિષદ, પર્ષદા
व्यमृक्षत् (धा० मृश्)=વિતર્ક કરતી હવી
सूर्यं (मू० सूर्य)=રવિને
समाः (मू० सम)=સર્વે
अपि=પણ
दिशः (मू० दिश्)=દિશાઓ
जनयन्ति (धा० जन्)=ઉત્પન્ન કરે છે
किं=શું
वा=અથવા
प्राची=પૂર્વ
एव=જ
दिग् (मू० दिश्)=દિશા
जनयति (धा० जन्)=ઉત્પન્ન કરે છે
स्फुरत् (धा० स्फुर्) દેદીપ્યમાન
अंशु=કિરણ
जाल=સમૂહ
स्फुरदंशुजाल=દેદીપ્યમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરનું ભામણ્ડલ—

"હે તીર્થંકર ! હે ચાર વદનવાળા (સ્વામિન્) ! (સમવસરણમાં[2] આપના) ભામડળને ચારે દિશામાં સરખી રીતે પ્રકાશતું જોઇને (ત્યાં બેઠેલી બાર) પર્ષદા વિતર્ક કરતી હવી કે શું સર્વે દિશાઓ, સ્ફુરાયમાન છે કિરણોનો સમૂહ જેનો એવા સૂર્યને ઉત્પન્ન કરે છે કે ફક્ત પૂર્વ જ દિશા તેમ કરે છે[3] ?"—૨૨

*　　*　　*　　*　　*

---

૧ બ્રહ્માને ચતુર્મુખ કહેવામાં આવે છે એ વાત જેટલે અંશે પ્રસિદ્ધ છે તેટલે અંશે જિનેશ્વર ચતુર્મુખ છે એમ જોવામાં આવતું નથી પરંતુ જિનેશ્વરો માટે બારે પર્ષદાની દેશના માટે જેટલી ચતુર્મુખની જરૂર છે, તેટલી જરૂર બ્રહ્મા માટે નહિ હોય છતાં પણ તેમનો મહિમા વધારવા માટે આવી કલ્પના કરવામાં આવી હોય એમ લાગે છે

૨ સમવસરણના સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકાના ૮૪મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ

૩ આની નોંધ સારૂ જુઓ ચતુર્વિંશતિકા (પૃ૦ ૫૨)

શબ્દાર્થ

एवं=એ પ્રકારે.
प्रसीद (धा० सद्)=તું પ્રસન્ન થા.
जिन ! (मू० जिन)=હે તીર્થંકર !
येन (मू० यद्)=જેથી કરીને.
सदा=સર્વદા, અહોનિશ.
भवे (मू० भव)=જન્મને વિષે.
अत्र=આ
त्वत् (मू० युष्मद्)=દ્વિતીયપુરૂષ સર્વનામ.
शासन=આજ્ઞા.
त्वच्छासनं=તારી આજ્ઞા.
लगति (धा० लग्)=લાગે છે.
मे (मू० अस्मद्)=મને.
सु=અત્યતતાવાચક અવ્યય.
मनोहर=ચિત્તાકર્ષક.
सुमनोहरं=અત્યંત ચિત્તાકર્ષક.
च=અને.
सेवक=સેવા કરનાર, ભક્ત.
त्वत्सेवकः=તારો સેવક.
भवति (धा० भू०)=થાય છે.
यः (मू० यद्)=જે.
सः (मू० तद्)=તે.
जनः (मू० जन)=મનુષ્ય.
मदीयं (मू० मदीय)=મારૂં.
कश्चित् (मू० किम्)=કોઇ.
मनः (मू० मनस्)=ચિત્તને.
हरति (धा० हृ)=હરે છે.
नाथ ! (मू० नाथ)=હે પ્રભુ !
भवान्तरे (मू० भवान्तर)=અન્ય ભવને વિષે.
अपि=પણ.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-સેવાની પ્રાર્થના—

"હે તીર્થંકર ! તું એવો પ્રસન્ન થા કે જેથી કરીને આ ભવને વિષે મને તારૂં શાસન સર્વદા અત્યંત ચિત્તાકર્ષક લાગે અને વળી હે સ્વામિન્ ! જે કોઇ તારો સેવક હોય, તે મનુષ્ય અન્ય ભવને વિષે પણ મારૂં ચિત્ત હરે (અર્થાત્ ભવાન્તરમાં પણ તારો સેવક મને પ્રિય લાગે એમ હું ઇચ્છું છું)."—૨૧

* * * * *

जिनस्य भामण्डलम्—

भामण्डलं जिन ! चतुर्मुख ! दिक्चतुष्के
तुल्यं चकासदवलोक्य सभा व्यमृक्षत् ।
सूर्ये समा अपि दिशो जनयन्ति किं वा
प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ? ॥ २२ ॥

टीका

हे जिन ! हे चतुर्मुख ! समवसरणे भगव(भव)तश्चत्वारि मुखानि देवैर्विनिर्मितानि दृश्यन्ते । सभा-परिषद् भामण्डलं दिक्चतुष्के तुल्यं चकासत्-तुल्यं दीप्यमानमवलोक्य व्यमृ-

---

१ त्रीणि देवनिर्मितानि, एकं च स्वाभाविकमित्यत्र विशेषार्थो बोध्यः मुखचतुष्कत. तत्क्वेत्यर्थः ।

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરજ ખરેખરા શંભુ છે—

"હે નાથ ! આ જગત્‌મા તુ (સુખનુ કારણ હોવાથી) **શંભુ** છે, તુ (વાણીનો સ્વામી હોવાથી) **ગિરીશ** છે, (વસ્ત્ર રહિત હોવાને લીધે) તુ **દિગમ્બર** છે, (સ્વયબુદ્ધ હોવાને લીધે) તુ **સ્વયભૂ** છે, (મૃત્યુનો પરાજય કરેલો હોવાથી) તુ **મૃત્યુંજય** છે, અને તુ (મહાપ્રમાણવાળી દ્વાદશાગીની શરૂઆત કરનાર હોવાથી) **મહાદેવ** છે (બાકી આ નામધારી મહાદેવે તો) અમ્બિકાને સ્ત્રી તરીકે સ્વીકારી છે ('અમ્બિકા'નો અર્થ માતા પણ થાય છે એ વ્યગ્યાર્થ છે) વાસ્તે હે યોગીશ્વર ! તારા સિવાય અન્ય કોઇ શિવ નથી તેમજ મોક્ષ-પદનો માર્ગ નથી"—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

મધ્યસ્થ-ભાવ—

જિનેશ્વરને **મહાદેવ** એવુ નામ આપીને આ શ્લોક દ્વારા કવીશ્વરે પોતાનો મધ્યસ્થ-ભાવ પ્રકટ કર્યો છે આવોજ ભાવ મૂળ ભકતામરના કર્તા **માનતુંગસૂરિજી**ના સબધમા પણ દૃષ્ટિ ગોચર થાય છે, કેમકે પ્રભુનુ સકીર્તન કરતા તેઓએ નીચે મુજબના ઉદ્‌ગારો કાઢ્યા છે —

"बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्
त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।
धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥

અર્થાત્—હે પ્રભુ ! તુ **બુદ્ધ** છે, કેમકે વિબુધોએ તારા કેવલજ્ઞાનના વસ્તુ-સમૂહના પરિચ્છેદનુ પૂજન કર્યું છે વળી **શંકર** પણ તુજ છે, કેમકે તે ત્રિભુવનને સુખ અર્પણ કર્યું છે હે ધીર ! વાસ્તવિક રીતે તો **બ્રહ્મા** પણ તુજ છે, કેમકે મુક્તિ માર્ગની વિધિની પ્રરૂપણા તેં કીધી છે અને હે નાથ ! એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે તુ **પુરૂષોત્તમ** (**નારાયણ**) પણ છે[1][2]

સાધારણ રીતે સામાન્ય પુરૂષો નામોને અગે ઝગડા કરતા જોવામા આવે છે જેમકે કોઇક કહે છે કે **શંકર**નેજ ઈશ્વર માનવા જોઇએ, જ્યારે બીજો કહે છે કે સાચા દેવ તો બ્રહ્માજ છે, ત્યારે વળી ત્રીજો વિષ્ણુ ભક્ત હોવાથી એમ કહેવા તૈયાર થઇ જાય છે કે ખરૂ પૂછાવો તો દેવ તો **વિષ્ણુજ** કહેવાય કેમકે કહ્યું પણ છે કે—

"जले विष्णुः स्थले विष्णुर्विष्णुः पर्वतमस्तके ।
सर्वभूतमयो विष्णुस्तस्माद् विष्णुमयं जगत् ॥ "

આવી રીતની ખોટી ખેંચતાણ કરવામા આવે તે લાભકારી નથી. કેમકે એક વખત જે સર્વથા વીતરાગ હોય તે ઈશ્વર કહેવાય એવુ ઈશ્વરનુ લક્ષણ જેણે ગળે ઉતરી ગયુ હોય, તે મનુષ્ય

૧ 'विबुधार्चित !' इति पृथक् पदं सम्बोधनार्थेऽपि समीचीनम् ।

૨ બુદ્ધ અસર્વજ્ઞ હોવાને લીધે, શમ્ભુ સૃષ્ટિના સહાર કરનાર હોવાને લીધે, બ્રહ્મા હિંસામક વેદની પ્રરૂપણા કરનાર હોવાને લીધે તેમજ કૃષ્ણ કપટ-ક્રિયામાં કુશલ હોવાને લીધે આ નામોમાં રહેલા અપૂર્વ ગુણો તો આપનામાંજ છે, એવો આ શ્લોકનો ભાવાર્થ છે

लोकैर्यः शिवः शिव इति ध्यायते स भगवानेवेत्याह-

शम्भुर्गिरीश इह दिग्वसनः स्वयम्भू-
मृत्युञ्जयस्त्वमसि नाथ ! महादिदेवः ।
तेनाम्बिका निजकलत्रमकारि तत् त्वन्-
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥ २३ ॥

टीका

हे नाथ ! इह-अस्मिन् लोके शं-सुखं भवत्यस्मादिति शम्भुः । गिरां-वाणीनामीशो गिरीशः । दिगेव वसनं यस्य स दिग्वसनः । स्वयमात्मना भवतीति स्वयम्भूः । मृत्युं जयतीति मृत्युञ्जयः । स त्वमसि-त्वमेवासि । ईदृग्नामा यो महादेवस्तेन अम्बिका-अम्बा एव वाक्छलेन माता, सा निजकलत्रमकारि, सा रुद्रेण स्त्रीकृतेति व्यङ्ग्यार्थः । तत्-तस्मात् कारणात् त्वदन्यः-त्वत्तोऽपरः मुनीन्द्र ! शिवः शिवपदस्य पन्थाश्च न, नास्तीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अन्वयः

(हे) नाथ ! त्वं इह शं-भुः गिर्-ईशः, दिश्-वसनः, स्वयं-भूः मृत्युं-जयः महत्-आदि-देवः असि; तेन अम्बिका निज कलत्रं अकारि, तद् त्वत् अन्यः (हे) मुनि-इन्द्र ! शिवः शिव-पदस्य पन्थाः (च)न (अस्ति) ।

શબ્દાર્થ

शम्भुः (मू० शम्भु)=(१) જેથી સુખ થાય તે; (२) મહાદેવ.
गिर्=વાણી.
गिरीशः (मू० गिरीश)=વાણીઓના સ્વામી.
गिरि=કૈલાસ.
गिरीशः (गिरि+ईश)=કૈલાસના સ્વામી, મહાદેવ.
दिश्=દિશા
वसन=વસ્ત્ર.
दिग्वसनः=(१) દિશા છે વસ્ત્ર જેનુ તે, દિગમ્બર; (२) મહાદેવ.
स्वयंभूः (मू० स्वयंभू)=પોતે પોતાની મેળે (બુદ્ધરૂપ) થનાર; (२) મહાદેવ.
मृत्यु=મરણ
मृत्युंजयः=(१) જે મૃત્યુને જીતે છે તે; (२) મહાદેવ
त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
असि (धा० अस्)=છે
नाथ ! (मू० नाथ)=હે પ્રભુ !
महत्=મહા.
आदि=શરૂઆત.
देव=દેવ.
महादिदेवः=મહા શબ્દ આદિમાં છે જેની એવા દેવ, મહાદેવ.
तेन (मू० तद्)=તેનાથી.
अम्बिका=(१) અંબિકા, મહાદેવની પત્ની, પાર્વતી; (२) માતા.
निज=પોતાની.
कलत्र=પત્ની.
निजकलत्रं=પોતાની પત્ની.
अकारि (धा० कृ)=કરવામાં આવી.
तद्=તેથી કરીને.
त्वत् (मू० युष्मद्)=તારાથી.
न=નહિ.
अन्यः (मू० अन्य)=બીજો.
शिवः (मू० शिव)=શિવ, મહાદેવ.
शिव=મોક્ષ.
पद=સ્થાન
शिवपदस्य=મોક્ષના સ્થાનનો.
मुनीन्द्र !=હે યોગીશ્વર !
पन्थाः (मू० पथिन्)=માર્ગ.

"भवबीजाङ्कुरजनना, रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा, हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥
—શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત ઈશ્વર-સ્તુતિ

હવે આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરીએ તે પૂર્વે મહોપાધ્યાય શ્રીચારિત્રસુન્દરગણિકૃત કુમારપાલ ચરિત્રમાં આપેલા નીચે મુજબના (મહાદેવની તેમજ ઋષભદેવની સ્તુતિરૂપ) [1]દ્વિઅર્થી પદ્ય તરફ દૃષ્ટિપાત કરી લઇએ

"योऽमारयन्मारमरं विभूतिं
विभ्रद् भवानीहितकारकश्च ।
आदीश्वरो भूतपतिर्वृषाङ्कः
स त्वामहीनाभरणः पुनातु ॥ —ઇન્દ્રવજ્રા
—સ૦ ૪, વ૦ ૧, શ્લો૦ ૧૭

અર્થાત્ જેણે કામદેવ અને મૃત્યુનો (અથવા કામદેવનો સત્વર) નાશ કર્યો, તે (જ્ઞાનાદિ) સંપત્તિને ધારણ કરનારા, સંસારના અનિષ્ટને (અર્થાત્ તેનો નાશ) કરનારા, પ્રાણીઓના સ્વામી, વૃષભ (બળદ)ના લાંછનવાળા, (વિશ્વવિશ્વના) સંપૂર્ણ શૃંગારરૂપ એવા આદીશ્વર (ઋષભપ્રભુ) તને પવિત્ર કરો

જે બીજો અર્થ મહાદેવને લાગૂ પડે છે, તે નીચે મુજબ છે —

જેણે કામદેવને જલદી મારી નાખ્યો, તે, વિભૂતિ (રાખોડી)ને (અંગે) ધારણ કરનારા, પાર્વતીને હિતકારી, ભૂતોના નાથ, બળદના વાહનવાળા, સર્પરાજરૂપી ભૂષણવાળા આદિદેવ તને પવિત્ર કરો

આવા દ્વિઅર્થી શ્લોકો દ્વારા પણ જિનેશ્વરોની જૈનેતર ગ્રન્થોમાં સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય એમ લાગતું નથી. અરે શ્રીસોમપ્રભસૂરિએ તો હદ કરી છે, કેમકે નીચે મુજબના—

" कल्याणसार सवितान हरेक्षमोह
कान्तारवारणसमान जयाद्यदेव ।
धर्मार्थकामदमहोदयवीर धीर
सोमप्रभावपरमागमसिद्धसूरे ॥

—શતાર્થિક પદ્ય દ્વારા તેમણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ પ્રમુખ અનેક જૈનેતર દેવોની સ્તુતિ કરી છે આ સ્તુતિમાં તેમને અંગે જે જે વિશેષણો વાપર્યા છે તે તે દર્શનમાં આપેલા વિશેષણો સાથે બરાબર મળતા આવે છે આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે જૈન મુનિવરો જૈનેતર દર્શનનો—હિંદુ પુરાણોનો પણ સચોટ અભ્યાસ કરતા હોવા જોઇએ આ તેમની સહિષ્ણુતા અને યથાસ્થિત વસ્તુ આલેખવાની અભિલાષા પ્રકટ કરે છે

* * * * *

---

૧ કહેવામાં આવે છે તેમ ભોજ રાજાને આશીર્વાદરૂપે શ્રીમાનતુંગસૂરિએ નીચે મુજબનો દ્વિઅર્થી શ્લોક કહ્યો હતો

" जगदाली गजेशाली, शङ्कर शाङ्गराङ्कित ।
[illegible] ॥

૨ આ સૂરિજીની સ્થૂલ રૂપરેખા સારુ જુઓ શૃંગારવૈરાગ્ય તરંગિણીની મેં લખેલી પ્રસ્તાવના

ઈશ્વરની બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ ઇત્યાદિ ગમે તે નામ વડે સ્તુતિ કરે તે ખોટું નથી. પરંતુ હા, એટલું તો જરૂરજ કહેવું પડશે કે એ કામ ઉદાર વૃત્તિવાળાનું છે.

વિશેષમાં આવી રીતે કોઇ જૈનેતરે જૈનના દેવોનાં નામપૂર્વક ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી હોય એમ જોવામાં આવતું નથી, એ અત્ર વિશેષતા છે.

સૌથી પહેલાં જૈનોમાં પણ આ પ્રકારનો મધ્યસ્થભાવ પ્રદર્શિત કરવા કોણ તૈયાર થયું તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ શ્રીમાનતુંગસૂરિથી શરૂઆત થઇ હશે એમ લાગે છે. શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિજીએ પણ તેમણે રચેલા લોકતત્ત્વનિર્ણયમાં તથા અષ્ટક-પ્રકરણમાં એવીજ મતલબના ઉદ્‌ગારો કાઢ્યા છે, એ વાત નીચેનાં પદ્યો ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

" यस्य संक्लेशजननो, रागो नास्त्येव सर्वथा ।
न च द्वेषोऽपि सत्त्वेषु, शमेन्धनदवानलः ॥ १ ॥
न च मोहोऽपि सज्ज्ञान-च्छादनोऽशुद्धवृत्तकृत् ।
त्रिलोकख्यातमहिमा, महादेवः स उच्यते ॥ २ ॥—युग्मम्
यो वीतरागः सर्वज्ञो, यः शाश्वतसुखेश्वरः ।
क्लिष्टकर्मकलातीतः, सर्वथा निष्कलस्तथा ॥ ३ ॥
यः पूज्यः सर्वदेवानां, यो ध्येयः सर्वयोगिनाम् ।
यः स्रष्टा सर्वनीतीनां, महादेवः स उच्यते ॥ ४ ॥—युग्मम्

* * * *

* * * *

एवम्भूताय शान्ताय, कृतकृत्याय धीमते ।
महादेवाय सततं, सम्यग्भक्त्या नमो नमः ॥ ८ ॥"

અર્થાત્—ક્લેશજનક રાગનો, શાન્તિરૂપ ઇન્ધનને વિષે સમસ્ત પ્રાણીઓ પ્રતિ (તેનો નાશ કરવામાં) દાવાનલસમાન એવા દ્વેષનો તથા યથાર્થ જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરનારા તેમજ ચરિત્રને મલિન કરનારા એવા મોહનો જેનામાં સર્વથા અભાવ છે તેમજ જેનો મહિમા ત્રૈલોક્યમાં વિખ્યાત છે, તે **મહાદેવ** કહેવાય છે. જે વીતરાગ છે, જે સર્વજ્ઞ છે, જે શાશ્વત સુખનો સ્વામી છે, જે કિલષ્ટ કર્મની કલાથી મુક્ત છે, જે સર્વથા મૂર્ત્ત આકારથી રહિત છે, જે સમસ્ત દેવોને પૂજ્ય છે, જે સકલ યોગિ-જનોને ધ્યેય છે, જે નિઃશેષ નીતિઓનો પ્રકાશક છે, તે પ્રભુને **મહાદેવ** કહેવામાં આવે છે.

× × × × ×

આ પ્રકારના શાન્ત, કૃતકૃત્ય અને સંપૂર્ણ જ્ઞાનશાલી એવા **મહાદેવને** ઉત્તમ ભક્તિપૂર્વક મારા નિરંતર નમસ્કાર હોજો.

આવા મધ્યસ્થ ભાવનું પ્રતિબિમ્બ નિમ્ન-લિખિત પદ્યમાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

---

૧ આ સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત તત્ત્વાખ્યાન (ઉત્તરાર્ધ)ના ઉપર મેં લખેલી પ્રસ્તાવના.

શ્લોકાર્થ

" હે નાથ ! જોકે (જે મનુષ્યો) ચૌદ વિદ્યાઓ સારી જાણે છે તેમજ કંઇક અપૂર્ણ એવા દશ પૂર્વોનું અર્થ સહિત પઠન (પણ) કરે છે, છતા પણ જો તેમણે તારૂ સમ્યક્ત્વ (યથાર્થ દર્શન) ધારણ કર્યું નથી, તો તેના જ્ઞાન સ્વરૂપને સજ્જનો નિર્મલ કહેતા નથીજ "—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

ચૌદ વિદ્યાઓ—

આપણે જોઇ ગયા તેમ ચૌદ વિદ્યાઓ તે બીજી કોઇ નહિ પણ ચાર વેદો, વેદના છ અગો, મીમાસા, તર્ક, ધર્મશાસ્ત્ર અને પુરાણ એ ચૌદ છે તેમા ચાર વેદોથી ઋગ્-વેદ, યજુર્વેદ અને સામ વેદ એ ત્રણ મૂળ વેદો ઉપરાત પાછળથી ઉદ્ધાર થઇને ઉમેરાયેલો (એમ કહેવાતો) અથર્વ વેદ સમજવામા આવે છે વેદના કરતા ઉતરતા દરજ્જાના પરતુ તેના સહાયક ગ્રન્થોને 'અગ'[1] કહેવામા આવે છે એકદર અગો છ છે[2]—(૧) શિક્ષા[3], (૨) છદ શાસ્ત્ર, (૩) વ્યાકરણ, (૪) નિરૂક્ત[4], (૫) જ્યોતિષ[5] અને (૬) કલ્પ[6]

પૂર્વ-મીમાસા

તીર્થંકરના ઉપદેશનુ શ્રવણ કર્યા બાદ તેના મુખ્ય શિષ્યો કે જેઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાન્ હોય છે અને જેમને 'ગણધર' એવા નામથી સબોધવામા આવે છે, તેઓ જૈન શાસ્ત્રની રચના કરે છે અને તે શાસ્ત્રોને બાર વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે આ દરેક વિભાગને 'અગ' કહેવામાં આવે છે (જ્યારે આ બારે વિભાગોના સમસ્ત સૂત્રને 'દ્વાદશાગી' કહેવામા આવે છે) આચારાદિક બાર અંગોમાના 'દૃષ્ટિવાદ' નામના બારમા અગના (૧) પરિકર્મ, (૨) સૂત્ર, (૩) પૂર્વાનુયોગ, (૪) પૂર્વગત અને (૫) ચૂલિકા એમ પાચ ભેદો છે આ ભેદોમાના 'પૂર્વગત' નામના ભેદમા 'ચૌદ પૂર્વ'નો સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ પૂર્વગતના ચૌદ વિભાગો પૈકી દરેક વિભાગને 'પૂર્વ' કહેવામા આવે છે

ચૌદ પૂર્વોના નામો—

(૧) ઉત્પાદ (૨) અગ્રાયણીય (૩) વીર્ય પ્રવાદ, (૪) અસ્તિ નાસ્તિપ્રવાદ, (૫) જ્ઞાન-પ્રવાદ, (૬) સત્ય-પ્રવાદ, (૭) આત્મ-પ્રવાદ,(૮) કર્મ પ્રવાદ, (૯) પ્રત્યાખ્યાન પ્રવાદ, (૧૦) વિદ્યાનુપ્રવાદ, (૧૧) અવન્ધ્ય, (૧૨) પ્રાણાયુ, (૧૩) ક્રિયા વિશાલ પ્રવાદ અને (૧૪) લોકબિન્દુસાર

---

૧ એ પણ સાથે સાથે ધ્યાનમાં રાખવુ કે જૈનોએ પણ પોતાના શાસ્ત્રના વિભાગ વિશેષને 'અગ' એવી સજ્ઞા આપી છે

૨ સરખાવો—

"ऋग्यजु सामाथर्वाणो, वेदा अङ्गानि षट् पुन ।
शिक्षा कल्पो व्याकरण, छन्दो ज्योतिर्निरुक्तय ॥"

૩ વર્ણ-સ્વરાદિના ઉચ્ચારણના ભેદોને જણાવનારૂ શાસ્ત્ર ૪ વેદમાંના સ્વરાદિકના ઉપર પ્રકાશ પાડનારૂ શાસ્ત્ર ૫ ખગોળ-વિદ્યા ૬ વૈદિક-વિધાન-જ્ઞાપક શાસ્ત્ર

૭ આને સત્ય-પ્રવાદ પણ કહેવામાં આવે છે જુઓ શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત પ્રવચન સારોદ્ધાર.

सर्वशास्त्राध्ययनादपि सम्यक्त्वमधिकमिति दर्शयन्नाह–

जानन्ति यद्यपि चतुर्दश चारु विद्या
देशोनपूर्वदशकं च पठन्ति सार्थम् ।
सम्यक्त्वमीश ! न धृतं तव नैव तेषां
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥ २४ ॥

टीका

हे जिन ! ये चतुर्दश विद्या जानन्ति । यतः—

"षडङ्गी वेदाश्चत्वारो, मीमांसाऽऽन्वीक्षिकी तथा ।
धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या एताश्चतुर्दश ॥ १ ॥"

च–पुनर्देशोनपूर्वदशकं–देशेनोनं पूर्वाणां दशकं च सार्थम्–अर्थयुक्तं पठन्ति, परं तव सम्यक्त्वं यैर्न धृतं तेषां ज्ञानस्वरूपं सन्तः–सज्जनाः अमलं–निर्मलं नैव प्रवदन्ति–नैव कथयन्ति। यत उक्तं नन्दिवृत्तौ–"मिथ्यादृष्टिः उत्कृष्टतः श्रुतमवगाहमानो देशोनानि दश पूर्वाण्यवगाहते, परिपूर्णानि त्ववगाढुं न शक्नोति"। एतावच्छास्त्राधीत्यपि सम्यक्त्वाभावेऽज्ञानवानेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यद्यपि (ये) चतुर्दश विद्याः चारु जानन्ति, देश-ऊन-पूर्व-दशकं च स-अर्थं पठन्ति (परं) तव सम्यक्त्वं (यैः) न धृतं, तेषां ज्ञान-स्वरूपं सन्तः अ-मलं न एव प्रवदन्ति ।

શબ્દાર્થ

जानन्ति (धा० ज्ञा)=જાણે છે.
यद्यपि=જોકે.
चतुर्दश (मू० चतुर्दशन्)=ચૌદ.
चारु=સુંદર રીતે.
विद्याः (मू० विद्या)=વિદ્યાઓ.
देश=ભાગ.
ऊन=અપૂર્ણ, ઉણું.
पूर्व=જૈન શાસ્ત્રના એક વિભાગનું નામ.
दशक=દશ.
देशोनपूर्वदशकं=કંઇક અપૂર્ણ એવા દશ પૂર્વો.
च=અને.
पठन्ति (धा० पठ्)=શીખે છે.
सार्थं (मू० सार्थ) અર્થસહિત.
सम्यक्त्वं (मू० सम्यक्त्व)=સમ્યક્ત્વ.
ईश ! (मू० ईश)=હે ઈશ્વર !
न=નહિ.
धृतं (मू० धृत)=ધારણ કરાયું.
तव (मू० युष्मद्)=તારા.
एव=જ.
तेषां (मू० तद्)=તેમનું.
ज्ञान=જ્ઞાન, બોધ.
स्वरूप=સ્વરૂપ.
ज्ञानस्वरूपं=જ્ઞાનનું સ્વરૂપ.
अमलं (मू० अमल)=અવિદ્યમાન છે મેલ જેને વિષે એવું, નિર્મલ.
प्रवदन्ति (धा० वद्)=કહે છે.
सन्तः (मू० सत्)=સજ્જનો.

(૩) **વીર્ય-પ્રવાદ** પૂર્વમા જીવાદિકની શક્તિનો ઉલ્લેખ છે તેમા ૭૦ લાખ પદો છે

(૪) **અસ્તિ-નાસ્તિ-પ્રવાદ** પૂર્વમા કયા પદાર્થ છે અને કયા પદાર્થ નથી એ વાત તેમજ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ જીવાદિકની સત્તા તેમજ અસત્તા પણ વિચારવામા આવી છે આમા સપ્તભગીની પણ પ્રરૂપણા છે તેમા ૬૦ લાખ પદો છે

(૫) **જ્ઞાન-પ્રવાદ** પૂર્વમા મતિ, શ્રુત ઇત્યાદિ પાચ પ્રકારના જ્ઞાનનુ સવિસ્તર વર્ણન છે તેમા ૯૯, ૯૯ ૯૯૯ પદો છે

(૬) **સત્ય-પ્રવાદ** પૂર્વમા સયમ, સત્ય વચન, અસત્ય વચન ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ છે એમા એક કરોડ અને ૭ પદો છે

(૭) **આત્મ-પ્રવાદ** પૂર્વમા આત્માનુ અનેક નયપૂર્વક અને વિશેષમા નિશ્ચય અને વ્યવહાર નયાનુસાર વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે આત્માના સ્વરૂપ ઉપર આ પૂર્વ વિશેષત પ્રકાશ પાડે છે એમા ૨૬ કરોડ પદો છે

(૮) **કર્મ-પ્રવાદ** પૂર્વમા જ્ઞાનાવરણાદિક આઠે કર્મોનુ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ અનુભાગ અને પ્રદેશ એ ચારે અપેક્ષાપૂર્વક વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે એમા એક કરોડ અને એસી હજાર પદોછે[1]

(૯) **પ્રત્યાખ્યાન-પ્રવાદ** પૂર્વમાથી પ્રત્યાખ્યાન સબધી માહિતી મળે છે એમા ૮૪ લાખ પદો છે

(૧૦) **વિદ્યાનુપ્રવાદ** પૂર્વમા અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓ સબધી ઉલ્લેખ છે એમા એક કરોડ અને દશ લાખ પદ છે

(૧૧) **અવન્ધ્ય** પૂર્વમા જ્ઞાન, તપ, સયમ ઇત્યાદિ શુભ ફળરૂપે સફળ અને પ્રમાદ ઇત્યાદિ અશુભ ફળરૂપે અફળ છે એ સબધી માહિતી આપવામા આવી છે એમા ૨૬ કરોડ પદો છે

(૧૨) **પ્રાણાયુઃ** પૂર્વમા પાચ ઇન્દ્રિય, ત્રણ પ્રકારના બલ, ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ અને આયુષ્ય એ દશ પ્રાણ તેમજ અનેક પ્રકારના આયુષ્ય સબધી ઉલ્લેખ છે એમા એક કરોડ અને ૫૬ લાખ પદો છે

(૧૩) **ક્રિયા-વિશાલ** પૂર્વમા સયમાદિક ક્રિયાઓ સબધી ઉલ્લેખ છે એમા નવ કરોડ પદો છે

(૧૪) **લોકબિન્દુસાર** પૂર્વ જગતમા તેમજ શ્રુત લોકમા અક્ષરની ઉપર બિન્દુની જેમ સર્વોત્તમ છે એમા સાડા બાર કરોડ પદો છે

આ પૂર્વ મીમાસાનુ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામા આવે તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવુ અસ્થાને નહિ ગણાય કે આ શ્લોકાર્થ ઉપરથી એમ જોઇ શકાય છે કે દશ પૂર્વથી કઇક ન્યૂન જ્ઞાન ધરાવનારી વ્યક્તિ સમ્યક્ત્વથી વચિત હોઇ શકે અને ઓછામા ઓછા દશ પૂર્વના જ્ઞાતા સમ્યક્ત્વથી અલંકૃત હોય છે

૧-૩ પ્રવચન-સારોદ્ધાર પ્રમાણે સાતમા આઠમા અને દશમા પૂર્વમાં અનુક્રમે ૩૬ કરોડ, એક કરોડ અને એંસી લાખ અને ૧૧ કરોડ અને ૧૫ હજાર પદો છે

ધીરે ધીરે બારમું અંગ નષ્ટ થતાં ચૌદ પૂર્વનું જ્ઞાન પણ નષ્ટ થયું અને અત્યારે તો એવો સમય આવી લાગ્યો છે કે આ ભરતક્ષેત્રમાં તો કોઇને પણ એક પૂર્વ જેટલું પણ જ્ઞાન નથી. વીર-નિર્વાણ પછી ૯૮૦ વર્ષ સુધી એક પૂર્વના જેટલું તો જ્ઞાન ધરાવનાર મહાત્મા વિદ્યમાન હતા. કહેવામાં આવે છે કે વી. સં. ૯૮૦ માં શ્રીમાન્ દેવર્દ્ધિગણિએ ધીરે ધીરે પૂર્વનો ઉચ્છેદ થતો જોઇને જે કંઇ જ્ઞાન તેમના સમયમાં વિદ્યમાન હતું, તે ટકી રહે તેટલા માટે તેમણે તે પુસ્તકારૂઢ કર્યું.

પૂર્વ શબ્દમાં રહેલી પ્રધાનતા—

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે સૌથી પ્રથમ તો ગણધર (અક્ષર-રચનાની અપેક્ષાએ) 'પૂર્વ'ની રચના કરે છે અને ત્યાર બાદ બીજાં અંગાદિક રચે છે[1]. આથી 'પૂર્વ' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ ચરિતાર્થ થાય છે. વિશેષમાં સર્વ આગમોમાં 'પૂર્વ' ને પ્રધાન પદ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જેમ સામાન્યતઃ મનુષ્યોમાં પુરૂષ પ્રધાન પદ ભોગવે છે, તેમ સમગ્ર આગમોમાં 'પૂર્વ'નું પ્રાધાન્ય છે. આથી કરીને તો સાધ્વીઓને પૂર્વનું અધ્યયન કરવાનો અધિકાર નથી, એમ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે અગ્યાર અંગ સુધીનું અધ્યયન કરવામાં તેને કોઇ રોકતું નથી.

વિશેષમાં આ પૂર્વો પ્રાયઃ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવે છે અને એ સંસ્કૃત સાહિત્ય કેટલું વિશાળ હોય છે તેનો ખ્યાલ નીચે લખવામાં આવતી હકીકત ઉપરથી આવી શકશે.

પહેલું 'પૂર્વ' લખવાને માટે એક હસ્તિ (હાથી) પ્રમાણ મસી (શાહી) જોઇએ. બીજું 'પૂર્વ' લખવાને સારૂ બે હસ્તિ-પ્રમાણ, ત્રીજું 'પૂર્વ' લખવાને માટે ચાર હસ્તિ-પ્રમાણ અને ચોથું 'પૂર્વ' લખવાને સારૂ આઠ હસ્તિપ્રમાણ મસી જોઇએ. એ પ્રમાણે પાંચમા 'પૂર્વ'ના લખાણને માટે ૧૬ હસ્તિ-પ્રમાણ, છઠ્ઠાને સારૂ ૩૨, સાતમાને સારૂ ૬૪, આઠમાને માટે ૧૨૮, નવમાને માટે ૨૫૬, દશમાને માટે ૫૧૨, અગ્યારમાને સારૂ ૧૦૨૪, બારમાને સારૂ ૨૦૪૮, તેરમાને માટે ૪૦૯૬ અને ચૌદમાને માટે ૮૧૯૨ હસ્તિ-પ્રમાણ મસી જોઇએ. અર્થાત્ કોઇ એક 'પૂર્વ' લખવાને માટે તેની પૂર્વેના 'પૂર્વ' કરતાં બમણી શાહી જોઇએ. એકંદર રીતે સમસ્ત 'પૂર્વો' લખવાને માટે ૧૬૩૮૩ હસ્તિ-પ્રમાણ શાહી જોઇએ. કલ્પસૂત્ર ઉપર ઉપાધ્યાયશ્રી **વિનયવિજયજી**એ રચેલી **સુબોધિકા** નામની ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે.

ચૌદ પૂર્વોના વિષયો તેમજ તેની પદ-સંખ્યા—

(૧) **ઉત્પાદ** પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્યો અને સર્વ પદાર્થોના ઉત્પાદનો અધિકાર છે. તેમાં [2]એક કરોડ પદો છે.

(૨) **અગ્રાયણીય** પૂર્વમાં સર્વ દ્રવ્ય અને સર્વ પદાર્થોના પરિમાણનું વર્ણન છે. તેમાં ૯૬ લાખ પદો છે.

---

૧ આ સંબંધમાં મતાન્તર છે. તે એ છે કે પ્રથમ તો ગણધર–શ્રુતની રચના કરતાં આચારાદિ અંગો રચે છે. પરતુ આ સ્થાપના આશ્રીને છે એમ નન્દી–સૂત્ર તેમજ પ્રવચન–સારોદ્ધારની ટીકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે.

૨ નન્દીસૂત્રની શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકામાં આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે, જ્યારે પ્રવચનસારોદ્ધાર (ગા૦ ૭૧૧) માં ૧૧ કરોડ પદો હોવાનો ઉલ્લેખ છે.

શ્લોકાર્થ

મહાવીરજ પુરૂષોત્તમ છે—

" હે વીતરાગ ! ગુણોએ કરીને વિખ્યાત એવા માનવોના સમુદાયો તેમજ તેના સ્વામીઓ (ચક્રવર્તી પ્રમુખ નૃપતિઓ) તેમજ સુખ અર્પણ કરનારા જે દેવો તથા જે દેવેન્દ્રો છે તેઓ પણ બે હાથ જોડીને તારી અતિશય સ્તુતિ કરે છે, તેથી એ સ્પષ્ટ (સિદ્ધ થાય) છે કે હે ભગવન્ ! તુંજ પુરૂષોને વિષે ઉત્તમ છે [તુંજ **નારાયણ** છે, બાકી બીજા તો નામધારી જાણવા]"—૧૫

* * * * *

रोगा झपा बहुमहामकरा कषाया-
श्चिन्तैव यत्र वडवाग्निरसातमम्भ ।
वार्धिर्भव सर इव त्वयका कृतस्तत्
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

टीका

हे जिन ! त्वयैव त्वयका स भवः-संसारो वार्धि[१]-समुद्रः सर इव-तटाक इव कृतः । स इति कः ? यत्र रोगा झपा-मत्स्याः, कषाया बहुमहामकराः, चिन्तैव वडवाग्नि-वडवानलः, असात-दुःखमम्भो-जलं यत्र । तत्-तस्मात् कारणात् भवोदधिशोषणाय (संसारसमुद्रनिर्जलीकारकाय) तुभ्य-भवते नमो-नमस्कारोऽस्तु ॥ २६ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! यत्र रोगाः झपाः, कषायाः बहु महत् मकराः, चिन्ता एव वडवाग्निः, असातं अम्भ (सः) भव वार्धिः त्वयका सरः इव कृतः, तद् भव-उदधि शोषणाय तुभ्य नम ।

શબ્દાર્થ

रोगा (मू॰ रोग)=રોગો
झपाः (मू॰ झप)=મત્સ્યો, માછલાં
बहु=ઘણા
महत्=મોટા
मकर=મગર
बहुमहामकराः=ઘણા મોટા મગરો
कषायाः (मू॰ कषाय)=કષાયો
चिन्ता=ચિન્તા, ફીકર
एव=જ
यत्र=જ્યાં
वडवाग्निः (मू॰ वडवाग्नि)=વડવાનલ, દરિયામનો અગ્નિ
असात (मू॰ असात)=દુઃખ
अम्भः (मू॰ अम्भस्)=જળ
वार्धिः (मू॰ वार्धि)=સમુદ્ર
भवः (मू॰ भव)=સંસાર
सरः (मू॰ सरस्)=તળાવ, સરોવર
इव=જેમ
त्वयका (मू॰ युष्मद्)=તારા વડે
कृत (मू॰ कृत)=કરાયો
तद्=તેથી
तुभ्यं (मू॰ युष्मद्)=તને
नमस्=નમસ્કાર
जिन ! (मू॰ जिन)=હે વીતરાગ !
भव=સંસાર
उदधि=સાગર, સમુદ્ર
शोषण=સૂકવી નાખવું તે, નિર્જલ કરવું
भवोदधिशोषणाय=સંસાર સમુદ્રનું શોષણ કરનારા

---

१ वारीणि धीयन्ते यत्र स वार्धिः ।

વિશેષમાં ચૌદ પૂર્વધર યાને શ્રુતકેવલીની તો બલિહારીજ છે, કેમકે સેન-પ્રશ્નના ઉલ્લેખ મુજબ તે અસંખ્યાત ભવ જોઇ શકે. વળી તે મરીને જઘન્યથી લાન્તક દેવલોકે જાય (જુઓ તત્ત્વાથાધિગમસૂત્ર અ० ૫, સૂ० ૨૨ નું ભાષ્ય.)

* * * * *

पुरुपोत्तमोऽयं वीर एवेत्याह–

नृणां गणा गुणचणाः पतयोऽपि तेषां
ये ये सुराः सुरवराः सुखदास्तकेऽपि ।
कृत्वाऽञ्जलिं जिन ! चरिकृति ते स्तुतिं तद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

टीका

हे जिन ! ये नृणां–मनुष्याणां गणाः । किंविशिष्टा गणाः ? 'गुणचणाः' गुणैर्विख्याताः । "[1]तेन वित्ते चु [च] ञ्चुप्चणपौ" इति चणप्रत्ययः । ये तेषां नृगणानां पतयो–राजानश्चक्रिणः । ये पुनः सुराः सुरवरा–इन्द्राः सुखदास्तकेऽपि, स्वार्थेऽकच् प्रत्ययः । ते–तव स्तुतिं चरिकृति–अतिशयेन कुर्वन्ति । किं कृत्वा ? अञ्जलिं कृत्वा । तत्–तस्मात् कारणाद् व्यक्तं–स्पष्टं यथा स्यात् तथा हे भगवन् ! पुरुषोत्तमः–पुरुषेषूत्तमस्त्वमेवासि, अन्यो न कोऽपीत्यर्थः ॥ २५ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! ये नृणां गुण–चणाः गणाः तेषां पतयः अपि ये (च) सुराः सुर-वराः सुख दाः तके अपि अञ्जलिं कृत्वा ते स्तुतिं चरिकृति, तद् व्यक्तं (यद्) भगवन् ! त्वं एव पुरुष-उत्तमः असि ।

શબ્દાર્થ

नृणां (मू० नृ)=મનુષ્યોના.
गणाः (मू० गण)=સમુદાયો, ટોળાંઓ.
गुण=ગુણ.
चण=પ્રસિદ્ધતાવાચક પ્રત્યય.
गुणचणाः=ગુણોથી પ્રસિદ્ધ.
पतयः (मू० पति)=સ્વામીઓ.
अपि=પણ.
तेषां (मू० तद्)=તેમના.
ये (मू० यद्)=જેઓ.
सुराः (मू० सुर)=અમરો, દેવો.
सुर=દેવ.
वर=ઉત્તમ.
सुरवराः (मू० सुरवर)=સુરેન્દ્રો, સુરપતિઓ.
सुखदाः (मू० सुखद)=સુખ આપનારા.
तके (मू० तकद्)=તેઓ.
कृत्वा (धा० कृ)=કરીને.
अञ्जलिं (मू० अञ्जलि)=અંજલિ.
जिन ! (मू० जिन)=હે તીર્થંકર !
चरिकृति (धा० कृ)=અતિશય કરે છે.
ते (मू० युष्मद्)=તારી.
स्तुतिं (मू० स्तुति)=સ્તુતિને, પ્રશંસાને.
तद्=તેથી.
व्यक्तं=સ્પષ્ટ.
त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
एव=જ.
भगवन् ! (मू० भगवत्)=હે નાથ !
पुरुष=પુરુષ, મરદ.
उत्तम=શ્રેષ્ઠ.
पुरुषोत्तमः=(૧) પુરુષોને વિષે શ્રેષ્ઠ; (૨) નારાયણ.
असि (धा० अस्)=છે.

'[1] तेन वित्ते चञ्चुचणौ' इति श्रीसिद्धहेमसूत्रम् (७।१।१७५) ।

अन्वयः

(हे) जिन ! यद् मया हि यस्य तस्य च जनस्य आवश्यक पारवश्य वरिवस्यया आप्त, तत् तर्कयामि बहु मोहतया मया त्व स्वप्न-अन्तरे अपि न कदाचित् अपि ईक्षित असि ।

शब्दार्थ

यद्=જે કારણને લીધે
यस्य (मू० यद्)=જેની
तस्य (मू० तद्)=તેની
च=અને
जनस्य (मू० जन)=મનુષ્યની
हि=નિશ્ચયવાચક અ વય
पारवश्य (मू० पारवश्य)=પરતન્ત્રતા
आवश्यक (मू० आवश्यक)=જરૂરી
जिन ! (मू० जिन)=હે વીતરાગ !
मया (मू० अस्मद्)=મારાથી
वरिवस्यया (मू० वरिवस्या)=સેવા વડે
आप्त (धा० आप्)=પ્રાપ્ત થયુ
तद्=તેથી
तर्कयामि (धा० तर्क्)=હુ તર્ક કરૂ છુ
बहु=ઘણુ
मोहता=અજ્ઞાનપણુ
बहुमोहतया=અત્યન્ત અજ્ઞાનપણાને લીધે
त्व (मू० युष्मद्)=તુ
स्वप्न=સ્વપ્ન
अन्तर=મધ્ય
स्वप्नान्तरे=સ્વપ્નમાં
अपि=પણ
न=નહિ
कदाचित्=કદાપિ
ईक्षितः (मू० ईक्षित)=જોવાયેલ
असि (धा० अस्)=છે

શ્લોકાર્થ

પરતન્ત્રતાનુ કારણુ—

" હે વીતરાગ ! મારે જેવા તેવા મનુષ્યની (પણ) અવશ્ય (ભોગવવાની એવી) પરતન્ત્રતા સેવારૂપે પ્રાપ્ત થઇ છે (અર્થાત્ મારે ગમે તેવા માનવની ગુલામગીરી પણ કરવી પડે છે) તેથી હુ એમ તર્ક કરૂ છુ કે પ્રચુર અજ્ઞાનપણાને લીધે મારાથી તુ સ્વપ્નમા પણ કદાપિ જોવાયો નથી (અર્થાત્ હુ પરતન્ત્રતારૂપી વિડબનાથી વ્યાકુળ રહુ છુ એજ બતાવી આપે છે કે સ્વપ્નમા પણ હુ તારા દર્શન કરવાને ભાગ્યશાળી થયો નથી) "—૨૭

*　*　*　*　*

स्तनन्धयस्य भगवतो रूपस्वरूपमाह—

रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतो जनन्या
पार्श्वं श्रितस्य धयतश्च पयोधरं ते ।
रूपं रराज नवकाञ्चनरुक् तमोघ्न
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

१ एतच्च भगवतः स्तन्यपानवर्णनं लौकिकदृष्ट्या ज्ञेयं, यतो हि ये जिनास्ते स्तन्यपानं कुर्वन्ति इति व्यवहारविदया छायनीत्या तु दृष्टमेव विरोधः—

"जिनाङ्गुष्ठे सुरेन्द्रेण पीयूषमवतारितम् ।
अपिबत् क्षुधितो नाथो, ऽस्तन्यपाना जिना यतः ॥

इत्याद्युक्त प्रामाण्यात् ।

શ્લોકાર્થ

"હે જિનેશ્વર ! જ્યાં રોગરૂપી મત્સ્યો છે, (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર) કષાયોરૂપી ઘણા મોટા મગરો છે, ચિન્તાજ એ વડવાનલ છે, અને દુઃખ તે જલરૂપ છે, તે સંસારરૂપી સમુદ્રને તેં (જ) સરોવર જેવો કરી દીધો છે; તેથી કરીને સંસારરૂપી સાગરનું શોષણ કરનારા એવા તને (મારા) પ્રણામ (હોજો)."—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્લોક-તાત્પર્ય—

આ શ્લોકમાં સંસારને સમુદ્રની ઉપમા આપી છે અને તેને ચરિતાર્થ કરવા બનતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. જેમકે સમુદ્રમાં મત્સ્યો, મગરો, વડવાનલ તેમજ જલ હોય છે, તેમ સંસારમાં તેની ગરજ સારનારા રોગો, કષાયો, ચિન્તા અને દુઃખ રહેલાં છે. આનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખનારે આ સાગરનું શોષણ કરી જવું જોઇએ. એવું કાર્ય હે **વીર** પ્રભુ ! તેંજ કર્યું છે, વાસ્તે (નામધારી **અગસ્ત્ય** નહિ, પરંતુ તે નામને સંપૂર્ણતઃ ચરિતાર્થ કરી આપનારા એવા) તને મારા અનંતવાર પ્રણામ હોજો, એ આ શ્લોકનો ફલિતાર્થ છે.

ચિન્તા—

ચિન્તાના સ્વરૂપથી તો કોણ અજાણ્યું હોઇ શકે ? તેથી તેના પરાક્રમના સંબંધમાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે—

"चिन्ता चितातोऽप्यधिका—ऽनुस्वारेण युता यतः ।
चितैकशो दहेद् देहं, चिन्ता दहति सर्वदा ॥"

—શ્રીપાલ-ચરિત્ર.

અર્થાત્ ચિન્તા અનુસ્વારથી યુક્ત છે તેથી કરીને તે ચિતાથી અધિક છે, કેમકે ચિતા તો એક વાર દેહને બાળે છે, જ્યારે ચિન્તા તો સર્વદા બાળે છે.

* * * * *

यद् यस्य तस्य च जनस्य हि पारवश्य-
मावश्यकं जिन ! मया वरिवस्ययाऽऽप्तम् ।
तत् तर्कयामि बहुमोहतया मया त्वं
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

टीका

हे जिन ! यन्मया यस्य तस्य जनस्य पारवश्यं—परवशत्वमाप्तं—प्राप्तम् । कया ? वरिवस्यया—सेवया । तत्—तस्माद्धेतोरहमिति तर्कयामि—विचारयामि । इतीति किं ? बहुमोहतया—प्रचुराज्ञानतया मया त्वं कदाचिदपि स्वप्नान्तरेऽपि नेक्षितोऽसि—न दृष्टोसि ॥ २७ ॥

સ્પષ્ટીકરણ

શુ તીર્થંકર સ્તન પાન કરે છે?—

વીર ભગવાન્ સ્તન પાન કરતા હતા એવો ધ્વનિ આ શ્લોકમાથી નીકળે છે પરતુ એ તો લૌકિક ન્યાય પ્રમાણેનુ વર્ણન છે એમ સમજવુ જોઇએ કેમકે તીર્થંકરો સ્તન પાન કરતા નથી એ વાત તો સુસ્પષ્ટ રીતે આવશ્યક-ચૂર્ણિ તેમજ આવશ્યકની શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા (પત્રાક ૧૨૫) ઉપરથી જોઇ શકાય છે

* * * * *

प्रभोर्जन्म—

इक्ष्वाकुनामनि कुले विमले विशाले
सद्रत्नराजिनि विराजत उद्भवस्ते ।
दोषापहारकरण प्रकटप्रकाश-
स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मे ॥ २९ ॥

टीका

हे जिन ! इक्ष्वाकुनामनि कुले ते–तव उद्भवो–जन्म विराजते । किंविशिष्टे कुले ? विमले–निर्मले, (विशाले) विस्तीर्णे । पुन. (किंविशिष्टे) सद्भिः–समीचीनै रत्नैः–पुरुषरत्नै राजत इत्येवशीलस्तस्मिन् सद्रत्नराजिनि । कस्मिन् कस्य क इव ? तुङ्गोदयाद्रिशिरसि–उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः–सूर्यस्य प्रकटप्रकाश इव–प्रसिद्धतेज इव । किंविशिष्ट उद्भवः ? दोषाणामपहारस्य करण–विधान यस्य स. । उभयत्र विशेषण तुल्यमिति ॥ २९ ॥

अन्वय.

(हे जिन !) 'इक्ष्वाकु'–नामनि विमले विशाले सद्–रत्न–राजिनि कुले ते दोष–अपहार–करणः उद्भवः तुङ्ग–उदय–अद्रि–शिरसि सहस्र–रश्मेः दोषा–अपहार–करणः प्रकट–प्रकाश इव विराजते ।

શબ્દાર્થ

इक्ष्वाकु=ઇક્ષ્વાકુ
नामन्=નામ
इक्ष्वाकुनामनि=' ઇક્ષ્વાકુ ' નામના
कुले (मू॰ कुल)=વશને વિષે
विमले (मू॰ विमल)=નિર્મળ
विशाले (मू॰ विशाल)=વિસ્તીર્ણ
सद्=શ્રેષ્ઠ
रत्न=રત્ન
राजिन्=શોભાયમાન, સુશોભિત
सद्रत्नराजिनि=શ્રેષ્ઠ રત્ન વડે સુશોભિત
विराजते (धा॰ राज्)=શોભે છે
उद्भवः (मू॰ उद्भव)=જન્મ
ते (मू॰ युष्मद्)=તારા
दोष=અપરાધ
दोषा=રાત્રિ
अपहार=દૂર કરવુ તે.
करण=કાર્ય
दोषापहारकरण =અપરાધને અથવા રાત્રિને દૂર કરવાનુ કાર્ય છે જેનુ તે
प्रकट=સ્પષ્ટ, પ્રસિદ્ધ
प्रकाश=તેજ
प्रकटप्रकाशः=પ્રસિદ્ધ પ્રકાશ
तुङ्ग=ઊંચા
उदय=ઉદય
अद्रि=પર્વત, અચળ
शिरस्=શિખર.
तुङ्गोदयाद्रिशिरसि=ઉદયાચળના ઉચ્ચ શિખર ઉપર
इव=જેમ
सहस्र=હજાર.
रश्मि=કિરણ
सहस्ररश्मेः (मू॰ सहस्र–रश्मि)=સૂર્યના

टीका

हे जिन ! ते-तव रूपं रराज-विराजति स्म । किं कुर्वतस्ते ? जनन्या-मातुः पार्श्वं-समीपं श्रितस्य-आश्रितस्य । च-पुनः पयोधरं-कुचं धयतः-पिबतः । 'धेट् पाने' इत्यस्य शतृ (अन्तस्य) रूपम् । किंविशिष्टाया जनन्याः ? रम्यो-मनोज्ञो य इन्द्रनील-श्यामरत्नविशेषस्तद्वद् रुचिर्यस्य स एतादृग् वेषो-नेपथ्यस्तं बिभर्तीति रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृत् तस्याः । किंविशिष्टं रूपं ? नवकाञ्चन-रुक्-नव्यस्वर्णद्युति । पुनः कीदृशं ? तमोघ्नम्-अन्धकारघातकम् । किमिव ? पयोधरपार्श्ववर्ति-मेघ-समीपवर्ति रवेः-सूर्यस्य बिम्बमिव रविमण्डलमिवेति उपमासाम्यमिति ॥ २८ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) रम्य-इन्द्रनील-रुचि-वेष-भृतः जनन्याः पार्श्वे श्रितस्य पयोधरं च धयतः ते नव-काञ्चन-रुक् तमस्-घ्नं रूपं पयोधर-पार्श्व-वर्ति रवेः बिम्बं इव रराज ।

શબ્દાર્થ

रम्य=મનોહર.
इन्द्रनील=એક જાતનું રત્ન.
रुचि=કાંતિ.
वेष=પોષાક.
भृत्=ધારણ કરનારી.
रम्येन्द्रनीलरुचिवेषभृतः=મનોહર ઇન્દ્રનીલના જેવી કાંતિવાળા વેષને ધારણ કરનારી.
जनन्याः (मू० जननी)=માતાની.
पार्श्वे (मू० पार्श्व)=બાજુને.
श्रितस्य (मू० श्रित)=આશ્રય કરેલા.
धयतः (मू० धयत्)=પાન કરતા.
च=અને.
पयोधरं (मू० पयोधर)=સ્તનને.
ते (मू० युष्मद्)=તારા.
रूपं (मू० रूप)=રૂપ.
रराज (धा० राज्)=શોભતું હતું.
नव=નૂતન.
काञ्चन=સુવર્ણ.
रुच्=કાંતિ.
नवकाञ्चनरुक्=નૂતન સુવર્ણના સમાન કાંતિ છે જેની એવું.
तमस्=(૧) અજ્ઞાન; (૨) અંધકાર.
हन्=નાશ કરવો.
तमोघ्नं=અજ્ઞાનનો નાશ કરનારૂં.
बिम्बं (मू० बिम्ब)=બિંબ.
रवेः (मू० रवि)=સૂર્યના.
इव=જેમ.
पयोधर=મેઘ.
पार्श्व=સમીપ.
वर्तिन्=હોનારૂં.
पयोधरपार्श्ववर्ति=મેઘની સમીપ રહેલું.

શ્લોકાર્થ

સ્તન-પાન કરતી વેળાએ પ્રભુનું રૂપ—

"(હે નાથ !) મનોહર ઇન્દ્રનીલ (નામના રત્ન)ના જેવી કાંતિવાળા એવા (અર્થાત્ શ્યામ) વેષને ધારણ કરનારી માતાની સમીપતાનો આશ્રય કરેલા એવા તેમજ તેના સ્તનનું પાન કરનારા એવા તારૂં [નૂતન સુવર્ણના જેવી પ્રભાવાળું તેમજ અજ્ઞાનનો નાશ કરનારૂં] રૂપ નવીન કાંચનના જેવી કાંતિવાળું તેમજ અંધકારનો અંત આણનારૂં એવું મેઘની પાસે રહેલા રવિના બિંબની જેમ શોભતું હતું."—૨૮

मुक्त (धा० मुच्)=મૂકેલ
सुरराजिमुक्तैः=દેવ-શ્રેણિએ મૂકેલાં
गात्रे (मू० गात्र)=દેહ ઉપર
पतद्भिः (मू० पतत्)=પડતાં
अपि=પણ
नूनं=ખચિત
अनेजमानं (मू० अन् एजमान)=નિશ્ચળ
दृष्ट्वा (धा० दृश्)=જોઇને
भवन्त (मू० भवत्)=આપને
अमराः (मू० अमर)=દેવો
प्रशशंसुः (धा० शंस्)=પ્રશંસા કરતા હવા
ईश (मू० ईश)=નાથને
उच्चैः=ઊંચા
तट (मू० तट)=તટ
गिरि=પર્વત
सुरगिरेः=સુર ગિરિના, મેરૂના
इव=જેમ
शातकौम्भ (मू० शातकौम्भ)=સુવર્ણમય

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો જન્માભિષેક—

"જન્મ મહોત્સવને વિષે દેવ-પંક્તિએ મૂકેલા અને શરીરના ઉપર પણ પડતા એવા સ્નાન-જલો વડે પણ આપ પ્રભુને નિશ્ચળ જોઇને દેવો મેરૂ પર્વતના સુવર્ણમય અને ઊંચા (તથા નિશ્ચળ) એવા તટની જેમ આપની ખચિત પ્રશંસા કરતા હવા"—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

સ્નાત્ર જલ—

સુવર્ણાદિક આઠે જાતિઓ પૈકી પ્રત્યેક જાતિના એક યોજન ઊંચા એવા એક હજાર ને આઠ કળશોને ક્ષીર-સાગરના જલથી ભરીને તે વડે પ્રથમ અચ્યુતેન્દ્ર અને ત્યાર બાદ બીજા ૬૨ ઇન્દ્રો પ્રભુનો જલાભિષેક કરે છે મેરૂ પર્વતના શિખરોમાંથી વેગથી ચારે તરફ પ્રસાર પામતું આ જલ હજારો નદીઓની કલ્પના કરાવે છે ૬૩ ઇન્દ્રોનું આ કાર્ય પૂરૂં થતાં સૌધર્મેન્દ્ર ચાર દિશામાં ચાર સ્ફટિક મણિના ઊંચા વૃષભો (બળદો) બનાવે છે અને તેને જલથી ભરી દે છે આ વડે જ્યારે સૌધર્મેન્દ્ર પ્રભુનો જલાભિષેક કરે છે, ત્યારે જાણે પાતાલ ફોડ્યું હોય તેમ આ વૃષભોના આઠ શૃંગો (શીંગડા)માંથી જલ-યન્ત્રની જેમ નીકળતી જલની ધારાઓ આકાશમાં વહેવા લાગે છે જૂદા જૂદા મૂળવાળી પરંતુ અન્તમાં ગળી ગયેલી એવી આ જલ ધારાઓ આકાશમાં નદી-સંગમનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે

આ ઉપરથી પ્રભુના ઉપર કેવો જલ પ્રપાત થતો હશે તેનો સહજ ખ્યાલ આવી શકશે વિશેષમાં ઇન્દ્ર પ્રભુને જલાભિષેક કરતાં ખચાયો હતો એ વાતનું અત્ર સૂચન થાય છે ઇન્દ્રની શંકાના નિવારણાર્થે પ્રભુએ પોતાના ડાબા પગના અંગુઠા વડે મેરૂ ચાંપ્યો અને તેમ કરતાં આવા અચળને પણ ચલાયમાન કર્યો (જુઓ મહાનિશીથ, અ૦ ૩)

*　*　*　*　*

---

૧ સરખાવો શ્રીમહાવીરસ્વામીના પંચકલ્યાણકના સ્તવનની ત્રીજી ઢાલની નીચે લખેલી કડીઓ:—

"કંચનમણિ ભૃંગાર, ગન્ધોદકે ભર્યા એ
કિમ સહશે લઘુ વીર, હરિ સંશય ધર્યા એ
તેમે નીર પ્રવાહ, કેમ ગૌ નામીએ રે,
ન કરે નમણ સનાહ, જાણ્યું સ્વામીએ રે"

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનો જન્મ—

"(હે તીર્થરાજ !) 'ઇક્ષ્વાકુ' નામના નિર્મળ તેમજ વિસ્તીર્ણ તથા ઉત્તમ (પુરુષરૂપ) રત્નો વડે શોભતા એવા વંશને વિષે દોષોનો નાશ કરનારો તારો જન્મ ઉદયાચળના ઉચ્ચ શિખરને વિષે રાત્રિનો અંત આણનારા એવા સૂર્યના પ્રસિદ્ધ પ્રકાશની માફક વિશેષતઃ શોભે છે."—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

ઇક્ષ્વાકુ વશની ઉત્પત્તિ—

પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવનો જન્મ થયાને એક વર્ષ વીત્યા બાદ **સૌધર્મેન્દ્ર** વંશ સ્થાપન કરવાને માટે પ્રભુ પાસે આવવા તૈયાર થયો. સ્વામીનું દર્શન કરવા જનારા સેવકે ખાલી હાથે જવું તે યોગ્ય નથી એમ વિચારી તે ઇન્દ્રે એક મોટો ઇક્ષુ-દણ્ડ (શેરડીનો સાંઠો) સાથે લીધો. આ લઇને તે ઇન્દ્ર **નાભિ** રાજાના ઉત્સંગ (ખોળા)માં બેઠેલા પ્રભુ સમીપ આવ્યો. અવધિજ્ઞાન વડે તેનો સંકલ્પ જાણી લઇને પ્રભુએ તે ઇક્ષુ-દણ્ડ લેવાને પોતાનો હાથ લંબાવ્યો, એટલે મસ્તક વડે પ્રણામ કરી ઇન્દ્રે તે પ્રભુને અર્પણ કર્યો. પ્રભુએ ઇક્ષુનું ગ્રહણ કર્યું તેથી તેમના વંશનું નામ ઇન્દ્રે ઇક્ષ્વાકુ પાડ્યું.

* * *

नाथस्य जन्माभिषेकः—

स्नानोदकैर्जिन(र्जनि)महे सुरराजिमुक्तै-
र्गात्रे पतद्भिरपि नूनमनेजमानम् ।
दृष्ट्वा भवन्तममराः प्रशशंसुरीश-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

जिन(जनि)महे—जन्ममहोत्सवे सुरराजिमुक्तैः—देवश्रेणिमुक्तैः स्नानोदकैः। गात्रे—शरीरे पतद्भिः। नूनं-निश्चितम्। भवन्तमीशं अनेजमानम्—अकम्पमानं दृष्ट्वाऽमरा—देवाः प्रशशंसुः-प्रशंसन्ति स्म। कमिव ? शातकौम्भं-सौवर्णं सुरगिरेः—मेरोरुच्चैस्तटमिव, निश्चलतया वर्णेन च तुल्यत्वात् ॥ ३० ॥

अन्वयः

जिन (जनि)-महे सुर-राजि-मुक्तैः गात्रे पतद्भिः अपि स्नान-उदकैः भवन्तं ईशं अनेजमानं दृष्ट्वा अमराः सुर-गिरेः शातकौम्भं उच्चैः-तटं इव (भवन्तं) नूनं प्रशशंसुः।

શબ્દાર્થ

स्नान=સ્નાન.
उदक=જલ.
स्नानोदकैः=સ્નાન-જલો વડે.
जनि=જન્મ.
मह=ઉત્સવ.
जनिमहे=જન્મ-ઉત્સવને વિષે.
सुर=દેવ.
राजि=શ્રેણિ.

પરમેશ્વરપણાને વિશેષ પ્રકારે જણાવનારા એવા તારા (સમવસરણના) ત્રણ[1] ગઢો આ જગત્‌માં અત્યંત શોભે છે"—૩૧

*　　*　　*　　*　　*

भगवत्स्मरणे सुरसान्निध्यमाह—

कान्तारवर्त्मनि नराः पतिताः कदाचिद्
दैवात् क्षुधा च तृषया परिपीडिताङ्गाः ।
ये त्वां स्मरन्ति च गृहाणि सरांसि भूरि-
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे जिन ! कदाचित् समये कान्तारवर्त्मनि-अरण्यमार्गे पतिता दैवात् क्षुधा बुभुक्षया (च-पुनः) तृषया परिपीडिताङ्गा ये नरास्त्वां स्मरन्ति त्वत्स्मरणं कुर्वन्ति । तत्र कान्तारवर्त्मनि देवा-विबुधा गृहाणि च पुनः सरांसि परिकल्पयन्ति रचयन्ति । किंविशिष्टानि गृहाणि ? भूरिः-प्रचुरा पद्मा-लक्ष्मीर्येषु तानि । किंविशिष्टानि सरांसि ? भूरिपद्मानि बहुकमलानि ॥ ३२ ॥

अन्वय

कदाचित् दैवात् कान्तार-वर्त्मनि पतिताः क्षुधा तृषया च परिपीडित अङ्गाः ये नराः त्वां स्मरन्ति, (तेषां कृते) तत्र विबुधाः भूरि पद्मानि गृहाणि सरांसि च परिकल्पयन्ति ।

શબ્દાર્થ

कान्तार=વન, અરણ્ય
वर्त्मन्=માર્ગ
कान्तारवर्त्मनि=અરણ્યના માર્ગને વિષે
नराः (मू० नर)=મનુષ્યો
पतिताः (मू० पतित)=પડેલા
कदाचित्=કદાપિ, કોઇક વેળા.
दैवात् (मू० दैव)=દૈવને લીધે, કમનસીબે
क्षुधा (मू० क्षुध्)=ભૂખથી
च=અને
तृषया (मू० तृषा)=તૃષાથી, તરસથી
परिपीडित (धा० पीड्)=અત્યંત પીડાયેલા
अङ्ग=શરીર.
परिपीडिताङ्गाः=અત્યંત પીડાયેલું છે શરીર જેમનું એવા
ये (मू० यद्)=જેઓ
त्वां (मू० युष्मद्)=તને
स्मरन्ति (धा० स्मृ)=યાદ કરે છે
गृहाणि (मू० गृह)=ઘરો
सरांसि (मू० सरस्)=સરોવરો.
भूरि=બહુ
पद्मा=લક્ષ્મી
पद्म=કમળ
भूरिपद्मानि=(૧) બહુ છે લક્ષ્મી જેને વિષે એવાં, (૨) ઘણાં છે કમળો જેને વિષે એવાં
तत्र=ત્યાં.
विबुधाः (मू० विबुध)=દેવો
परिकल्पयन्ति (धा० कल्प्)=રચે છે

---

[1] આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૬૪મા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ

वप्रत्रयविचारः—

ये त्रिप्रदक्षिणतया प्रभजन्ति वीरं
ते स्युर्नरा अहमिवाद्भुतकान्तिभाजः ।
वप्रत्रयं वददिति प्रविभाति तेऽत्र
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! इह-अस्मिन् लोके ते-तव वप्रत्रयं प्रविभाति-दीप्यति। किं कुर्वत्? इति वदत्। इतीति किं ? ये नरा-मनुष्यास्त्रिप्रदक्षिणतया-प्रदक्षिणत्रयेण वीरं प्रभजन्ति-सेवन्ते तेऽद्भुतकान्तिभाजः स्युः । क इव ? 'अहमिव' यथाऽहमद्भुतकान्तिभागस्मि । अर्थवशाद् विभक्तिपरिणामो "लिङ्गभेदं तु मेनिरे" इत्यलङ्कारः । वप्रत्रयं किं कुर्वत् ? त्रिजगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत्–प्रथयत् ॥ ३१ ॥

अन्वयः

"ये नराः त्रि-प्रदक्षिणतया 'वीरं' प्रभजन्ति, ते अहं इव अद्भुत-कान्तिभाजः स्युः" इति वदत् त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं (च) प्रख्यापयत् ते वप्रत्रयं अत्र प्रविभाति ।

શબ્દાર્થ

ये (मू० यद्)=જેઓ.
त्रि=ત્રણ.
प्रदक्षिणा=પ્રદક્ષિણા.
त्रिप्रदक्षिणतया=ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને.
प्रभजन्ति (धा० भज्)=સેવા કરે છે.
वीरं (मू० वीर)=**વીર** (પ્રભુ)ને.
ते (मू० तद्)=તેઓ.
स्युः (धा० अस्)=થાય.
नराः (मू० नर)=મનુષ્યો.
अहं (मू० अस्मद्)=હું.
इव=જેમ.
अद्भुत=આશ્ચર્યકારી.
कान्ति=પ્રભા, તેજ.
भाज्=ભજનાર.
अद्भुतकान्तिभाजः=આશ્ચર્યકારી પ્રભાને ભજનારા.
वप्र=ગઢ.
त्रय=ત્રણ.
वप्रत्रयं=ત્રણ ગઢો.
वदत् (धा० वद्)=કહેતા.
इति=એમ.
प्रविभाति (धा० भा)=વિશેષતઃ શોભે છે.
ते (मू० युष्मद्)=તારા.
अत्र=અહિંઆ.
प्रख्यापयत् (धा० ख्या)=પ્રસિદ્ધ કરનારું, પ્રકર્ષતઃ જણાવનારું.
जगत्=દુનિયા, લોક.
त्रिजगतः=ત્રૈલોક્યનું.
परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्व)=પરમેશ્વરપણાને.

શ્લોકાર્થ

સમવસરણના ગઢો—

"જે મનુષ્યો ત્રણ પ્રદક્ષિણાએ કરીને **વીર** (પ્રભુ)ની સેવા કરે છે, તેઓ મારી માફક આશ્ચર્ય-જનક પ્રભાવાળા થાય (છે) એમ કહેતા અને વળી (હે જિનેશ્વર ! તારા) ત્રૈલોક્યના

१ वाग्भटालङ्कारः ।

त (मू० तद्)=તેને
हन्तुं (धा० हन्)=હણવાને
ईश ! (मू० ईश)=હે નાથ !
न=નહિ
शशाक (धा० शक्)=સમર્થ થયો
भिदु (मू० भिदु)=વજ્ર
च=અને
शक्रः (मू० शक्र)=શક્ર, સૌધર્મ દેવલોકનો ઇન્દ્ર
तद्=તેથી કરીને
युक्त (मू० युक्त)=વ્યાજબી
एव=જ
विबुधाः (मू० विबुध)=(૧) દેવો (૨) પણ્ડિતો
प्रवदन्ति (धा० वद्)=કહે છે
क (मू० किम्)=કોઇ
अपि=પણ
आक्रामति (धा० क्रम्)=આક્રમણ કરે છે
क्रम=ચરણ
युग=યુગલ, જોડલું
अचल=પર્વત
संश्रित (धा० श्रि)=રૂડી રીતે આશ્રય કરેલ
क्रमयुगाचलसंश्रित=ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતનો રૂડી રીતે આશ્રય કરેલાને

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનો પ્રતાપ—

"હે નાથ ! જે ચમરે નાસીને તારા ચરણ-તલમાં પ્રવેશ કર્યો, તેને હણવાને (સૌધર્મ દેવલોકનો સ્વામી) શક્ર તેમજ વજ્ર (પણ) સમર્થ થયા નહિ તેથી કરીને કોઇ પણ તારા ચરણ-યુગલ રૂપી પર્વતોનો રૂડી રીતે આશ્રય કરેલા (પ્રાણી)નું આક્રમણ કરતો (અર્થાત્ પરાભવ કરી શકતો) નથી એમ વ્યાજબીજ (વાત) દેવો [અથવા પણ્ડિતો] કહે છે"—૩૫

સ્પષ્ટીકરણ

ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત—

વિન્ધ્યાચળની તળેટીમાના 'બિભેલ' ગામમા વસનારો પૂરણ નામનો એક તાપસ મરીને બાલ-તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી 'ચમરચચા' નગરીમા ચમરેન્દ્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો ઉત્પન્ન થતાજ તે અવધિજ્ઞાન વડે જોવા લાગ્યો અનુક્રમે ઉપર દષ્ટિ કરતા તેણે પોતાની ઉપર સૌધર્મ દેવલોકના સ્વામી શક્રને જોયો આથી તે કોપાયમાન થયો અને તેને નીચે પાડવાને તે તૈયાર થઇ ગયો તેના સામાનિક સુરોએ આ વાતની ના કહી, કિન્તુ તેણે માન્યુ નહિ પરન્તુ તેને એમ વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા કરતા વધારે પુણ્યશાળી શક્રથી કદાચ મારો પરાભવ થાય, તો પછી મારે કોને શરણે જવુ ? આ સબંધમા અવધિજ્ઞાનના ઉપયોગ વડે તેણે જોયુ કે ચરમ તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુ 'સુસુમાર' પુરમા હાલ વિરાજે છે, તેમને શરણે હુ જઇશ તો મારૂ શ્રેય થશે, કેમકે તેઓ ત્રૈલોક્યના પિતા છે આમ વિચારી તે પોતાની 'તુબાલય' નામની આયુધ-શાળામાં ગયો ત્યાથી એક મુદ્ગર લઇ તે નગરી બહાર નીકળ્યો આ વખતે સામાનિક દેવતાઓએ તે અજ્ઞ છે એમ જાણી તેની ઉપેક્ષા કરી ક્ષણ વારમા તે મહાવીર પ્રભુ પાસે આવ્યો અને આયુધને દૂર મૂકી ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરીને તેમને કહેવા લાગ્યો કે મારા મસ્તક ઉપર પગ મૂકીને શક્ર રહેલો છે, વાસ્તે તે દુર્જય શક્રને હુ આપના પ્રભાવથી જીતી લઇશ આ પ્રમાણે કહીને ઈશાન દિશામાં જઇને તેણે વૈક્રિય લબ્ધિ વડે એક લાખ યોજન પ્રમાણનુ અતિ ભયકર રૂપ વિકુર્વ્યુ અને તેમ કરીને તે સૌધર્મ દેવલોક તરફ ઉછળ્યો આને જોઇને તો વ્યતરો પણ ગભરાઇ ગયા અને જ્યોતિષ્ક દેવો પણ ત્રાસ પામી ગયા જોત જોતામા તો સૂર્ય-ચન્દ્રના મડળનુ ઉલ્લઘન કરી તે સૌધર્મ દેવલો-

मिथस्=અરસપરસ.
जनि=જન્મ.
वैर=દુશ્મનાવટ.
वन्ध=બધ.
जनिवैरवन्धाः=જન્મથી વૈરનો બધ છે જેમને એવા.
तिष्ठन्ति (धा० स्था)=રહે છે.
ते (मू० तद्)=તેઓ.
समवसृति (मू० समवसृत्)=સમવસરણમાં.
अविरोधिनं (मू० अविरोधिन्)=વિરોધ રહિત.
त्वां (मू० युष्मद्)=તને.
दृष्ट्वा=જોઈને.
भयं (मू० भय)=ભય, બીક.
भवति (धा० भू)=હોય છે.
नो=નહિ.
भवत्=આપ.
आश्रित (धा० श्रि)=આશ્રય કરેલ.
भवदाश्रितानां=આપનો આશ્રય કરેલાને.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુ-દર્શનનું માહાત્મ્ય—

"(હે નાથ !) તારા સમવસરણમાં તને વિરોધ-વર્જિત (અર્થાત્ સૌમ્ય દૃષ્ટિવાળો) જોઈને બિલાડીઓ ઉંદરોની વચ્ચે, સર્પ ગરૂડોની વચ્ચે અને હરણો સિંહોની વચ્ચે તેમજ જન્મથી વૈર-ભાવ વહન કરનારાં એવાં અન્ય પ્રાણિઓ પણ અરસપરસ (સાથે) રહે છે. (એ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે) આપનો આશ્રય લીધેલા (જીવો)ને ભય હોતો નથી."—૩૪

* * * * *

भगवच्चरणशरणगतं न कोऽपि पराभवतीत्याह—

यस्ते प्रणश्य चमरोंऽह्रितले प्रविष्ट-
स्तं हन्तुमीश ! न शशाक भिदुश्च शक्रः ।
तद् युक्तमेव विबुधाः प्रवदन्ति कोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

टीका

हे ईश ! यश्चमरः-चमरेन्द्रः प्रणश्य ते-तवांह्रितले प्रविष्टस्तं हन्तुं शक्रश्च-पुनर्भिदुः-वज्रं न शशाक-न समर्थो बभूव। तद्धेतोर्विबुधाः-पण्डिता देवा वा युक्तमेव प्रवदन्ति। किं तदित्याह-ते -तव क्रमयुगाचलसंश्रितं-चरणयुग्मपर्वताश्रितं कोऽपि नाक्रामति-कोऽपि न पराभवति । अत्र **भगवतीसूत्रात्** (श० ३, उ० २, सू० १४३-१४६) **चमरप्रबन्धो** ज्ञेयः ॥ ३५ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यः 'चमरः' प्रणश्य ते अंह्रि-तले प्रविष्टः तं हन्तुं 'शक्रः' भिदुः च न शशाक; तद् 'कः अपि ते क्रम-युग-अचल-संश्रितं न आक्रामति' (इति) विबुधाः युक्तं एव प्रवदन्ति ।

શબ્દાર્થ

यः (मू० यद्)=જે.
ते (मू० युष्मद्)=તારા.
प्रणश्य (धा० नश्)=નાસીને.
चमरः (मू० चमर)=ચમર, અસુરકુમારોનો ઇન્દ્ર.
अंह्रि=ચરણ.
तल=તળિયુ.
अंह्रितले=ચરણ-તલમાં.
प्रविष्टः (मू०प्रविष्ट)=પ્રવેશ કર્યો.

આવવા લાગ્યા અને કેટલાક તો દૂધ, ઘી વિગેરે પદાર્થો તેના શરીર ઉપર ચડાવવા લાગ્યા આ પદાર્થોની ગન્ધથી આકર્ષાઇને અનેક કીડીઓ આવી પહોચી અને તેઓ આ સર્પના શરીર ઉપર ડ઼ સહુ ચટકા ભરવા લાગી થોડા સમયમા તો આ સર્પનુ શરીર ચાળણી જેવુ થઇ ગયુ, પરતુ આ પ્રમાણેનુ મરણાન્ત કષ્ટ આવી પડતા પણ તે શાન્ત રહ્યો અને અતમા મરીને તે **સહસ્રાર** (આઠમા) દેવલોકમા દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો

* * * * *

भगवद्विहारे ईतयो न भवन्तीत्याह—

तुर्यारके विचरसि स्म हि यत्र देशे
तत्र त्वदागमत ईतिकुलं ननाश ।
अद्यापि तद्भयमहर्मणिधामरूपात्
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

टीका

हे जिन ! तुर्यारके—चतुर्थारके यत्र देशे त्व विचरसि स्म—विजहर्थ, तत्र देशे त्वदागमतः—तवागमनाद् ईतिकुल—सप्तेतयस्तासां कुल—समूहो ननाश—नाश प्राप । यतः—

"अतिवृष्टिरनावृष्टि-र्मूषका' शलमा शुकाः ।
स्वचक्र परचक्र च, सप्तैता ईतय स्मृताः ॥१॥"

अद्यापि ताभ्यो भय तद्भय त्वत्कीर्तनादाशु—शीघ्र भिदां—नाशमुपैति । कस्मात् किमिव ? अहर्मणिधामरूपात्—सूर्यप्रशस्ततेजसस्तम इव—ध्वान्तमिव । यथा तमो भिदां—नाशमुपैति, तथेतिकुलमिति ॥ ३८ ॥

अन्वयः

तुर्य-अरके यत्र देशे (हे जिन ! त्वं) विचरसि स्म तत्र त्वद्-आगमतः ईति-कुलं हि ननाश, अद्यापि तद्-भय त्वत्-कीर्तनात् अहन्-मणि-धामन्-रूपात् तमः इव भिदा आशु उपैति ।

શબ્દાર્થ

तुर्य=ચતુર્થ, ચોથો
अरक=આરો
तुर्यारके=ચોથા આરામાં.
विचरसि स्म (धा॰ चर्)=વિચરતા હવા.
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય
यत्र=જ્યાં
देशे (मू॰ देश)=દેશમાં.
तत्र=ત્યાં
आगम=આગમન
त्वदागमतः=તારા આગમનથી.
ईति=ઈતિ, ઉપદ્રવ
कुल=સમૂહ
ईतिकुल=ઈતિનો સમૂહ
ननाश (धा॰ नश्)=નાશ પામતો હવો.
अद्यापि=હજુ પણ
तद्भय=તેનો ભય
अहन्=દિવસ
मणि=રત્ન

શ્લોકાર્થ

નાથના નામનું ગૌરવ—

"(હે વીતરાગ !) જે કારણને લીધે (સર્પના) દરના મુખ સમીપ ઊભા રહેલા એવા તારા વચનનું શ્રવણ કરીને **ચણ્ડકૌશિક** સર્પ શાંતિ પામ્યો, તે કારણને લીધે હાલમાં પણ જે મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગદમની છે, તેનો આ દુનિયામાં નાગ સ્પર્શ (પણ) કરતો નથી."—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

ચણ્ડકૌશિકનું વૃત્તાન્ત—

પૂર્વ જન્મમાં જેણે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું હતું, પરંતુ ક્રોધને વશ થઇ જેણે તે મલિન કર્યું હતું અને તદ્દનુસાર જે 'કનકખલ' નામના સ્થાનમાં વસતા પાંચસે તાપસોના કુલપતિના **કૌશિક** પુત્ર તરીકે ઉત્પન્ન થયો હતો અને ત્યાં પણ જે કોપાયમાન અવસ્થામાં મરણ પામ્યો હતો, તે તાપસ મરીને **ચણ્ડકૌશિક** નામના દૃષ્ટિ-વિષ સર્પ તરીકે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થયો. આ સર્પથી સમસ્ત લોકો ભયભીત રહેતા હતા. એકદા **વીર** પ્રભુ વિહાર કરતા કરતા તે સ્થાનમાં આવી ચડ્યા, ત્યારે લોકોએ તેમને કહ્યું કે તમે 'શ્વેતંબી' નગરીએ જવા ઇચ્છો છો, તો સરળ માર્ગ મૂકીને વક્ર માર્ગે જાઓ, કેમકે મધ્યમાં અતિશય ભયંકર એવો દૃષ્ટિ-વિષ સર્પ રહે છે. પ્રભુએ તેમનું કહ્યું માન્યું નહિ, કેમકે તેઓ જાણતા હતા કે મારા દર્શન અને ઉપદેશથી **ચણ્ડકૌશિક** પ્રતિબોધ પામનાર છે.

જે અરણ્યમાં આ સર્પ વસતો હતો, તે અરણ્યમાં આવીને યક્ષ-મણ્ડપમાં પ્રભુ કાયોત્સર્ગ ધ્યાનમાં આરૂઢ થયા એટલામાં તે ગર્વિષ્ટ સર્પ પણ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી ચડ્યો. પ્રભુને જોઇને તે ક્રોધથી લાલચોળ થઇ ગયો અને તેના સામું વિષમય દૃષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. આથી પણ જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નહિ, ત્યારે સૂર્ય સામું જોઇ જોઇને તે વધારે ભયંકર દૃષ્ટિ-જ્વાલા છોડવા લાગ્યો. પરંતુ એ જ્વાલાઓ તો પ્રભુની ઉપર જલધારા જેવી થઇ પડી. આથી ખૂબ ચીડાઇ જઇને તે પ્રભુને ડસવા લાગ્યો અને ડસી ડસીને પાછો હઠવા લાગ્યો, કેમકે તે બીતો હતો કે મારા વિષથી આના પ્રાણ પરલોક પ્રયાણ કરી જશે અને તેમ થતાં કદાચ તે મારા ઉપર પડશે. તે પ્રભુને અનેક સ્થળે ડસ્યો, પરંતુ કોઇ પણ સ્થળે તેનું વિષ પ્રસર્યું નહિ; કિન્તુ ત્યાંથી ગાયના દૂધના જેવી લોહીની ધારા વહેવા લાગી. આથી તે વિલખો થઇ પ્રભુના કાન્ત અને સૌમ્ય રૂપને જોવા લાગ્યો. જ્યારે તે સર્પ કંઇક શાન્ત થયો, ત્યારે પ્રભુએ તેને કહ્યું કે હે **ચણ્ડકૌશિક** ! તું બુઝ, બુઝ. આ વાક્ય સાંભળી તેના ઉપર ઉહાપોહ કરતાં તે સર્પને જાતિ-સ્મરણ[1] જ્ઞાન થયું. પ્રભુને વન્દન કરી તેણે અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. તે પોતાના બિલમાં પોતાનું મુખ રાખી સ્થિર થઇ ગયો. આ વાતની લોકોને ધીરે ધીરે ખબર પડતાં તેઓ ત્યાં

---

૧ જાતિ-સ્મરણ જ્ઞાન એ મતિ-જ્ઞાનનો પેટા-વિભાગ છે. (જુઓ **આચારાંગ** અ૦ ૧, ઉ૦ ૧ ની ટીકા). આ જ્ઞાન જે પ્રાણીને થાય, તે પ્રાણી પોતાના સંખ્યેય પૂર્વ ભવ જાણી શકે. વિશેષમાં આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં પ્રાણી ટુંક સમયને માટે મૂર્ચ્છા પામી જાય છે.

શબ્દાર્થ

निर्=અભાવવાચક અવ્યય
विग्रह=(૧) લડાઇ સગ્રામ (૨) કલેશ (૩) દેહ
निर्विग्रहा =લડાઇથી અથવા કલેશથી વિમુખ
सु=સુન્દરતાવાચક અવ્યય
गति=(૧) ગતિ (૨) ચાલ
सुगतयः=સારી છે ગતિ જેમની એવા
शुभ=સારૂ
मानस=(૧) ચિત્ત (૨) માનસ (સરોવર)
आशा=અભિલાષા, ઇચ્છા
शुभमानसाशा =(૧) શુભ ચિત્તને વિષે ઇચ્છા છે જેમની એવા, (૨) સુદર માનસને વિષે અભિલાષા છે જેમની એવા.
सत्=સારા
शुक्ल=શ્વેત
पक्ष=પાંખ
शुक्लपक्ष=અર્ધપુદ્ગલ સસાર, જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ
विभव(=૧) જન્મ (૨) સપત્તિ
सच्छुक्लपक्षविभवा =(૧) સારા શુક્લ પક્ષને વિષે જન્મ છે જેમનો એવા, (૨) સમ્યક્ત્વનો લાભ થયેલો હોવાથી અર્ધપુદ્ગલ સસારને વિષે ઉત્પત્તિ છે જેમની એવા, (૩) સુન્દર સફેદ પાંખરૂપી સપત્તિવાળા
चरणेषु (મૂ० चरण) (૧) ચારિત્રોને વિષે, (૨) ચરણોને વિષે
रक्ता (મૂ० रक्त)=(૧) રાગી (૨) લાલ
रम्याणि (મૂ० रम्य)=મનોહર
मौक्तिक=(૧) મુક્તિ સબધી, (૨) મોતી.
फल=ફળ
मौक्तिकफलानि (૧) મુક્તિ સબધી ફળો, (૨) મોતીઓ
च=અને
साधु=મહાત્મા
हंस=હસ
साधुहंसा =સાધુરૂપી હસો.
पाद=ચરણ
पङ्कज=કમળ
वन=વન
आश्रयिन्=આશ્રય લેનાર
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः=તારાં ચરણ-કમળના વનનો આશ્રય લેનારા.
लभन्ते (ધા० लभ्)=મેળવે છે

શ્લોકાર્થ

પ્રભુની ચરણ-સેવાનુ ફળ—

"તારા ચરણ કમલના વનનો આશ્રય લેનારા, વિગ્રહથી વિમુખ, સારી ગતિને પ્રાપ્ત થયેલા, સુદર માનસને વિષે અભિલાષા છે જેમને એવા, સારા શુક્લપક્ષરૂપ વિભવવાળા અને વળી ચરણને વિષે રક્ત એવા સાધુરૂપી હસો મૌક્તિક-ફલો પામે છે"—૩૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય મીમાસા—

આ સ્તોત્રમા જોકે બબ્બે વસ્તુઓમા સરખી રીતે ઘટી શકે એવા દ્વિઅર્થી વિશેષણોથી યુક્ત અન્ય પદ્યો (જેવાકે ૨૮મા, ૨૯મા) પણ છે, છતા આ પદ્ય વાચતા કઇ ઓરજ લહેર આવે છે, કેમકે એમા એવા વિશેષણો વિશેષ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે આવા પદ્યો રચવા એ કઇ બાળ-કનો ખેલ નથી, એ તો શબ્દ શાસ્ત્રમા પ્રવીણ હોય તેજ રચી શકે જૈન સાહિત્યમા આવા પદ્યોથી વિશિષ્ટ ઘણા કાવ્યો છે પરતુ અત્ર તો તેમાના એકનોજ ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે તે કાવ્ય બીજુ કોઇ નહિ પણ કાવ્ય-માલાના સપ્તમ ગુચ્છકમા છપાયેલ શ્રીજમ્બૂમુનિવિરચિત જિનશતક છે એ કાવ્યના સમસ્ત (૧૦૦) પદ્યો સ્રગ્ધરા જેવા વિશાળ વૃત્તમા રચાયા છે એ પણ એની વિશેષતા સૂચવે છે

अहर्मणि=સૂર્ય.
धामन्=તેજ.
रूप=સમાન, જેવા.
अहर्मणिधामरूपात्=સૂર્યના તેજ જેવા.
त्वत्कीर्तनात्=તારા કીર્તનથી.
तमः (मू० तमस्)=અંધકાર.
इव=જેમ.
आशु=શીઘ્ર, સત્વર
भिदां (मू० भिदा)=નાશને.
उपैति (धा० इ)=પામે છે.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના વિહારનો પ્રતાપ—

"(હે જિનેશ્વર !) ચોથા આરામાં જે દેશમાં તું વિચરતો હતો, ત્યાં તારા આગમનથી (અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, ઉંદર, તીડ, પોપટ, સ્વચક્ર અને પરચક્ર એ સાત) ઈતિનો સમૂહ નાશ પામતો હતો. (વળી) જેમ સૂર્યના પ્રશસ્ત તેજ વડે અંધકાર નાશ પામે છે, તેમ હજુ પણ તારા સંકીર્તનથી તે (ઈતિ–સમુદાય)નો ભય નષ્ટ થાય છે."—૩૮

* * * * *

भगवत्पादसेवाफलम्—

निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसाशाः
सच्छुक्लपक्षविभवाश्चरणेषु रक्ताः ।
रम्याणि मौक्तिकफलानि च साधुहंसा-
स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

टीका

हे जिन ! तव पादावेव पङ्कजे–कमले तदुपलक्षितं वनमाश्रयन्तीति त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः । शीलेऽर्थे णिन् प्रत्ययः । ईदृशाः साधुहंसा रम्याणि मौक्तिकफलानि लभन्ते । साधुपक्षे मोक्षफलानि, हंसपक्षे मुक्ताफलानि । कीदृशाः साधवो हंसाश्च ? विग्रहान्निष्क्रान्ता–निर्विग्रहाः सुगतयः शुभमानसे–सुचित्ते मानससरोवरे (च) आशा–इच्छा येषां ते शुभमानसाशाः । साधवः कीदृशाः ? सन्–समीचीनो यः शुक्लपक्षो–मातृपितृपक्षस्तत्र विभव–उद्भवो येषां ते । अथवा सम्यक्त्वलाभात् शुक्लपक्षः–अपार्धपुद्गलसंसारस्तत्र विभवो–जन्म येषां ते, तत्परतो भ्रमणाभावात्, सच्छुक्लपक्षविभवाः । हंसास्तूज्ज्वलपक्षविभवाः । पुनश्चरणेषु–चारित्रेषु रक्ताः, हंसास्तु चलनेषु रक्ता–रक्तवर्णाः । उभयत्र विशेषणानि तुल्यानि ॥ ३९ ॥

अन्वयः

त्वत्-पाद-पङ्कज-वन-आश्रयिणः, निर्-विग्रहाः, सु-गतयः, शुभ-मानस-आशाः, सत्-शुक्ल-पक्ष-विभवाः, चरणेषु रक्ताः च साधु-हंसाः रम्याणि मौक्तिक-फलानि लभन्ते ।

---

१ આની સ્થૂલ માહિતી માટે જુઓ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયકૃત ન્યાયકુસુમાંજલિનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ૦ ૨૬૪-૨૬૫). આ વિષયના વિશેષ જિજ્ઞાસુએ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપ્તિનો દ્વિતીય વક્ષસ્કાર જોવો.

સર આવતા જતા સમસ્ત લોકાકાશના પ્રદેશોમાં ક્રમશ મરણ થાય અને તેમ થવામા જેટલો સમય પસાર થઇ જાય તેટલો બધો સમય 'સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ-પરાવર્ત'ના નામથી ઓળખાય છે આ કાલ અનન્ત કાલ કહેવાય છે આનાથી અડધો સમય કે જેને અર્ધ-પુદ્ગલ-પરાવર્ત કાલ કહેવામા આવે છે, તે પણ અનન્ત કાલ છે

* * * * * *

भगवद्वचनश्रद्धानात् कामितप्राप्तिर्भवतीत्याह—

संसारकाननपरिभ्रमणश्रमेण
क्लान्ता कदापि दधते वचनं कृतं ते ।
ते नाम कामितपदे जिन ! देहभाज-
स्त्रास विहाय भवत• स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

टीका

हे जिन ! देहभानः-प्राणिन' कदापि ते वचन कृत-सत्पद धरन्ति । ते नामेति कोमलामन्त्रणे, कामितपदे-वाञ्छितस्थाने व्रजन्ति-गच्छन्ति । किंविशिष्टास्ते ? समारकाननपरिभ्रमणश्रमेण क्लान्ता'-क्लेद(श) प्राप्ता' । किं कृत्वा ? त्रासम्-आकस्मिक भय विहाय । कस्मात् ? भवतः स्मरणात् । ईप्सितपदप्राप्तौ भवत्स्मरणमेव हेतुरित्यर्थः ॥ ४० ॥

अन्वय'

(हे) जिन ! (ये) देह-भाज कदापि ते वचन कृत दधते, ते ससार-कानन-परिभ्रमण-श्रमेण क्लान्ताः भवत स्मरणात् त्रास विहाय कामित-पद नाम व्रजन्ति ।

શબ્દાર્થ

संसार=સ સાર, ભવ
कानन=અરણ્ય, જગલ
परिभ्रमण=રખડપટ્ટી ભ્રમણ
श्रम=થાક
ससारकाननपरिभ्रमणश्रमेण=સ સારરૂપી વનમાંની રખડપટ્ટીના થાકથી
क्लान्ताः (मू• क्लान्त)=ખેદ પામેલા, ખિન્ન થયેલા
कदापि=કોઇક વાર
दधते (धा• धा)=ધારણ કરે છે
कृतं (मू• कृत)=આચરણ કરેલ
ते (मू युष्मद्)=તારા.
ते (मू• यद्)=તેઓ
नाम=નક્કી
कामित (धा• कम्)=વાઞ્છિત
पद=સ્થાન
कामितपदे=વાંછિત સ્થાનમાં
जिन ! (मू• जिन)=હે તીર્થંકર !
देहभाजः (मू• देहभाज्)=પ્રાણીઓ
त्रास (मू• त्रास)=ભયને
विहाय (धा• हा)=ત્યજી દઇને
भवतः (मू• भवत्)=આપના
स्मरणात् (मू• स्मरण)=સ્મરણથી
व्रजन्ति (धा• व्रज्)=જાય છે

શ્લોકાર્થ

ભગવત્સ્મરણથી ઇષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ—

" હે વીતરાગ ! (જે જીવો) કોઇક વાર (પણ) તારા વચનને ક્રિયામદ્રિત ધારણ કરે છે (અર્થાત્ તદનુસાર વર્તન કરે છે), તે સસારરૂપી વનમાના પરિભ્રમણના શ્રમથી ખિન્ન થયેલા

ઉદાહરણ તરીકે, એ કાવ્યનું નીચે મુજબનું દશમું પદ્ય અત્ર આપવામાં આવે છે:—

"तन्वाना वैनंतेयश्रियमंहितवृषोत्कर्षमोषिप्रतापाः
कामं कौमोदकीनाशरणशरणदा नीरजोदाररागाः ।
सद्यः प्रद्युम्नयुक्ताः सदसिकृतमुदो यत्क्रमाश्चक्रिणो वा
भ्राजन्त भ्राजिताशाः सुखमखिलमसौ श्रीजिनो वो विधेयात् ॥"

શુક્લપક્ષી એટલે શું ?—

જે જીવને નિર્વાણ-નગરે પહોંચવામાં વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ-પરાવર્ત જેટલાજ કાલ સુધી વિલંબ ખમવો પડે તેમ હોય, તે જીવ 'શુક્લપક્ષી' કહેવાય છે; જ્યારે એથી વધારે કાળ પર્યંત જેને સંસારમાં રખડપટ્ટી કરવાની બાકી હોય, તે 'કૃષ્ણપક્ષી' કહેવાય છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે તેટલા માટે જૈન શાસ્ત્રમાં કાલના વિભાગને આશ્રીને વાપરેલી પુદ્ગલ-પરાવર્ત નામની પરિભાષા પરત્વે વિચાર કરીએ.

પુદ્ગલપરાવર્ત એ જૈનશાસ્ત્રનો ઘણા મોટા કાલના વિભાગને દર્શાવનારો પારિભાષિક શબ્દ છે. કરોડો વર્ષ જેટલો સમય પણ આ કાલ-વિભાગની આગળ કંઇ હિસાબમાં નથી. આ પુદ્ગલ–પરાવર્તના (૧) દ્રવ્ય–પુદ્ગલ–પરાવર્ત, (૨) ક્ષેત્ર–પુદ્ગલ–પરાવર્ત, (૩) કાલ–પુદ્ગલ–પરાવર્ત અને (૪) ભાવ–પુદ્ગલ–પરાવર્ત એમ ચાર પ્રકારો છે. તેમાં પણ વળી આ દરેક પ્રકારના પરાવર્તના બાદર અને સૂક્ષ્મ એમ બબ્બે અવાન્તર ભેદો છે. આ દરેકનું સ્વરૂપ તો અત્ર વિચારવું પ્રાસંગિક નહિ ગણાય, વાસ્તે અહિં તો આ બધા પ્રકારાન્તરોમાંથી ફક્ત સૂક્ષ્મ-ક્ષેત્ર–પુદ્ગલ–પરાવર્તનુંજ સ્વરૂપ વિચારી લઇએ, કેમકે પ્રસ્તુતમાં તેનુંજ કામ છે.

જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એમ બે વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે અને તેમાં વળી લોકાકાશના અસંખ્ય પ્રદેશો માનવામાં આવ્યા છે. આ દરેક પ્રદેશને મરણ દ્વારા સ્પર્શવામાં જેટલો સમય વ્યતીત થાય, તે સંપૂર્ણ સમયને 'બાદર-ક્ષેત્ર-પુદ્ગલ–પરાવર્ત' કહેવામાં આવે છે. આ સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર અર્થાત્ એક પછી એક જેમ તે ગોઠવાયેલા છે તેમ તેને મરણથી સ્પર્શવામાં જેટલો કાલ જાય તે બધો વખત 'સૂક્ષ્મ–ક્ષેત્ર–પુદ્ગલ–પરાવર્ત' કહેવાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ધારો કે કોઇ એક જીવનું એક અમુક આકાશ–પ્રદેશમાં મરણ થયું. ત્યાર પછી ગમે ત્યારે (ત્યાર પછી તરતજ અથવા અમુક કાલ વીત્યા બાદ, કેમકે ફરીથી તેનું મરણ તે પ્રદેશના અનન્તરવર્તી પ્રદેશમાં થવુંજ જોઇએ એવો કંઇ નિયમ નથી) પણ તે જીવનું અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય (વચ્ચેના વખતમાં કોઇ અન્ય પ્રદેશ કે પ્રદેશોમાં મરણ થાય તો તે પ્રદેશ કે પ્રદેશોની આમાં ગણત્રી કરવાની નથી, કેમકે તે ક્રમથી સ્પર્શાયેલ નથી), ત્યાર પછી વળી તેવીજ રીતે જ્યારે પાછું આ દ્વિતીય પ્રદેશના અનન્તર પ્રદેશમાં મરણ થાય, એવી રીતે એક પછી એક ક્રમ-

---

१ वै–निश्चयेन नते प्राणिनि अदश्रियं–शुभावहविविसम्पत्तिम्, पक्षे वैनतेयो–गरुडः । २ अहितो–विरुद्धो यो वृषो–धर्मः, पक्षे वृष –अरिष्टासुरः । ३ कौ–भूमौ मोदस्य कीनाशो–नाशको यो रणस्तत्र शरणदाः, पक्षे कौमोदकी गदा तस्या इना –प्रभवोऽशरणशरणदा. । ४ नीरजेष्विवोदारो रागो येषु, पक्षे नीरज.–शंख । ५ प्रकृष्टं द्युम्नं–तेजः, पक्षे प्रद्युम्नो–वासुदेवपुत्रः । ६ सदसि–सभायाम्, पक्षे संश्चासावसिः–खड्गो नन्दकस्तेन कृता मुद् येषाम् । ७ क्रमाः–पादा वासुदेवा इव ।

શ્લોકાર્થ

પ્રભુનુ અલૌકિક રૂપ—

"હે નાથ ! જે પ્રાણીઓ કામદેવના-સમાન રૂપવાળા હોય છે, તેઓ પણ સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે મનોહર, (સમ–) ચતુરસ્ર (સસ્થાન) વડે શોભતા, સજ્જનોને પ્રશસા કરવા લાયક તેમજ વળી આ લોકને વિષે અતિશય દર્શનીય એવા તને જોઇને પોતાના રૂપનો અભિમાન ત્યજી દે છે (અર્થાત્ તારૂ રૂપ અનુપમ છે)"—૪૧

સ્પષ્ટીકરણ

સંસ્થાન-વિચાર—

'સસ્થાન' એટલે અવયવોની રચના પૂર્વકની શરીરની આકૃતિ આ સસ્થાનના જૈન શાસ્ત્રમા ૭ ભેદો પાડવામા આવ્યા છે —(૧) સમચતુરસ્ર, (૨) ન્યગ્રોધપરિમણ્ડલ, (૩) સાદિ, (૪) કુબ્જ, (૫) વામન અને (૬) હુણ્ડ [1]

(૧) સમચતુરસ્ર સસ્થાન એ સર્વોત્તમ છે 'સમ' એટલે જેનુ જેટલું માપ હોવુ જોઇએ તેટલુ, 'અસ્ર' એટલે ચાર દિશાઓથી ઉપલક્ષિત શરીરના અવયવો આ સસ્થાનમા સર્વ અવયવોનુ માપ જેટલું જોઇએ એટલુંજ હોય છે

(૨) ન્યગ્રોધ–પરિમણ્ડલ સસ્થાન એ એના નામ પ્રમાણે વડના જેવા પરિમણ્ડલવાળુ છે અર્થાત્ જેમ વડનુ ઝાડ ઉપરના ભાગમા પરિપૂર્ણ અવયવવાળુ હોય છે, પરતુ તેનો નીચલો ભાગ તેવો નથી, તેવી રીતે આ સસ્થાનવાળાનો નાભિથી ઉપરનો ભાગ બહુ વિસ્તારવાળો યાને સુદર હોય છે જ્યારે નીચલો ભાગ ઓછાવત્તા પ્રમાણવાળો હોય છે

(૩) સાદિ શબ્દમાના 'આદિ' શબ્દથી નાભિની નીચેનો ઉત્સેધના નામથી ઓળખાતો દેહનો એક ભાગ સમજવો જેમ ઉપર્યુકત સસ્થાનનો ઉપરનો ભાગ શુભ છે, તેમ આ સસ્થાનનો નીચેનો ભાગ શુભ છે

(૪) કુબ્જ સસ્થાનવાળાના મસ્તક, ડોક, હાથ અને પગનુ પ્રમાણ યથોચિત હોતું નથી, પરતુ તેના બાકી બધા અવયવોનુ પ્રમાણ બરાબર હોય છે

(૫) વામન સસ્થાન આનાથી ઉનટુ છે અર્થાત્ એ સસ્થાનવાળા પ્રાણીના મસ્તક ઇત્યાદિ બરાબર પ્રમાણવાળા હોય છે, જ્યારે બાકીના અવયવોનુ પ્રમાણ યથોચિત હોતુ નથી.

---

૧ સરખાવો—"छव्विहे सठाणे पण्णत्ते, तजहा—(१) समचउरंसे, (२) णग्गोहपरिमण्डले, (३) साती, (४) खुज्जे, (५) वामणे, (६) हुडे —स्थानाङ्गे, सू॰ ४९५

૨ પચસગ્રહની વૃત્તિમાં સૂચવ્યા મુજબ કેટલાક આને 'સાચિના નામથી ઓળખાવે છે અને 'સાચિ'નો અર્થ શાલ્મલી વૃક્ષ કરે છે આ વૃક્ષ મૂળમા ગોળ અને પુષ્ટ હોય છે, જ્યારે તેનો ઉપરનો ભાગ તેમજ તેની શાખા-પ્રશાખા તેમ નથી.

૩ કેટલાક વામન સસ્થાનને 'કુબ્જ' અને કુબ્જ સસ્થાનને 'વામન' કહે છે, કેમકે તેઓ તેના વિપરીત લક્ષણો આપે છે

(જીવો) તારા સ્મરણથી ત્રાસ-રહિત થઇને ઇચ્છિત સ્થાનમાં (નિર્વાણ-નગરમાં) ખરેખર જાય છે."—૪૦

* * * * *

भगवद्रूपं दृष्ट्वा सुरूपा अपि स्वरूपमदं मुञ्चन्तीत्याह—

सर्वेन्द्रियैः पटुतरं चतुरस्रशोभं
त्वां सत्प्रशस्यमिह दृश्यतरं प्रदृश्य ।
तेऽपि त्यजन्ति निजरूपमदं विभो ! ये
मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपाः ॥ ४१ ॥

टीका

हे विभो ! ये मर्त्या मकरध्वजतुल्यरूपाः—कामदेवसदृशरूपा भवन्ति, तेऽपि त्वां प्रदृश्य—दृष्ट्वा निजरूपमदं त्यजन्ति । किंभूतं त्वां ? सर्वेन्द्रियैः पटुतरं—स्पष्टतरम्, चतुरस्रशोभं-समचतुरस्रसंस्थानराजिनम्, पुनः सद्भिः—सज्जनैः (प्रशस्यः—) प्रशंसार्हः सत्प्रशस्यस्तम्, इह-अस्मिन् लोके दृश्यतरं, दर्शनायार्हो दृश्यः, अतिशयेन दृश्यो दृश्यतरस्तम् ॥ ४१ ॥

अन्वयः

(हे) विभो ! ये मर्त्याः मकर-ध्वज-तुल्य-रूपाः भवन्ति, ते अपि सर्व-इन्द्रियैः पटु-तरं, चतुरस्र-शोभं, सत्-प्रशस्यं इह दृश्य-तर त्वां प्रदृश्य- निज-रूप-मदं त्यजन्ति ।

શબ્દાર્થ

सर्व=સમસ્ત.
इन्द्रिय=ઇન્દ્રિય.
सर्वेन्द्रियैः=સમસ્ત ઇન્દ્રિયો વડે.
पटुतरं (मू० पटुतर)=મનોહર.
चतुरस्र=(સમ-)ચતુરસ્ર (સંસ્થાન).
शोभा=શોભા.
चतुरस्रशोभं=(સમ-)ચતુરસ્ર વડે શોભતો.
त्वां (मू० युष्मद्)=તને.
सत्=સજ્જન, સાધુ.
प्रशस्य=પ્રશંસા કરવા લાયક.
सत्प्रशस्यं=સજ્જનોને પ્રશંસા કરવા લાયક.
इह=આ દુનિયામાં.
दृश्यतरं (मू० दृश्यतर)=અત્યન્ત દર્શનીય, અતિશય દેખવા લાયક.
ते (मू० तद्)=તેઓ.
अपि=પણ.
प्रदृश्य (धा० दृश्)=જોઇને.
त्यजन्ति (धा० त्यज्)=ત્યજી દે છે.
निज=પોતાના.
रूप=સ્વરૂપ.
मद=અભિમાન.
निजरूपमदं=પોતાના રૂપના મદને.
विभो ! (मू० विभु)=હે નાથ !
ये (मू० यद्)=જેઓ.
मर्त्याः (मू० मर्त्य)=પ્રાણીઓ.
भवन्ति (धा० भू)=હોય છે.
मकर=મગર.
ध्वज=ધ્વજા.
मकरध्वज=મગર છે જેની ધ્વજામાં તે, કામદેવ.
तुल्य=સમાન.
मकरध्वजतुल्यरूपाः=કામદેવના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા.

અર્થાત્ શુ આ ચન્દ્ર છે ? ના એમ તો નહિ, કેમકે તે તો કલંકી છે. આ સૂર્ય પણ નથી, કારણકે તેનુ તેજ અસહ્ય છે ત્યારે શુ આ મેરૂ છે ? એમ પણ નથી, કેમકે તે તો અત્યત કઠિન છે વળી આ વિષ્ણુ પણ નથી, કેમકે તે તો શ્યામ(વર્ણી) છે ત્યારે શુ આ બ્રહ્મા છે ? નહિ, તેમ નથી, કેમકે આ કઇ વૃદ્ધ નથી તેમજ આ અનગ (કામદેવ) પણ નથી, કેમકે તે તો દેહ રહિત છે ઠીક, હવે મને માલૂમ પડ્યુ કે આ તો સર્વ દોષોથી મુક્ત અને સમસ્ત ગુણોથી યુક્ત અન્તિમ તીર્થંકર (મહાવીર) છે

*　　*　　*　　*　　*

निर्बन्धन जिन ध्यायन्तो निर्बन्धना भवन्तीत्याह—

छित्त्वा दृढानि जिन ! कर्मनिबन्धनानि
सिद्धस्त्वमापिथ च सिद्धपद प्रसिद्धम् ।
एवं तवानुकरण दधते तकेऽपि
सद्य स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

टीका

हे जिन ! त्व-दृढानि कर्मनिबन्धनानि छित्त्वा (सिद्ध') प्रसिद्ध सिद्धपद-मोक्षपद-मापिथ-प्राप्तवान् (च) । एवम्-अमुना प्रकारेण ये तवानुकरण-त्वद्रूपमाचरण दधते-धरन्ति ते एव तके, स्वार्थेऽक्प्रत्यय., तकेऽपि जना' सद्य'-तत्काल स्वय-स्वतो विगतबन्धभया-बन्धनभयरहिता भवन्ति ॥ ४२ ॥

अन्वयः

(हे) जिन ! त्व दृढानि कर्मन्-निबन्धनानि छित्त्वा सिद्ध (जात) प्रसिद्ध सिद्ध-पद च आपिथ; एवं (ये) तव अनुकरण दधते, तके अपि सद्य स्वय विगत बन्ध भयाः भवन्ति ।

શબ્દાર્થ

छित्त्वा (धा॰ छिद्)=કાપીને
दृढानि (मू॰ दृढ)=મજબૂત
जिन ! (मू॰ जिन)=હે તીર્થંકર !
कर्मन्=કર્મ
निबन्धन=કારણ
कर्मनिबन्धनानि=કર્મનાં કારણો.
सिद्धः (मू॰ सिद्ध)=મુક્ત
त्वं (मू॰ युष्मद्)=તું
आपिथ (धा॰ आप्)=પ્રાપ્ત કરતો હવો
च=અને.
सिद्ध=મોક્ષે ગયેલા.
पद=સ્થાન
सिद्धपद=મોક્ષે ગયેલાના સ્થાનને
प्रसिद्ध (मू॰ प्रसिद्ध)=પ્રસિદ્ધ.
एवं=એવી રીતે
तव (मू॰ युष्मद्)=તારા
अनुकरण (मू॰ अनुकरण)=અનુકરણ સમાન આચરણ
दधते (धा॰ धा)=ધારણ કરે છે
तके (मू॰ तक्द्)=તેઓ
अपि=પણ
सद्य =તરતજ
स्वय=પોતાની મેળે.
विगत (धा॰ गम्)=વિશેષે કરીને ગયેલો
बन्ध=બન્ધન
भय=બીક
विगतबन्धभयाः=વિશેષે કરીને જતો રહ્યો છે બન્ધનનો ભય જેનો એવા
भवन्ति (धा॰ भू॰)=થાય છે

(૬) હુણ્ડ સંસ્થાન એ સૌથી ખરાબ સંસ્થાન છે. એમાં તો એક પણ અવયવના પ્રમાણનો ' ઢંગ ધડો ' હોતો નથી. કહ્યું પણ છે કે—

" तुंलं १ वित्थरबहुलं २ उस्सेहबहुलं च ३ मडहकोट्ठं ४ च ।
हेट्ठिल्लकायमडहं ५ सव्वत्थासंठियं हुंडं ६ ॥"

પ્રભુનું અનુપમ સૌન્દર્ય—

વીર પ્રભુના શરીરની સુન્દરતા અવર્ણનીય છે; કેમકે દરેક તીર્થંકરનાં સંહનન, રૂપ, સંસ્થાન, વર્ણ (દેહની છાયા), ગતિ (ચાલ), સત્ત્વ, સાર અને ઉચ્છ્વાસ એ અસાધારણ હોય છે, તે વાત તેમને પણ લાગૂ પડે છે. તેમના રૂપના સંબંધમાં તો શ્રીમાન્ **ભદ્રબાહુસ્વામી** સ્વયં કહે છે કે—

" गणहर-आहार-अणुत्तरा (य) जाव वण-चक्कि-वासु-बला ।
मण्डलिया ता हीणा छट्ठाणगया भवे सेसा ॥"

—આવશ્યક-નિર્યુક્તિ, ગા० ૫૭૦

અર્થાત્ તીર્થંકરના રૂપ કરતાં ગણધરનું રૂપ અનંતગણું ઉતરતું છે. તેમાં વળી ગણધરના રૂપ કરતાં આહારક શરીરધારીનું રૂપ અનન્તગણું હીન છે. એવી રીતે તેના કરતાં અનુત્તરવાસી દેવોનું, તેના કરતાં બારમા દેવલોકવાસી દેવોનું એમ કરતાં કરતાં જ્યોતિષ્ક દેવોનું, આ દેવોથી વ્યન્તરોનું, વ્યન્તરોથી ચક્રવર્તીનું, તેના કરતાં વાસુદેવનું, તેનાથી બળરામનું અને તેનાથી મણ્ડલિક રાજાઓનું રૂપ ઉતરતું છે.

પ્રભુનું રૂપ અલૌકિક છે એ સંબંધમાં ઉપાધ્યાય **વિનયવિજયજી** પણ **વીર** પ્રભુની સાથે વાદ કરવાને આવેલા **ગૌતમ**સ્વામીના મુખમાંથી નીચે મુજબના ઉદ્ગારો કઢાવે છે:—

" चन्द्रः किं ? स न, यत् कलङ्कफलितः, सूर्योऽपि नो तीव्ररुक्
मेरुः किं ? न स, यन्नितान्तकठिनो विष्णुर्न यत् सोऽसितः ।
ब्रह्मा किं ? न जरातुरः स च जराभीरुर्न यत् सोऽतनु-
र्ज्ञातं दोषविवर्जिताखिलगुणाकीर्णोऽन्तिमस्तीर्थकृत् ॥"

—સુબોધિકા (ક્ષ० ૬)

---

૧ સંસ્કૃત છાયા—

तुल्यं १ विस्तारबहुलं २ उत्सेधबहुलं ३ च मडभकोष्ठं ४ च ।
अधस्तनकायमडभं ५ सर्वत्रासंस्थितं हुण्डम् ६ ॥

૨ સંહનન એટલે શરીરનો બાંધો. આ સંહનનના પણ સંસ્થાનની પેઠે ૭ પ્રકારો છે. તેમાં વજ્ર-ઋષભ-નારાચ સંહનન સર્વોત્તમ છે.

૩ સરખાવો **આવશ્યક**-નિર્યુક્તિની ૫૭૧મી નીચે મુજબની ગાથા—

" संघयण-रूव-संठाण-वण्ण-गइ-सत्त-सार-उस्सासा ।
एमाइणुत्तराइं हवंति नामोदए तस्स ॥"
[संहनन-रूप-संस्थान-वर्ण-गति-सत्त्व-सारोच्छ्वासाः ।
एवमादीन्यनुत्तराणि भवन्ति नामोदयात् तस्य ॥]

૪ સંસ્કૃત છાયા—

गणधराहारकानुत्तराः (च) यावद् व्यन्तर(?)चक्रिवासु(देव)बल(देवाः) ।
माण्डलिकास्तावद् हीनाः षट्स्थानगता भवन्ति शेषाः ॥

श्लोकार्थ

ભગવત્ સ્તોત્રના પઠનથી સર્વ ઉપદ્રવોનો નાશ—

" (હે નાથ !) જે બુદ્ધિશાળી (મનુષ્ય) આ તારા સ્તોત્રને ભણે છે, તેને અસાધારણ વ્યાધિ, આધિ, મરણ, શત્રુનો સમુદાય, રાજ્ય શત્રુનો ઉપદ્રવ, અત્યત અશુભ ભય કે જ્વર, (દુષ્ટ કુંજર અથવા) સર્પ કે અગ્નિ એમાથી કોઇ પણ દુ ખ દેવા (સમર્થ) નથી."—૪૩

*		*		*		*		*

भगवत्स्तवो मौक्तिकहारः कण्ठे धार्य इत्याह—

त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलता सुगुणा सुवर्णा
त्वन्नामधामसहिता रहिता च दोषै॰ ।
कण्ठे य ईश ! कुरुते धृतधर्मवृद्धि-
स्त मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मी ॥ ४४ ॥

टीका

हे ईश !-हे स्वामिन् ! य॰ पुमान् त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलतां कण्ठे कुरुते-कण्ठे दधाति । तव स्तोत्र त्वत्स्तोत्र तदेव मौक्तिकलता ताम् । किंविशिष्टां मौक्तिकलता ? शोभना गुणा-औदार्य-माधुर्यादयो यस्याः सा तां सुगुणां सुदवरकां तां च । पुनः कीदृशीं ? शोभना वर्णा-अक्षराणि नेतिनि (सितादीनि) च यस्या॰ सा ता सुवर्णा-मनोज्ञाक्षरा, शोभनवर्णां च । पुनस्त्वन्नामधाम-सहिताम् । अन्याऽपि मौक्तिकलता धामसहिता-तेजोयुक्ता भवति । च-पुनर्दोषैः-दूषणै रहितां, एता-दृशीं य॰ कण्ठे कुरुते । किंविशिष्टो य॰ ? धृता धर्मस्य वृद्धि॰-वर्धन येन स धृतधर्मवृद्धि , धर्मवर्धन इति कर्तृनामगर्भित विशेषणम् । त पुरुष लक्ष्मीः समुपैति समागत्य वृणुते । किंविशिष्ट त ? 'मानतुङ्ग' मानेन-स्वाभिमानेन तुङ्गम्-उच्च, अप्राप्तपराभवत्वादखण्डिताभिमानमित्यथ । मानतुङ्ग इति भक्तामरस्तोत्रकारकस्य नामगर्भित विशेषणम् ॥ ४४ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! यः धृत धर्म-वृद्धि सु गुणा, सु वर्णा, त्वद्-नामन्-धामन्-सहिता, दोषैः च रहिता त्वत्-स्तोत्र-मौक्तिक-लता कण्ठे कुरुते, त मान-तुङ्ग अवशा लक्ष्मीः समुपैति ।

શબ્દાર્થ

स्तोत्र=સ્તવન સ્તુતિ
मौक्तिक=મોતી
लता=વેલ
त्वत्स्तोत्रमौक्तिकलता=તારા સ્તોત્રરૂપી મોતીના હારને
सु=સુન્દરતાવાચક અવ્યય
गुण=(૧) ગુણ (૨) દોરો
सुगुणा=સુંદર છે ગુણ જેના એવા
वर्ण=(૧) અક્ષર (૨) રંગ
सुवर्णा=સુંદર વર્ણવાળા
नामन्=નામ
धामन्=તેજ
सहित=યુક્ત
त्वन्नामधामसहिता=તારા નામરૂપી તેજથી યુક્ત
रहिता (मू॰ रहिता)=રહિત
दोषै (मू॰ दोष)=દોષોથી

१ अशुद्ध स्थलमेतत्, प्रयन्तराभावात् तु क कर्तुस्तात्पर्यविषयक शब्द इति न निश्चेतु शक्यते । सितादीनि' इति स्यात् ।

શ્લોકાર્થ

"હે જિન ! કર્મનાં મજબૂત બન્ધનોને છેદીને તું સિદ્ધ થયો અને વળી પ્રસિદ્ધ એવા મુક્તિ-પદને (પણ) પામ્યો. આવી રીતે જેઓ તારૂં અનુકરણ કરે છે, તેઓ પણ પોતાની મેળે સત્વર બન્ધનના ભયથી રહિત બને છે."—૪૨

भगवत्स्तोत्राध्ययनात् सर्वोपद्रवनाशो भवतीत्याह—

न व्याधिराधिरतुलोऽपि न मारिरारं
नो विड्वरोऽशुभतरो न दरो ज्वरोऽपि ।
व्यालोऽनलोऽपि न हि तस्य करोति कष्टं
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

टीका

हे जिन ! यो मतिमान् इमं तावकं स्तवमधीते, तस्य मतिमतो व्याधिराधिश्च कष्टं न करोति । " व्याधिः शरीरजा पीडा, स्यादाधिर्मानसी व्यथा" इति विवेकः । किंविशिष्टो व्याधिस्तथाऽऽधिः ? अतुलो—महत्तरः । च-पुनर्मारिः—मरकोपद्रवः, पुनः आरम्—अरीणां समूह आरं कष्टं न करोति । अपि पुनर्व्यालो—दुष्टगजः सर्पो वाऽनलो-वह्निस्तस्य कष्टं न करोति ॥ ४३ ॥

अन्वयः

(हे स्वामिन् !) यः मतिमान् इमं तावकं स्तवं अधीते, तस्य अ-तुलः अपि व्याधिः आधिः कष्टं न हि करोति, न मारिः, आरं, नो विड्वरः अशुभ-तरः दरः ज्वरः अपि न, व्यालः अनलः अपि न (कष्टं करोति) ।

શબ્દાર્થ

न=નહિ.
व्याधिः=(मू० व्याधि) રોગ, શારીરિક પીડા.
आधिः=(मू० आधि) માનસિક પીડા.
अतुलः (मू० अतुल)=અસાધારણ.
अपि=પણ
मारिः (मू० मारि)=મરકી.
आरं (मू० आर)=શત્રુઓનો સમુદાય.
नो=નહિ.
विड्वरः (मू० विड्वर)=રાજ્ય-શત્રુનો ઉપદ્રવ.
अशुभतरः (मू० अशुभतर)=અતિશય ખરાબ.
दरः (मू० दर)=ભય.
ज्वरः (मू० ज्वर)=તાવ.
व्यालः (मू० व्याल)=(१) દુષ્ટ હાથી; (२) સર્પ.
अनलः (मू० अनल)=અગ્નિ.
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
करोति (धा० कृ)=કરે છે.
कष्टं (मू० कष्ट)=દુઃખ.
यः (मू० यद्)=જે
तावकं (मू० तावक)=તારા સંબંધી.
स्तवं (मू० स्तव)=સ્તુતિને.
इमं (मू० इदम्)=આ.
मतिमान् (मू० मतिमत्)=બુદ્ધિશાળી.
अधीते (धा० इ)=ભણે છે.

---

૧ આ પદ્યનાં પ્રથમનાં ત્રણ ચરણો શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યાં છે.

श्रीभावप्रभसूरिविरचितं

॥ श्रीनेमिभक्तामरम् ॥

नेमिसम्बोधनापरनामकं स्वोपज्ञवृत्तिसमलङ्कृतम्

श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीइष्टदेवतायै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः ।

नत्वा श्रीपार्श्वनाथाय, गुरवे वाणयेऽपि च ।
भक्तामरस्तवान्त्याङ्घ्रि-समस्यारचनाश्रितम् ॥ १ ॥–अनुष्टुप्
नेमिसम्बोधनं काव्यं, कृतं यन्मयका मुदा ।
तस्य च क्रियते वृत्तिः, श्री'भावप्रभ'सूरिणा ॥ २ ॥–युग्मम्

(अवतरणम्)

तत्र प्रथमकाव्ये समुद्रविजयनृपशिवादेवीपुत्रे श्रीनेमिनाथे रचितविवाहसामग्रीशोभिते सपरिवारे विवाहार्थं तोरणसमीपं समागतेऽपि नानाविधपशूनां बृहत्पूत्कारं श्रुत्वा दयां विधाय तान् बन्धनात् प्रमोच्य पश्चाद् गते सति उग्रसेनराजपुत्री राजीमती प्रियवियोगजं दुःखं प्रकटयन्ती सती नेमिनं सम्बोधयति—

भक्तामर ! त्वदुपसेवन एव राजी-
मत्या ममोत्कमनसो दृढतापनुत् त्वम् ।
पद्माकरो वसुकलो वसुखोऽसुखार्ता-
वालम्बनं भव जले पततां जनानाम् ॥ १ ॥–वसन्ततिलका

टीका

भक्ताः सेवका अमराः-देवा यस्य स नेमिस्तस्य सम्बोधने हे भक्तामर ! हे नेमे ! त्वं मम-राजीमत्या आलम्बनम्-आधारो भव-भवतात् । कस्यां सत्यां ? असुखार्तौ-त्वद्विरहलक्षणपीडायां सत्यामित्यन्वयः । भक्तामरेति सातिशयसम्बोधनपदत्वेन ये यस्य सेवकास्ते तस्य सेवां कुर्वन्तीत्यतो देवानां पूज्य(ज ?)कत्वान्मङ्गलशब्दोपयामः कृतो ज्ञेयः । अत्र श्लेषपदत्वात् भक्ताय-मल्लक्षणजनाय अमं विरहलक्षणं रोगं राति-ददातीति हे भक्तामर ! इति रोषोक्तिसम्बोधनमपि । पुनः कथंभूतस्त्वं ? 'दृढतापनुत्' दृढ-कठोरं तापं विरहलक्षणं नुदति-अपनयतीति दृढतापनुत् । पुनः कथंभूतस्त्वं ? पद्माकरः लक्ष्मीणां खानिः, लक्ष्मीवानित्यर्थः । अन्यथा विपरीतस्तु निन्द्यः । यदुक्तं–

१ 'नृपपुत्री' इति ख-पाठः ।

कण्ठे (मू० कण्ठ)=ગળાને વિષે.
यः (मू० यद्)=જે.
ईश ! (मू० ईश)=હે નાથ !
कुरुते (धा० कृ)=કરે છે.
धृत (धा० धृ)=ધારણ કરેલ.
धर्म=ધર્મ
वृद्धि=વધારો.
धृतधर्मवृद्धिः=ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જેણે એવો.
तं (मू० तद्)=તેને.
मान=અભિમાન
तुङ्ग=ઊંચો.
मानतुङ्ग=અભિમાનથી ઊંચો.
अवशा=(मू० अवश) (૧) પરતન્ત્ર; (૨) સ્વતન્ત્ર.
समुपैति (धा० इ)=પાસે આવે છે.
लक्ष्मीः (मू० लक्ष्मी)=લક્ષ્મી.

શ્લોકાર્થ

પ્રભુના સ્તોત્રરૂપી હારનું કંઠમાં ધારણ—

"(હે ઈશ્વર !) ધારણ કરી છે ધર્મની વૃદ્ધિને જેણે એવો જે (**ધર્મવર્ધન** ગણિ) સુંદર ગુણથી યુકત, સુશોભિત વર્ણવાળા, તારા નામરૂપી તેજથી યુકત અને દોષોથી રહિત એવા તારા સ્તોત્રરૂપી મૌક્તિક-હારને કણ્ઠમાં (ધારણ) કરે છે, તે અભિમાનથી પ્રૌઢ(માનતુંગ)ની સમીપ પરતન્ત્ર [અથવા સ્વતન્ત્ર] લક્ષ્મી જાય છે."—૪૪

रसगुणमुनिभूमेऽब्दे (१७३६)ऽत्र भक्तामरस्थैः
चरमचरमपादैः पूरयन् सत्समस्याः ।
सुगुरु'विजयहर्षा' वाचकास्तद्विनेय-
श्चरमजिननुतिं ज्ञो 'धर्मसिंहो' व्यधत्त ॥ १ ॥—[1]मालिनी

॥ इत्युपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिकृतं श्रीभक्तामरस्तोत्रसमस्यारूपश्रीवीरजिनस्तवनं तद्वृत्तिश्च ॥



१ मालिनी-लक्षणम्—" ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ।"

पीडाया सत्या जले उपलक्षणत्वान्नीराश्रयसमीपे, आधारे सप्तमी, तत्र वसता पतता जनानां अर्थात् चक्रवाकपक्षिणा आलम्बन भवति, विरहविनाशकत्वात् । चक्रवाकमिथुन हि रात्राववश्यमेव विश्लेप गच्छति, सूर्योद्गमे तु सयोग प्राप्नोति, तवापीदृश कर्तुमुचितमिति सूचितम् । दृढतापनुत् एतद्विशेषण सर्वत्र योज्यमिति । पतत् पक्षी "पतत्रिपतत्पतङ्गाः" इति हैम' (का० ४, श्लो० ३८२), "ख सूर्ये" इति हैमानेकार्थ्यां महीपकोपे च । "वो वाते वरुणे रुद्रे सान्त्वने" इत्येकाक्षरनिघण्टौ । ख चन्द्रमण्डल, यत' "ख नृपे गगने विन्दाविन्द्रिये चन्द्रमण्डले" इत्यादि महीपतत्के । इति प्रथमकाव्यार्थः ॥ १ ॥

अन्वय'

(यथा) जले (डे) (अथवा इ जड !) भक्त-अमर ! (अथवा भक्त-अम-र) ! पतता जनाना अ-सुख-आर्तौ (सत्या) आलम्बन (भवसि तथा) दृढ-ताप-नुद्, पद्मा-आकर , वसु-कल वसु-द त्व त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्याः आलम्बन भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! अ-सुख आर्तौ जले पतता जनाना दृढ-ताप-नुद्, सु क ल व-सुखः पद्मा कर व त्व त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनस मम राजीमत्या आलम्बन भव ।

अथवा

(हे) भक्त-अमर ! इ जड ! अ-सुख-आर्तौ पतता जनाना दृढ-ताप-नुद् वसु-दः, पद्मा-आकर सुकल व त्व त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनस मम राजीमत्या आलम्बन भव ।

अथवा

(हे) भक्त अमर ! अ-सुख-आर्तौ जले पतता जनाना दृढ-ताप-नुद्, व-सुख (अथवा वसु-द), पद्मा-आकर सुकलः व [अथवा (हे) भक्त-अमर ! दृढ-ताप-नुद् पद्म-आकर वसु-कल , सुख व] त्व त्वत्-उपसेवने एव उत्क-मनसः मम राजीमत्या आलम्बन भव ।

શબ્દાર્થ

भक्त=સેવક
अमर=સુર.
अम=રોગ
रा=આપવું
भक्तामर !=(१) સુરા છે સેવકો જેના એવા ! (२) હે ભક્તને રોગ અર્પણ કરનારા !
त्वत् (मू॰ युष्मद्)=દ્વિતીય પુરુષવાચક સર્વનામ
उपसेवन=સેવા.
त्वदुपसेवने=તારી સેવામાં
एव=જ
राजीमत्याः (मू॰ राजीमती)=રાજીમતીના
मम (मू॰ अस्मद्)=મારા
उत्क=ઉત્કંઠિત
मनस्=ચિત્ત
उत्कमनस =ઉત્કંઠિત છે ચિત્ત જેનું એવા
दृढ=કઠોર
ताप=(१) જ્વર, (२) દુઃખ, (३) શોક, (४) ગરમી
नुद्=પ્રેરવું, દૂર કરવું
दृढतापनुद्=(१) કઠોર તાપને દૂર કરનારા, (२) સમ્બોધનાર્થે.
त्व (मू॰ युष्मद्)=તું
पद्मा=(१) લક્ષ્મી, (२) શોભા
पद्म=પદ્મ
आकर=(१) ખાણ (२) સમૂહ
पद्माकरः=(१) લક્ષ્મીની ખાણ (२) શોભાનો ભંડાર, (३) કમલોનો સમૂહ
वसु=(१) દ્રવ્ય, (२) રત્ન, (३) કિરણ, (४) તેજ
कला=કળા.

" वासश्चर्म विभूषणं शवशिरो भस्माङ्गरागः सदा
गौरेकः स च लाङ्गले त्वकुशलः सम्पत्तिरेतावती ।
ईशस्येत्यवमत्य याति जलधिं रत्नाकरं जाह्नवी
कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ १ ॥ "–शार्दूल०

पुनः कथंभूतस्त्वं ? 'वसुकलः' वसुषु–द्रव्येषु कला यस्य सः, द्रव्योपार्जनकलावानित्यर्थः, अथवा वसुषु–धनरत्नवस्तुषु कला–शुद्धाशुद्धपरीक्षणलक्षणा यस्य सः, अथवा वसुषु–रत्नेषु उपलक्षणत्वात् ज्ञानदर्शनचारित्रेषु कला–दक्षत्वं यस्य स इति । पुनः कथंभूतस्त्वं ? 'वसुखः' वसुभिः–तेजोभिरुपलक्षितः खः–सूर्य इव वसुखः–तेजसा सूर्यस्वरूपः । एतेन तेजस्वी प्रतापवानित्यर्थः । एतैर्विशेषणैर्गृहस्थताव्यवहारः सुनिर्वाहकर उक्तः । कथंभूताया मम ? 'उत्कमनसः' उत्कण्ठितं मनो यस्याः सा उत्कमनास्तस्या उत्कमनसः । कस्मिन् ? त्वदुपसेवने एव–तव सेवायामेव । एवकरणं राजीमत्या निजसतीत्वख्यापनार्थम्, सुकलत्रेण गृहस्थावासः प्रशस्यत इत्युक्तम् । यथाशब्दोऽत्र गम्यः । यथा त्वं जले–जडस्वरूपे मार्गे डलयोरैक्यत्वात् पततां–पातं कुर्वतां जनानां आलम्बनं भवसि ज्ञानमार्गदायकत्वात् । अथवा यथा इ इति संबोधने हे जड ! पततां जनानां उपलक्षणत्वात् पतच्छब्दसाहचर्येण पशुशब्दगृहीतत्वात् गौरवदानार्थं संमीलितानां पक्षिणां मयूरादीनां अजादीनां चासुखार्तौ सत्यां आलम्बनं भवसि । एतेन पशूपरि दयां कृत्वा त्वं पश्चाद् वलितः, परं विरहपीडिताया ममोपरि दया न धृता इति रोषोक्तिः प्रोक्ता ॥

अथात्र श्लेषत्वात् बहवोऽर्थाः सन्ति । ते केचिल्लिख्यन्ते–हे नेमे ! त्वं ममालम्बनं भव । व इति उपमायाम् । क इव ? पद्माकरः–तडाग इव । यथा तडागोऽसुखार्तौ तृषाक्रान्तायामवस्थायां अथवा उष्णर्तुपीडायां सत्यां जले–जलनिमित्तं पतताम्-आगच्छतां जनानां-मनुष्यादीनां आलम्बनं भवति । कथंभूतः पद्माकरः ? 'सुकलः' सुष्ठु–शोभनानि कानि–जलानि लाति–गृह्णातीति सुकलः,स्वच्छजलधारक इत्यर्थः । पुनः कथंभूतः पद्माकरः ? व इति वरुणः,वाद्-वरुणात् सुखं यस्य स वसुखः, जलस्वामित्वात्, यो यस्य स्वामी (तस्मात्) तस्य स्वामिनः सुखं भवतीति लोकोक्तेः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इत्युपमायां सुकल इव । यथा सुकलः " अर्थव्ययज्ञः सुकलः" (का० ३ श्लो० ५१) इति हैमवचनात् । दाता भोक्ता पुरुषः । असुखार्तौ–दारिद्र्यपीडायां सत्यां पतताम्-आगच्छतां जनानां–याचकादीनां आलम्बनं भवति, दातृत्वात् । कथंभूतः सुकलः ? पद्माकरः–लक्ष्मीवान्, 'वसुखः' वसुभिः–तेजोभिः खः-सूर्य इव, तेजस्वीत्यर्थः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? सुकल इव । यथा सुष्ठु-शोभनाः कला यस्य स सुकलः-चन्द्रः । असुखार्तौ सत्यां जलेऽर्थात् अमृतपाने, निमित्तार्थे सप्तमी, अमृतपाननिमित्तं पततां जनानां अर्थात् चकोरपक्षिणां आलम्बनं भवति, तानमृतपानेन पुष्णातीत्यर्थः । कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? पद्मायाः–शोभाया आकरः पद्माकरः, शोभायुक्तः । पुनः कथंभूतः सुकलश्चन्द्रः ? 'वसुखः' वो-रुद्रस्तस्य सुखकृत् चन्द्रभूषणत्वात् । अथवा वसुभिः–किरणैरुपलक्षितं खं-निजमण्डलं यस्य स वसुखः । अथवा हे नेमे ! त्वं आलम्बनं भव । क इव ? व इति उपमायाम् । सुखः–सूर्य इव, यथा सुष्ठु-शोभनः खः-सूर्यः सुखः उपरागादिमुक्तः शुभसूर्यः । असुखार्तौ रात्रौ सञ्जातविरह-

તેજસ્વી) તેમજ લક્ષ્મીનો ભંડાર છે જેની પાસે એવો દ્રવ્યના વ્યયને જાણનારો (મનુષ્ય) આધાર છે, તેમ] તુ, હે જડ ! (સતી હોવાને લીધે) તારીજ સેવામા ઉત્કણ્ઠિત મનવાળી એવી જે હુ (સત્યભામાની બેન) **રાજીમતી** તેનો આધાર બન"

અથવા

"હે સુરેશ્વર ! જેમ અત્યત સતાપનો નાશ કરનારો એવો, તથા કિરણ વડે (વ્યાપ્ત છે) મણ્ડળ જેનુ એવો [અથવા (ભૂષણરૂપ હોવાથી) મહાદેવને સુખકારી એવો] તેમજ શોભાના ભડારરૂપ ચન્દ્ર અમૃતનુ પાન કરવાને માટે (અધીરા બનેના અને એથી કરીને) દુ ખથી પીડાતા એવા (ચકોર) પક્ષિ જનોનો આધાર છે તેમ [**અથવા** જેમ (ચક્રવાકના વિરહરૂપી) કઠોર તાપને હરનારો, પદ્મોને (વિકસિત કરનાર હોવાથી તેની) ખાણરૂપ તેમજ કિરણો [અથવા તેજ] વડે મનોહર એવો શુભ (અર્થાત્ ગ્રહણાદિકથી મુક્ત) સૂર્ય જલાશય પાસે (વસનારા ચક્રવાક) પક્ષિ જનોના (યુગલને રાત્રિ આવી પડતા વિરહરૂપી) દુ ખની પીડા જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેનો આધાર બને છે, તેમ] (સમ્યગ્દર્શનાદિક) રત્નોની (પ્રાપ્તિમા) કુશળ એવો તુ તારીજ સેવા (કરવામા) આતુર છે મન જેનુ એવી હુ જે (ઉગ્રસેનની પુત્રી) **રાજીમતી** તેનો આધાર થા"—૧

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રીનેમિનાથ—

આ અવસર્પિણી કાલમા થઇ ગયેના ચોવીસ તીર્થંકરોમાના **શ્રીનેમિનાથ** એ જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર છે એમને **અરિષ્ટ નેમિ**ના નામથી પણ ઓળખવામા આવે છે સૌર્યપુરના **સમુદ્રવિજય** રાજાની રાણી **શિવા** દેવી ચૌદ સ્વપ્નો વડે સૂચિત એવા આ પુત્ર રત્નને શ્રાવણ શુક્લ પચમીએ જન્મ આપવા ભાગ્યશાળી થઇ હતી **નેમિનાથ** પ્રભુ બાલ્યાવસ્થામાથીજ વૈરાગ્ય રગથી રગાયેલા હોવાને લીધે તેઓ લગ્ન-ગાઠથી બધાઇ પોતાની સ્વતત્રતા વેચવા માગતા હતા નહિ[1]

એક વખત આ પ્રભુ પોતાના કાકા **વસુદેવ**ના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણની આયુધશાળામા જઇ ચડ્યા અને ત્યા તેમણે એવુ અપૂર્વ શૌર્ય બતાવ્યુ કે શ્રીકૃષ્ણ તેમનાથી ભયભીત થઇ ગયા તેમને શકા થઇ કે આ **નેમિકુમાર** મારૂ રાજ્ય લઇ લેશે એટલામા આકાશ વાણી થઇ કે એઓ તો યોગ્ય વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરનાર છે આ સાભળીને કૃષ્ણ નિશ્ચિન્ત થયા પરતુ બધુ-સ્નેહને વશ થઇ તેમણે તેમને પરણાવવા વિચાર કર્યો અને તદગે વિવાહ મનાવવાનુ કાર્ય તેમણે પોતાની પત્નીઓને સોંપ્યું તેઓ પોતાના દીયર **નેમિનાથ**ને જલ ક્રીડા કરવા લઇ ગઇ અને ત્યા તેમને અતિશય ઉપાલભો આપ્યા આ સબધમા ઉપાધ્યાય શ્રી**વિનયવિજયે** **કલ્પસૂત્ર** ઉપર તેમણે રચેલી **સુબોધિકા** નામની ટીકામા નીચે મુજબનુ વર્ણન કર્યુ છે —

૧ સરખાવો સરસ્વતીચન્દ્રના નાટકમાં કુસુમના ઉદ્ગારો —
" પરણીને પરવશ થઇ રહેવુ, પિંજરમાં પૂરાવુ, સુખમાં ફરતાં સ્વત ત્ર જીવને બંધનમાં બંધાવુ '

कल=મનોહર.
वसुकलः—=(૧) દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન્ (૨) રત્નને વિષે કુશળ, (૩) કિરણો અથવા પ્રકાશ વડે મનોહર.
व=ઉપમાવાચક અવ્યય.
सु=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.
क=જળ.
ला=ગ્રહણ કરવું.
सुकलः=(૧) સુંદર જલને ધારણ કરનાર; (૨) પૈસા કેમ ખરચવા તે જાણનાર; (૩) ચન્દ્ર
खः (मू० ख)=(૧) સૂર્ય; (૨) મણ્ડળ
व=(૧) વરુણ, (૨) રૂદ્ર.
सुख=સુખ.
वसुखः=(૧) તેજ વડે સૂર્ય; (૨) કિરણ વડે (ઉપલક્ષિત છે) મણ્ડળ જેનું એવા.
वसुखः=(૧) વરુણથી સુખ છે જેને એવા; (૨) રૂદ્રને સુખ છે જેથી એવા.
सुखः=સુંદર સૂર્ય.
असुख=દુઃખ
आर्ति=પીડા.
असुखार्तौ=દુઃખની પીડાને વિષે.
आलम्बनं (मू० आलम्बन)=આધાર
भव (धा० भू)=થા.
जले (मू० जल)=(૧) જલને વિષે; (૨) જલ નિમિત્તે.
जड ! (मू० जड)=હે જડ !
इ=સંબોધનાર્થક અવ્યય.
पततां (मू० पतत्)=(૧) પડતા; (૨) આવતા; (*૩) પક્ષીઓના.
जनानां (मू० जन)=લોકોના.

શ્લોકાર્થ

વિરહિણી રાજીમતીના ઉદ્‌ગારો—

"સુરો છે સેવકો જેના એવા (હે દેવાધિદેવ) ! જડ માર્ગને વિષે પડતા (અર્થાત્ ઉન્માર્ગે જનારા) લોકોનો જેમ તું (તેમનો જ્ઞાન-દાતા તરીકે) આધાર છે, [**અથવા** હે (મારા જેવા) ભક્ત (જનને વિરહરૂપી) રોગ-દાયક ! હે જડ ! (મારા લગ્ન પ્રસંગે ગૌરવ-દાન આપવાને અર્થે એકત્રિત કરેલા) પક્ષિ-જનોને (તેમનો સંહાર કરવારૂપ તેમને) દુઃખ આવી પડતાં જેમ તું તેમનો આધાર બન્યો (અર્થાત્ તેમના ઉપર દયા લાવીને તેમને દુઃખ-મુક્ત કર્યા] તેમ જ્યારે મને તારા વિરહરૂપી દુઃખની પીડા થાય છે ત્યારે કઠોર (વિરહરૂપી) અગ્નિને દૂર કરનારો એવો, વળી લક્ષ્મીની ખાણરૂપ (અર્થાત્ દ્રવ્યવાન્), તથા વળી દ્રવ્ય(ના ઉપાર્જનને) વિષે કળાવાન્ [અથવા ધન, રત્ન અને વસ્તુ (ની પરીક્ષા) માં કુશળ] એવો તેમજ તેજ વડે સૂર્ય (સમાન અર્થાત્ પ્રતાપી) એવો (એટલે કે ગૃહસ્થના ધર્મોથી અલંકૃત) તું, તારીજ સેવામાં ઉત્કણ્ઠિત ચિત્તવાળી જે હું (**ધારિણીની નંદિની**) **રાજીમતી** તેનો આધાર થા."

અથવા

"દેવો છે ભક્ત જેના એવા હે (નાથ) ! (તૃષાથી અથવા ગ્રીષ્મ ઋતુના તાપથી) જ્યારે પીડા થાય છે, ત્યારે જલને માટે આવતા જનોનો જેમ કઠોર તાપને નષ્ટ કરનારો તથા સ્વચ્છ જલને ધારણ કરનારો તેમજ **વરુણ** (રૂપી સ્વામી) દ્વારા સુખ છે જેને એવો પદ્માકર આધાર છે, તેમ [**અથવા** જ્યારે (દારિદ્ર્યરૂપી) પીડા થાય છે, ત્યારે (તારા જેવા ધનિકની સમીપ) આવતા મનુષ્યોનો જેમ તીવ્ર સંતાપનો સંહાર કરનારો એવો તથા તેજ વડે સૂર્યસમાન (અર્થાત્

नो केवलस्य पुरुषस्य करोति कोऽपि
विश्वासमेप विट एव भवेदभार्यः ॥ ५ ॥—વસન્ત૦

‘ (આ પછી) **પદ્માવતી** એમ બોલી કે સ્ત્રી વિનાના પુરૂષની અવશ્ય જરા પણ શોભા નથી એકલા પુરૂષનો કોઇ પણ (માનવ) વિશ્વાસ કરતો નથી, કેમકે પત્ની વિનાનો પુરૂષ જારજ બને.”—૫

सज्ञन्ययात्राशुभसङ्घसार्थ-
पर्वोत्सवा वेश्म विवाहकृत्यम् ।
उद्यानिकापुङ्क्षणपर्षदश्च
शोभन्त एतानि विनाङ्गनां नो ॥ ६ ॥—ઇન્દ્રવજ્રા

“ (ત્યાર બાદ **ગાન્ધારી** બોલી કે) નવોઢા સ્ત્રીના સારા જ્ઞાતિ મિત્રો, યાત્રા, શુભ સંઘ, સાર્થ, પર્વ, મહોત્સવ, ઘર, લગ્નનુ કાર્ય, ઉજાણી, (વિવાહમા) પોંખવુ તેમજ સભા એ બધુ સુન્દરી વિના શોભતુ નથી”—૬

अज्ञानभाज' किल पक्षिणोऽपि
क्षितौ परिभ्रम्य वसन्ति सायम् ।
नीडे स्वकान्तासहिता' सुखेन
ततोऽपि किं देवर ! मूढदृग् त्वम् ? ॥ ७ ॥—ઉપજાતિ

“ (**ગૌરી**એ એમા ઉમેરો કર્યો કે) ખરેખર અજ્ઞાની એવા પક્ષીઓ પણ ભૂમિ ઉપર રખડ્યા પછી સાંજના સુખેથી પોતાના માળામા પોતાની કાન્તા સાથે રહે છે, તો હે દીયર ! શુ તેનાથી પણ તમે અધિક મૂઢ દૃષ્ટિવાળા છો ? ”—૭

स्नानादिसर्वाङ्गपरिष्क्रियायां
विचक्षण' प्रीतिरसाभिरामः ।
विश्रम्भपात्र विधुरे सहाय.
कोऽन्यो भवेन्नूनमृते प्रियाया' ? ॥ ८ ॥—ઉપ૦

“(આ સાભળીને **લક્ષ્મણા**એ કહ્યુ કે) પ્રિયાના સિવાય બીજા કોણ સર્વ શરીરના સ્નાનાદિક સસ્કારમા ચતુર, પ્રીતિ રસ વડે મનોહર તથા વિશ્વાસ ભાજન હોઇ શકે અને વિધુર (અવસ્થા)મા મદદગાર બને ?”—૮

विना प्रियां को गृहमागतानां
प्राघूर्णकानां मुनिसत्तमानाम् ।
करोति पूजाप्रतिपत्तिमन्य
कथ च शोभा लभते मनुष्य ? ॥ ९ ॥—ઉપ૦

“ (ત્યાર પછી **સુસીમા**એ કહ્યુ કે) ઘેર આવેલા પરોણાની તેમજ મુનિવર્ગની પૂજાની ક્રિયા પ્રિયા વિના કોણ કરે તેમજ (તેવા) મનુષ્યને શોભા (પણ) કેમ મળે ?”—૯

निर्वाहकातरतयोद्वहसे न यत् त्वं
कन्या तदेतदविचारितमेव नेमे ! ।
भ्राता तवास्ति विदितः सुतरां समर्थो
द्वात्रिंशदुन्मितसहस्रवधूर्विवोढा ॥ १ ॥—વસન્તતિલકા

"(પ્રથમ રૂક્મિણીએ કહ્યું કે) નિર્વાહ કરવાની કાયરતાથી જો તું કન્યાનું પાણિ-ગ્રહણ નહિ કરે, તો હે નેમિ (નાથ) ! તે અવિચારી (કાર્ય) છે. (કેમકે) બત્રીસ હજાર વનિતાઓના વર તરીકે પ્રસિદ્ધ એવા તમારા ભાઇ (તમારા બધાનું પોષણ કરવા) સર્વથા સમર્થ છે."—૧

ऋषभमुख्यजिनाः करपीडनं
विदधिरे दधिरे च महीशताम् ।
बुभुजिरे विषयांश्च बहून् सुतान्
सुषुविरे शिवमप्यथ लेभिरे ॥ २ ॥—દ્રુતવિલમ્બિત

त्वमसि किं नु नवोऽद्य शिवंगमी
भृशमरिष्टकुमार ! विचारय ।
कलय देवर ! चारुगृहस्थतां
रचय बन्धुमनस्सु च सुस्थताम् ॥ ३ ॥—દ્રુત૦

"(ત્યાર બાદ સત્યભામા બોલવા લાગી કે) ઋષભ (સ્વામી) પ્રમુખ તીર્થંકરોએ પાણિ-ગ્રહણ કર્યું, પૃથ્વીના સ્વામીપણાને (અર્થાત્ રાજ્યને) ધારણ કર્યું, અનેક (ભોગ-ઉપભોગના) વિષયો ભોગવ્યા અને વળી તેઓ ઘણા પુત્રોના પિતા (પણ) બન્યા અને તેમ છતાં (અંતમાં) તેમણે મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત કર્યો. તો હે અરિષ્ટકુમાર ! શું તું આજે નવો મોક્ષે જનાર છે ? વાસ્તે તું ખૂબ વિચાર કર. હે દીયેર ! તું મનોહર ગૃહસ્થપણું ધારણ કર અને બન્ધુ (જનો)નાં મનોને સુસ્થ (ચિન્તા-રહિત) બનાવ."—૨-૩

अथ जगाद च जाम्बुवती जवात्
शृणु पुरा हरिवंशविभूषणम् ।
स मुनिसुव्रततीर्थपतिर्गृही
शिवमगादिह जातसुतोऽपि हि ॥ ४ ॥—દ્રુત૦

"(આ પ્રમાણે સત્યભામા બોલી રહી એટલે) ત્યાર બાદ જામ્બુવતી સત્વર બોલી કે હે નેમિ(કુમાર) સાંભળો. પ્રાચીન સમયમાં હરિવંશના ભૂષણરૂપ તે મુનિસુવ્રત તીર્થેશ્વર ગૃહવાસમાં રહેવા છતાં અને પુત્રવાન્ બનવા છતાં (અંતમાં ચારિત્ર ગ્રહણ કરી) મોક્ષે ગયા."—૪

पद्मावतीति समुवाच विना वधूटीं
शोभा न काचन नरस्य भवत्यवश्यम् ।

---

१ भावप्रभसूरयस्तु द्वितीयपद्यटीकायां श्रीकृष्णवधूनां षोडशसहस्रसङ्ख्या निवेदयन्ति ।

ભૃત્યગણ આવે તો શુભ થાય અને જય મળે ' આ હકીકત તો વસન્તતિલકા છંદને લાગૂ પડે છે, કેમકે તેમા પ્રથમ તગણ છે અને ત્યાર બા૰ ભગણ છે

જોકે આ પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત પ્રશ્નનુ સમાધાન થઇ જાય છે, છતા પણ 'म प्रमुखोभकारक ' અર્થાત્ ભ એ અત્યત ખળભળાટ કરનાર છે, વાસ્તે એ અક્ષરથી કાવ્યનો પ્રારભ કરવો ઉચિત નથી એનો નવીન પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે

આનો ઉત્તર એ છે કે વર્ણ-શુદ્ધિની બાબતમા સયોગવાળા ભકારનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે, પરતુ એકલો ભકાર તો ભગવાનને જણાવનાર હોવાથી તે હાનિકારક નથી [2]

હવે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે 'ભક્તામર'મા જે 'મર' એવો અપશબ્દ આવે છે તે ઠીક નથી તેનુ શુ ? આનુ સમાધાન એ છે કે 'आ' એ મન્ત્ર બીજ છે અને કાવ્યની આદિમા તેમજ અન્તમા તેનો પ્રયોગ કરવાથી કાવ્ય સમાપ્ત થાય છે વળી 'आ' એ અક્ષર ચક્રેશ્વરી મન્ત્રનુ બીજ છે એવી આમ્નાયિકા પણ છે

*　　*　　*　　*

* पित्रोर्मुदे सह मयोपयमं यदीन्द्र !
नोरीकरिष्यसि तदा तव काऽत्र कीर्तिं ? ।
जग्राह यो हि गृहिकर्म विधाय वृत्त
स्तोष्ये किलाहमपि त प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥

टीका

हे इन्द्र !–हे स्वामिन् ! यदि–चेत् त्व उपयम–विवाह न उरीकरिष्यसि । कया सह ? मया सह । कस्मै ? पित्रो –मातरपितरयोर्मुदे–हर्षाय । तदाऽत्र लोके तव का कीर्ति –कीदृग् यश ? न काऽपि, अथवा कुत्सिता कीर्तिरित्यर्थ , साभ्यसूयवचनत्वात् । एतदेव द्रढयति–हीति निश्चित यो मरुदेवासुत वृत्त–दीक्षा जग्राह–गृह्णाति स्म । किं कृत्वा ? गृहिकर्म विधाय–विवाहादिभोगकृत्य कृत्वा । यत्तदोर्नित्यसबन्धात् किलेति सत्ये अह त प्रथम जिनेन्द्र–ऋषभ स्तोष्ये । अपिशब्दादन्येऽपि विचक्षणजना. स्तोष्यन्ते । अथवा प्रथम जिनेन्द्र ऋषभ, अपिशब्दादन्यानपि ईदृशान् जिनान् स्तोष्ये–स्तुतिमार्गं नेष्यामि । अतस्त्वा विहाय अन्ये सर्वेऽपि जिना' कीर्तनीया इति काकु । अत्र सन्धिस्तु सौकर्यात्रापेक्षित । इति प्रथमोऽर्थ' ॥

अथ द्वितीयोऽर्थ —य अहि इति, अत्र अकारप्रश्लेष , न विद्यते हे सबोधन "हे कमल नेत्रे ! अत्रेहि, मम समीप निषीद" इत्यादिलक्षण तद् अहि । नपुसके गत्यक्षराणां ह्रस्वत्वम् । एवविध गृहिकर्म विधाय अपरिणीतत्वात् शास्त्रोक्त गृहिकार्य कृत्वा यो भगवान् नेमि वृत्त जग्राह।

૧ આ ઉપરાંત મિત્ર ગણની પછી મિત્રગણ આવે તો ઉન્નતિ [illegible] આવે છે અને વળી બાકીના સર્વે ગણોનો યોગ શુભ ફલદાયક નથી એમ પંડિતો માને છે

૨ આ સબધમાં જુઓ શ્રીભટ્ટકેદારકૃત વૃત્તરત્નાકરની નારાયણભટ્ટે રચેલી વૃત્તિ

આ પ્રમાણેના ઉપાલંભો સાંભળી પ્રભુથી રહેવાયું નહિ એટલે તેઓ હસી પડ્યા. આથી શ્રીકૃષ્ણની સ્ત્રીઓ એમ માની બેઠી કે તેમણે વિવાહ કરવા સંમતિ દર્શાવી છે. આ વાતની શ્રીકૃષ્ણને તેઓએ વધામણી આપી એટલે તેમણે (કંસના પિતા) ઉગ્રસેનની પુત્રી **રાજીમતી** સાથે તેમની સગાઇ કરી. લગ્ન દિવસ નજીક આવતાં ભારે ઉત્સાહપૂર્વક કૃષ્ણ **નેમિનાથ**ને સાથે લઇને છપ્પન કોટિ યાદવોની જાન સહિત **ઉગ્રસેન** રાજાને ત્યાં ગયા.

તોરણે આવતાં **નેમિનાથ** પ્રભુએ પશુઓનો અતિશય કરુણ પોકાર સાંભળ્યો. તેનું કારણ પોતે જાણતા હોવા છતાં તે વાતનો ખુલાસો કરવા તેમણે પોતાના રથના સારથિને કહ્યું. તેણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું કે આપના લગ્ન પ્રસંગે ભોજન આપવાને અર્થે અત્ર પશુ-પક્ષીઓને એકત્રિત કરવામાં આવ્યાં છે; આ સાંભળતાંજ દયાના સાગર એવા **નેમિનાથે** પોતાનો રથ તે પ્રાણીઓની સમીપ લઇ જવાને સારથિને સૂચવ્યું. આ પ્રાણીઓની દયાજનક સ્થિતિ જોઇને તરતજ તેમણે તેમને છોડાવી મૂક્યાં અને પોતાના રથને પાછો પોતાના ગૃહ તરફ વાળવા સારથિને ફરમાવ્યું.

નેમિકુમારને પાછા વળતાં જોઇને તેમના માત-પિતાએ તથા તેમનાં અન્ય સગા-સંબંધીઓએ તેમને ઘણા સમજાવ્યા, પરંતુ તે એકના બે થયા નહિ અને તેમણે ગૃહ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આથી **રાજીમતી** અતિશય દારૂણ વિલાપ કરવા લાગી.

આ પ્રસંગને લક્ષ્યમાં રાખીને કવિરાજ **રાજીમતી**ના મુખથી તેમને ઉપાલંભો અપાવે છે. એક પછી એક વિવિધ પ્રકારના ઉપાલંભોની શ્રેણિ આ ૪૪ શ્લોકના કાવ્યમાં છેક ૩૫ શ્લોક પર્યંત દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

છંદાદિક સંબંધી વિચાર—

આ કાવ્ય શ્રીમાનતુંગસૂરિકૃત **ભક્તામર-સ્તોત્ર**ના ચતુર્થ ચરણની પાદ-પૂર્તિરૂપ છે, એથી કરીને આના પ્રત્યેક પદ્યમાં આ સ્તોત્રના પ્રત્યેક પદ્યનું અંતિમ ચરણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અત્ર તો વિશેષતા એ છે કે આ કાવ્યનો પ્રારંભ પણ ઉપર્યુક્ત સ્તોત્રના 'भक्तामर' એવા પ્રારમ્ભિક પદથી થાય છે.

આ કાવ્ય વસન્તતિલકા છંદમાં રચાયેલું છે અને તેનું લક્ષણ 'उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः' એમ આપવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે એ **ત**ગણથી શરૂ થાય છે. આથી આ સંબંધમાં એમ પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવે છે કે **ત**ગણનું ફળ શૂન્ય હોવાથી[1] આ ગણથી કાવ્ય શરૂ કરવું શું ઇષ્ટ છે? આના સમાધાનાર્થે નિવેદન કરવાનું કે **ભ**ગણ[2] અને **ય**ગણ એ ભૃત્ય (ચાકર) ગણો છે, જ્યારે **જ**ગણ અને **ત**ગણ ઉદાસીન છે. તેમાં ઉદાસીન ગણની પછી જો

---

૧ આ સંબંધમાં જુઓ શ્રીમેરૂવિજયકૃત **ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિ**ના પ્રથમ પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ (પૃ૦ ૪).

૨ સરખાવો—

> "मनौ मित्रे भयौ भृत्या—वुदासीनौ जतौ स्मृतौ ।
> रसावरी नीचसंज्ञौ, द्वौ द्वावेतौ मनीषिभिः ॥"

हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય
गृहिन्=ગૃહસ્થ
कर्मन्=કાર્ય
गृहिकर्म=ગૃહસ્થનુ કાર્ય
हे=સબોધનાર્થક અવ્યય
अहि=(૧) (હે કમલાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે બેસ ઇત્યાદિ) સબોધનથી રહિત (૨) સૂર્ય
अहिगृहिकर्म=હે મૃગલોચની ! મારી સમીપ બેસ ઇત્યાદિ સબોધનથી રહિત એવા ગૃહસ્થના કાર્યને
विधाय (धा० धा)=કરીને
वृत्त (मू० वृत्त)=દીક્ષાને ચારિત્રને
विधा=વિધાન
आय=લાભ
अहिगृहिकर्मविधायवृत्त=સૂર્યના જેવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમાં એવા વૃત્તને
स्तोष्ये (धा० स्तु)=હુ સ્તુતિ કરીશ
किल=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય, (૨) અસત્યતા સૂચક અવ્યય
अहं (मू० अस्मद्)=હુ
अपि=પણ
त (मू० तद्)=તે.
प्रथम (मू० प्रथम)=પ્રથમ
,, =પહેલા (અવ્યય)
जिन=(૧) સામાન્ય કેવલી, (૨) નારાયણ, (૩) મહાદેવ
जिनेन्द्र (मू० जिनेन्द्र)=(૧) જિનેશ્વરને, (૨) નારાયણ નાથને (૩) શકર સ્વામીને

શ્લોકાર્થ

" હે નાથ ! જો તુ માત પિતાના હર્ષની ખાતર મારી સાથે લગ્ન સ્વીકારશે નહિ (અર્થાત્ મારૂ પાણિ ગ્રહણ નહિ કરશે), તો આ જગત્મા તારી શી આબરૂ ? (વિશેષમા જે નાભિ નન્દને) (વિવાહાદિક) ગૃહસ્થનુ કાર્ય કર્યા બાદ દીક્ષા ગ્રહણ કરી તે પ્રથમ જિનેશ્વરની (તો) હુ પણ[1] નક્કી સ્તુતિ કરીશ [અથવા ' હે (મૃગાક્ષી ! અત્ર આવ, મારી પાસે બેસ ' ઇત્યાદિ) સબોધનથી રહિત એવુ (અર્થાત્ લગ્ન કર્યા વિનાનુ) ગૃહસ્થ કર્મ કરીને જે (તેં) દીક્ષા ગ્રહણ કરી તે તું જિનેશ્વર (અરિષ્ટનેમિ)ની પ્રથમ તો હુ પણ સ્તુતિ નહિ કરીશ (કેમકે તેં અનુચિત કાર્ય કર્યું છે)] "

અથવા

"હે સ્વામિન્ ! જો તુ માતા પિતાને ખુશી કરવાને માટે મારી સાથેના લગ્ન કબૂલ રાખશે નહિ, તો તારી આબરૂ ખરાબ ગણાશે (વળી) સૂર્યસમાન (તેજસ્વી) એવા ગૃહસ્થના કર્મના વિધાનનો લાભ છે જેમા એવા (અર્થાત્ સોળ હજાર સુન્દરીઓની સાથે લગ્ન ગાંઠથી જોડાવાના એવા) વૃત્તને જેણે ગ્રહણ કર્યું, તે નારાયણ નાથની ખરેખર (સૌથી) પહેલા હુ પણ સ્તુતિ કરીશ (કેમકે તુ તો બીકણ હોવાને લીધે કે નિરૂદ્યમી હોવાને લીધે એક નારીનો પણ નિર્વાહ કરવા અસમર્થ છે, જ્યારે નારાયણ તો સોળ હજાર સુંદરીઓનુ પૂરૂ કરવા સમર્થ છે) [અથવા જે (મહાદેવે) ખરેખર (પાર્વતીનુ પાણિ ગ્રહણ કરવારૂપ) ગૃહસ્થને યોગ્ય કાર્ય કરીને (ભિક્ષાટનરૂપી) વૃત્તને ગ્રહણ કર્યું તે મહાદેવ (વૃષભેશ્વર)ની હુ પણ ખરેખર પ્રથમત સ્તુતિ કરીશ (કારણ કે ભીખ માગીને પણ તે પોતાની પત્નીનો નિર્વાહ કરવા સર્વદા કટિ બદ્ધ છે, જ્યારે તુ તો ધનિક હોવા છતા તે કાર્ય કરી શકતો નથી) "—૨

* * * * * *

૧ અત્ર 'પણ' શબ્દથી મારા જેવા અન્ય જનો પણ તેમની સ્તુતિ કરશે એવો અર્થ નીકળે છે પરંતુ 'પણ' શબ્દનો અન્વય જો પ્રથમ જિનેશ્વરની સાથે કરવામાં આવે અર્થાત્ પ્રથમ જિનેશ્વરની પણ એમ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે, ત્યાર ગૃહ કાર્ય કરી દીક્ષા લેનારા એવા અજિતસ્વામી પ્રમુખ અન્ય જિનેશ્વરોની પણ હું સ્તુતિ કરીશ એવો અર્થ સ્ફુરે છે

किलेत्यसत्ये। अहं अपिशब्दादन्यो मत्सदृशो जनः प्रथमं–प्राक् तं जिनेन्द्रं–त्वां **अरिष्टनेमिं** स्तोष्ये, किलाव्ययस्यालीकार्थत्वात् तव स्तुतिं न करिष्यामीत्यर्थः। इति द्वितीयोऽर्थः॥

अथ तृतीयोऽर्थः—यः–कृष्णः अहिः–सूर्य इव, "अहिः सूर्ये" इति **महीपानेकार्थकोषे**, तेजस्वी यो गृही तस्य कर्म–विहारिकार्यं तस्य या विधा–क्रिया भोगविलासादिका तस्या आयो–लाभो यस्मिंस्तत् एवंविधं यद् वृत्तं–शीलं जग्राह। एतेन जनार्दनेन षोडशसहस्रसंख्यामितकलत्राणि परिणीतानि, तैः सह विलासो लोकैः प्रशस्यगृहस्थावासो गीयते। किलेति सत्ये। अहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रं–नारायणस्वामिनं स्तोष्ये। "मार्ज्जजिनौ कुमोदकः" इति **हैमः** (का० २, श्लो० १३०)। एतेन एककलत्रनिर्वाहेऽपि त्वं असमर्थोऽसि, भीरुकत्वेन निरुद्यमत्वादिति काकुः। इति तृतीयोऽर्थः॥

अथ लौकिकदृष्टान्तेनापि चतुर्थोऽर्थः—य–ईश्वरो हि–निश्चितं गृहिकर्म विधाय–**हिमाचलपुत्रीं** परिणीय वृत्तं भिक्षाटनलक्षणं जग्राह–भिक्षाटनं चकार। अहमपि प्रथमं जिनेन्द्रं–वृषाङ्कं (शिवं) स्तोष्ये। त्वत्तो वामदेवः श्रेष्ठः, यतो भिक्षाटनेनापि स्त्रीनिर्वाहकारकोऽभवत्, **उमो**परि परमप्रीतित्वात्। गौरीशिवयोरप्रतिमप्रीतिप्रवर्तनं प्रसिद्धमिति। त्वं तु महत्यां समृद्धौ सत्यामपि स्त्रीविमुखोऽसि, तेन तव काऽत्र कीर्तिरिति निश्चितम्। जिन–ईश्वरः स चासौ इन्द्रः–स्वामी च जिनेन्द्रः। यतः—

"कन्दर्पवीरे निहते जिनेन
किं दुःखितं बाढमभूत् तदानीम्।
इदं मया स्पष्टतरं तु प्रोक्तं
न वेत्ति मोघं वहते स गर्वम्॥ १॥"–उपजातिः

इति द्वितीयकाव्यार्थः॥ २॥

अन्वयः

(हे) इन्द्र! यदि (त्वं) पित्रोः मुदे मया सह उपयमं न ऊरीकरिष्यसि, तदा तव अत्र का कीर्तिः? यः हि (अथवा अहि–) गृहिन्–कर्म विधाय वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं (अपि) अहं अपि किल स्तोष्ये [अथवा यः अहि–गृहिन्–कर्म–विधा-आय–वृत्तं जग्राह, तं प्रथमं जिन-इन्द्रं अहं अपि किल स्तोष्ये]।

શબ્દાર્થ

पित्रोः (मू० पितृ)=માત-પિતાના.
मुदे (मू० मुद्)=હર્ષને માટે
सह=સહિત, સાથે.
मया (मू० अस्मद्)=મારી
उपयमं (मू० उपयम) લગ્નને
यदि=જો
इन्द्र ! (मू० इन्द्र)=હે નાથ !
न=નહિ
ऊरीकरिष्यसि (धा० कृ)=તુ સ્વીકારશે.
तदा=તો.
तव (मू० युष्मद्)=તારી.
का (मू० किम्)=(१) શું; (२) ખરાબ.
अत्र=આ લોકમાં.
कीर्तिः (मू० कीर्ति)=આબરૂ.
जग्राह (धा० ग्रह्)=ગ્રહણ કર્યું.
यः (मू० यद्)=જે.
यः (मू० य)=(१) કૃષ્ણ, નારાયણ; (२) મહાદેવ.

रोद्धुं क्षमो जिन ! करोऽपि ममाबलाया–
स्त्वामुद्बलं हि भवदागमजातवीर्य. ।
न स्यान्मुनीश ! लवणेशगृहीतशक्ति.
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

टीका

हीति निश्चितम् । हे जिन ! ममाबलाया अपि करो–हस्तस्त्वां रोद्धुं क्षमः–समर्थो वर्तते । (कथभूत' कर ? 'भवदागमजातवीर्य ' भवत आगम–सिद्धान्त आगमन वा तेन जातम्–उत्पन्न वीर्य–बलं यस्य सः) । कथभूत त्वा ? उद्बलम्–उत्कटपराक्रमम् । वा इति पक्षान्तर करोति–हे मुनीश ! को नरोऽम्बुनिधिं–समुद्र तरीतुमल–समर्थो न स्यात् ? अपितु स्यादेवेत्यर्थ' । काभ्यां ? भुजाभ्याम् । कथभूत' क. ? 'लवणेशेति ' लवणसमुद्रसुराद् गृहीता–प्राप्ता शक्ति'–सामर्थ्यं येन स इति ॥ ४ ॥

अन्वय'

(हे) जिन ! मम अबलाया अपि भवत्–आगम–जात वीर्य कर उद्–बल (अपि) त्वा रोद्धु हि क्षम । वा (हे) मुनि–ईश ! लवण–ईश–गृहीत–शक्ति क अम्बु–निधि भुजाभ्या तरीतु अल न स्यात् ? ।

શબ્દાર્થ

रोद्धुं (धा० रुध्)=રોકવાને	એવો
क्षमः (मू० क्षम)=સમર્થ.	न=નહિ
जिन ! (मू० जिन)=હે વીતરાગ !	स्यात् (धा० अस्)=થાય
करः (मू० कर)=કર, હાથ	मुनि=યોગી, સાધુ
अपि=પણ	ईश=નાથ, સ્વામી
मम (मू० अस्मद्)=મારા.	मुनीश !=હે યોગીશ્વર !
अबलाया (मू० अबला)=નારીનો	लवण=લવણ (સમુદ્ર)
त्वा (मू० युष्मद्)=તને	गृहीत (धा० ग्रह्)=ગ્રહણ કરેલ.
उद्=પ્રબળતાસૂચક અ વ્યય	शक्ति=શક્તિ
बल=પરાક્રમ	लवणेशगृहीतशक्ति =લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી પાસેથી ગ્રહણ કરી છે શક્તિ જેણે એવો
उद्बल=પ્રબળ છે પરાક્રમ જેનું એવા	क (मू० किम्)=કોણ
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય	वा=અથવા
भवत्=આપ.	तरीतु (धा० तॄ)=તરી જવાને.
आगम=(૧) સિદ્ધાન્ત, (૨) આગમન	अल=સમર્થ
जात (धा० जन्)=ઉત્પન્ન થયેલ	अम्बु=જલ
वीर्य=બળ.	निधि=ભંડાર
भवदागमजातवीर्य =આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા આગમન]થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જેને વિષે	अम्बुनिधिं=સમુદ્રને
	भुजाभ्यां (मू० भुज)=બે હાથ વડે

૧ 'लवणेशत्यादि' इति क–पाठ ।

૨ જૈન માન્યતા પ્રમાણે જે દ્વીપમાં આપણે વસીએ છીએ, તે જમ્બૂ દ્વીપ છે આ દ્વીપની ચારે બાજુએ આવી રહેલા સમુદ્રને લવણના નામથી ઓળખાવવામાં આવે છે આ સમુદ્રનું જળ તેના નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે તેમ ખારૂં છે એના સંબંધી વિશેષ માહિતી માટે જુઓ જીવાભિગમ તથા પ્રશ્નવ્યાકરણ

रम्यं गृहं च रमणीं रमणीयराढां
भोगान् समं प्रवरबन्धुजनैरपास्य ।
तारुण्ययुग् यदुपते ! त्वदृतेऽङ्ग दीक्षा-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

टीका

अङ्ग इति संबोधने । हे यदुपते ! कोऽन्यो जनः सहसा-शीघ्रं दीक्षां ग्रहीतुमिच्छति-वाञ्छति ? न कोऽपीत्यर्थः । कस्मात् ? त्वत् ऋते-त्वां विना । किं कृत्वा ? रम्यं गृहं च-पुनः रमणीयराढां-मनोहरशोभां एवंविधा रमणीं-प्रियां पुनः भोगान् अपास्य-त्यक्त्वा । कैः समं ? बन्धुजनैः-सहोदरादिभिर्जनैः समं-सार्धम् । कथंभूतोऽन्यो जनः ? तारुण्ययुग्, यौवनयुक्त इति ॥३॥

अन्वयः

अङ्ग 'यदु'-पते ! रम्यं गृहं रमणीय-राढां रमणीं प्रवर-बन्धु-जनैः समं भोगान् (च) अपास्य त्वत् ऋते कः तारुण्य-युग् जनः सहसा दीक्षां ग्रहीतुं इच्छति ? (न कः अपि)।

શબ્દાર્થ

रम्यं (मू० रम्य)=મનોહર.
गृहं (मू० गृह)=ઘરને.
च=અને.
रमणीं (मू० रमणी)=સુંદરીને.
रमणीय=મનોહર, ચિત્તાકર્ષક.
राढा=શોભા.
रमणीयराढां=ચિત્તાકર્ષક શોભા છે જેની એવી.
भोगान् (मू० भोग)=ભોગોને.
समं=સાથે, યુક્ત.
प्रवर=ઉત્તમ.
बन्धु=બાન્ધવ.
जन=લોક.
प्रवरबन्धुजनैः=ઉત્તમ બંધુ-જનોથી.
अपास्य (धा० अस्)=દૂર ફેંકી દઇને, તજી દઇને.
तारुण्य=યૌવન, જુવાની.
युज्=જોડનાર.
तारुण्ययुग्=યૌવનથી યુક્ત, યુવક.
यदु=યદુ.
पति=નાથ.
यदुपते !=હે યદુ-નાથ, હે નેમિનાથ !
त्वत् (मू० युष्मद्)=તારા.
ऋते=વિના.
अङ्ग=સંબોધનવાચક અવ્યય.
दीक्षा (मू० दीक्षा)=દીક્ષાને, ચારિત્રને.
अन्यः (मू० अन्य)=અપર.
कः (मू० किम्)=કોણ.
इच्छति (धा० इष्)=વાંછે.
जनः (मू० जन)=મનુષ્ય.
सहसा=એકદમ.
ग्रहीतुं (धा० ग्रह्)=ગ્રહણ કરવાને.

શ્લોકાર્થ

" હે યદુ-નાથ ! મનોહર મંદિરને તથા ચિત્તાકર્ષક સૌન્દર્યવાળી સુંદરીને તેમજ ઉત્તમ બંધુ-જનોની સાથેના ભોગોને (એકદમ) ત્યજી દઇને તારા સિવાય કયો અન્ય યુવક એકદમ દીક્ષા લેવાને ઇચ્છે ?"—૩

* * * *

क्षमन्तुं=અપરાધીને	निज=પોતાના
न=નહિ	शिशु=બાળક
अभ्येति (धा० इ)=સમુખ જાય છે	निजशिशो =પોતાના બાળકના
किं=શુ	परिपालनार्थं (मू० परिपालन)=રક્ષણાર્થે

શ્લોકાર્થ

" હે દયા (કરવા)મા તત્પર (નાથ) ! જેમ તેં પશુનુ પણ કલ્યાણ કર્યું તેમ તુ મારા પ્રાણના રક્ષણ અર્થે (મારી સમીપ) સત્વર આવ પોતાના બાળકના બચાવ અર્થે કષ્ટમા સપડાયેલી એવી અપરાધી ભાર્યાની સમુખ શુ તેનો પતિ ખરેખર જતો નથી ?"—૫

* * * * *

तीक्ष्ण वचोऽप्यभिहित मयका हितं यत्
तत् ते भविष्यतितरा फलवृद्धिसिद्धयै ।
यद्धेलिधाम तपतीश ! भृश निदाघे
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतु• ॥ ६ ॥

टीका

हे ईश ! मया एव मयका यत् तीक्ष्ण-भवदीयकर्णपुटानीप्सितमपि वच' हित-हितकृत् अभिहित-कथितम् । तद् वच' कर्तृपद ते-तव फलवृद्धिसिद्धयै भविष्यतितराम्, फलस्य राज्यादि-समृद्धिसुफलक्षणोदयस्य प्रवर्धननिष्पत्तये इति । दृष्टान्तमाह—यत्तदित्यन्ययौ हेत्वर्थे । यत् हेलि-धाम-सूर्यकिरण' भृशम्-अत्यर्थं निदाघे-उष्णकाले तपति, तत् चारवः-मनोहराः चूतस्य-आम्रस्य कलिका-मञ्जर्यस्तासा निकरैकहेतुः-समूहैककारणमस्ति इति स्पष्टम् ॥ ६ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! मयका यद् तीक्ष्ण अपि हित वच अभिहितं, तद् ते फल-वृद्धि-सिद्धयै भविष्यति तराम् । यद् निदाघे हेलि-धाम भृश तपति, तद् चारु-चूत-कलिका-निकर-एक-हेतु (अस्ति) ।

શબ્દાર્થ

तीक्ष्णं (मू० तीक्ष्ण)=કડુ, કઠોર	सिद्धि=સિદ્ધિ
वच (मू० वचस्)=વચન	फलवृद्धिसिद्धयै=ફળની વૃદ્ધિની સિદ્ધિને માટે
अपि=પણ	यद्=જે કારણને લીધે
अभिहित (मू० अभिहित)=કથન કરાયું	हेलि=સૂર્ય
मयका (मू० अस्मद्)=મારાથી	धामन्=કિરણ
हित (मू० हित)=કલ્યાણકારી	हेलिधाम=સૂર્યનું કિરણ
यद् (मू० यद्)=જે	तपति (धा० तप्)=તપે છે
तद् (मू० तद्)=તે	ईश ! (मू० ईश)=હે નાથ !
भविष्यतितरा (धा० भू)=અસત થશે	भृश=અસત
फल=ફળ	निदाघ (मू० निदाघ)=ગ્રીષ્મ (ઋતુ)માં, ઉનાળામાં,
वृद्धि=વધારો.	तद्=તેથી કરીને.

શ્લોકાર્થ

" હે વીતરાગ ! આપના સિદ્ધાન્ત [અથવા આગમન]થી ઉત્પન્ન થયું છે બળ જેને વિષે એવો મારો અબળાનો પણ હસ્ત પ્રબળ પરાક્રમવાળા આપને રોકવાને (અર્થાત્ તોરણેથી નહિ પાછા ફરવા દેવામાં) ખરેખર સમર્થ છે; કેમકે હે યોગીશ્વર ! લવણ (સમુદ્ર)ના સ્વામી પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યું છે પરાક્રમ જેણે એવો કોણ સમુદ્રને બે હાથ વડે તરી જવામાં સમર્થ ન થાય ?"—૪

* * * * *

भद्रं चकर्थ पशवेऽपि यथा तथा त्वं
तूर्णं कृपापर ! ममैह्यसुरक्षणार्थम् ।
रिष्टाश्रितां खलु धवो महिलां समन्तुं
नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

टीका

हे कृपापर !-हे दयाप्रवीण ! तथा त्वं तूर्णं-क्षिप्रं मम असुरक्षणार्थं-प्राणरक्षणाय एहि-आगच्छ । यथा त्वं भद्रं-कल्याणं चकर्थ-करोषि स्म । कस्मै ? पशवेऽपि-हरिणादितिर्यग्जातयेऽपि दृष्टान्तेन । खलु इति निश्चितम् । धवः-पतिः महिलां-भार्यां किं नाभ्येति-संमुखं न गच्छति ? अपि(तु) गच्छत्येव । किमर्थं ? निजशिशोः-स्वकीयबालकस्य परिपालनार्थम् । कथंभूतां महिलां ? समन्तुं-सापराधामपि । पुनः किंभूतां महिलां ? रिष्टाश्रितां-कष्टाक्रान्तामिति । " रिष्टं क्षेमेऽशुभे च" इत्यनेकार्थः ॥ ५ ॥

अन्वयः

(हे) कृपा-पर ! यथा त्वं पशवे अपि भद्रं चकर्थ, तथा मम असु-रक्षण-अर्थं तूर्णं एहि । किं धवः निज-शिशोः परिपालन-अर्थं सह-मन्तुं, रिष्ट-आश्रितां महिलां खलु न अभ्येति ? ।

શબ્દાર્થ

भद्रं (मू० भद्र)=કલ્યાણને.
चकर्थ (धा० कृ)=તેં કર્યું.
पशवे (मू० पशु)=પશુ પ્રતિ.
अपि=પણ.
यथा=જેમ.
तथा=તેમ.
त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
तूर्णं=સત્વર.
कृपा=દયા.
पर=તત્પર.
कृपापर !=હે દયા કરવામાં તત્પર !
मम (मू० अस्मद्)=મારા.
एहि (धा० इ)=તું આવ.
असु=પ્રાણ.
रक्षण=બચાવ.
असुरक्षणार्थं=પ્રાણ બચાવવાને માટે.
रिष्ट=કષ્ટ.
आश्रित (धा० श्रि)=આશ્રય લીધેલ.
रिष्टाश्रितां=કષ્ટ વડે આક્રાન્ત.
खलु=ખરેખર, નક્કી.
धवः (मू० धव)=પતિ.
महिलां (मू० महिला)=ભાર્યાને.
सह=સહિત.
मन्तु=અપરાધ.

(६) मद-नाद र અર્થાત્ (એક યોજન સુધી વાણી સભળાતી હોવાને લીધે) વીર્યપૂર્વક કથન કરનારો અથવા કલ્યાણકારી વસ્તુનો ઉપદેશ આપનારો

'અ'કારના પ્રશ્લેષપૂર્વક અર્થો—

(૧) अ मद ! न अ-दर અર્થાત્ હે ગર્વ રહિત ! તુ નિર્ભય નથી

(૨) अम द ! न आ दर અર્થાત્ હે (વિરહરૂપી) રોગદાયક ! અથવા હે (વિરહરૂપી) રોગને છેદનારા ! તુ સર્વથા ભય રહિત છે

(૩) अ-मदन ! अ दर અર્થાત્ હે કામદેવથી રહિત (એટલે કે હે વીતરાગ) ! તું નિર્ભય છે

(૪) अम्+अदन+आदर અર્થાત્ જલદી (મુક્તિના ભોગરૂપી) ખોરાક પ્રતિ આસક્તિવાળો

(૫) अ मदन अद र અર્થાત્ નિષ્કામપણે ભોજન લેનારો

(૬) अ मदन-अ-दर અર્થાત્ વીતરાગ (અવસ્થા)મા નિર્ભય

(૭) अ मद नाद र અર્થાત્ હર્ષ વિના (ખેદથી) (પશુઓને છોડાવવાનો) નાદ કરનારો

'આ'કારના પ્રશ્લેષપૂર્વક અર્થો—

(૧) आम-द ! ना अ-दर અર્થાત્ હે રોગ દાયક ! તુ નિર્ભય મનુષ્ય છે

(૨) आम्+अदन+आदर અર્થાત્ (મુક્તિના) ભોગ પ્રતિ પ્રીતિવાળો

*　*　*　*　*

किं त्वं स नैव चल ! काऽऽगतिका तवैषा
जन्या प्रसूर्जनयिता सहजाश्च जामिः ।
श्यामाऽप्यहं च इति वर्गमिम विवाह–
भूंत्याऽऽश्रित य इह नात्मसमं करोति ॥१० ॥

टीका

हे चल !–हे चपलस्वभाव !–हे अनवस्थानचित्त ! तव एषा का आगतिका–कुत्सितमागमन वर्तत इत्यर्थ' । यदि त्व नागमिष्यस्तदा वरमभविष्यत्, यतोऽह सखीनां मध्ये उपहास्यता गतेति व्यङ्ग्यम् । अथवा तवैषा का गतिका–का दशा-अवस्था ज्ञान च (वा) वर्तते–तव कीदृशी अवस्था ? कीदृश ज्ञान ? अह न जाने, अग्रे त्वमस्त्रीकत्वाद् दु'खी भविष्यसीति काकु' । हे चल ! स त्व किं ? (नैव) अकिञ्चित्करत्वान्निरर्थकोऽसि इति । अथवा हे सना–सदा एव चल ! त्व किम्, किंशब्दोऽत्र कुत्सितार्थ , तेन त्व कुत्सितोऽसीत्यर्थ । अन्ये जना बालत्वे चपलस्वभावा भवन्ति, त्व तु सदैव चपल इति हेतो । यत—

" न क्रोधिनोऽर्थो न शठस्य मित्र
क्रूरस्य न स्त्री सुखिनो न विद्या ।

१ 'भूत्या श्रित' 'भूत्याश्रित' इति वा पदच्छेदः समीचीन ।

શબ્દાર્થ

पश्य (धा० दृश्)=તું જો.
ईदृशी (मू० ईदृश्)=આવી.
इति=એમ.
सखित्ता=મિત્રતા, દોસ્તી.
आदर=સત્કાર.
नाद=ધ્વનિ.
रा=અર્પણ કરવું.
मदन=કંદર્પ, કામદેવ.
मदनादरः=(૧) મારા તરફ આદર નથી જેનો એવો; (૨) મારા પ્રતિ અવાજ નહિ કરનારો (અર્થાત્ મારી સાથે નહિ બોલનારો).
अमदनादरः=(૧) કંદર્પ પ્રતિ આસક્તિ નથી જેની એવો; (૨) કંદર્પરહિત (વસ્તુ) પ્રતિ આદર છે જેનો એવો.
किं=કેમ.
नृत्यन् (धा० नृत्)=નાચ કરતો.
मयूर=મયૂર, મોર.
निकर=સમુદાય, સમૂહ.
मयूरनिकरः=મોરોનો સમૂહ.
अब्द=મેઘ.
घटा=માળા, શ્રેણી.
अब्दघटां=મેઘ-માળાને.
समीक्ष्य (धा० ईक्ष्)=જોઇને.
मैत्र्या (मू० मैत्री)=સૂર્યના સંબંધી.
भवन्ति (धा० भू)=થાય છે.
भगवन् ! (मू० भगवत्)=હે જ્ઞાની !
प्रभया (मू० प्रभा)=તેજ વડે.
प्रकर्षे=અત્યંત.
पद्माकरेषु (मू० पद्माकर)=સરોવરોને વિષે.
जलजानि (मू० जलज)=કમળો.
विकाश=વિકસ્વરતા, વિકાસ.
भाज्=ભજનાર.
विकाशभाञ्जि=વિકસ્વરતાને ભજનાર.

શ્લોકાર્થ

" હે જ્ઞાની ! મેઘ-માલા જોઇને મયૂરોનો સમુદાય નૃત્ય કરે છે અને સૂર્યની પ્રભાને લીધે તો સરોવરોમાં કમલો અત્યંત વિકાસિત થાય છે. મિત્રતા તો આવી હોય છે તે તું જો. મારા તરફ તું કેમ અનાસક્ત છે [**અથવા** મારી સાથે તું એક શબ્દ પણ કેમ બોલતો નથી, **અથવા** મદન પ્રતિ કેમ આસક્ત નથી, **અથવા** કંદર્પ-રહિત (ચારિત્રાદિક વસ્તુ તે) પ્રતિ કેમ પ્રીતિ રાખે છે] ?"—૯

સ્પષ્ટીકરણ

' मदनादरः ' પરત્વે વિચાર—

આ પદના બીજા પણ અર્થો થાય છે એમ ટીકાકાર લખે છે, તો તે અર્થો કયા છે એવો પ્રશ્ન સહજ ઉદ્ભવે છે. આના સમાધાનાર્થે હું મારી મતિ અનુસાર નીચે મુજબના અર્થો રજુ કરૂં છું:—

(૧) मदन+अ-दरः અર્થાત્ કંદર્પથી ભય નથી જેને એવો.
(૨) मदन+अद्+अरः અર્થાત્ મદનને ખાનાર યાને તેનો ભક્ષક તેમજ ઉતાવળીઓ.
(૩) मद+नाद+रः અર્થાત્ હર્ષથી અવાજ કરનાર એટલે કે હર્ષપૂર્વક બોલનાર.
(૪) मदनात्+अरः=મદનથી ઉતાવળીઓ.
(૫) मत्+अन+आदरः=મારા પ્રાણ પ્રતિ આદરવાળો.

भूति=સંપત્તિ
विवाहभूत्या=પરણની સંપત્તિ વડે
आश्रित (धा० श्रि)=આશ્રય કરાયેલ
विवाहभूत्याश्रित=પરણની સંપત્તિ વડે આશ્રય કરાયેલ
य (मू० यद्)=જે
इह=અત્ર
आत्मन्=આત્મા
सम=તુલ્ય, સમાન
आत्मसम=પોતાના સમાન
करोति (धा० कृ)=કરે છે

શ્લોકાર્થ

" હે (સર્વદા) ચપળ (ચિત્તવાળા નાથ)! જનૈયા, જનની, જનક, બંધુ અને ભગિની [અથવા કુળ-સ્ત્રી] તેમજ હું યુવતિ એવા આ પોતાના સમાન (કુટુંબ) સમુદાયને જે વિવાહની (સુંદર વસ્ત્ર, આભૂષણ, ભોજન, વિલેપન ઇત્યાદિ) સમૃદ્ધિ વડે આશ્રિત કરતો નથી, એવો જે તું (છે) તેના આગમનથી શું ? (અર્થાત્ તું અત્ર નહિ આવ્યો હોત, તો સખીઓમાં મારી હાંસી થાત નહિ) [**અથવા** આ તારી શી દશા છે **અથવા** આ તારૂં શું જ્ઞાન છે ? (તે હું જાણી શકતી નથી, પરંતુ ભવિષ્યમાં સ્ત્રી વિના તું દુઃખી થશે એમ મને લાગે છે, કેમકે 'ગોળ વિનાનો કંસાર, તેવો બાયડી વિનાનો સંસાર')] તેમજ વળી તે તું છે ? ના (અકિંચિત્કર હોવાથી તું નિરર્થક છે) [**અથવા** તે તું નથીજ ? (તેજ તું સ્વેચ્છાચારી છે) **અથવા** તે તું શું પુરૂષ છે, (કેમકે ક્ષત્રિયનો ધર્મ તો શરણાગત અબળાનું રક્ષણ કરવાનો છે) **અથવા** હે (બાલ્યાવસ્થામાંજ નહિ પરંતુ) સર્વદા ચપળ ! તે તું ખરાબ છે] "—૧૦

* * * * *

दृष्ट्वा भवं तमनिमेषविलोकनीयं
नान्यत्र तोषमुपयाति मदीयचक्षुः ।
पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धोः
क्षारं जलं जलनिधेरशितुं क इच्छेत् ? ॥ ११ ॥

टीका

हे सुभग ! मदीयचक्षुः-मम नेत्रं कर्तृपदं तोषं-तुष्टिं नोपयाति-न प्राप्नोति । कस्मिन् ? अन्यत्र-शुभसांसारिकभोगविलाससुखं विहायान्यत्र मुनिधर्ममार्गे । किं कृत्वा ? तं-प्रसिद्धं सुकृतोपेतं भवं-संसारं उपलक्षणत्वाद् विविधभोगसंयोगलीलाजनितसुखास्वादप्रमोदमेदुरबहुनरनारीरूपं दृष्ट्वा-विलोक्य । कथंभूतं भवं ? अनिमेषविलोकनीयं-(नेत्र)निमीलनरहितदर्शनीयम् । दृष्टान्तमाह-को नरो जलनिधेः-लवणसमुद्रस्य क्षारं जलमशितुं-जलपानं कर्तुमिच्छेत् ? न कोऽपीत्यर्थः । किं कृत्वा ? दुग्धसिन्धोः-क्षीरसमुद्रस्य पयः-जलं पीत्वा । किंविशिष्टं पयः ? शशिकरद्युति-चन्द्रकिरणधवलमिति । अत्र मुनिधर्ममार्गस्य क्षारजलोपमानं विविधक्लेशजालसहनत्वात्, सांसारिकसुखस्य तु क्षीरसमुद्रनिर्मलजलोपमानं प्रत्यक्षसुखत्वात् सर्वजनानुभवसिद्धमिति । एतेन पुण्यवतां भोगविलासं दृष्ट्वा मन्मनस्तत्र धावति, त्वं तु तत्र विमुख इति तव मूढत्वमस्तीति ॥

अथ द्वितीयमर्थमाह-हे सुभग ! मदीयचक्षुः-(मम) नेत्रं तोषं नोपयाति । कस्मिन् ? त्वां विना-अन्यत्र वररूपे । किं कृत्वा ? भवन्तं-नेमिं दृष्ट्वा । कथंभूतं भवन्तं ? अनिमेषविलोकनीयं

न कामिनां ह्रीरलसस्य न श्रीः
सर्वं तु न स्यादनवस्थितस्य ॥ १ ॥" (—उपजातिः)

इति । "सदा सनाऽनिशं शश्वत्" इति हैमः (का० ६, श्लो० १६७) । अथवा हे चल ! स त्वं किं ना-पुरुषः ? अपितु पुरुषो न असि । नृशब्दस्य ना (प्रथमैकवचनं), पौरुषाभावात् । यतो मार्गितां सम्पद्यमानां भार्यां न निषेधयतीति क्षत्रियधर्मोऽस्ति, त्वं तु तं धर्मं त्यजसि, निर्लज्जत्वात्, अतोऽहं त्वां पुरुषं न कथयामि इति । विरहपीडितो हि जनः परुषमपरुषम् उचित-मनुचितमपि सर्वं वाक्यं जल्पति, मोहितत्वेन विवेकाभावात्। अथवा हे चल ! स त्वं किं नैवासि ? स एव त्वं स्वेच्छाचारी वर्तसे इत्यर्थः। स कः ? यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः यो भवान् इह-विवाहमण्डपे इति इमं वर्गं-स्वजनसमूहं विवाहभूत्याश्रितं-विवाहस्य सुवस्त्रभूषणभोजनविलेपनादिसमृद्धियुक्तं न करोति । कथंभूतमिमं वर्गं ? आत्मसमम्-आत्मना तुल्यमिति । इति वर्गं इतीति किं ? जन्या-वरयितृमित्राणि, "जन्यास्तु तस्य सुहृदः" (का० ३, श्लो० १८१) इति हैमवचनात्, प्रसूः-माता, जनयिता पिता, सहजा-भ्रातरः, जामिः भगिनी कुलस्त्री च, "जामिः स्वसृकुलस्त्रियोः" इति हैमानेकार्थः, अहं श्यामाऽपि-नवयौवनाऽपि । चः समुच्चये । इति समस्तस्वजनवर्ग-मिति । श्लोकः—

"श्यामा श्यामेन वर्णेन, श्यामा स्त्री नवयौवना ।
अप्रसूता भवेच्छ्यामा, श्यामा षोडशवार्षिकी ॥ १ ॥" (—अनुष्टुप्)

इति ॥ १० ॥

अन्वयः

(हे) चल ! यः जन्याः, प्रसूः, जनयिता, सहजाः, जामिः च अहं श्यामा अपि इति इमं आत्मन्-समं वर्गं इह विवाह-भूति-आश्रितं [अथवा विवाह-भूत्या आश्रितं] न करोति, तव एषा का गतिका [अथवा आगतिका] ? सः त्वं किं ? न एव [अथवा (हे) सना एव (चल !) त्वं किं, अथवा सदा एव (चल !) सः त्वं किं ना ?] ।

શબ્દાર્થ

किं=(१) ખરાબ; (२) શું.
त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
सः (मू० तद्)=તે.
न=નહિ.
एव=જ.
सना=સદા.
ना (मू० नृ)=મનુષ્ય.
चल ! (मू० चल)=હે અસ્થિર (ચિત્તવાળા) !
का (मू० किम्)=(१) ખરાબ; (२) કેવી.
गतिका=(१) અવસ્થા; (२) જ્ઞાન.
आगतिका=આગમન.
तव (मू० युष्मद्)=તારૂં.
एषा (मू० एतद्)=આ.
जन्याः (मू० जन्य)=વરરાજાના મિત્રો, જાનૈયા.
प्रसूः (मू० प्रसू)=જનની, માતા.
जनयिता (मू० जनयितृ)=જનક, પિતા.
सहजाः (मू० सहज)=બંધુઓ, ભાઇઓ.
च=અને.
जामिः (मू० जामि)=(१) ભગિની, બેન; (२) કુલસ્ત્રી.
श्यामा=યુવતિ.
अपि=પણ.
अहं (मू० अस्मद्)=હું.
इति=એમ.
वर्गं (मू० वर्ग)=સમુદાયને.
इमं (मू० इदम्)=આ.
विवाह=લગ્ન.

टीका

किञ्चेति पक्षान्तरे । कोऽर्थः ? अनन्तरकाव्ये द्वितीयेऽर्थे मदीयचक्षुरन्यत्र तोष नोपयातीति यदुक्त तदर्थमेव हेत्वन्तरेण द्रढयति–हे चक्षुष्य [1]–हे सुभग ! "चक्षुष्य' सुभगः" इत्यभिधानचिन्तामणि(का० ३, श्लो० १११)वचनात् । अपरम्–अन्यद् रूप ते–तव समान नहि अस्ति, भुवने इति शेष' । कथभूतस्य ते ? 'राज्ञः' राजत इति राजा तस्य महाभूपस्य । पुनः कथभूतस्य ते ? 'महामृगेति' महामृगा–गजास्तेषा मदैः–दानवारिभिराकुल–व्याप्त मण्डल–देशो यस्य स तस्य । पुन किंभूतस्य ते ? 'दैत्येति' दैत्यारेः–वासुदेवस्य मार्गे–पथि गमन यस्य स तस्य । अथवा दैत्यारयो–देवास्तेषा मार्गे गमन यस्य स तस्य । एतेन तवाग्रत' कृष्णोऽस्ति, अग्रगा देवाः सेवका' सन्ति इत्यर्थ । पुन' कथभूतस्य ते ? तमोभि.–पापैरुदित'–अखण्डितस्तस्य । पुनः कथभूतस्य ते ? 'चारुचेति' चारवो मनोहराश्चतुरा–नरनारीजनास्तेषा अक्षिगतो–द्वेष्यस्तस्येति । चक्षुषे हितश्चा(च)क्षुष्य य दृष्ट्वा चक्षु प्रह्लाद प्राप्नोति। अक्षिगतस्तु द्वेषणीय', "द्वेष्योऽक्षिगत' " (का० ३, श्लो० ११२)इति हैमवचनात् । अत्र विरोध'–यश्चक्षुष्य. सोऽक्षिगत' कथ स्यात् ? परिहारस्तु–चारुचतुराक्षिषु गतः स्थित. स तस्य । ते नेत्रोपरि (?) रक्षन्ति, सादरविलोकनेन वाल्लभ्यत्वादिति । अथवा चारुनिपुणजननेत्रै' सह गत–गमन यस्य स , "आ' रथ व्यापृत्य गतो गत'" इत्यर्थ. । अत्र लुप्तौपम्यत्वात् कथभूतस्य ते–तव कस्येव ? राज्ञ'–चन्द्रस्येव, यथा राज्ञः–चन्द्रस्य समान अपर रूप नास्ति । कथभूतस्य राज्ञ. ? महामृगो लक्ष्मस्वरूपहरिणः तस्य मदेन–कस्तूरिकया आकुल मण्डल यस्य स तस्य । अथवा महामृग(मद?)शब्देन उपलक्षणत्वात् कस्तूरिकादिसुगन्धद्रव्यैराकुल मण्डल यस्य स तस्य । देवस्थान सुगन्धद्रव्यमिश्रितमेव स्यादिति । पुनः कथभूतस्य राज्ञ. ? दैत्यारीणा–देवाना मार्गे–आकाशस्तस्मिन् गमन यस्य स तस्येति । पुन कथभूतस्य राज्ञ. ? तमायां–रात्रौ उदित'– उदय प्राप्त । अथवा तमोभि'–अन्धकारैरदित –अखण्डित । अथवा तमसा–राहुणाऽदित'–अखण्डित., राहुणा मुक्तस्येति, शेष तथैव विशेषणम् । पुनः राज्ञ –इन्द्रस्येव, इन्द्रपक्षेऽपि महामृग ऐरावण इत्यादि यथोचितयोजना कर्तव्येति ॥ १२ ॥

अन्वयः

किञ्च (हे) चक्षुष्य ! यद् महत्–मृग–मद–आकुल–मण्डलस्य, दैत्य अरि मार्ग–गमनस्य, तमस्–अदितस्य [अथवा तमा–उदितस्य], चारु–चतुर–अक्षिगतस्य [अथवा चारु–चतुर–अक्षि–गतस्य)] ते समान अपरं रूपं न हि अस्ति ।

શબ્દાર્થ

राज्ञः (मू॰ राजन्)=(१)નૃપતિના (२)ચન્દ્રના, (३) ઇન્દ્રના

महामृग=(૧) હાથી (૨) (લાંછનરૂપી) હરણ, (૩) કસ્તૂરી (ઉપલક્ષણાર્થે ?)

मद=(૧) દાન જલ, (૨) કસ્તૂરી

आकुल=વ્યાપ્ત

मण्डल=(૧) બિમ્બ (૨) દેશ

महामृगमदाकुलमण्डलस्य=(૧) કુંજરોના મ. વડે વ્યાપ્ત છે દેશ જેનો એવા (૨) (લાંછનરૂપી) મૃગની કસ્તૂરી [અથવા કસ્તૂરી પ્રમુખ બીજા સુગન્ધી પદાર્થો] વડે વ્યાપ્ત છે મણ્ડલ જેનું એવા

दैत्य=દાનવ

अरि=શત્રુ, દુશ્મન

दैत्यारि=(૧) દેવ (૨) કૃષ્ણ

---

[1] अक्षणाद् पुरितोऽप्यस्ति ।

स्पष्टम् । दृष्टान्तमाह—को नर इत्यादि पूर्ववत् अन्वयः । परं अन्यपुरुषस्य लवणसमुद्रक्षारजलोपमानं, श्रीनेमिनस्तु क्षीर(निधि)जलोपमानमिति ॥ ११ ॥

अन्वयः

(हे सुभग !) अनिमेष-विलोकनीयं तं भवं [अथवा भवन्तं] दृष्ट्वा मदीय-चक्षुः न अन्यत्र तोषं उपयाति । दुग्ध सिन्धोः शशिन्-कर-द्युति पयः पीत्वा जल-निधेः क्षारं जलं अशितुं कः इच्छेत् ?

શબ્દાર્થ

दृष्ट्वा (धा० दृश्)=જોઈને.
भवं (मू० भव)=સંસારને.
तं (मू० तद्)=પ્રસિદ્ધ.
भवन्तं (मू० भवत्)=આપને.
निमेष=મટકું મારવું તે, આંખ મારવી તે.
अनिमेष=દેવ.
विलोकनीय=દર્શનીય, જોવા લાયક.
अनिमेषविलोकनीयं=(१) એકી ટસે જોવા લાયક; (२) દેવની જેમ દર્શનીય.
न=નહિ.
अन्यत्र=બીજે સ્થળે.
तोषं (मू० तोष)=સંતોષ.
उपयाति (धा० या)=પામે છે.
मदीय=મારી.
चक्षुस्=આંખ.
मदीयचक्षुः=મારી આંખ.
पीत्वा (धा० पा)=પાન કરીને, પીને.
पयः (मू० पयस्)=(१) દૂધ; (२) જળ.
शशिन्=ચન્દ્ર.
कर=કિરણ.
द्युति=પ્રભા, તેજ.
शशिकरद्युति=ચન્દ્રનાં કિરણોના જેવું તેજ છે જેનું એવું.
दुग्ध=ક્ષીર, દૂધ.
सिन्धु=સમુદ્ર.
दुग्धसिन्धोः=ક્ષીર-સમુદ્રનું.
क्षारं (मू० क्षार)=ખારૂં.
जलं (मू० जल)=જળ, પાણી.
जलनिधेः (मू० जलनिधि)=સમુદ્રનું.
अशितुं (धा० अश्)=પાન કરવાને.
इच्छेत् (धा० इष्)=ઇચ્છે.

શ્લોકાર્થ

" (હે નાથ !) (વિવિધ પ્રકારનાં ભોગ, લીલા, લલના ઇત્યાદિથી મનોહર અત એવ) નિર્નિમેષ જોવા લાયક એવા પ્રસિદ્ધ સંસારને જોયા બાદ સુંદર સાંસારિક ભોગ-વિલાસથી વિમુખ એવા મુનિ-પરમેષ્ઠી) અન્ય સ્થળે મારૂં નેત્ર સંતોષ પામતું નથી [અથવા દેવની જેમ દર્શનીય એવા આપને જોયા પછી મારૂં નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી], (કેમકે) ચન્દ્રનાં કિરણોના સમાન પ્રભાવાળા ક્ષીર-સમુદ્રના જલનું પાન કર્યા બાદ (લવણ) સમુદ્રના ખારા જલનો સ્વાદ લેવાને કોણ ઇચ્છે ? "—૧૧

* * * * *

राज्ञो महान्नृगमदाकुलमण्डलस्य
दैत्यारिमार्गगमनस्य तमोऽदितस्य ।
चक्षुष्य ! नाग्न्यनुराक्षिगतस्य किम्न
यत् ते समानमपरं न हि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

टीका

शिवाया अपत्य शैवेय', तस्य सम्बोधने हे शैवेय ! हे देव ! हे जलजाङ्कित !–हे शङ्खलाञ्छन ! अहमीदृशी वर्ते । तदाह—कथभूताऽहं ? 'त्वत्सेति' त्वमेव सन्–शोभनो वि'–पक्षी तस्य योगोऽस्मिंस्तत् एवविध वन–गृह जल कानन वा गता–प्राप्ता, (यद्वा) तस्य योग एव वन–गृह जल कानन वा गता चेतसा भावितत्तन्मयसकलस्थानेत्यर्थ कर्तरि क्त' । "वन प्रश्रवणे गेहे, प्रवासेऽम्भसि कानने" इति हैमानेकार्थ्याम् । तथापि कथम्भूताऽहं ? 'तीव्रेति' तीव्र'–कटु आतपो–विरहलक्षणसतापस्तस्योद्धत–उत्कटो य. पराभव –अभिभवस्तेन भाविता–मिश्रिता, पीडितेत्यर्थ' । तथापीति विरोधालङ्कारो दर्शित , त्वद्(द्यु)क्तगृहादिके आतपपीडा न भवतीति । परमत्र विहङ्गोपमानमुचित चञ्चलस्वभावत्वात् स्थित' सन् तत्कालमेवोड्डयन कुर्यात्, त्वमप्यागत. सन् त्वरित गत इत्यर्थ । अथ विरोधपरिहारमाह—'त्वत्सेति' तव सत्–निरन्तर यो वियोगस्तस्य वन–गृह तत्र वियोगमन्दिर प्राप्तेति । अथवा तव निरन्तरवियोगात्, पञ्चमीतत्पुरुषसमासात्, वन–जल गृह कानन इत्यादि स्थान गताऽपि क्वापि रतिं न लभेत्यर्थ । हे देव ! यत एतद् वनं पाण्डुपलाशकल्पं जातम् । कस्मिन् सति ? भातीति भवान् तस्मिन् भवति–त्वयि वासरे–दिवसे सति । पल–मांसमश्नातीति पलाशो–राक्षसः, पाण्डु'–बुभुक्षितत्वाच्छ्वेतश्चासौ राक्षस(पलाश)श्च तेन कल्प–सदृश भक्षणकारित्वादिति ॥ १३ ॥

अन्वय.

(हे) 'शैवेय' ! (हे) देव ! (हे) जलज अङ्कित ! अहं त्वत्–सत्–वि–योग–वन पत्र गता तथापि तीव्र–आतप–उद्धत–पराभव–भाविता (अस्मि) यद् भवति वासरे (सति) एतद् (वन) पाण्डु–पलाश–कल्प जातम् ।

શબ્દાર્થ

सत्=(१) શોભન; (२) નિરંતર
वि=પક્ષી.
योग=સંયોગ
वियोग=વિયોગ
वन=(१) જંગલ, (२) ગૃહ (३) જળ.
त्वत्सद्वियोगवन=(१) તારા સમાન શોભન પક્ષીનો યોગ છે જેને વિષે એવા વનમાં, (२) તારા સમાન સુંદર પક્ષીના યોગરૂપી વનમાં (३) તારા નિરંતર વિયોગરૂપી વનમાં, (४) તારા નિરંતર વિયોગથી વનમાં
पत्र=જ
गता (मू० गत)=ગયેલી પામેલી
तथापि=તોપણ
तीव्र=સખ્ત
आतप=સતાપ
उद्धत=ઉત્કટ.
पराभव=પરાભવ
भावित=મિશ્રિત
तीव्रातपोद्धतपराभवभाविता=સખ્ત સતાપના ઉત્કટ પરાભવથી પીડિત
अहं (मू० अस्मद्)=હું
शैवेय ! (मू० शैवेय)=હે શિવા-નન્દન, હે નેમિનાથ !
देव ! (मू० देव)=હે દેવ !
जलज=શખ
अङ्कित=(धा० अङ्क्)=ચાંઠિત
जलजाङ्कित !=હે શખના લાંછનથી યુક્ત !
जात (मू० जात)=બન્યુ
एतद् (मू० एतद्)=આ
यद्=જેથી કરીને
वासरे (मू० वासर)=દિવસે

१ यद जाते' इति ख-पाठः । २ यदेतद्' इति क-पाठ ।

मार्ग=રસ્તો.
गमन=જવું તે.
दैत्यारिमार्गगमनस्य=દેવોના [અથવા કૃષ્ણના] માર્ગને વિષે ગમન છે જેનું એવા.
तमस्=(૧) પાપ; (૨) અંધકાર; (૩) રાહુ.
अदित=અખણ્ડિત.
तमोऽदितस्य=(૧) પાપ વડે અખણ્ડિત; (૨) અંધકાર વડે અખણ્ડિત; (૩) રાહુ વડે નહિ ઘેરાયેલ.
तमा=રાત્રિ.
उदित (धा० इ०)=ઉદય પામેલ.
तमोदितस्य=રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા.
चक्षुष्य ! (मू० चक्षुष्य)=હે સુભગ !
चारु=મનોહર.
चतुर=હોંશીઆર.
अक्षिगत=દુશ્મન.
अक्षि=આંખ.
गत=(૧) ગયેલ; (૨) ગમન.
चारुचतुराक्षिगतस्य=(૧) મનોહર તેમજ ચતુર (જનો)ના દુશ્મન(રૂપ), (૨) મનોહર તેમજ ચતુર મનુષ્યોની આંખને વિષે રહેલા; (૩) મનોહર તેમજ ચતુરોની સાથે ગમન છે જેનું એવા.
किञ्च=વળી.
ते (मू० युष्मद्)=તારા.
यत्=જે માટે.
समानं (मू० समान)=સમાન.
अपरं (मू० अपर)=અન્ય.
न=નહિ.
हि=નિશ્ચયવાચક અવ્યય.
रूपं (मू० रूप)=રૂપ.
अस्ति (धा० अस्)=છે.

શ્લોકાર્થ

"(મારૂં નેત્ર અન્યત્ર સંતોષ પામતું નથી, કેમકે) વળી હે સુભગ ! (લાંછનરૂપી) મૃગની કસ્તૂરિકા વડે અથવા કસ્તૂરિકાદિક સુગંધી દ્રવ્યો વડે વ્યાપ્ત છે મંડળ જેનું એવા, વળી દેવોના માર્ગને વિષે (અર્થાત્ આકાશને વિષે) ગમન છે જેનું એવા, તથા અંધકાર અથવા રાહુથી અખંડિત [અથવા રાત્રિને વિષે ઉદય છે જેનો એવા], તેમજ મનોહર ચતુરોની આંખને વિષે રહેલા [અથવા મનોહર (પરંતુ વિરહ વેદનાથી વ્યાકુળ એવી) વનિતાઓના દુશ્મનરૂપ] એવા ચન્દ્રની સમાન જેમ અન્ય રૂપ નથી, [અથવા (ઐરાવત નામના) ગજેન્દ્રના મદથી વ્યાપ્ત છે મણ્ડળ જેનું એવા, દૈત્યરૂપી દુશ્મનોના માર્ગમાં (પણ) ગમન છે જેનું એવા, અજ્ઞાનથી રહિત તેમજ મનોહર તથા કુશળ મનુષ્યો(ને અતિશય વલ્લભ હોવાથી તે-)ની આંખને વિષે રહેલા એવા ઇન્દ્રના રૂપ સમાન જેમ અન્ય રૂપ નથી] તેમ કુંજરોના મદ (જળ) વડે વ્યાપ્ત છે દેશ જેનો એવા, વળી કૃષ્ણ (વાસુદેવ)ના [અથવા દેવોના] માર્ગને વિષે ગમન છે જેનું એવા (અર્થાત્ કૃષ્ણ કે દેવો જેની આગળ ચાલે છે એવા), પાપ વડે અખંડિત તેમજ મનોહર તથા ચતુર એવા જનોના દુશ્મન રૂપ [અથવા મનોહર તેમજ ચતુર મનુષ્યોનાં નેત્રને વિષે રહેલા, અથવા તેમની સાથે ગમન છે જેમનું એવા] તારા સમાન ખરેખર અન્ય રૂપ નથી."—૧૨

* * * * *

त्वत्सद्वियोगवनमेव गता तथापि
तीव्रातपोद्धतपराभवभाविताऽहम् ।
'शैवेय' ! देव ! जलजाङ्कित ! जातमेतद्
यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ

व्याहार (मू० व्याहार)=વચનને
एडः (मू० एड)=બહેરો
इव=જેમ
मे (मू० अस्मद्)=મારા
यदि=જો
नो=નહિ
शृणोषि (धा० श्रु)=તું સાંભળે છે
शब्द=શબ્દ
आदि=પ્રમુખ
शब्दादिक=શબ્દ પ્રમુખ
सुख (मू० सुख)=સુખ
इद (मू० इदम्)=આ
व्रज (धा० व्रज्)=તું જા
हारि (मू० हारि)=મનોહર
हित्वा (धा० हा)=ત્યજી દઈને
नेत ! (मू० नेतृ)=હે નાયક !
नरा (मू० नर)=મનુષ્યો
भुवि (मू० भू)=પૃથ્વીને વિષે
भवन्ति (धा० भू)=થાય છે, હોય છે
गत (धा० गम्) ગયેલ
अङ्कुश=અંકુશ, મર્યાદા
गताङ्कुशाः=ગયેલો છે અંકુશ જેમનો એવા
ये (मू० यद) જેઓ
क (मू० किम्) કોણ
तान् (मू० तद्)=તેમને
निवारयति (धा० वार्)=નિવારે છે
सञ्चरत (मू० सञ्चरत्)=જતા
यथेष्ट=મરજી મુજબ

શ્લોકાર્થ

" હે નાયક ! જો બહેરાની માફક તુ મારૂ વચન સાભળતો નથી, તો (પછી) આ શબ્દાદિક મનોહર સુખને છોડીને જા જે મનુષ્યો જગત્મા નિરકુશ હોય છે, તેવા ઇચ્છા મુજબ ફરતા જનોને કોણ અટકાવે ? "—૧૪

*　　*　　*　　*　　*

ध्यानं विधेहि कुरु रैवतके तपांसि
विद्धीति मा हरिसुतोऽस्थिरमाशु कर्ता ।
यज्जन्ममात्रलघुगात्रजिनाङ्घ्रितो नो
किं मन्दराद्रिशिखर चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वं रैवतके गिरौ ध्यान विधेहि-कुरु । पुन' त्व तपांसि कुरु । हे नेमे ! हरि-सुत'-कृष्णपुत्रः-काम' आशु-शीघ्र मा-नेमिं अस्थिर व्रताद् भ्रष्ट कर्ता-करिष्यति इति त्व विद्धि-जानीहि । यद्-यस्माद् कारणात् कदाचित्-कस्मिंश्चित् काले मन्दराद्रिशिखर किं नो चलित ? अपितु कम्पितमेव । कस्मात् ? 'जन्मेति' जन्ममात्रासौ लघुगात्रश्चासौ जिनो-वीरश्च तस्यांहित -पादकमलात् । अत्र महावीरचरणत इति दृष्टान्तमात्रविवक्षितत्वात् भाविनि दृष्टान्ते भूतोपचार' । अथवा "पुंव्वतित्थयरनिद्दिट्ठे" इति वचनात् प्रसिद्धत्वाद् भवत्येव । एव 'धंम्मसारहीण" इति पदे भाविनि मेघकुमारदृष्टान्ते भूतारोपणा दृश्यते ॥ १५ ॥

१ पूर्वतीर्थंकरनिर्दिष्ट । २ धर्मसारथिभ्य ।

भवति (मू० भवत्)=પ્રકાશમાન.
पाण्डु=ફિક્કો.
पल=માંસ.
अश्=ખાવું.
पलाश=રાક્ષસ.
कल्प=સમાન, તુલ્ય.
पाण्डुपलाशकल्पं=ફિક્કા (પડી ગયેલા) રાક્ષસની સમાન.

શ્લોકાર્થ

" હે શિવા-નન્દન ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનથી લાંછિત (જિનેશ્વર) ! હું તારા સમાન સુંદર પક્ષીનો યોગ છે જેને વિષે એવા વનમાં ગઇ તોપણ (તારા વિરહરૂપી) સખ્ત સંતાપના પરાભવથી પીડિત છું; જેથી કરીને પ્રકાશમાન (આપરૂપી) દિવસ હોતે છતે આ વન (ક્ષુધાર્ત હોવાને લીધે) ફિક્કા પડી ગયેલા રાક્ષસના જેવુ (ખાવા ધાય) છે."—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધાલંકારનો પરિહાર—

હે શિવા દેવીના પુત્ર ! હે દેવ ! હે શંખના લાંછનવાળા (નાથ) ! હું તારા નિરન્તર વિયોગરૂપી વનમાં ગઇ તેથી [અથવા તો તારા સતત વિયોગને લીધે જલ, ગૃહ કે જંગલમાં ગઇ તો પણ] હું તીવ્ર સંતાપના ઉત્કટ પરાભવથી પીડિત થઇ (અને મને કોઇ પણ સ્થલે ચેન પડ્યું નહિ).

* * * * *

व्याहारमेड इव मे यदि नो शृणोषि
शब्दादिकं सुखमिदं व्रज हारि हित्वा ।
नेतर्नरा भुवि भवन्ति गताङ्कुशा ये
कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ? ॥ १४ ॥

टीका

हे नेतः !—हे स्वामिन् ! यदि—चेत् त्वं मे—मम व्याहारं—वचनं एड इव-बधिर इव नो शृणोषि, मम वचनं नाङ्गीकरोषीत्यर्थः, तदा त्वं व्रज—याहि । किं कृत्वा ? इदं—प्रत्यक्षं शब्दादिकं शब्दरूपरसगन्धस्पर्शलक्षणं सुखं हित्वा—त्यक्त्वा । किंविशिष्टं सुखं ? हारि—रम्यम् । हे नेतः ! ये नरा भुवि—पृथिव्यां गताङ्कुशा—निर्मर्यादा भवन्ति, को नरस्तान् नरान् यथेष्टं—स्वेच्छं यथा स्यात् तथा सञ्चरतो—गच्छतो निवारयति ? । अपितु न कोऽपि तान् निषेधयतीति ॥ १४ ॥

अन्वयः

(हे) नेतः ! यदि मे व्याहारं एड इव (त्वं) नो शृणोषि,—(तदा) इदं शब्द—आदिकं हारि सुखं हित्वा व्रज । ये नराः भुवि गत—अङ्कुशाः भवन्ति, तान् यथेष्टं सञ्चरतः कः निवारयति ? ।

उद्यम=ઉદ્યમ
धौत (धा० धाव्)=પ્રક્ષાલન કરેલ, ધોઇ નાંખેલ.
दोषा=રાત્રિ
सहजोद्यमधौतदोषः=સ્વાભાવિક ઉદ્યમ વડે ધોઇ નાંખી છે (કર્મ-મલરૂપી) રાત્રિને જેણે એવો
सूर्य=સૂર્ય, રવિ
अतिशायिन्=ચઢિયાતો
महिमन्=મહિમા, ગૌરવ
सूर्यातिशायिमहिमा=સૂર્યથી ચઢિયાતો મહિમા છે જેનો એવો
मुनि=યોગી
इन्द्र=ઉત્તમ
लोक=લોક
मुनीन्द्रलोके=યોગીશ્વર લોકને વિષે

શ્લોકાર્થ

" (હે જિન !) જેણે શુભ ધર્મ-મન્દિરરૂપ એવા યોગીશ્વર લોકોને વિષે સ્વાભાવિક ઉદ્યમ વડે (કર્મ મલરૂપી) રાત્રિનું પ્રક્ષાલન કર્યું છે એવો તેમજ સૂર્ય કરતાં અધિક મહિમાવાળો એવો તું છે, પરંતુ તારૂં ધ્યાન ધરનારી (હોવા છતાં) પણ વાંછિત વસ્તુના બાધક તેમજ વિસ્તીર્ણ વિરહરૂપી અંધકારને પ્રાપ્ત થયેલી એવી હું (રાજીમતી) તેને વિષે તું તેવો નથી (અર્થાત્ ભલે તું યોગિ-જનોની કર્મરૂપી રાત્રિનો અંત લાવનાર હોવાથી તેમના સંબંધમાં તો તું સૂર્ય કરતાં વધારે પ્રભાવશાળી હો, પરંતુ મારા વિરહરૂપી અંધકારનો તું નાશ નહિ કરી શકતો હોવાથી હું તને સૂર્ય કરતાં કેવી રીતે ચઢિયાતો ગણું ? ઉલટો તને તેનાથી ઉતરતો ગણવો જોઇએ, કેમકે તે તો અંધકારનો નાશ જરૂરજ કરે છે) "—૧૭

*　*　*　*　*

वक्त्रं जिनात्र वसत प्रणिधानभाजो
विश्वासतो मृगशिशुव्रजचुम्बितं सत् ।
संदृश्यते बहुललक्षणभावितं ते
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

टीका

हे जिन !–हे नेमे ! ते–तव वक्त्र–मुख अपूर्वशशाङ्कबिम्ब सदृश्यते, लोकैरिति शेषः । कथभूतस्य ते ? अत्र–नगे वसतो–वास कुर्वत[1] । पुन कथभूतस्य ते ? प्रणिधानभाजः–समाधियोगयुक्तस्य । कथंभूत वक्त्र ? 'मृगेति' मृगाणा–हरिणाना शिशवो–बालास्तेषा व्रज –समूहस्तेन चुम्बित सद्–वर्तमानम् । कस्मात् ? विश्वासतो–निश्चलत्वान्निर्भयत्वेन विश्वासहेतुत्वात् । अत एव कथभूत वक्त्र अपूर्वशशाङ्कबिम्ब ? 'बहुलेति' बहुलानि लक्षणानि–लाञ्छनानि तैर्भावित–सहितम् । चन्द्रमण्डलमध्ये तु एक लक्ष्म वर्तते, अत्र तु बहूनि चिह्नानि सन्ति, तेन वक्त्रमपूर्वशशाङ्कबिम्ब मित्युक्तम् । किं कुर्वत् वक्त्र ? विद्योतयत्–प्रकाशयत् । किं ? जगद्–विश्वमिति ॥१८॥

अन्वय.

(हे) जिन ! अत्र वसत प्रणिधान-भाजः ते विश्वासत मृग-शिशु-व्रज-चुम्बित, सत्, बहुल-लक्षण-भावितं, जगत् विद्योतयत् वक्त्र अपूर्व-शशाङ्क-बिम्ब (लोकैः) संदृश्यते ।

[1] 'किं प्रति' इति ख-पाठ ।

શ્લોકાર્થ

" પોતાના મિત્રોની સાથે સંભોગાર્થે આવેલી તેમજ અતિશય મોહ પામેલી એવી દેવીઓ ત્યાં (રૈવતક પર્વત ઉપર) રહેલા એવા તેમજ સુંદર દેહવાળા એવા તને જોઇને કહેશે કે હે નાથ ! કંદર્પના સમાન રૂપવાળો [અથવા ઇચ્છિત રૂપવાળો] એવો તું જગતૂને વિષે પ્રકાશ પાડનારો અપૂર્વ દીપક છે."—૧૬

* * * * *

त्वद्ध्यानभाज्यपि पुनर्मयि नो गताया–
मिष्टार्थबाधकवृहद्विरहान्धकारम् ।
सद्धर्मधाम्नि सहजोद्यमधौतदोषः
सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्रलोके ॥ १७ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वं मुनीन्द्रलोके–योगीश्वरजने '[1]सूर्येति' सूर्याद् अतिशायी–अधिको महिमा यस्य स एवंविधोऽसि । कथंभूतस्त्वं ? 'सहजेति' सहजोद्यमेन–आत्मनिष्ठितारम्भेण धौता–प्रक्षालिता दोषा–कर्ममलरूपा रात्रिर्येन स इति । कथंभूते मुनीन्द्रलोके ? सद्धर्मधाम्नि–शुभधर्ममन्दिरे । पुनर्हे नेमे ! त्वं मयि विषये सूर्यातिशायिमहिमा नासि । कथंभूतायां मयि ? त्वद्ध्यानभाज्यपि- तव ध्यानयुक्तायामपि । पुनः कथंभूतायां मयि ? गतायां–प्राप्तायाम् । किं प्रति ? 'इष्टेति' इष्टार्थो–वाञ्छितार्थस्तस्य बाधकं–निरोधकं बृहत्–प्रौढं विरह एवान्धकारमिति स्पष्टम् । एतेन त्वं मुनीन्द्रलोके प्रद्योतकारकोऽसि, मयि तु न, विरहान्धकार(स्य) विद्यमानत्वात् इति तव न युक्तमिति ॥ १७ ॥

अन्वयः

(हे जिन !) सत्–धर्म–धाम्नि मुनि-इन्द्र–लोके सहज-उद्यम–धौत–दोषः, सूर्य–अतिशायिन्–महिमा असि, पुनर् त्वत्–ध्यान–भाजि अपि, इष्ट–अर्थ–बाधक–बृहत्–विरह–अन्धकारं गतायां मयि नो।

શબ્દાર્થ

ध्यान=ધ્યાન.
भाज्=ભજનાર.
त्वद्ध्यानभाजि=તારા ધ્યાનને ભજનારી.
अपि=પણ.
पुनर्=વળી.
मयि (मू० अस्मद्)=મારે વિષે.
नो=નહિ.
गतायां (मू० गता)=પ્રાપ્ત થયેલી.
इष्ट=વાંછિત.
अर्थ=વસ્તુ.
बाधक=નિરોધ કરનારા.
बृहत्=મોટા.
अन्धकार=અંધકાર, અંધારૂં.
इष्टार्थबाधकवृहद्विरहान्धकारं=વાંછિત વસ્તુના બાધક તેમજ વિસ્તીર્ણ એવા વિરહરૂપી અંધકારને.
सत्=શુભ.
धर्म=ધર્મ.
धामन्=મંદિર.
सद्धर्मधाम्नि=શુભ ધર્મ–મન્દિર(રૂપ.)
सहज=સ્વાભાવિક.

---

१ 'सूर्यातिशायी' इति क–पाठः ।

શબ્દાર્થ

उद्योग (मू० उद्योग)=ઉદ્યમ
एष (मू० एतद्)=આ
भवता (मू० भवत्)=આપથી
क्रियता (धा० कृ)=કરાય છે
किमर्थं=શા માટે
किंवा=અથવા
अथ=પ્રશ્નાર્થક અવ્યય
नु=નક્કી
वर=ઉત્તમ
वस्तु=ચીજ
वरवस्तुन =ઉત્તમ ચીજથી
ऊनं (मू० ऊन)=અપૂર્ણ
अस्ति (धा० अस्)=છે
त्वा (मू० युष्मद्)=તને
एव=જ
वीक्ष्य (धा० ईक्ष्)=જોઇને
शितिम (मू० शितिम)=શ્યામવર્ણી
मुद्=હર્ષ
समुद =હર્ષિત
मयूर्य (मू० मयूरी)=મયૂરીઓ, ઢેલો
कार्यं (मू० कार्य)=કાર્ય, ફલ
कियत्=કેટલું
जलधरैः (मू० जलधर)=મેઘો વડે
जल=જલ, પાણી
भार=ભાર, બોજો
नम्र=નમનશીલ
जलभारनम्रैः =જલના ભાર વડે નમનશીલ

શ્લોકાર્થ

" (હે નાથ !) આ (તપશ્ચર્યા, ધ્યાન, સમાધિ ઇત્યાદિ) ઉદ્યમ તુ શાને માટે કરે છે ? શુ (ઉત્તમ રાજ્યરૂપી) શ્રેષ્ઠ વસ્તુથી કંઇક અપૂર્ણ છે ? શ્યામવર્ણી એવા તનેજ જોઇને મયૂરીઓ હર્ષિત થઇ જાય છે, તો પછી જલના ભાર વડે નમ્ર બનેલા એવા મેઘોનુ (તેમને) શુ કામ છે ? (તેવીજ રીતે તને ઉત્તમ રાજ્યાદિક સામગ્રી મળેલી હોવા છતા તુ કેમ તપશ્ચર્યા કરે છે ? તારે શાની ખોટ છે ?)"—૧૯

* * * * *

इच्छावरं वरमिति स्वजनेन नुन्ना
वच्मीत्यहं द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा ।
रत्ने यथा जनतया क्रियतेऽभिलाषो
नैवं तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

टीका

हे नेमे ! अह इति वच्मि–कथयामि । कथभूताऽह ? इति स्वजनेन–बन्धुवर्गेण नुन्ना–प्रेरिता–कथिता । इतीति किं ? हे राजीमति ! त्व अवरं–अन्य वर–भर्तार इच्छ–वाञ्छ इति । (पुनः) कथभूताऽह ? द्रुत–शीघ्र कराब्जाभ्यां–हस्तकमलाभ्या निरुद्धौ–पिहितौ कर्णौ–श्रवणौ यया सेति । इति वच्मि, इतीति किं ? हे स्वजन ! यथा जनाना–लोकानां समूहो जनता तया रत्ने–मणौ अभिलाष'–वाञ्छा क्रियते, एव तु किरणाकुले–मरीचिव्याप्तेऽपि काचशकले–काचखण्डे न क्रियत इति ॥ २० ॥

अन्वय

' अवर वर इच्छ ' इति स्वजनेन नुन्ना अह द्रुत–कर–अब्ज–निरुद्ध–कर्णा ' यथा रत्ने जनतया अभिलाष क्रियते (तथा) किरण–आकुले अपि काच–शकले तु न एव ' इति (अह) वच्मि ।

શબ્દાર્થ

वक्त्रं (मू० वक्त्र)=મુખ, વદન.
जिन ! (मू० जिन)=હે જિન !
अत्र=અહિંઆ.
वसतः (मू० वसत्)=રહેનારા.
प्रणिधान=ધ્યાન.
भाज्=ભજનાર.
प्रणिधानभाजः=ધ્યાનયુક્ત.
विश्वासतः (मू० विश्वास)=વિશ્વાસને લીધે.
मृग=હરણ.
शिशु=બાળક.
व्रज=સમૂહ.
चुम्बित (धा० चुम्ब्)=ચુંબિત, ચુંબન કરાયેલ.
मृगशिशुव्रजचुम्बितं=હરણનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત.
सन् (धा० अस्)=વિદ્યમાન.
संदृश्यते (धा० दृश्)=જોવાય છે.
बहुल=અતિશય.
लक्षण=લાંછન.
भावित=યુક્ત.
बहुललक्षणभावितं=અતિશય લાંછનોથી યુક્ત.
ते (मू० युष्मद्)=તારૂં.
विद्योतयत् (धा० द्युत्)=પ્રકાશ કરનારૂં.
जगत् (मू० जगत्)=દુનિયાને.
अपूर्व=અસાધારણ.
शश=મૃગ.
अङ्क=લાંછન, ચિહ્ન.
शशाङ्क=મૃગનું લાંછન છે જેને વિષે તે, ચન્દ્ર.
बिम्ब=બિંબ.
अपूर्वशशाङ्कबिम्बं=અસાધારણ ચન્દ્રનું બિંબ.

શ્લોકાર્થ

" હે જિન ! આહિંઆ (**રૈવતક** પર્વત ઉપર) વસનારા તથા સમાધિ-યોગથી યુક્ત એવા તારા (નિશ્ચલતા તેમજ નિર્ભયતાને લીધે) વિશ્વાસથી હરણનાં બાળકોના સમુદાય વડે ચુંબિત થયેલું એવું, વળી અનેક લક્ષણોથી લક્ષિત એવું તેમજ વિશ્વને પ્રકાશમય કરનારૂં એવું મુખ અસાધારણ[1] ચન્દ્રના બિંબના સમાન (લોકોથી) જોવાય છે."—૧૮

* *

उद्योग एष भवता क्रियतां किमर्थं ?
किं वाऽथ ते नु वरवस्तुन ऊनमस्ति ? ।
त्वामेव वीक्ष्य शितिभं समुदो मयूर्यः
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

टीका

अथेति अन्वादेशे प्रश्ने वा । हे नेमे ! भवता–त्वया एष उद्योग–उद्यमः किमर्थं क्रियतां ? न कोऽपि हेतुर्दृश्यत इत्यर्थः । नुरवधारणे । वरवस्तुनः–प्रधानराज्यादिवस्तुनः सकाशात् इतरत् किं ते–तव ऊनं–असंपूर्णमस्ति ? किमप्यूनं नास्तीत्यर्थः । दृष्टान्तमाह—मयूर्यो–मयूरवल्लभाः शितिभं–श्यामवर्णं एवंविधं त्वामेव वीक्ष्य–विलोक्य समुदः–सहर्षा भवन्ति । तदा जलभारनम्रैः–नीरभारेण नमनशीलैः जलधरैः–मेघैः कियत् कार्यं ? न किमपि कृत्यमस्तीत्यर्थः ॥१९॥

अन्वयः

एषः उद्योगः भवता किमर्थं क्रियतां ? किंवा अथ ते वर-वस्तुनः ऊनं नु अस्ति ? शितिभं त्वां एव वीक्ष्य मयूर्यः सह-मुदः (भवन्ति, तदा) जल-भार-नम्रैः जलधरैः कियत् कार्यम् ? ।

---

१ અસાધારણ કહેવાનું કારણ એ છે કે ચન્દ્રમાં તો એક લાંછન છે, જ્યારે નેમિનાથમાં તો અનેક લાંછનો છે

अन्वयः

यदि (हे) नाथ ! भवान् इव अन्य कश्चित् अत्र भव-अन्तरे अपि मे मन न हरति (तर्हि) भव्ये ! भवत्याः मनोहर-वर भविता, (अत) नेमिना किं ? अ-सह-शुचा च किं? इत्थं आल्या किं वाच्यम् ?।

શબ્દાર્થ

भव्ये ! (मू० भव्या)=હે ભવ્ય (સ્ત્રી) !
मनोहर=ચિત્તાકર્ષક
वर=વર, પતિ
मनोहरवरः=મનોહર વર
भविता (धा० भू)=થશે
भवत्या' (मू० भवती)=આપનો
किं=શું
नेमिना (मू० नेमि)=નેમિ વડે
असह=સહન ન થઇ શકે તેવો, અસહ્ય
शुच्=શોક
असहशुचा=અસહ્ય શોક વડે
च=વળી
इत्थ=આ પ્રમાણે
आल्या (मू० आली)=સખી વડે
वाच्य (मू० वाच्य)=કહેવાય
अत्र=આ સસારમાં
यदि=જો.
मे (मू० अस्मद्)=મારૂં
न=નહિ
भवान् (मू० भवत्)=આપ
इव=જેમ
अन्य (मू० अन्य)=બીજો.
कश्चित् (मू० किम्)=કોઇ
मनः (मू० मनस्)=ચિત્તને
हरति (धा० हृ)=હરે છે
नाथ ! (मू० नाथ)=હે નાથ !
भव=ભવ
भवान्तरे=અ ય ભવમાં
अपि=પણ

શ્લોકાર્થ

"હે[1] નાથ ! જ્યારે આપનીજેમ કોઇ અન્ય (પુરૂષ) આ ભવમા તેમજ ભવાન્તરમા પણ મારૂ મન હરનાર નથી, તો પછી હે મનોહર (મૃગાક્ષી) ! આપ (રાજીમતી)ને મનોહર વર મળશે, વાસ્તે નેમિથી શુ (અર્થાત્ તો પછી નેમિનાથનુ શુ કામ છે) ? વળી અસહ્ય શોકથી પણ સર્યું, એમ સખીથી કેમ કહેવાય ? (અર્થાત્ નજ કહેવાય) "—૨૧

\+ + + + +

अस्या न दूषणमतो हि भवानसह्यो-

ऽनाघ कृतान्तजनको भवतीश ! सोऽपि ।

साताय सर्वजगता च शिवा यमर्क

प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥ २२ ॥

टीका

शिवा-समुद्रविजयनृपपत्नी प्राची एव-पूर्वा एव दिग्-काष्टा यं नेमिन अर्क-सूर्यं जनयति । कस्मै ? सर्वजगतां-सर्वजनाना साताय-सुखाय । कथंभूत यमर्क ? स्फुरदंशुजाल-

૧ અને નેમિન્' શબ્દ પણ સભવી શકે છે જુઓ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાનચિન્તામણિ (કાં० ૧, શ્લો० ૨૮)ની સ્વોપજ્ઞ ટીકા

૨ આ પદ્યમા અનેક અન્વયો દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે એ એની વિશેષતા છે.

શબ્દાર્થ

इच्छ (धा० इष्)=પસંદ કર.
अवरं (मू० अवर)=અન્ય.
वरं (मू० वर)=વરને.
इति=એમ.
स्वजनेन (मू० स्वजन)=સ્વજન વડે.
नुन्ना (धा० नुद्)=પ્રેરિત.
वच्मि (धा० वच्)=કહું છું.
अहं (मू० अस्मद्)=હું.
द्रुत=શીઘ્ર, જલદી.
कर=હસ્ત, હાથ.
अब्ज=કમળ.
निरुद्ध (धा० रुध्)=બંધ કરેલ.
कर्ण=કાન.
द्रुतकराब्जनिरुद्धकर्णा=કર-કમલ દ્વારા શીઘ્ર ઢાંકી દીધા છે કાનો જેણે એવી.
रत्ने (मू० रत्न)=રત્નને વિષે.
यथा=જેમ.
जनतया (मू० जनता)=લોકથી.
क्रियते (धा० कृ)=કરાય છે.
अभिलाषः (मू० अभिलाष)=ઇચ્છા.
न=નહિ.
एवं=એવી રીતે.
तु=કિન્તુ.
काच=કાચ.
शकल=ટુકડો, કકડો.
काचशकले=કાચના કકડાને વિષે.
किरण=કિરણ.
आकुल=વ્યાપ્ત.
किरणाकुले=કિરણો વડે વ્યાપ્ત.
अपि=પણ.

શ્લોકાર્થ

" (નેમિનાથને મૂકીને) અન્ય વરને વર એમ સંબંધીઓ દ્વારા પ્રેરણા કરાયેલી હું કર-કમલ વડે શીઘ્ર કાન ઢાંકી દઇ[1] એમ કહું છું કે જેમ લોકો રત્ન વિષે અભિલાષા રાખે છે, તેમ તેઓ કિરણો વડે પણ વ્યાપ્ત એવા કાચના કકડા વિષે રાખતા નથી."—૨૦

* * * * *

भव्ये ! मनोहरवरो भविता भवत्याः
किं नेमिनाऽसहशुचा च किमित्थमाल्या ? ।
वाच्यं किमत्र यदि मे न भवानिवान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

टीका ।

हे नेमे ! तदा आल्या—सख्या इत्थं किं वाच्यं—कथं वक्तव्यं, अमुना वाक्येन सृतमित्यर्थः । इत्थं किं तदाह—भव्या—मनोहरा तस्याः संबोधनं क्रियते हे भव्ये !—हे राजीमति ! भवत्याः—तव राजीमत्या मनोहरवरो भविता—भविष्यतीत्यर्थः । अतो नेमिना किं ? सृतमित्यर्थः । च—पुनः असहशुचा किं ? उत्कटशोकेन सृतमित्यर्थः । इति हे नाथ ! यदि—चेदन्यः कश्चिज्जनोऽत्र—अस्मिन् भवे भवान्तरे—अन्यभवेऽपि मे—मम मनः—चित्तं न हरति । क इव ? भवानिव, यथा भवान् त्वं मम मनो हरति तथाऽन्यो नेत्यर्थः ॥ २१ ॥

---

१ આ રાજીમતીનું અનુપમ સતીત્વ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે સાધારણ રીતે કોઇ પણ સુલક્ષણા સુંદરી પોતાના પતિનું અનિષ્ટ બોલાતુ હોય, તો તે ખિન્ન થયા વિના રહેતી નથી અને બને તો ત્યાંથી તે સત્વર આઘી ખસી જાય છે.

च=અને
शिवा (मू० शिवा)=શિવા (રાણી)
शिवा (मू० शिव)=કલ્યાણકારી
य (मू० यद्)=જેને
अर्कं (मू० अर्क)=સૂર્યને, રવિને
प्राची=પૂર્વ
एव=જ
दिक् (मू० दिश्)=દિશા
जनयति (धा० जन्)=જન્મ આપે છે
स्फुरत् (धा० स्फुर्)=સ્ફુરાયમાન, પ્રકાશમાન
अंशु=કિરણ
जाल=સમૂહ
स्फुरदंशुजाल=પ્રકાશમાન છે કિરણોનો સમુદાય જેનો એવા

શ્લોકાર્થ

" હે નાથ ! (સમુદ્રવિજય નૃપતિની પટરાણી) શિવારૂપી (કલ્યાણકારી) પૂર્વજ દિશા સ્ફુરાયમાન કિરણોના સમુદાયવાળા એવા જે આપ (નેમિ) સૂર્યને આખી આલમના સુખને અર્થે જન્મ આપે છે, તે આપ પણ (કઠોર પ્રકૃતિવાળા હોવાને લીધે) [1]અસહ્ય, [2]ઉચ્છૃખલ અને (હુ વિરહી હોવાને લીધે મારા પ્રતિ) [3]મરણદાયક છો (અર્થાત્ આપ તો દુ ખના હેતુ થઇ પડ્યા છો), એથી કરીને એનો દોષ નથી "—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

વિરોધનો પરિહાર—

જગત્‌ના સુખને માટે જે આપને **શિવા** દેવીએ જન્મ આપ્યો, તે આપ તો મને મરણાન્ત કષ્ટ દાયક થઇ પડ્યા છો એ વિરોધનો નીચે મુજબ પરિહાર છે — -

શિવા રાણીરૂપી પૂર્વ દિશાએ જે **નેમિનાથ** રૂપી સૂર્યને સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડના સુખને અર્થે જન્મ આપ્યો તે આપ તો (ઉપસર્ગોથી) ક્ષોભ પામતા નથી, વળી આપને (કોઇ પ્રકારની) પીડા નથી, તેમજ આપ સિદ્ધાન્તના પ્રરૂપક છો અથવા કલ્યાણકારી કાર્યને કરવાવાળા છો, એથી **શિવાનો** કઇ દોષ નથી

\+ + + +

चेतश्चमत्चरिकरीपि दरीश्रिताना
तीव्रैर्व्रतैर्विपमरैवतशृङ्गसङ्गी ।
आदर्शधाम्नि धृतकेवलचक्रिवत् किं
नान्य. शिव. शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्था. ? ॥ २३ ॥

हे मुनीन्द्र ! त्व चेतः चमत्चरिकरीपि–अतिशयेनाश्चर्ययुक्त करोपीत्यर्थः । केपा ? दरीश्रिताना–कन्दरास्थितानां जनानाम् । कैः ? तीव्रै –उत्कटैः व्रतैः–यमनियमरूपै. । कथभूतस्त्व ? विपमरैवतशृङ्गसङ्गी, असमरैवतगिरिशिखरस्थित इत्यर्थः । हे मुनीन्द्र ! शिवपदस्य पन्था–मार्गो

१–३ સૂર્યના સમ્બધમાં ' અસહ્ય થી ' તેના તરફ નહિ જોઇ શકાય એવો' અર્થ કરવો તેવીજ રીતે ' અબાધ ' શબ્દથી ' અ મ તેજ વડે પરાભવ નહિ પામનારો એવો ' અર્થ કરવો, વિશેષમાં લોકોક્તિ પ્રમાણે સૂર્ય યમ રાજનો બાપ થાય છે

दीप्यमानकिरणसमूहम् । अत्र शिवैव प्राची यमेव सूर्य इति रूपकालङ्कारः[1] प्रोक्तः, अथ च-शब्दोऽत्र भिन्नक्रमत्वात् शिवा–निरुपद्रवा प्राची एव दिक् यमकं जनयतीति द्वितीयः सूर्यपक्षार्थः । शेषं तथैव । यत्तदोर्नित्यसंबन्धः । हे ईश ! हि–यस्मात् कारणात् सोऽपि भवान्–नेमिः एवंविधो भवति । तदाह–कथंभूतः स भवान् ? 'कृतान्तजनकः' कृतान्तं–वियोगलक्षणं यमं जनयति–उत्पादयतीति कृतान्तजनकः, मम पीडाकारणं भवति । यमो हि सर्वेषां पीडाकृदस्तीति । पुनः कथंभूतः स भवान् ? अबाधः–उच्छृङ्खलः, निरङ्कुश इत्यर्थः । " अबाधोच्छृङ्खलोद्दामा० " इति हैमः (का० ६, श्लो० १०२) । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्यः–अनर्हणीयः, कठोरप्रकृतित्वात् । अतः साताय सर्वजगतामिति पूर्वान्वयापेक्षया प्रसूनः पश्चाद् दुष्टो जात इति विरोधः । अपिर्विरोधार्थः । परिहारस्तु–कथंभूतः स भवान् ? कृतान्तं–सिद्धान्तं अथवा क्षेमकार्यं जनयतीति कृतान्तजनकः । " कृतान्तो क्षेमकर्मणि । सिद्धान्तयमदैवेषु " इति हैमानेकार्थः । पुनः कथंभूतः स भवान् ? न विद्यते बाधा–पीडा यस्य सोऽबाध इति । पुनः कथंभूतः स भवान् ? असह्य–उपसर्गैरक्षोभ्य इति । अथ द्वितीयपक्षे सोऽपि सूर्यः कृतान्तजन्मकारकः । पुनः कथंभूतः स सूर्यः ? अबाधः–अन्यसर्वतेजोभिरनभिभवः । पुनः कथंभूतः सोऽपि सूर्यः ? असह्यो–दुर्निरीक्ष्यः । अतः पूर्वार्थापेक्षया कृतान्तजनकादिशब्दलाभात् अस्याः शिवाया जनन्याः पूर्वायाः दिशश्च दूषणं न विद्यते, तस्याः किं दूषणं ? त्वं (एव) ईदृशो जात इति काकुः ॥ २२ ॥

अन्वयः

'शिवा' एव प्राची दिक् यं स्फुरत्–अंशु–जालं अर्कं सर्व–जगतां साताय जनयति, हे ईश ! हि स अपि भवान् अ-सह्यः, अ-बाधः, कृतान्त–जनकः च भवति, अतः अस्याः न दूषणम् ।

શબ્દાર્થ

अस्याः (मू० इदम्)=આનું.
न=નહિ.
दूषणं (मू० दूषण)=દૂષણ.
अतः=એથી કરીને.
हि=કેમકે.
भवान् (मू० भवत्)=આપ.
असह्यः (मू० असह्य)=સહન ન કરી શકાય તેવો.
बाधा=પીડા.
अबाधः=(૧) ઉચ્છૃંખલ; (૨) અવિદ્યમાન છે પીડા જેને એવો.
कृतान्त=(૧) યમ; (૨) સિદ્ધાન્ત; (૩) કલ્યાણકારી કાર્ય.
जनक=(૧) પિતા, (૨) ઉત્પન્ન કરનાર.
कृतान्तजनकः=(૧) યમના જનક; (૨) સિદ્ધાન્તના પ્રરૂપક; (૩) કલ્યાણકારી કાર્ય કરનારા.
भवति (धा० भू)=થાય છે.
ईश ! (मू० ईश)=હે નાથ !
सः (मू० तद्)=તે.
अपि=પણ.
साताय (मू० सात)=સુખને માટે.
सर्व=સમસ્ત, આખી.
जगत्=દુનિયા, આલમ.
सर्वजगतां=આખી આલમના.

---

१ रूपकालङ्कारस्य लक्षणम्—

" रूपकं यत्र साधर्म्या—दर्थयोरभिदा भवेत् ।
समस्तं वाऽसमस्तं वा, खण्डं वाऽखण्डमेव वा ॥१॥ "

—वाग्भटालङ्कारे (प० ४, श्लो० ६६)

વિચારવા લાગ્યા કે શુ શરીરના બીજા ભાગો પણ અલકાર વિના આમ નિસ્તેજ દેખાતા હશે ? એની પ્રતીતિ કરવા તેઓ અ ગ ઉપરથી એક પછી એક આભૂષણ ઉતારવા લાગ્યા

આનુ વર્ણન કરતા શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિ કહે છે કે પ્રથમ તો તેમણે મસ્તક ઉપરથી માણિક્યનો મુકુટ ઉતાર્યો, એથી તે મસ્તક રત્ન વિનાની મુદ્રિકા જેવુ દેખાવા લાગ્યુ ત્યાર બાદ તેમણે કાનમાના કુણ્ડળ કાઢી નાખ્યા, એટલે તે કાન સૂર્ય અને ચન્દ્ર વિનાની પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા જેવા ભાસવા લાગ્યા ગ્રીવા (ડોક) ઉપરથી ગળચવો દૂર કરવાથી તેમની ગ્રીવા નીર (જળ) વિનાની નદી જેવી જણાવા લાગી પછીથી તેમણે વક્ષ સ્થલ (છાતી) ઉપરથી હાર ઉતાર્યો, એથી તો તે તારા વિનાના આકાશની જેમ શૂન્ય દેખાવા લાગ્યુ બાજુબધ ઉતારતા તેમના બને હાથ જાણે અર્ધલતાપાશથી રહિત બે સાલ વૃક્ષ હોય તેમ ભાસવા લાગ્યા હાથના મૂળમાથી તેમણે કડા ઉતાર્યા, એટલે તે આમલસાર વગરની ઇમારત જેવા જણાવા લાગ્યા તેમણે ત્યાર પછી બીજી બધી આગળીઓમાથી મુદ્રિકા કાઢી નાખી, એટલે તે આગળીઓ સર્પ વિનાની ફેણ જેવી દેખાવા લાગી ત્યાર બાદ તેમણે પાદમાથી પાદ કટક દૂર કર્યા, એથી તે રાજકુજરના સુવર્ણ કકણથી રહિત દાતના જેવા જણાવા લાગ્યા

આ પ્રમાણે સર્વ આભૂષણોનો તેમણે અનુક્રમે ત્યાગ કર્યો એટલે તેમનુ શરીર પત્ર વિનાના વૃક્ષ જેવુ શોભારહિત દેખાવા લાગ્યુ આ પ્રમાણેનુ પોતાનુ શરીર જોઇને તેમણે એવો વિચાર આવ્યો કે શરીરની અલકારોથી કૃત્રિમ શોભા છે બાકી આ શરીર તો અદરથી વિષ્ઠાદિક મળથી અને બહારથી મૂત્રાદિકના પ્રવાહથી એમ ઉભય રીતે મલિન છે આ પ્રમાણે તેમણે શરીર ઉપરની મમતા ઓછી કરવા માડી એટલુજ નહિ, પરતુ શુદ્ધ વિચારમા આગળ વધતા જતા એવા તે રાજેશ્વર અપૂર્વકરણના અનુક્રમથી ક્ષપક શ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયા શુક્લ ધ્યાનમા તલ્લીન બનેલા એવા તેમને સદ્વિચારના પ્રભાવથી કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું ધન્ય છે આવા રાજર્ષિને કે જેમણે " मन एव मनुष्याणा कारण बधमोक्षयो " એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરી બતાવ્યુ તેમજ ગૃહસ્થાવાસમા રહીને પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું

*　　*　　*　　*

पूर्णं व्रतेन भवतु क्रियया गतैः किं ?
कष्टैः कृतं च तपसाऽस्त्वलमन्यकृत्यैः ।
चेत् केवलं शिवसुखाञ्जविकाशहेतु
ज्ञानस्वरूपममलं प्रवदन्ति सन्त. ॥ २४ ॥

टीका

हे नेमे ! व्रतेन पूर्णं–स्तम् । क्रियया भवतु–स्तम् । गतैः–गमनै.–विहारै' किं ?–स्तम् । कष्टैः–लोचादिभिः कृत–स्तम् । तपसाऽस्तु–स्तम् । अन्यकृत्यैः–अन्यधर्माभासकार्यैः अल–स्तम् ।

ऽन्य एतत्कष्टात् इतरः किं न वर्तते ? अपितु वर्तते एव । कथंभूतः पन्थाः ? शिवो-निरुपद्रवः । किंवत् ? आदर्शधाम्नि-दर्पणगृहे धृतकेवलचक्रिवत्-लब्धकेवलज्ञानभरतचक्रधर इवेति ॥ २३ ॥

अन्वयः

हे मुनि-इन्द्र ! विषम-'रैवत'-शृङ्ग-सङ्गी त्वं तीव्रैः व्रतैः दरी-श्रितानां चेतः चमत्करिकरीषि । आदर्श-धाम्नि धृत-केवल-चक्रिन्-वत् किं शिव-पदस्य अन्यः शिवः पन्थाः न (वर्तते) ? ।

शब्दार्थ

चेतः (मू० चेतस्)=चित्तने.
चमच्चरिकरीषि (धा० कृ)=अतिशय आश्चर्यांकित करे छे, घणो अचंबो पमाडे छे.
दरी=गुफा.
श्रित (धा० श्रि)=आश्रय करेल.
दरीश्रितानां=गुफानो आश्रय करेलाना.
तीव्रैः (मू० तीव्र)=तीव्र.
व्रतैः (मू० व्रत)=व्रतो वडे.
विषम=विषम.
रैवत=रैवत (पर्वत).
शृङ्ग=शिखर.
सङ्गिन्=संग करनार.
विषमरैवतशृङ्गसङ्गी=विषम रैवतना शिखरनो संग करनारा.
आदर्श=दर्पण.
आदर्शधाम्नि=दर्पण-भुवनमां.
धृत (धा० धृ)=प्राप्त करेल.
केवल=केवल(ज्ञान), सर्वज्ञता.
चक्रिन्=चक्रवर्ती.
वत्=सरखुं, बराबर.
धृतकेवलचक्रिवत्=प्राप्त कर्युं छे केवल(ज्ञान) जेणे एवा चक्रवर्तीनी जेम.
किं=शुं.
न=नहि.
अन्यः (मू० अन्य)=बीजो.
शिवः (मू० शिव)=कल्याणकारी.
शिव=मोक्ष.
पद=स्थान.
शिवपदस्य=मोक्ष-स्थाननो.
मुनि=यति, साधु.
इन्द्र=मुख्य.
मुनीन्द्र !=हे योगीश्वर, हे मुनिराज !
पन्थाः (मू० पथिन्)=मार्ग.

श्लोकार्थ

" हे योगीश्वर ! विषम **रैवत** (पर्वत)ना शिखर उपर रहेलो एवो तुं तीव्र (तपस्यादिक) व्रतो वडे गुफामां वसनारा (जनोना) चित्तने अतिशय आश्चर्यांकित करे छे. (परंतु आ कष्टकारी मार्ग सिवाय) दर्पण-भुवनमां केवल (ज्ञान) प्राप्त करनारा एवा (**भरत**) चक्रवर्तीनी जेम शुं मुक्ति-पदनो (कोइ) अन्य कल्याणकारी मार्ग नथी वारु ? "—२३

स्पष्टीकरण

भरत चक्रवर्तीने केवलज्ञान—

एक दिवस **भरत** नरेश्वरे स्नान करी, बलि-कर्म करी, देवदूष्य वस्त्र वडे शरीर लूछी, केशमां पुष्प-माला गुंथी, गोशीर्ष चंदननुं विलेपन करी अने अमूल्य अलंकारो धारण करी अंतःपुरनी उत्तम अबलाओना परिवार सहित प्रतिहारे दर्शावेला मार्गे थइने अंतःपुरमां प्रवेश कर्यो. त्यां तेओ रत्नना आदर्श-गृहमां जइ दर्पणमां पोतानुं मुख जोवा लाग्या. तेवामां तेमनी आंगळीमांथी मुद्रिका पडी गइ, परंतु तेनी तेमने खबर पडी नहि. धीरे धीरे शरीरना सर्व भागने जोतां जोतां तेमनी नजर मुद्रिका विनानी आंगळी उपर पडी. तेने निस्तेज जोइने तेओ

१ 'एव' इत्यधिको क-पाठः ।

કાય છે અને દુનિયામા છાપ પણ ચારિત્રશાળી વ્યક્તિનીજ પડે છે આ સબધમા ઘણુ વિવેચન થઇ શકે તેમ છે, પરતુ અત્ર તો " आचारहीन न पुनन्ति वेदा " એ વસિષ્ઠ-સ્મૃતિના છઠ્ઠા અ-ધ્યાયના ત્રીજા શ્લોકના ચરણને ઉલ્લેખ કરી વિરમવુ ઉચિત સમજાય છે આની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ વિશેષાવશ્યક (ગાથાક ૧૧૪૩—૧૧૬૩)

* * * * *

बालश्चिखेलिथ सुरै. कृतनर्मकर्मै–
धीरो भवश्च समितौ भुवनेषु जिष्णु' ।
सत्त्वात् पुन' स च गृहीति[1] किमत्र गण्यो
व्यक्त त्वमेव भगवन्! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

टीका

हे भगवन्! व्यक्त–प्रकट अत्र–लोके त्व एव पुरुषोत्तमो गण्यः–सख्येय इति किमसि? अपितु पुरुषोत्तमो गण्यो नासि। त्व बाल' सन् सुरै'–देवै सह चिखेलिथ–क्रीडा करोषि स्मेत्यर्थ । कथभूतै' सुरै'? कृतानि नर्मकर्माणि–क्रीडाकर्माणि येषा तै'। कर्मशब्दोऽत्राका-रान्तोऽप्यस्ति। च–पुन' कथभूतस्त्व? धीरो–दृढो भवन्। कस्यां? समितौ–ईर्यादिपञ्चसमिति-रूपेऽथवा साम्ययोगे। यत'—"समितिर्युधि सङ्गमे। साम्ये सभायामीर्यादौ" इति हैमाने कार्थे'। पुन. कथभूतस्त्व? भुवनेषु–विश्वेषु जिष्णुः–जयनशील'। कस्मात्? सत्त्वात्–पराक्रमात्। अथ कृष्णोऽपि सुरै. सह क्रीडा चकार, समितौ–सङ्ग्रामे सभाया वा धीरो भवन् पुनः सत्त्वात् विश्वे जयनशील'। इति तन कृष्णस्य च साम्य प्रोक्तम्, अथ कृष्णस्य विशेषमाह—पुन रितिभेदे। स च कृष्ण गृही–कलत्रवान् इति वर्तते, त्व तु न इति, तेन पुरुषोत्तमः गण्यो नेति युक्तम्। पुम्याणां मध्ये उत्तमः पुरुषोत्तम इति निरुक्ति'। अथवा "स च गृहीति भवांस्तु योगी" इति पाठान्तरम्। तत्र पक्षे हे भगवन्! त्वमेव पुरुषोत्तमोऽसि, साम्यधर्मत्वात्। पुनः स च कृष्णो गृही। पुन' भवान् तु योगी–योगधारी। यतः (श्रीवाग्भटविरचिते) अलङ्कारग्रन्थे (प० ४, श्लो० ८५,८६)—

"केनचिद् यत्र धर्मेण,द्वयोः ससिद्धसाम्ययोः।
भवत्येकतराधिक्य, व्यतिरेक' स उच्यते ॥१॥–अनु०
अस्त्वस्तु पौरुषगुणाज्जयसिंहदेव–
पृथ्वीपतेर्मृगपतेश्च समानभावः।
किन्त्वेकत प्रतिभटा. समर विहाय
सद्यो विशन्ति वनमन्यमशङ्कमाना' ॥२॥"–वसन्त०

इति व्यतिरेकालङ्कार उक्त'। लोकभाषया स्त्रीरहितो योगी कथ्यते इत्यस्या ईर्ष्यावचनमपि ॥२५॥

---

१ त्रि भवांस्तु योगी इति पाठान्तरम्। २ 'सान्द्र' इति क–पाठः।

हे नेमे ! चेद्-यदि सन्तः-पण्डिताः केवलम्-असहायमेकं अमलं-निर्मलं शिवसुखाब्जविकाश-हेतुं-मोक्षसुखकमलोल्लासनकारणं एवंविधं ज्ञानस्वरूपं-ज्ञानलक्षणं प्रवदन्ति इति ॥ २४ ॥

अन्वयः

(हे नाथ !) चेद् सन्तः केवलं अ-मलं शिव-सुख-अब्ज-विकाश-हेतुं ज्ञान-स्वरूपं प्रवदन्ति, (तर्हि) व्रतेन पूर्णं, क्रियया भवतु, गतैः किं ? कष्टैः कृतं, तपसा अस्तु, अन्य-कृत्यैः च अलम् ।

શબ્દાર્થ

पूर्णं=સર્યું.
व्रतेन (मू० व्रत)=વ્રત વડે.
भवतु=સર્યું.
क्रियया (मू० क्रिया)=ક્રિયા વડે.
गतैः (मू० गत)=ગમનો વડે.
किं=શું, સર્યું.
कष्टैः (मू० कष्ट)=કષ્ટો વડે.
कृतं=સર્યું.
च=વળી.
तपसा (मू० तपस्)=તપશ્ચર્યાથી, તપથી.
अस्तु=સર્યું.
अलं=સર્યું.
अन्य=અપર.
कृत्य=કાર્ય.
अन्यकृत्यैः=અન્ય કાર્યો વડે.
चेद्=જો.
केवलं (मू० केवल)=નિ સહાયી, એકલા.
शिव=(१) કલ્યાણ; (२) મોક્ષ.
सुख=સુખ.
अब्ज=કમળ.
विकाश=ખીલવું તે.
हेतु=કારણ.
शिवसुखाब्जविकाशहेतुं=શિવસુખરૂપી કમળના વિકાસના કારણરૂપ.
ज्ञान=જ્ઞાન.
स्वरूप=સ્વરૂપ.
ज्ञानस्वरूपं=જ્ઞાનના સ્વરૂપને.
अमलं (मू० अमल)=નિર્મલ.
प्रवदन्ति (धा० वद्)=કહે છે.
सन्तः (मू० सत्)=સંતો, પણ્ડિતો.

શ્લોકાર્થ

" (હે નાથ !) જો સન્તો જ્ઞાનના સ્વરૂપને નિઃસહાયી તથા નિર્મલ તેમજ મુક્તિના સુખ-રૂપી કમલના વિકાસના કારણરૂપ કહે છે, તો પછી વ્રતથી તેમજ ક્રિયા વડે (પણ) સર્યું; (વિ-હારાદિક) ગમનોથી શું ? (લોચાદિક) કષ્ટો (પણ) શા કામનાં ? તપશ્ચર્યાથી શી સાર્થકતા ? અને અન્ય (ધર્માભાસરૂપી) કાર્યોથી પણ બસ થયું (અર્થાત્ આ બધી ક્રિયાઓ નકામી છે). "—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સહયોગ—

' સર્યું ' શબ્દવાચક વિવિધ શબ્દોથી શોભતા આ પદ્ય દ્વારા **રાજીમતી** ક્રિયાનો નિષેધ કરે છે, પરંતુ તે વાત યુક્ત નથી; કેમકે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સહયોગથીજ મુક્તિ મળે છે. આ વાતની " सम्यग्ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्षः " સાક્ષી પૂરે છે. વિશેષમાં એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જ્ઞાન એ દેખતું છતાં પાંગળું છે, જ્યારે ક્રિયા એ ગતિ કરનારી હોવા છતાં આંધળી છે; એટલે આ બંનેને અર-સ્પરસનો સહયોગ જોઇએ. વિશેષમાં ઉત્તમ જ્ઞાનની સફળતા પણ ઉત્તમ ચારિત્રમાંજ સમાયેલી છે, એ વાતને શાસ્ત્રકારો પણ ટેકો આપે છે. કેમકે "ज्ञानस्य फलं विरतिः" યાને "सा विद्या या विमुक्तये" એ તેમનો મુદ્રાલેખ છે. આ ઉપરાંત મનુષ્યની કીંમત તેના વિચાર કરતાં આચાર ઉપરથી વિશેષ અં-

રક્ષણાર્થે એક યુગ (ધોસરા) જેટલી અગ્ર દૃષ્ટિ રાખી ચાલવુ ભાષા સમિતિથી એ સમજવાનુ કે બોલતી વખતે સાવચેત રહેવુ અર્થાત્ અહિતકારી કે પાપમય વચન બોલવુ નહિ એષણા સમિતિનુ તાત્પર્ય એ છે કે શાસ્ત્રમા જે વસ્તુઓ ભક્ષ્ય અને પેય ગણવામા આવી હોય તે ગ્રહણ કરવી અર્થાત્ પ્રાસુક આહાર પાણી લેવા આદાન નિક્ષેપ-સમિતિનો અર્થ એ છે કે વસ્ત્ર તેમજ પાત્ર લેતા મૂકતા ભૂમિનુ નિરીક્ષણ અને પ્રમાર્જન કરી તેમ કરવુ પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિનો અર્થ એ છે કે મલ-મૂત્રનો યોગ્ય ભૂમિએ ત્યાગ કરવો

* * * * *

पूर्वं प्रभो ! प्रबलपूरितपाञ्चजन्य
के प्रेङ्खिताच्युतभुजो हसितोऽस्य दारै ।
मौनं श्रित परिणये विमुखोऽधुनैवं
तुभ्यं नमो जनभवोदधिशोषणाय ! ॥२६॥

टीका

हे प्रभो ! पूर्वं–प्रथम भवान् 'प्रबलपूरितपाञ्चजन्य' प्रबलेन–शौर्येण पूरितो–ध्मात पाञ्चजन्यो–वासुदेवशङ्खो येन स इति अभवत् । ततोऽनन्तर भवान् के–प्रकाशेऽर्थात् प्रकाशयुक्ते महाघाटके प्रेङ्खिताच्युतभुजो–चालितकृष्णहस्तोऽभवत् । ततोऽनन्तर कशब्दोऽत्रानुवर्तनीय तेन के–जले जलाश्रये इत्यर्थ । अस्य कृष्णस्य दारै सत्यभामादिस्त्रीभिर्भवान् हसित–हास्य नीतः । ततोऽनन्तर भवान् परिणये–विवाहमेलननिमित्त मौन श्रित–गृहीतमौनोऽभवत् । ततोऽनन्तर-मधुना–साम्प्रतम् एवप्रकार कोऽर्थ ? तोरण आगत पाणिग्रहणमकृत्वा पश्चात् चलित, सवत्सरदान दत्वा व्रत गृहीत्वा 'रैवतके[1] योगासक्त इत्यर्थ । एवशब्द प्रकारार्थ । हे जनभवोदधिशोषणाय ! जनाना ससारसमुद्रशोषणे आयो–लाभो यस्य स । अथवा जनो–मल्लक्षणस्तस्य भवः–जन्म स एवोदधि–समुद्रस्तस्य शोषणे–स्थलकरणे आयो–लाभो यस्य स तस्य सबोधने इति । वियोगिनामेकाऽपि घटिका कल्पान्तकालोपमा भवति, अतो भवोदधीत्युक्त युक्तम् । हे नेमे ! तुभ्य नम – नमस्कारोऽस्तु । एतेन त्व शिक्षायोग्यो न, अह तु शिक्षाप्रार्थनेन वञ्चिता इति अत्यन्ततिरस्कृत्यलङ्कारोऽयम्, यदुक्तं नैषधे—

"भुवनत्रय सुभ्रुवामसौ
जलनिधे कुरुते दलपाधुना ।
अपि गृहाण वधूनयपांसव
हरिणलाञ्छन ! मुञ्च कदर्थनाम् ॥ १ ॥"

इति ॥ २६ ॥

---

1 'रैवतके' इत्यधिक क पाठ ।

अन्वयः

(त्वं) बाल: (सन्) कृत-नर्मन्-कर्मैः सुरैः चिखेलिथ, समितौ धीरः भवन् सत्त्वात् च भुवनेषु जिष्णुः सः (पुरुषोत्तमः) च गृही इति (तस्मात्) हे भगवन्! व्यक्तं त्वं एव अत्र पुरुष-उत्तमः गण्यः (इति) किं असि ?।

શબ્દાર્થ

बालः (मू० बाल)=બાળક.
चिखेलिथ (धा० खेल्)=ક્રીડા કરી.
सुरैः (मू० सुर)=દેવો સહિત.
कृत (धा० कृ)=કરેલ.
नर्मन्=ક્રીડા.
कर्म=કૃત્ય.
कृतनर्मकर्मैः=કર્યાં છે ક્રીડાનાં કૃત્યો જેણે એવા.
धीरः (मू० धीर)=દૃઢ.
भवन् (मू० भवत्)=થતો.
च=વળી.
समितौ (मू० समिति)=(૧) ઈર્યાદિક સમિતિમાં; (૨) યુદ્ધમાં; (૩) સભામાં.
भुवनेषु (मू० भुवन)=દુનિયાઓમાં.
जिष्णुः (मू० जिष्णु)=જયનશીલ, જીતવાના સ્વભાવવાળો.
सत्त्वात् (मू० सत्त्व)=પરાક્રમને લીધે.
पुनर्=વળી.
सः (मू० तद्)=તે.
गृही (मू० गृहिन्)=ગૃહસ્થ.
इति=એમ.
किं=શું.
अत्र=આ જગતમાં.
गण्यः (मू० गण्य)=ગણવા લાયક.
व्यक्तं=સ્પષ્ટ.
त्वं (मू० युष्मद्)=તું.
एव=જ.
भगवन्! (मू० भगवत्)=હે ભગવન્!
पुरुष=મનુષ્ય.
उत्तम=શ્રેષ્ઠ.
पुरुषोत्तमः (मू० पुरुषोत्तम)=(૧) મનુષ્યોમાં શ્રેષ્ઠ; (૨) નારાયણ.
असि (धा० अस्)=છે.

શ્લોકાર્થ

" જેમણે ક્રીડાનાં કૃત્યો કર્યાં છે એવા દેવોની સાથે બાળક હોઇ કરીને તેં જેમ ક્રીડા કરી તેમજ (ઈર્યાદિક પાંચ) સમિતિને વિષે [અથવા યુદ્ધ કે સભામાં] ધીર થયો થકો પરાક્રમ વડે દુનિયાઓમાં તું જયનશીલ છે, તેમ તે નારાયણ પણ છે. (પરંતુ) તે ગૃહસ્થ છે (અને તું તો યોગી[1] છે), એથી કરીને હે ભગવન્! તુંજ અત્ર પુરૂષોત્તમ ગણી શકાય તેમ છે ખરો કે ! "—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

સમિતિ—

' સમિતિ ' શબ્દનો અર્થ સાવધાનતા, સાવચેતી કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ થાય છે. ચારિત્રની રક્ષાને માટે સાધુએ સમિતિ પાળવાની જરૂર છે. આ સમિતિના (૧) ઈર્યા-સમિતિ, (૨) ભાષા-સમિતિ, (૩) એષણા-સમિતિ, (૪) આદાન-નિક્ષેપણ-સમિતિ અને (૫) પારિષ્ઠાપનિકા-સમિતિ એમ પાંચ પ્રકારો છે.[2] તેમાં ઈર્યા-સમિતિનો અર્થ એ છે કે જીવ-જંતુનો વધ ન થઇ જાય તેટલા માટે તેમજ પોતે પણ રસ્તામાં ખાડો હોય તો તેમાં પડી ન જાય ઇત્યાદિ ઉભય જીવના

---

૧ લોકોમા સ્ત્રી વગરનો મનુષ્ય 'યોગી' કહેવાય છે.

૨ આ પાંચ સમિતિ અને મનોગુપ્તિ, વચન-ગુપ્તિ અને કાય-ગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિના સમુદાયને ' અષ્ટ પ્રવચન-માતા ' કહેવામાં આવે છે.

રણુ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે શુ ભકતામર સ્તોત્રની જૂની પ્રતોમા ' જિન ' શબ્દને બદલે ' જન ' શબ્દનો ઉલ્લેખ હશે કે જેથી કરીને અહિં પણુ એવો ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે '

* * * * *

त्वं चेच्छिवात्मज इतीश ! शिवाय मे किं?
नारिष्टनेमिरिति चेदशुभच्छिदेऽपि ।
स्वैर्वा निरुक्तवशतो मयि सानुकूल
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥२७॥

टीका

हे नेमे ! चेद् यदि त्व शिवात्मज इत्यसि, तदा त्व मे मम शिवाय–कल्याणाय किं नासि ? शिवहेतुत्वात् शिवा जननी तत्पुत्रस्त्व तादृशो नेति । हे नेमे ! चेद् यदि त्व अरिष्टनेमिरिति असि, तदाऽपि–पुन' त्व मे ममाशुभच्छिदे–कष्टविदारणाय किं नासि ? अरिष्टस्य अशुभस्य नेमिरिव प्रध्वसकत्वादरिष्टनेमिरिति निरुक्तत' । वेति पक्षान्तरे । हे नेमे ! स्वै'–स्वकीयैर्जनै' कदाचिदपि–कस्मिंश्चिदपि काले स्वप्नान्तरेऽपि–निद्रावस्थायामपि त्व मयि विषये सानुकूलः–अनुरागयुक्तो नेक्षितोऽसि–न विलोकितोऽसि । कस्मात् ? निरुक्तवशत.–निरुक्त्यधीनतः । शिवात्मज इति अरिष्टनेमिरिति भवान् नामतोऽस्ति, परमार्थतो नास्ति इत्युक्तम् ॥२७॥

अन्वय'

(हे) ईश ! चेद् त्वं 'शिवा'–आत्मजः इति (असि, तर्हि) मे शिवाय किं न (असि) ? चेद् (त्व) 'अरिष्टनेमि ', (तर्हि मे) अशुभ–छिदे अपि (किं न ?) । वा स्वप्न–अन्तरे अपि स्वै (जनै) निरुक्त–वशात मयि स–अनुकूल न कदाचित् अपि ईक्षित असि ।

શબ્દાર્થ

त्व (मू॰ युष्मद्)=તુ
चेद्=જો
शिवा=શિવા
आत्मज=પુત્ર, નદન
शिवात्मजः=શિવા (દેવી)નો નન્દન
इति=એમ
ईश ! (मू॰ ईश)=હે નાથ !
शिवाय (मू॰ शिव)=કલ્યાણાર્થે
मे (मू॰ अस्मद्)=મારા
किं=કેમ
न=નહિ
अरिष्ट=અશુભ
नेमि=ચક્ર
अरिष्टनेमि =(१) અરિષ્ટનેમિ (२) અશુભ પ્રતિ ચક્ર
अशुभ=અશુભ
छिद्=છેદવુ તે, નાશ કરવો તે
अशुभच्छिदे=અશુભના નાશને માટે
अपि=પણુ
स्वै (मू॰ स्व)=પોતાના (જનો) વડે
वा=પક્ષા તરસૂચક અ વ્યય
निरुक्त=વ્યુત્પત્તિ
वश=આધીન
निरुक्तवशतः=વ્યુત્પત્તિ અનુસાર, નામના અર્થ પ્રમાણે
मयि (मू॰ अस्मद्)=મારે વિષે
सानुकूल =અનુકૂળ, ઠીક, સારો
स्वप्न=સ્વપ્ન
अन्तर=મધ્ય
स्वप्नान्तरे=સ્વપ્નમાં
कदाचित्=કદાપિ
ईक्षितः (मू॰ ईक्षित)=જોવાયેલ
असि (धा॰ अस्)=તું છે

अन्वयः

(हे) प्रभो ! पूर्वं (भवान्) प्रबल-पूरित-पाञ्चजन्यः, (ततः) के प्रेङ्खित-'अच्युत'-भुजः, के अस्य दारैः हसितः, परिणये मौनं श्रितः, अधुना एवं विमुखः (अभवत्), (तस्मात्) जन-भव-उदधि-शोषण-आय ! तुभ्यं नमः ।

શબ્દાર્થ

पूर्वं=પહેલાં.
प्रभो !(મૂ૦ प्रभु)=હે નાથ !
प्रबल=પ્રકૃષ્ટ શૌર્ય.
पूरित (ધા૦ पूर्)=પૂરેલ.
पाञ्चजन्य=પાંચજન્ય (નામનો શંખ).
प्रबलपूरितपाञ्चजन्यः=પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે પૂર્યો છે પાંચજન્ય જેણે એવા.
के (મૂ૦ क)=(૧)પ્રકાશમાં, (૨) જલમાં.
प्रेङ्खित (ધા૦ इङ्ख्)=હલાવેલ.
अच्युत=અચ્યુત, કૃષ્ણ.
भुज=હસ્ત, હાથ.
प्रेङ्खिताच्युतभुजः=વાળ્યો છે કૃષ્ણનો હાથ જેણે તે
हसितः (મૂ૦ हसित)=હસી કાઢેલ.
अस्य (મૂ૦ इदम्)=આની.
दारैः (મૂ૦ दार)=સ્ત્રી વડે.
मौनं (મૂ૦ मौन)=મૌનને.
श्रितः (મૂ૦ श्रित)=આશ્રય કરેલ.
परिणये (મૂ૦ परिणय)=લગ્નને વિષે.
विमुखः (મૂ૦ विमुख)=વિમુખ.
अधुना=હમણા.
एवं=આમ.
तुभ्यं (મૂ૦ युष्मद्)=તને.
नमस्=નમસ્કાર.
जन=લોક.
भव=સંસાર.
उदधि=સમુદ્ર.
शोषण=શોષવું તે.
आय=લાભ.
जनभवोदधिशोषणाय !=હે લોકોના સંસાર-સમુદ્રના શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા ! (સં૦)

શ્લોકાર્થ

" હે નાથ ! પહેલાં તો તેં પ્રકૃષ્ટ પરાક્રમ વડે **પાંચજન્ય** (નામનો શંખ) પૂર્યો હતો. ત્યાર બાદ તેં પ્રકાશ(યુક્ત અખાડા)માં કૃષ્ણનો હસ્ત વાળ્યો હતો. વળી ત્યાર પછી જલાશયને વિષે એની પત્નીઓએ તને હસી કાઢ્યો હતો. ત્યાર બાદ લગ્નના સંબંધમાં તેં મૌન ધારણ કર્યું હતું અને હમણા તું આમ વિમુખ થયો છે. તો તેથી લોકોના [અથવા મારા જેવા મનુષ્યના] સંસાર-સમુદ્રનું શોષણનો લાભ છે જે દ્વારા એવા (હે નાથ) ! તને નમસ્કાર હોજો. "—૨૬

સ્પષ્ટીકરણ

કૃષ્ણ-વિચાર—

દરેક વાસુદેવની પેઠે કૃષ્ણને ગરૂડનું વાહન હતું. તેની પાસે પાંચજન્ય શંખ, કૌમોદકી ગદા, નન્દક ખડ્ગ, શાર્ઙ્ગ ધનુષ્ય અને સુદર્શન ચક્ર હતાં. વળી તેને શ્રીવત્સનું લાંછન હતું. તેના હાથમાં સ્યમન્તક મણિ હતો, જ્યારે તેના ભુજની મધ્યમાં કૌસ્તુભ મણિ હતો. તેને **સત્યભામા** પ્રમુખ પત્નીઓ હતી.

પાઠ-વિચાર—

ભક્તામર-સ્તોત્રના ૨૬મા પદ્યનું ચતુર્થ ચરણ તો 'तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ' એમ છે, જ્યારે અહિંઆ તો 'જિન'ને બદલે ' જન ' શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું શું કા-

ध्रुव (मू० ध्रुव)=નિશ્ચિત
त्वा (मू० युष्मद्)=તને
सोव (मू० सौव)=સ્વકીય પોતાનો
मत (मू० मत)=મત, અભિપ્રાય
विभात=પ્રભાત, સવાર
प्रतिविभात=પ્રત્યેક પ્રભાતે
इद (मू इदम्)=આ
ब्रवीति (धा० ब्रू)=કહે છે
राग=રક્તતા
रागीभवत्=રક્તતાનુ આચરણ કરતો
विकच=વિકસ્વર, ખીલેલ
कोकनद=રક્ત કમલ પદ્મ
श्रिया (मू० श्री)=લક્ષ્મી વડે
विकचकोकनदश्रिया=વિકસ્વર પદ્મોની લક્ષ્મીની સાથે
अर (मू० अर)=અત્યત
बिम्ब (मू० बिम्ब)=બિબ
रवेः (मू० रवि)=સૂર્યનુ
इव=જેમ
पय (मू० पयस्)=જલ
धर=પર્વત
पार्श्व=સમીપ
वर्तिन्=હોનાર
धरपार्श्ववर्ति=પર્વતના સમીપ હોનાર

શ્લોકાર્થ

" જેનો (રૈવત) પર્વતના ઉપર નિવાસ છે એવા (હે નાથ) ! જેમ રવિનુ બિમ્બ (સર્વદા) વિકસ્વર પદ્મોની લક્ષ્મી સાથે રક્તતાનુ આચરણ કરે છે (અર્થાત્ પદ્મની જેમ પોતે પણ રક્ત બને છે, તેમ તુ મારી સાથે રાગી થા) એમ (આ) પર્વતની પાસે વહેતું જલ તને નિર્ભય, નિશ્ચિત તેમજ અત્યત એવો પોતાનો અભિપ્રાય પ્રત્યેક પ્રભાતે કહે છે એ તુ જાણતો નથી (કેમકે એની તને ખબર હોય, તો તુ આમ મારા પ્રતિ વિરક્ત રહે ખરો કે ?) "—૨૮

* * * * *

स्वामिन् ! ' समुद्रविजया'वनिपालसूनो !
स्तादीश्वरोऽत्र यदहार्यगतिं तवेमाम् ।
कान्तिं निवारयति विष्णुपदोदिता क–
स्तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मे ॥ २९ ॥

टीका

हे स्वामिन् ! हे समुद्रविजयावनिपालसूनो !– हे समुद्रविजयभूपपुत्र ! अत्र–रैवतक-नगे भवानीश्वर –स्वामी शङ्कच्छलान्महादेवः स्तात्–भवतु । यद्–यस्मात् कारणात् को नरः तवेमा कान्तिम्–इच्छा शोभा वा निवारयति ? अपि तु न कोऽपीत्यर्थः । "कान्तिः शोभाकामनयोः" इति हैमानेकार्थः । कथभूता कान्ति ? अहार्या–हर्तुमशक्या गतिः–गमन यस्याः सा, अथवा-ऽहार्ये–पर्वते रैवतके गतिः–गमन यस्याः सा, अथवाऽहार्यवत् पर्वतवद् गतिर्दृढस्वरूपा यस्या सा तामिति । पुन कथभूता कान्ति ? विष्णोः –कृष्णस्य पद अर्थात् क्रीडास्थान रैवतकस्तस्मिन्नुदिता–उदय प्राप्ता, अथवा विष्णुपदवत्–आकाशवत् उदिता–उद्गता, शून्या निरर्थका इत्यर्थः, अथवा विष्णुपदे–आकाशे उदिता, भूमिगत मनोहरवस्तुसार्थं विहाय शून्यस्थाने जातेत्यर्थः, तामिति । महादेवस्यापि कान्ति को निवारयति ? अहार्ये–हिमाचले गतिर्यस्याः सा वा विष्णु-

શ્લોકાર્થ

" (હે નાથ !) જો તું શિવા (દેવી) નો નન્દન હોય, તો પછી મારા કલ્યાણાર્થે કેમ થતો નથી ? વળી જો તું અરિષ્ટનેમિ હોય, તો પછી મારા અશુભનું છેદન કેમ કરતો નથી ? અથવા નિરૂક્તને લીધે તું અનુકૂલ હોવો જોઇએ તથાપિ તું તારા સ્વ(જનો) વડે પણ સ્વપ્નમાં પણ કદાપિ મારા પ્રતિ સાનુકૂલ જોવાયો નથી. "—૨૭

*   *   *   *   *   *

वेत्थेति नाद्रिवसते ! विशदं ध्रुवं त्वां
सौवं मतं प्रतिविभातमिदं ब्रवीति ।
रागीभवद् विकचकोकनदश्रियाऽरं
बिम्बं रवेरिव पयो धरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

टीका

अद्रौ वसतिर्यस्य स तस्य संबोधने हे अद्रिवसते ! त्वमिति न वेत्थ–न वेत्सि । इतीति किं? तदाह–हे नेमे ! ध्रुवं–निश्चितं, प्रतिविभातं विभातं विभातमित्यव्ययीभावः, प्रभाते प्रभाते । धरपार्श्ववर्ति–रैवतकपर्वतसमीपवर्तमानं पयो–जलं कर्तृपदम् । इदं मतं–मनोऽभिप्रायं त्वां ब्रवीति । ब्रूञ् धातुर्द्विकर्मकः । कथंभूतं मतं ? स्वस्येदं सौवं–स्वकीयम् । पुनः कथंभूतं ? विशदं–निर्मलम् । पुनः कथंभूतं मतं ? अरम्–अत्यर्थं विकचकोकनदश्रिया–विकस्वररक्तकमलच्छायया रागीभवत्–सञ्जायमानरक्तवर्णम् । किमिव ? रवेर्बिम्बमिव–सूर्यस्य बिम्बमपि मतं त्वां ब्रवीति । शेषं तथैव योजनीयमिति । एतेन जलं त्वां प्रति कथयति—यथाऽहं जलं रक्तकमलश्रिया सह रागीभवामि तथा त्वमपि **राजीमत्या** सह रागीभव इति त्वं न वेत्थ इति स्थितम् । "धरः कूर्माधिपे गिरौ कर्पासमूले" इति हैमानेकार्थः ॥२८॥

अन्वयः

(हे) अद्रि–वसते ! रवेः बिम्बं इव विकच–कोकनद–श्रिया (प्रति–विभातं) रागीभवत् धर–पार्श्व–वर्ति पयः इदं विशदं ध्रुवं सौवं अरं मतं त्वां प्रति–विभातं ब्रवीति इति न वेत्थ ।

શબ્દાર્થ

वेत्थ (धा० विद्)=જાણે છે.
इति=એમ.
न=નહિ.
अद्रि=પર્વત.
वसति=નિવાસ.
अद्रिवसते !=પર્વત ઉપર નિવાસ છે જેનો એવા ! (સં०)
विशदं (मू० विशद)=નિર્મળ.

---

૧ સરખાવો—

" निरुक्त पदभञ्जनम् "

—અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં० ૨, શ્લો० ૧૬૮)

ઉદયાચળના શિખરને વિષે (રહેલા) સૂર્યની આકાશને વિષે ઉદયમા આવેલી તેમજ અહાર્ય એવી કાન્તિની જેમ કોણ નિવારી શકે ? "—૨૯

* * * * *

सारेच्छुदुर्लभमतोऽफलमेव मन्ये
मुख्यं महेश ! महतोऽप्यपरोपकृत् ते ।
सिद्धागमार्थवरमुच्चदशं स्वरूप-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

टीका

हे महश !–हे महाप्रभो ! अह ते–तव स्वरूप–ध्यानावस्थागतरूप अत'–कारणादफल–निरर्थकमेव मन्ये–जानामि । कथभूत स्वरूप ? मुख्य –प्रधानमिति । पुन. कथभूत स्वरूप ? सिद्धा–देवास्तेपामागम–आगमन तस्यार्थो–हेतुस्तेन वर–श्रेष्ठम् । अथवा सिद्ध' –प्रसिद्ध आगमानां–जिनप्रणीतशास्त्राणामर्थो–हतुस्तेन वरमिति, आगमोत्पत्तिकारणत्वात् । "आगमस्त्वागतौ शास्त्रे" इति हैमानेकार्थ. । पुन कथभूत स्वरूप ? 'उच्चदश' उच्चा–ऊर्ध्वा गुणस्थानापेक्षया दशाऽवस्था यस्य तदुच्चदशम् । एवविधमपि विशेपणद्वारेणाफलकारणमाह—पुन' कथभूत स्वरूपं ? अपरोपकृत्–परेपामनुपकारक, त्वत्स्वरूपस्यानुभवगम्यत्वात् स्थूलमतीनामकिञ्चित्करम् । अथवा विपमस्थानस्थितस्य दर्शनमपि दुर्लभमतो जनानामनुपकारकमिति । पुन कथभूत स्वरूप ? 'सारेच्छुदुर्लभ' सार–श्रेष्ठमिच्छतीति सारेच्छुस्तेन दुर्लभ–दुष्प्रापमिति । कथभूतस्य ते ? महतो–महानुभावस्यापि । किमिव तटमिव । यथाऽह सुरगिरे'–मेरुपर्वतस्य शातकौम्भ–सुवर्णमय तट अतोऽफल मन्ये । कथभूत तट ? मुख्य–प्रधानम् । पुनः कथभूत तट ? 'सिद्धेति' सिद्धाः–प्रसिद्धा आगमा अगाः शब्दभेदत्वाच्चन्दनादिवृक्षा अर्था(थ)अन्यवस्तूनि तैर्वर–श्रेष्ठम् । पुनः कथभूत तट ? उच्चदशम् उन्नतदशम् । पुन. कथभूत तट ? उच्चै'–उन्नतम् । एवविधमपि अफलकारणमाह—पुनः कथंभूत तट ? अपरोपकृत्–अनुपकारकम् । यत कथभूत तट ? सारेच्छुदुर्लभ–घनवाञ्छकनरदुष्प्रापं मिति । कथभूतस्य सुरगिरेः ? महत'–प्रौढस्येति ॥३०॥

अन्वयः

(हे) महत्–ईश ! (अह) (महत) सुर-गिरे शातकौम्भं, (मुख्य), (सिद्ध–आगम–अर्थ–वर उच्च–दश) उच्चै , (अ–पर–उपकृत्, सार–इच्छु–दुर्लभ) तटं इव महतः अपि ते मुख्यं, सिद्ध–आगम–अर्थ–वर, उच्च–दश स्वरूप अ–पर–उपकृत्, सार–इच्छु–दुर्लभ अत अ–फलं मन्ये ।

શબ્દાર્થ

सार=(१) શ્રે· (२)ધન	सारेच्छुदुर्लभं=શ્રે·ની (અથવા ધનની) ઇચ્છા રાખનારને દુર્લભ
इच्छु=ઇચ્છનાર.	अतस्=એથી કરીને
दुर्लभ=દુર્લભ	

१–२ ' फलमिति ' इति ख–पाठ ।

पदोदितां–आकाशोद्गताम् । अथवा विष्णुपदादुदितां–प्रकटितां एवंविधां कान्ति–शोभां गङ्गामित्यर्थः । गङ्गा तु हरिचरणोद्गता हरशिरःस्थितेति लोकोक्तिः इत्युक्तिलेशः । यथा तुङ्गोदयाद्रिशिरसि–उच्चोदयाचलशिखरे सहस्ररश्मेः–सूर्यस्य कान्ति को निवारयति ? । विष्णुपदे–आकाशे उदिताम् । शेषं यथोचितं योज्यमिति ॥२९॥

अन्वयः

(हे) स्वामिन् ! 'समुद्रविजय'–अवनिपाल–सूनो ! अत्र ईश्वरः स्तात् यद् तव इमां अहार्य–गतिं विष्णु–पद–उदितां कान्ति तुङ्ग–उदय–अद्रि–शिरसि सहस्र–रश्मेः इव कः निवारयति ?।

શબ્દાર્થ

स्वामिन् ! (मू० स्वामिन्)=હે નાથ !
समुद्रविजय=સમુદ્રવિજય, કૃષ્ણના કાકા.
अवनिपाल=પૃથ્વીપતિ, રાજા.
सूनु=પુત્ર.
समुद्रविजयावनिपालसूनो !=હે સમુદ્રવિજય રાજાના પુત્ર.
स्तात् (धा० अस्)=હો.
ईश्वरः (मू० ईश्वर)=(૧) સ્વામી; (૨) મહાદેવ.
अत्र=અહિંઆ.
यद्=જેથી કરીને.
अहार्य=(૧) ચોરી નહિ શકાય એવું; (૨) પર્વત.
गति=ગતિ, ગમન.
अहार्यगतिं=(૧) હરી નહિ શકાય એવું ગમન છે જેનું તે; (૨) પર્વત પ્રતિ ગમન છે જેનું તે; (૩) પર્વતના સમાન ગતિ છે જેની તે.
तव (मू० युष्मद्)=તારી.
इमां (मू० इदम्)=આ.
कान्ति (मू० कान्ति)=(૧) શોભાને; (૨) ગંગાને.
निवारयति (धा० वार्)=નિવારણ કરે.
विष्णु=કૃષ્ણ
पद=(૧) ચરણ; (૨) સ્થાન.
विष्णुपद=(૧) કૃષ્ણનું ચરણ; (૨) કૃષ્ણનું સ્થાન; (૩) આકાશ.
उदित (धा० इ)=ઉદયમાં આવેલ.
विष्णुपदोदितां=(૧) કૃષ્ણના (ક્રીડા-) સ્થાનમાં ઉદયમાં આવેલી; (૨) આકાશની જેમ ઉદયમાં આવેલી; (૩) આકાશમાં ઉદય પામેલી; (૪) વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલી.
कः (मू० किम्)=કોણ.
तुङ्ग=ઉચ્ચ, ઊંચો.
उदय=ઉદય.
अद्रि=ગિરિ, અચલ.
शिरस्=ટોચ, શિખર.
तुङ्गोदयाद्रिशिरसि=ઉચ્ચ ઉદયાચળના શિખર ઉપર.
इव=જેમ.
सहस्र=હજાર.
रश्मि=કિરણ.
सहस्ररश्मेः=હજાર કિરણ છે જેનાં તેની, સૂર્યની.

શ્લોકાર્થ

" હે નાથ ! હે **સમુદ્રવિજય** (નામના) નૃપતિના નન્દન ! અહિંઆ (અર્થાત્ આ **ગિરનાર** ગિરિ ઉપર) તું ઈશ્વર (**મહાદેવ**) હો, કારણ કે કૃષ્ણના (ક્રીડા–) સ્થાન (રૂપી આ પર્વત) ઉપર ઉદયમાં આવેલ [અથવા આકાશની જેમ ઉદયમાં આવેલ (અર્થાત્ નિરર્થક), અથવા આકાશમાં (નહિ કે સકલ મનોહર વસ્તુથી મનોમોહક એવી ભૂમિને વિષે) ગયેલ] તેમજ (કોઇથી પણ) ન હરી શકાય એવી ગતિ છે જેની એવી [અથવા પર્વત પ્રતિ ગમન છે જેનું એવી અથવા પર્વતના સમાન (હઠવાળી) ગતિ છે જેની એવી] તારી શોભાને, ઉચ્ચ

૧ મહાદેવના પક્ષમાં ' હિમાલય ' સમજવો.

अशीतकरः-सूर्य एवातपत्रं-छत्रमिति। तृतीय 'वातोच्चेति' वातेनोच्चलन्त-ऊर्ध्वंगच्छन्तो वितता-विस्तीर्णमान प्राशा निर्झरा एव चामर इत्येव त्रिकमिति। कथभूत (?) त्रिकं किं कुर्वत् ? त्रिजगतः-त्रिभुवनस्य परमेश्वरत्व प्रख्यापयत्-कथयत् इति रोपोक्तिः ॥ ३१ ॥

अन्वयः

(हे) देव-अर्चित ! इह तव त्रि-जगतः परमेश्वरत्वं प्रख्यापयत् उच्च-उपल-आसन, अ-शीत-कर-आतपत्र, वात-उच्चलत्-वितत-निर्झर-चामर च त्रिकं एव एव अस्तु ।

शब्दार्थ

उच्च=ઉચ્ચ, ઊંચા
उपल=પત્થર.
आसन=આસન, બેઠક
उच्चोपलासन= ઊંચા પત્થરરૂપી આસન
शीत=શીતળ
कर=કિરણ.
अशीतकर=ઉષ્ણ છે કિરણ જેનાં તે, સૂર્ય
आतपत्र=તાપથી રક્ષણ કરનાર, છત્ર
अशीतकरातपत्र=સૂર્યરૂપી છત્ર
वात=પવન
उच्चलत् (धा० चल्)=ઊંચે જતું
वितत (धा० तन्)=વિસ્તીર્ણ
निर्झर=ઝરા
चामर=ચામર
वातोच्चलद्विततनिर्झरचामर=પવન વડે ઊંચા જતા તેમજ વિસ્તીર્ણ એવા ઝરારૂપી ચામર
च=અને
देव=સુર
अर्चित (धा० अर्च्)=પૂજાયેલ, પૂજિત
देवार्चित !=હે સુરો વડે પૂજિત !
त्रिक=ત્રણનો સમુદાય
इह=અત્ર
अस्तु (धा० अस्)=હો
तव (मू० युष्मद्)=તારો
एव=એમ
एव=જ
प्रख्यापयत् (धा० ख्या)=જાહેર કરનાર
त्रि=ત્રણ
जगत्=દુનિયા, ભુવન
त्रिजगत =ત્રિભુવનના
परमेश्वरत्वं (मू० परमेश्वरत्व)=પરમેશ્વરપણાને

શ્લોકાર્થ

" હે સુરો વડે પૂજિત (પ્રભુ) ! અત્ર (અર્થાત્ આ પર્વતને વિષે) ત્રિભુવનના પરમેશ્વર-પણાને જાહેર કરનારો એવો તારો (૧) ઉચ્ચ પત્થર રૂપી આસન, (૨) સૂર્યરૂપી છત્ર અને (૩) પવન વડે ઊંચા જતા તેમજ વિસ્તીર્ણ એવા ઝરારૂપી ચામર એ ત્રણનો સમુદાય આવોજ હો. "—૩૧

* * * * *

उक्तेष्वमीषु वचनेषु मयाऽमृतानि
जानीध्वमादृतरुषाऽप्यनुरागयुक्त्या ।
नेत्रादिषु प्रथितसाम्यगुणेन मे हि
पद्मानि तत्र विबुधा परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

टीका

हे नेमे ! यूय अमीषु वचनेषु अमृतानि-पीयूषाणि जानीध्व-बुध्यध्वम्। कथभूतेषु वचनेषु ? मयोक्तेषु-भाषितेषु। कथंभूतया मया ? आदृतरुषा (अपि)-धृतकोपयाऽपि। कया ? अनुरागयुक्त्या-

अफलं (मू० अफल)=નિરર્થક.
एव=જ.
मन्ये (धा० मन्)=હું માનું છું.
मुख्यं (मू० मुख्य)=મુખ્ય, પ્રધાન.
महत्=મોટા.
ईश=નાથ.
महेश!=હે મહાપ્રભુ !
महतः (मू० महत्)=(૧) મહાન્ (પુરૂષ)ની; (૨) પ્રૌઢની.
पर=અન્ય.
उपकृत्=ઉપકાર કરનારૂં.
अपरोपकृत्=અન્યને નહિ ઉપકાર કરનારૂં.
ते (मू० युष्मद्)=તારૂં.
सिद्ध=(૧) દેવ, (૨) પ્રસિદ્ધ.
आगम=(૧) આગમન; (૨) શાસ્ત્ર, (૩) વૃક્ષ
अर्थ=(૧) હેતુ; (૨) વસ્તુ.
वर=શ્રેષ્ઠ.
सिद्धागमार्थवरं=(૧) દેવોના આગમનના હેતુને લઇને શ્રેષ્ઠ, (૨) આગમોનો હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે શ્રેષ્ઠ; (૩) પ્રસિદ્ધ વૃક્ષો તેમજ વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ.
उच्च=ઊંચી.
दशा=અવસ્થા.
उच्चदशं=ઊંચી છે અવસ્થા જેની તે.
स्वरूपं (मू० स्वरूप)=સ્વરૂપ.
उच्चैः=ઉન્નત, ઊંચું.
तटं (मू० तट)=શિખર.
सुर=દેવ.
गिरि=પર્વત
सुरगिरेः=સુરગિરિના, મેરૂના.
इव=જેમ.
शातकौम्भं (मू० शातकौम्भ)=સુવર્ણમય.

શ્લોકાર્થ

" હે મહાપ્રભુ ! જેમ પ્રૌઢ એવા મેરૂ પર્વતનું પણ મુખ્ય, સુવર્ણમય, પ્રસિદ્ધ (ચન્દનાદિક) વૃક્ષો તેમજ (અન્ય) વસ્તુઓ વડે ઉત્તમ, વળી ઉચ્ચ દશાવાળું એવું તેમજ ઉન્નત એવું શિખર અન્ય જનોને નહિ ઉપકાર કરનારૂં (હોવાથી), તેમજ ધનની ઇચ્છા રાખનારને દુર્લભ (હોવાથી) નિરર્થક છે, તેમ મહાનુભાવ જેવા તારા પણ પ્રધાન, વળી દેવોના આગમનને લઇને શ્રેષ્ઠ [અથવા (જિન-પ્રણીત) આગમોનો હેતુ પ્રસિદ્ધ હોવાને લીધે ઉત્તમ], તથા વળી (ગુણ-સ્થાનની અપેક્ષાએ) ઉચ્ચ અવસ્થાવાળા એવા સ્વરૂપને (સાધારણ મતિવાળાને તે અગમ્ય હોવાને લીધે અથવા વિષમ સ્થાનમાં તારો વાસ હોવાથી તારા દર્શન પણ દુર્લભ હોવાને લીધે) અન્ય (જનો) પ્રતિ ઉપકાર નહિ કરનારૂં (હોવાને લીધે) તેમજ શ્રેષ્ઠની ઇચ્છા રાખનારને દુર્લભ હોવાને લીધે હું નિરર્થક માનું છું. "—૩૦

* * * * *

उच्चोपलासनमशीतकरातपत्रं
वातोच्चलद्धिततानिर्झरचामरं च ।
देवार्चित ! त्रिकमिहास्तु तवैवमेव
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

टीका

हे देवार्चित !–हे सुरपूजित ! इह–अस्मिन् पर्वते तव एवम्–अमुना प्रकारेण एव–निश्चयेन त्रिकं अस्तु–भवतु । एकं 'उच्चेति' उच्च उपलः–पाषाण एवासनं–विष्टरम् । द्वितीयं 'अशीतेति'

સ્પષ્ટીકરણ

શૃગાર-અધિકાર—

શૃગાર રસ એ નવ રસો પૈકી પ્રથમ છે આ રસના સભોગાત્મક શૃગાર અને વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃગાર એમ બે પ્રકારો પડે છે આ વાતની વાગ્ભટાલકારના પંચમ પરિચ્છેદનુ નિમ્ન-લિખિત પચમ પદ્ય સાક્ષી પૂરે છે —

" जम्पत्योर्मिथो रत्या, वृत्ति शृङ्गार उच्यते ।
सयोगो विप्रयोगश्चे—त्येष तु द्विविधो मतः ॥'

તેમા વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃગારના પૂર્વાનુરાગ, માન, પ્રવાસ અને કરૂણા આશ્રીને ચાર પ્રકાર પડે છે તેમા પૂર્વાનુરાગનુ લક્ષણ એ છે કે—

"स्त्रीपुंसयोर्नवालोका-देवोल्लसितरागयो ।
ज्ञेय पूर्वानुरागोऽय-मपूर्णस्पृहयोर्दशा ॥"

—વાગ્ભટાલકાર, ૫૦ ૫, શ્લો૦ ૧૮

અર્થાત્ નૂતન દર્શનમાત્રથી જેમનામા રાગ ઉત્પન્ન થયો છે તેમજ જેમની અભિલાષા અપૂર્ણ છે એવા સ્ત્રી પુરૂષોની અવસ્થા તે 'પૂર્વાનુરાગ' છે

માન અને પ્રવાસના સબધમા આ પછીનો નીચે મુજબનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે —

" मानोऽन्यवनितासङ्गा-दीर्ष्याविकृतिरुच्यते ।
प्रवास परदेशस्थे, प्रिये विरहसम्भवः ॥"

અર્થાત્ (પતિએ કરેલા) અન્ય અબળાના સગથી (પત્નીમા) જે ઇર્ષ્યાથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તે 'માન' છે, જ્યારે પ્રિય પરદેશમા હોય, ત્યારે વિરહને લઇને ઉત્પન્ન થતો વિપ્રલમ્ભ-શૃગાર તે 'પ્રવાસ' છે

કરૂણાત્મક શૃગારનુ સ્વરૂપ આ પછીના શ્લોકમા નીચે મુજબ આપ્યુ છે —

" स्यादेकतरपञ्चत्वे, दम्पत्योरनुरक्तयो ।
शृङ्गार करुणात्योऽय, वृत्तवर्णन एव सः ॥'

અર્થાત્ એક એકના અનુરાગી દમ્પતીમાથી એકનુ મરણ થતા જે રસ ઉદ્ભવે છે તે કરૂણાત્મક શૃગાર છે અને આ રસ તો વૃત્ત-વર્ણનમા—સપૂર્ણ પ્રબન્ધમાજ હોઇ શકે છે

---

૧ રસનુ લક્ષણ—

" विभावैरनुभावैश्च, सात्विकैर्व्यभिचारिभि ।
आरोप्यमाण उत्कर्ष , स्थायीभावो रस स्मृत ॥"

—વાગ્ભટાલકાર, ૫૦ ૫ શ્લો૦ ૧

૨ સરખાવો—

" शृङ्गारवीरकरुणा—हास्याद्भुतभयानका ।
रौद्रबीभत्सशान्ताश्च, नवैते निश्चिता बुधै ॥"

—વાગ્ભટાલકાર, ૫૦ ૫ શ્લો૦ ૨

૩ આ રસને કેટલાક કરૂણા રસ તરીકેજ ઓળખાવે છે અને તેમના મત પ્રમાણે વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃગારનો આ એક ભેદ નથી, એટલે એના તેઓ પૂર્વાનુરાગ, માન અને પ્રવાસ એમ ત્રણ ભેદોજ સ્વીકારે છે જુઓ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિકૃત કાવ્યાનુશાસનનો બીજો અધ્યાય

टीका

हे पर !–उत्कृष्ट ! अथवा पर ! शत्रुरिव प्रतिकूलत्वात् । अत्र–अस्मिन् प्रसिद्ध एव पदार्थे त्वं पश्य–विलोकय । हे नेमे ! शशाङ्कः–चन्द्रः कैरविण्यां–कुमुद्वत्यां च–पुनर्ज्योत्स्नाप्रिये–चकोरविहङ्गमे परमां–उत्कृष्टां रतिं–रागं वितनोति–विस्तारयति । हि–यस्मात् स्नेहान्वितः–प्रीतियुक्तः परिवृढः–स्वामी विमुखः–पराङ्मुखो न भवति । किं कृत्वा ? उभवत् उभयोः–द्वयोः कुमुदिनीचकोरयोरिव आश्रितानां–सेवकानां अभयं–भयरहितं अयनं–मार्गं गृहं वा दृष्ट्वेति । निजस्वामी सेवकानां मार्गं गृहं वा गच्छति सङ्गमार्थं प्रीत्येत्यर्थः । इति राजीमत्या विप्रलम्भाधिकारः (सम्पूर्णः)[1] ॥ ३४ ॥

अन्वयः

(हे) पर ! अत्र एव पश्य ! शश–अङ्कः कैरविण्यां ज्योत्स्ना–प्रिये च परमां रतिं वितनोति, हि स्नेह–अन्वितः परिवृढः उभ–वत् आश्रितानां अयनं अभयं दृष्ट्वा विमुखः न भवति ।

શબ્દાર્થ

अत्र=અહિંઆ.
एव=જ.
पश्य (धा० दृश्)=તું જો.
परमां (मू० परमा)=ઉત્કૃષ્ટ.
पर ! (मू० पर)=(१) હે શ્રેષ્ઠ; (२) હે શત્રુ !
कैरविण्यां (मू० कैरविणी)=કુમુદિનીને વિષે.
ज्योत्स्ना=ચન્દ્ર-પ્રભા, ચાંદરણી.
प्रिय=પ્રિય, વલ્લભ.
ज्योत्स्नाप्रिये=ચન્દ્ર-પ્રભા છે પ્રિય જેને તેને વિષે, ચકોરને વિષે.
च=અને.
वितनोति (धा० तन्)=વિસ્તારે છે.
रतिं (मू० रति)=પ્રીતિને.
शश=મૃગ.
अङ्क=ચિહ્ન, લાંછન.
शशाङ्कः=મૃગ છે લાંછન જેનું તે, ચન્દ્ર.
स्नेह=પ્રીતિ.
अन्वित (धा० इ)=યુક્ત, સહિત.
स्नेहान्वितः=પ્રીતિથી યુક્ત.
परिवृढः (मू० परिवृढ)=સ્વામી.
विमुखः (मू० विमुख)=વિમુખ, પ્રતિકૂલ.
अयनं (मू० अयन)=ગૃહને.
हि=કેમકે.
दृष्ट्वा (धा० दृश्)=જોઇને.
अभयं (मू० अभय)=નિર્ભય, ભયરહિત.
भवति (धा० भू)=થાય છે.
न=નહિ.
उभ=બે.
वत्=માફક.
उभवत्=બેની માફક.
आश्रितानां (मू० आश्रित)=આશ્રય લીધેલાના.

શ્લોકાર્થ

"હે શ્રેષ્ઠ (સ્વામી) ! [અથવા (મારા જેવા તરફ પ્રતિકૂળ હોવાથી) હે શત્રુ !] તું અહિંઆજ જો. ચન્દ્ર કુમુદિની પ્રતિ તેમજ ચકોર (પક્ષી) પ્રતિ (કેવી) ઉત્કૃષ્ટ પ્રીતિનો વિસ્તાર કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે પ્રીતિયુક્ત સ્વામી આ બે (કુમુદિની અને ચકોર)ના જેવા આશ્રિત (જનો)નો માર્ગ [કે તેમનું ગૃહ] નિર્ભય જોઇને તેનાથી વિમુખ થતો નથી (અર્થાત્ તે સેવકના માર્ગ અથવા ગૃહ તરફ સંગમાર્થે જાય છે)."—૩૪

---

१ 'सम्पूर्णः' इत्यधिको ख–पाठः ।

निर्=શૂન્યતાવાચક અવ્યય
एनस्=પાપ
निरेन !=હે પાપ રહિત !
सह्य=ખમી શકાય તેવો
असह्य=અસહનીય
अपि=પણ
अहो=અહો.
सकल=સંપૂર્ણ
केवल=કેવલ (જ્ઞાન)
सम्पद्=લક્ષ્મી
आप्ति=પ્રાપ્તિ
सकलकेवलसम्पदाप्तेः=સંપૂર્ણ કેવલ(જ્ઞાન)રૂપી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ (થઇ) છે જેને તેના
साल=ગઢ
त्रय=ત્રણનો સમુદાય
सालत्रयं=ત્રણ ગઢો
भविन्=ભવ્ય
भृत (धा० भृ)=પૂર્ણ, ભરપૂર.
भविभृत=ભવ્યોથી ભરપૂર
भुवि (मू० भू)=પૃથ્વી ઉપર
मोह=મોહ
भूप=રાજા
मोहभूपः=મોહરાજ
न=નહિ
आक्रामति (धा० क्रम्)=આક્રમણ કરે છે
क्रम=ચરણ
युग=યુગલ, જોડકું
अचल=પર્વત
संश्रित (धा० श्रि)=આશ્રય લીધેલ
क्रमयुगाचलसंश्रित=ચરણ યુગલરૂપી પર્વત વડે આશ્રિત
ते (मू० युष्मद्)=તારા

શ્લોકાર્થ

સર્વજ્ઞતાનો પ્રભાવ—

" હે પાપરહિત (પ્રાણ-નાથ) ! આમ્ર (વૃક્ષો)ના સમુદાયોથી યુક્ત વનોની શ્રેણિના સ્થાનમાં (અર્થાત્ ગિરનાર પર્વત ઉપર) જેને સંપૂર્ણ કેવલ(જ્ઞાન)રૂપી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ (થઇ) છે એવા તારા ચરણ-યુગલરૂપી પર્વતો વડે આશ્રિત તેમજ ભવ્ય (જીવોના આગમન) વડે પૂર્ણ એવા ત્રણ ગઢોનું અસહનીય (પ્રતાપવાળો) એવો મોહરાજ (પણ) આક્રમણ કરતો નથી એ આશ્ચર્ય છે "—૩૫

* * * * *

अथ नेमिस्तुतिद्वारं प्रकटयन्नाह—

इत्युत्सुका गतिविनिर्जितराजहंसी
'राजीमती' दृढमतिः सुसती यतीशम् ।
इन्द्रैः स्तुतं ह्युपययाविति नोऽसुखाग्निं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

---

१ વિચારો—

" गत्या विभ्रममन्दया प्रतिपदं या राजहंसायते
यस्याः पूर्णमृगाङ्कमण्डलमिव श्रीमत्सदैवाननम् ।
यस्याधायुकरोति नेत्रयुगलं नीलोत्पलानि श्रिया
सा कुन्दाग्रदती त्वजजिनपती राजीमती पातु वः ॥"

—વાગ્ભટાલંકાર ૫-૪, શ્લો૦ ૫૧

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે રાજીમતી અને નેમિનાથને લગતો શૃંગાર-રસ સંયોગાત્મક નહિ હોવાથી તે વિપ્રલમ્ભાત્મક છે. તેમાં પણ તે નેમિનાથ પ્રભુ તોરણે આવ્યા, ત્યાં સુધી તો તેને પૂર્વાનુરાગ કહી શકાય. તોરણેથી પાછા ફર્યા ત્યાર પછીથી તો એક્લા પ્રવાસાત્મક રસનો પ્રારંભ ગણી શકાય અને જ્યારે તેમણે સિદ્ધિ-સુન્દરીને વરવાને માટે તપ કરવા માંડ્યું ત્યારથી માંડીને તે રાજીમતીએ જ્યાં સુધી દીક્ષા લેવાનો વિચાર ન કર્યો ત્યાં સુધી તેને માનાત્મક શૃંગાર ગણી શકાય.

એ તો દેખીતી વાત છે કે શૃંગારના સ્થાનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી આ રસનો નાશ થાય છે અને વૈરાગ્યનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. તે પ્રમાણે આ પદ્ય સમાપ્ત થતાં વિપ્રલમ્ભાત્મક શૃંગારનો અધિકાર સમાપ્ત થાય છે અને વૈરાગ્યની શરૂઆત થાય છે.

*　　*　　*　　*　　*

माकन्दवृन्दवनराजिपदे निरेनो–
　ऽसह्योऽप्यहो ! सकलकेवलसम्पदाप्तेः[1] ।
सालत्रयं भविभृतं भुवि मोहभूपो
　नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

टीका

निर्गतमेनः–पापं यस्मात् स निरेनास्तस्य संबोधने हे निरेनः !–हे निष्पाप ! अहो इत्याश्चर्ये असह्योऽपि–असहनीयोऽपि मोहभूपः–सकलकर्मनायको मोहराजः सालत्रयं–वप्रत्रिकं नाक्रामति–न पीडयति । कथंभूतं सालत्रयं ? ते–तव क्रमयुगाचलसंश्रितं–चरणयुगलपर्वताश्रितम् । पुनः कथंभूतं सालत्रयं ? भविभृतं–देवैर्नरैस्तिर्यग्भिः पूर्णम् । कथंभूतस्य ते ? 'सकलेति' सकलं–सम्पूर्णं यत् केवलं–केवलज्ञानं तस्य सम्पद् आप्तिः–प्राप्तिर्यस्य स तस्य सकलकेवलसम्पदाप्तेः । कस्मिन् ? 'माकन्देति' माकन्दा–आम्रास्तेषां वृन्दानि यस्मिंस्तत् एवंविधं यद् वनं तस्य राजिः–श्रेणिस्तस्याः पदे–स्थाने रैवतके । आधारे सप्तमी । श्रीनेमेः केवलज्ञानं रैवतके समुत्पन्नमिति ॥ ३५ ॥

अन्वयः

(हे) निर्–एनः ! अहो अ–सह्यः अपि मोह–भूपः माकन्द–वृन्द–वन–राजि–पदे सकल–केवल–सम्पद्–आप्तेः ते क्रम–युग–अचल–संश्रितं भविन्–भृतं साल–त्रयं भुवि न आक्रामति ।

શબ્દાર્થ

माकन्द=આમ્ર, આંબો.
वृन्द=સમુદાય.
वन=વન, જંગલ.
राजि=શ્રેણિ.
पद=સ્થાન.
माकन्दवृन्दवनराजिपदे=આમ્રના (વૃક્ષ) સમુદાયો છે જેમાં એવાં વનોની શ્રેણિના સ્થાનમાં.

1 'सम्पदायाः' इति ख–पाठः ।

मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी
योगीश ! दुर्धरकषायफटोत्कटाक्ष ।
जय्यो जवेन जठरासजनोऽपि तेन
त्वन्नामनागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

टीका

हे योगीश !–हे साम्ययोगस्वामिन् ! यस्य पुंसो–नरस्य हृदि–हृदयकमले त्वन्नामनागदमनी–तवाभिधानमेव भुजङ्गदमनी ओषधी वर्तते । यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः । तेन पुरुषेण मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी जय्यः–जेतुं शक्यते । मत्ताः–क्षैव्य प्राप्ता येऽलयो–भ्रमरास्तेषां पाटल–समूहस्तद्वन्मलीमसः–कृष्णो यः काम एव भोगी–सर्प इत्यर्थः । कथंभूतः ? 'दुर्धरेति' दुर्धरा दुःसहा–भयङ्करा ये कषायाः–क्रोधादयस्त एव फटाः–फणास्तैरुत्कटे–तीव्रे अक्षिणी–नेत्रे यस्य सः । अथवा दुर्धरकषायाः फटा–दम्भा एव उत्कटे–मत्ते अक्षिणी यस्य स इति । "फटास्तु कैतवे फणे" इति, "उत्कटस्तीव्रमत्तयोः" इति च हैमानेकार्थे । पुनः कथंभूतः मत्त०कामभोगी ? जवेन–वेगेन जठरम्–उदरमाप्तः–प्राप्त एवंविधो जनो यस्य सः । अपिः विस्मये । कामसर्पेण सर्वे जना भक्षिताः सन्ति ॥ ३७ ॥

अन्वयः

यस्य पुंसः हृदि त्वद्–नामन्–नाग–दमनी (वर्तते) तेन दुर्धर–कषाय–फट–उत्कट–अक्ष, जवेन जठर–आप्त–जनः अपि मत्त–अलि–पाटल–मलीमस–काम–भोगी (जवेन) जय्यः ।

शब्दार्थ

मत्त=ઉન્મત્ત
अलि=ભ્રમર
पाटल=સમૂહ
मलीमस=કૃષ્ણ, કાળો
काम=મદન, રતિ–પતિ
भोगिन्=સર્પ, સાપ
मत्तालिपाटलमलीमसकामभोगी=ઉન્મત્ત ભ્રમરોના સમૂહના સમાન કાળો કામદેવરૂપી સર્પ
योगिन्=યોગી, મુનિ
ईश=નાથ
योगीश !=હે યોગિનાથ, હે મુનીશ્વર !
दुर्धर=ભયંકર, દુઃસહનીય
कषाय=કષાય
फट=(૧) ફેણ (૨) કપટ
फटा=ફેણ
उत्कट=(૧) તીવ્ર, (૨) ઉન્મત્ત
अक्षि=નેત્ર
दुर्धरकषायफटोत्कटाक्ष=(૧) દુર્ધર કષાયરૂપી ફેણો વડે તીવ્ર છે નેત્રો જેનાં એવો, (૨) દુર્ધર કષાય જેનાં કે કપટો તે રૂપી ઉન્મત્ત છે નેત્રો જેનાં એવો
जय्य (मू० जय्)=જીતી શકાય તેવો
जवेन (मू० जव)=વેગથી, ઝડપથી
जठर=ઉદર, પેટ
आप्त (धा० आप्)=પ્રાપ્ત
जन=મનુષ્ય
जठराप्तजन=જેના ઉદરને વિષે પ્રાપ્ત થયા છે મનુષ્યો એવો
अपि=વિસ્મયવાચક અવ્યય
तेन (मू० तद्)=તેનાથી

१ 'दुर्धरेति' इत्यधिकः ख–पाठ । २ 'मत्त०कामभोगी' इत्यधिकः ख–पाठ ।

टीका

हीति निश्चितं राजीमती यतीशं-साधुस्वामिनं नेमिनं इति उपययौ-समीपं जगाम। कथंभूता राजीमती ? इत्युत्सुका-सादरा। इतीति किं तत् ? प्रभुसमीपं मोहभूपपीडारहितमिति हेतोः। पुनः कथंभूता राजीमती ? 'गतिविनिर्जितराजहंसी' स्पष्टम्। पुनः कथंभूता राजीमती ? दृढमतिः-निश्चलबुद्धिः। पुनः कथंभूता राजीमती ? सुसती-शुभसाध्वी। कथंभूतं यतीशं ? इन्द्रैः स्तुतं-कीर्तितम्। इतीति किं ? हे नेमे ! त्वन्नामकीर्तनजलं-तव नामस्तवनमेव नीरं कर्तृपदं नः-अस्माकं असुखाग्निं-दुःखानलं अशेषं-समस्तं शमयति-स्फेटयति ॥ ३६ ॥

अन्वयः

इति उत्सुका गति-विनिर्जित-राजहंसी दृढ-मतिः सु-सती 'राजीमती' त्वद्-नामन्-कीर्तन-जलं नः अ-शेषं अ-सुख-अग्निं हि शमयति इति इन्द्रैः स्तुतं यति-ईशं उपययौ।

શબ્દાર્થ

इति=એમ.
उत्सुका (मू० उत्सुक)=આતુર.
गति=ચાલ.
विनिर्जित (धा० जि)=જીતેલ.
राजहंसी=રાજહંસી.
गतिविनिर्जितराजहंसी=ચાલમાં જીતી છે રાજહંસીને જેણે એવી.
राजीमती=રાજીમતી
दृढ=નિશ્ચળ.
मति=બુદ્ધિ.
दृढमतिः=નિશ્ચલ છે બુદ્ધિ જેની તે.
सु=શ્રેષ્ઠતાવાચક અવ્યય.
सती (मू० सत्)=સાધ્વી.
सुसती=ઉત્તમ સાધ્વી.
यति=મુનિ.
यतीशं=મુનીશ્વરને.
इन्द्रैः (मू० इन्द्र)=ઇન્દ્રો વડે.
स्तुतं (मू० स्तुत)=સ્તુતિ કરાયેલ.
हि=નિશ્ચયતાવાચક અવ્યય.
उपययौ (धा० या)=સમીપ ગઇ.
नः (मू० अस्मद्)=અમારા.
सुख=સુખ.
अग्नि=અગ્નિ, આગ.
असुखाग्निं=દુઃખરૂપી અગ્નિને.
नामन्=નામ.
कीर्तन=સ્તવન.
जल=જલ, પાણી.
त्वन्नामकीर्तनजलं=તારા નામના કીર્તનરૂપ જલ.
शमयति (धा० शम्)=શાંત કરે છે.
अशेषं (मू० अ-शेष)=સમસ્ત, નિઃશેષ.

શ્લોકાર્થ

રાજીમતીનું નેમિનાથ પાસે ગમન—

" (મારા પ્રાણ-નાથ પાસે મોહરાજા પણ મીણ જેવો બની જાય છે) એમ (જાણીને) આતુર બનેલી એવી, વળી ગતિ વડે જેણે રાજહંસીને (પણ) પરાજિત કરી છે એવી, તથા વળી નિશ્ચલ મતિવાળી એવી તેમજ ઉત્તમ સાધ્વી એવી **રાજીમતી** ' (હે નાથ) તારા નામના કીર્તનરૂપી જલ અમારા સમસ્ત દુઃખાગ્નિને નક્કી શાંત કરે છે ' એમ ઇન્દ્રો વડે સ્તુતિ કરાયેલા એવા (પોતાના સ્વામી) મુનીશ્વર (**નેમિનાથ**)ની સમીપ ગઇ. "—૩૬

* * * *

धृततर्कजाल=ધારણ કરી છે તર્કોની જાળને જેણે એવુ
मिथ्यात्विन्=મિથ્યાત્વી
शासन=શાસન, આજ્ઞા
मिथ्यात्विशासन=મિથ્યાત્વીઓનુ શાસન
इदं (मू० इदम्)=આ
मिहिर=સૂર્ય.
अंशु=કિરણ
विद्ध (धा० विध्)=ભેદાયેલુ
मिहिरांशुविद्ध=સૂર્યના કિરણો વડે ભેદાયેલુ
कीर्तन=પ્રશસા
त्वत्कीर्तनात्=તારા કીર્તનથી.
तम (मू० तमस्)=અધકાર, અધારૂ
इव=જેમ
आशु=શીઘ્ર, સત્વર.
भिदा (मू० भिदा)=ભેદને, નાશને
उपैति (धा० इ) =પામે છે

શ્લોકાર્થ

" જેમ સૂર્યના કિરણોથી ભેદાયેલું અધારૂ સત્વર નાશ પામે છે, તેમ તારા કીર્તનથી આ (મૃત્યુદાયક હોવાથી) કાલકૂટની ઉપમાવાળુ, નિર્મળ દર્શનના કૃત્યથી રહિત તથા વળી જેણે (એકાત) સત્ અને (એકાત) અસત્ એમ બે પક્ષવી તર્ક જાળ પાથરી છે એવુ મિથ્યાત્વીઓનુ શાસન શીઘ્ર નાશ પામે છે "—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

' સત્ ' અને ' અસત્ ' સબંધી વિચાર—

કોઇ પણ વસ્તુના સબધમા જૂદી જૂદી અપેક્ષાએ વિચાર કરવો તે ' અનેકાન્તવાદ ' યાને ' સ્યાદ્વાદ ' છે આ અનેકાન્તવાદ-શૈલીનો ઉપયોગ કરવાથી યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે તેથી વિપરીત લક્ષણવાળી એકાન્તવાદ-શૈલીનો આશ્રય લેવાથી અયથાર્થ જ્ઞાન થવાનો પૂર્ણ સભવ રહે છે

એ તો સુવિદિત હકીકત છે કે દરેક વસ્તુની બંને બાજુઓ તપાસવી જોઇએ આ વાતના ઉપર શાસ્ત્રકારોએ તો ખાસ ધ્યાન આપવુ જોઇએ જે શાસ્ત્રો આ દષ્ટિપૂર્વક રચવામા આવ્યા હોય તે આદરણીય તેમજ હિતકારી છે એમ કહેવામા જરાએ ભય રહેતો નથી ટુકમા જે ધર્મમાં સ્યાદ્વાદ-સિદ્ધાન્તને યથોચિત સ્થાન આપવામા આવ્યુ હોય, તેજ ' ધર્મ ' એવા નામને લાયક ગણી શકાય, બાકી બીજા ધર્મો તો નામધારીજ સમજવા જોઇએ

કોઇ પણ પદાર્થ એકાન્તત સત્ કે એકાન્તત અસત્ નથી એમ જૈનો માને છે અપેક્ષા અનુસાર દરેક પદાર્થમા સત્ત્વ, અસત્ત્વ, નિત્યત્વ, અનિત્યત્વ એવા વિરૂદ્ધ ધર્મો પણ સુખેથી સ્વીકારી શકાય તેમ છે, એવી આ તેમની માન્યતા અસ્થાને નથી

આ સબધમા વિચાર કરતા સમજી શકાય છે કે જેઓ પદાર્થને એકાન્તત સત્ માને છે, તેઓ તેમ કરવામા ભૂલે છે પ્રથમ તો કોઇ પણ પદાર્થને ' એકાન્તત સત્ ' માનવાથી તેનુ વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ઉડી જાય છે કેમકે તેમા અન્ય પદાર્થોના ધર્મનો પણ અંતર્ભાવ માનવો પડે છે અને એથી કરીને તે પદાર્થનો અભાવ માનવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા તો સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડને તેજ પદાર્થરૂપ માનવુ પડે છે અને આ હકીકત તો ઇષ્ટ નથી. કેમકે આવી માન્યતા-વાળાને તો પોતાની પત્નીને પણ સર્વથા જનનીરૂપે તેમજ જનનીને પણ સર્વથા પત્નીરૂપે સ્વીકારવી પડે તેમ છે, કેમકે એકજ વસ્તુમાં તે સર્વ ધર્મોનો સર્વથા સ્વીકાર કરે છે એકા-

नामन्=નામ.
नाग=સર્પ.
दमनी=(૧) વિષને હરનાર ઔષધી; (૨) જાંગુલી મંત્ર.
त्वन्नामनागदमनी=તારા નામરૂપી નાગદમની.
हृदि (मू० हृद्)=હૃદયમાં.
यस्य (मू० यद्)=જેના.
पुंसः (मू० पुंस्)=મનુષ્યના.

શ્લોકાર્થ

" અહો ! જે મનુષ્યના હૃદયમાં તારા નામરૂપી નાગ-દમની છે, તેનાથી દુર્ધર (ક્રોધાદિક) કષાયરૂપી ફેણો વડે તીવ્ર નેત્રવાળો (અથવા દુર્દ્ધર કષાયો જેવાં કે કપટો તે રૂપી ઉન્મત્ત છે નેત્રો જેનાં એવો) તેમજ ઝડપથી જેના ઉદરને વિષે મનુષ્યો પ્રાપ્ત થયા છે એવો (અર્થાત્ વેગપૂર્વક મનુષ્યોનું ભક્ષણ કરી ગયેલો એવો) ઉન્મત્ત ભ્રમરોના સમૂહની જેમ કાળો કામદેવરૂપી સર્પ (વેગપૂર્વક) જીતી શકાય છે. "—૩૭

* * * * *

कालोपमं विशददर्शनकृत्यशून्यं
पक्षद्वयात् सदसतो धृततर्कजालम् ।
मिथ्यात्विशासनमिदं मिहिरांशुविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

टीका

हे नेमे ! इदं मिथ्यात्विशासनं कर्तृपदं त्वत्कीर्तनात्–तव सम्यक्स्तवनात् आशु–शीघ्रं तमः–अन्धकारमिव भिदां–विनाशं उपैति–प्राप्नोति । कथंभूतं मिथ्यात्विशासनं ? कालोपमं–कालकूटविषसमानं, मृत्युदायित्वात् । पुनः कथंभूतं मिथ्यात्विशासनं ? विशददर्शनकृत्यशून्यं–निर्मलसम्यक्त्वकार्येण रहितम् । पुनः कथंभूतं मिथ्यात्विशासनं ? सदसतः–शुद्धाशुद्धात् पक्षद्वयाद् धृततर्कजालं–धृतविचारजालमिति । कथंभूतं तमः ? मिहिरांशुविद्धं–सूर्यकिरणखण्डितमिति ॥३८॥

अन्वयः

त्वत्-कीर्तनात् काल-उपमं, विशद-दर्शन-कृत्य-शून्यं, सत्-असतः पक्ष-द्वयात् धृत-तर्क-जालं इदं मिथ्यात्विन्-शासनं मिहिर-अंशु-विद्धं तमः इव आशु भिदां उपैति ।

શબ્દાર્થ

काल=કાલકૂટ (ઝેર).
उपमा=ઉપમા.
कालोपमं=કાલકૂટના સમાન ઉપમા છે જેની એવું.
विशद=નિર્મળ.
दर्शन=શ્રદ્ધાન.
कृत्य=કાર્ય.
शून्य=રહિત.
विशददर्शनकृत्यशून्यं=નિર્મળ શ્રદ્ધાનના કાર્યથી રહિત.
पक्ष=બાજુ.
द्वय=યુગલ, જોડકું.
पक्षद्वयात्=પક્ષ-યુગલથી.
सत्=શુદ્ધ.
असत्=અશુદ્ધ.
सदसतः=શુદ્ધ અને અશુદ્ધ.
धृत (धा० धृ)=ધારણ કરેલ.
तर्क=તર્ક.
जाल=જાળ.

એ સત્ છે, જ્યારે હેમન્તાદિક અન્ય ઋતુઓની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે વળી તે શુક્લ વર્ણની અપેક્ષાએ સત્ છે, જ્યારે અન્ય વર્ણોની અપેક્ષાએ અસત્ છે આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે આ ઘટ સ્વ-ભાવથી સત્ છે, પરન્તુ પર ભાવથી અસત્ છે

* * * * *

रत्नत्रयं निरुपमं नरराजहंसाः
संविचिदर्शनचरित्रमयप्रकाशम् ।
क्षित्यासर्संसृतिपरिश्रमदुःखदाह
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

टीका

हे नेमे ! त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणः–तव चरणकमलवनसेविनः 'नरराजहंसा' नरा एव राजहंसा–उत्तमहंसा रत्नत्रय लभन्ते–प्राप्नुवन्ति। कथभूत रत्नत्रय ? 'सविचीति' सवित्ति'–सम्यग्ज्ञान, दर्शन–सम्यक्त्व, चरित्र (च) एतन्मयम्–एतत्स्वरूप प्रकाश यस्य तत्। पुनः कथभूत रत्नत्रय ? निरुपम–उपमानरहितम्। पुनः कथभूत रत्नत्रय ? 'क्षित्येति' क्षिति–विनाशमाप्त'–प्राप्तः संसृतेः–संसारस्य परिश्रमस्य–क्लेशस्य दुःखदाहः–सन्तापो यस्मिंस्तदिति ॥ ३९ ॥

अन्वयः

त्वत्–पाद–पङ्कज–वन–आश्रयिणः नर–राजहंसाः सवित्ति–दर्शन–चरित्र–मय–प्रकाश, क्षिति–आप्त–संसृति–परिश्रम–दुःख–दाह, निर्–उपम रत्न–त्रय लभन्ते।

શબ્દાર્થ

रत्न=રત્ન
रत्नत्रय=ત્રણ રત્નોના સમુદાયને
निरुपम (मू॰ निरुपम)=ઉપમા રહિત
नर=મનુષ્ય.
राजहंस=રાજહંસ.
नरराजहंसा=મનુષ્યોરૂપી રાજહંસો
संवित्ति=સમ્યગ્ જ્ઞાન, યથાર્થ બોધ
दर्शन=દર્શન
चरित्र=ચારિત્ર
मय=સ્વરૂપવાચક તદ્ધિત પ્રત્યય
प्रकाश=તેજ
संवित्तिदर्शनचरित्रमयप्रकाश=સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ છે પ્રકાશ જેનો એવા
क्षिति=નાશ
आप्त (धा॰ आप्)=પામેલ
संसृति=સંસાર
परिश्रम=પરિશ્રમ, ક્લેશ
दुःख=દુઃખ.
दाह=સંતાપ
क्षित्याप्तसंसृतिपरिश्रमदुःखदाह=નાશ પામ્યો છે સાંસારિક પરિશ્રમ સંબંધી દુઃખનો સંતાપ જેને વિષે એવા
पाद=ચરણ
पङ्कज=કમળ
वन=વન
आश्रयिन्=આશ્રય લેનાર
त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिण=તારા ચરણ કમળરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા
लभन्ते (धा॰ लभ्)=પ્રાપ્ત કરે છે

१ 'तत्' इति स-पाठ ।

ન્તવાદી આ સંબંધમાં એવો બચાવ કરી શકે તેમ નથી કે અમે તો સર્વ ધર્મો એકજ અપેક્ષાપૂર્વક સ્વીકાર્યાં નથી, પરંતુ અન્યાન્ય અપેક્ષા પ્રમાણે તેમ કર્યું છે, કેમકે એ કાર્ય તો અનેકાન્તવાદીનું છે.

વળી વસ્તુને એકાન્તતઃ સત્ માનનારને તેને કૂટસ્થ નિત્ય માનવી પડશે અને તેમ કરવાથી તો તેને શિરે અનેક આપત્તિઓ આવી પડશે. તેમાંની અત્ર એકનુંજ દિગ્દર્શન કરાવવામાં આવે છે અને તે એ છે કે પોતે પણ પોતાની આર્થિક, નૈતિક કે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સુધારી શકશે નહિ. આથી બીજી મોટી આપત્તિ શું હોઇ શકે ?

આવીજ રીતે કોઇ પણ વસ્તુને એકાન્તતઃ અસત્ માનવી તે પણ ઇષ્ટ નથી, કેમકે તેમ કરવા જતાં તો બ્રહ્માણ્ડ શૂન્યરૂપ બને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ભયંકર શૂન્યવાદનો સ્વીકાર કરવો પડે તેમ છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં નિવેદન કર્યા મુજબ દરેક પદાર્થનું (૧) દ્રવ્ય, (૨) ક્ષેત્ર, (૩) કાલ અને (૪) ભાવ એમ ચાર દૃષ્ટિપૂર્વક અવલોકન થઇ શકે છે. તેમાં દરેક પદાર્થનું અસ્તિત્વ પોતાના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું છે, પરંતુ અન્ય પદાર્થના દ્રવ્યાદિક આશ્રીને રહેલું નથી એમ સ્વીકારવું તે અનેકાન્તવાદ છે અને આ ઉત્તમ માર્ગ છે અને તેનો જૈન દર્શનમાં પૂર્ણ સત્કાર કરવામાં આવ્યો છે, જોકે કેટલીક વાર તો જૈનેતર દર્શનોમાં પણ અનેકાન્તવાદની ગન્ધ આવે છે.

આ ચારે દૃષ્ટિઓનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ વિચારવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જેને ‘ પિતા ’ કહેવામાં આવે છે, તે તેનાજ પુત્રનો પિતા છે અર્થાત્ તે અન્યના પુત્રનો પિતા નથી. એટલે કે તે વ્યક્તિમાં અમુક અપેક્ષાએ પિતૃત્વ ધર્મ રહેલો છે અને અમુક અપેક્ષાએ તે ધર્મ રહેલો નથી. અર્થાત્ સ્વપુત્રથી પિતા તરીકે સત્ એવો જે પિતા તે બીજાના પુત્રથી પિતા તરીકે અસત્ છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે પોતાના ગુણોથી—પોતાના ધર્મોથી—પોતાના સ્વરૂપથી જે દ્રવ્ય સત્ છે, તેજ દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યના ગુણોથી—બીજા દ્રવ્યના સ્વરૂપથી અસત્ છે.

આ હકીકત વિશેષ ધ્યાનમાં આવે તે માટે આપણે ઘટનું ઉદાહરણ ચારે દૃષ્ટિપૂર્વક વિચારીએ. ધારો કે એક ઘટ માટીનો બનેલો છે અને તે **મુંબાઇ**માં રહેલો છે. વળી તે શરદ્ ઋતુમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે તેમજ તે શુક્લ વર્ણવાળો છે. એમાં માટી, **મુંબાઇ**, શરદ્ ઋતુ અને શુક્લ વર્ણ એ આ ઘટના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ છે. આથી કરીને આ ઘટ માટીરૂપ છે પરંતુ તે જળરૂપ નથી એમ કહી શકાય; અર્થાત્ સ્વદ્રવ્યની અપેક્ષાએ એ સત છે, પરંતુ પરદ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે અસત્ છે. એવીજ રીતે **મુંબાઇ**માં રહેલો ઘટ **મુંબાઇ**-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સત્ છે, પરંતુ અન્ય ક્ષેત્રની જેવા કે **સુરત**, **અમદાવાદ** ઇત્યાદિની અપેક્ષાએ અસત્ છે. એવીજ રીતે શરદ્ ઋતુની—સ્વ[1]કાલની અપેક્ષાએ

૧ સ્વકાલની અપેક્ષાએ સત્ત્વ, અસત્ત્વ વિચારતાં એ પણ સમજી શકાય છે કે અમુક કાલનો માટીનો બનેલો ઘટ અન્ય કાલમાં તેના પરમાણુની સંખ્યામાં તેમજ તેની ગોઠવણમાં ફરક પડતાં તે જલરૂપે કે પિત્તળરૂપે કે એવા કોઇ અન્ય પદાર્થરૂપે પણ પરિણમે, કેમકે દરેક પદાર્થ એકજ જાતના પુદ્ગલનો બનેલો છે. આ પુદ્ગલના પરમાણુઓની સંખ્યા અને યોજના પ્રમાણે તે પુદ્ગલ અન્ય અન્ય દ્રવ્યરૂપે પરિણમે છે, એવું જૈન શાસ્ત્રકારોનું કથન છે.

प्रमा=જ્ઞાન
सम्यक्प्रमात्=રૂડુ છે જ્ઞાન જેમાં એવા
असु=પ્રાણ
भृत्=ધારણ કરનાર
असुभृत (मू० असुभृत्)=પ્રાણીઓ
अव्ययता (मू० अव्ययता)=અક્ષય ભાવને
त्वदीयात् (मू० त्वदीय)=તારા
त्रास (मू० त्रास)=ત્રાસને
विहाय (धा० हा)=મૂકીને, તજીને
भवत (मू० भव)=સંસારથી
स्मरणात् (मू० स्मरण)=સ્મરણથી, યાદ કરવાથી
व्रजन्ति (धा० व्रज्)=પામે છે

શ્લોકાર્થ

"જેમા પ્રસિદ્ધ એવા ઉત્તમ કરણ વડે (હેય-જ્ઞેયાદિક) પદાર્થો અતિશય બાધ્યા છે એવા તથા વળી જેને વિષે શુભ જ્ઞાન છે એવા તારા સ્મરણથી મુક્તિરૂપી મહિલાના સ્તનોના (મર્દન-રૂપી) અદ્વિતીય સ્વાદની જેમને અભિલાષા છે એવા પ્રાણીઓ સસારના ત્રાસને ત્યજી દઇને (અર્થાત્ તેનાથી મુક્ત થઇને) અક્ષયપણાને પામે છે "—૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

૩૬ મા પદ્યથી જે નેમિનાથની રાજીમતીએ સ્તુતિ કરવા માંડી હતી, તે સ્તુતિ અધિકાર અત્ર સમાપ્ત થાય છે, કેમકે આ પછીના પદ્યમા કવિરાજ તે સાધ્વી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષે જાય છે એમ સૂચવે છે

* * * * *

पीत्वा वचो जिनपतेरधिगम्य दीक्षा
साऽऽर केवलमनन्तसुखं च मोक्षम् ।
आश्रित्य सिद्धवरवस्त्वगदा हि के नो
मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपा[1] ? ॥ ४१ ॥

टीका

अथ-अनन्तर सा राजीमती केवल-केवलज्ञान आर-प्राप च-पुनर्मोक्ष-निर्वाणमार । किं कृत्वा ? जिनपतेः-श्रीनेमिनो वचो-वचन पीत्वा-सादर श्रुत्वा । पुन किं कृत्वा ? दीक्षां-पञ्चमहाव्रतमार अधिगम्य-प्राप्य । कथभूत मोक्ष ? अनन्तसुख स्पष्टम् । हीत्युपप्रदर्शने । के मर्त्या-मनुष्या मकरध्वजतुल्यरूपा'-कन्दर्पसमरूपा नो भवन्ति ? अपितु (सर्वे) भवन्त्येव । कथभूता मर्त्याः ? अगदा-रोगरहिता' । किं कृत्वा ? सिद्धवरवस्तु आश्रित्य-प्राप्य-आसेव्येति, सिद्ध-औषधसिद्धः-सिद्धवैद्यः तस्य वर-श्रेष्ठ वस्तु-रसायनादिभेषजम् इति ॥ ४१ ॥

अन्वय

अथ जिन-पतेः वच पीत्वा दीक्षा (च) अधिगम्य सा ('राजीमती') केवल अनन्त-सुखं मोक्षं च आर, हि सिद्ध-वर-वस्तु आश्रित्य अ-गदाः के मर्त्या मकर-ध्वज-तुल्य-रूपा नो भवन्ति ? ।

1 'इति' इत्यधिक क-पाठः ।

શ્લોકાર્થ

" (હે નાથ !) તારા ચરણ-કમલરૂપી વનનો આશ્રય લેનારા યથાર્થ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ પ્રકાશવાળા એવા તથા વળી જેને વિષે સાંસારિક પરિશ્રમ સંબંધી દુઃખના સંતાપનો નાશ થયો છે એવા તેમજ ઉપમા-રહિત એવા રત્ન-ત્રયને પ્રાપ્ત કરે છે. "—૩૯

* * * * * *

वित्तेन साधकतमेन सुनद्धभावात्
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः ।
सम्यक्प्रमादसुभृतोऽव्ययतां त्वदीयात्
त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

टीका

हे नेमे ! असुभृतः–प्राणिनोऽव्ययतां–अक्षयभावं व्रजन्ति–प्राप्नुवन्ति । कस्मात् ? (स्मरणात्–) संस्मरणतः । किं कृत्वा ? भवतः–संसारात् त्रासं–भयं विहाय–त्यक्त्वा । कथंभूतात् स्मरणात् ? त्वदीयात्–भवदीयात्, तव संबन्धिनः । पुनः कथंभूतात् स्मरणात् ? 'सम्यक्प्रमात्' सम्यक्–शुभा–सकलनैगमादिनयैरबाधिता प्रमा–ज्ञानं यस्मिंस्तत् (तस्मात्)। पुनः कथंभूतात् स्मरणात् ? सुनद्धा–अतिशयेन बद्धा भावाः–पदार्था हेयज्ञेयादिका यस्मिंस्तत् तस्मात् । केन ? साधकतमेन–उत्कृष्टकरणेन । कथंभूतेन साधकतमेन ? वित्तेन–प्रसिद्धेन । कथंभूता असुभृतः ? [1]'कैवल्येति' कैवल्यं–मोक्ष एव नारी–स्त्री तस्या उरसिजौ–स्तनौ तयोरेकरसे–अद्वितीयस्वादेऽभिलाषो येषां ते । इति नेमिस्तुत्यधिकारः ॥ ४० ॥

अन्वयः

वित्तेन साधकतमेन सु–नद्ध–भावात् सम्यच्–प्रमात् त्वदीयात् स्मरणात् कैवल्य–नारी–उरसिज–एक–रस–अभिलाषाः असु–भृतः भवतः त्रासं विहाय अव्ययतां व्रजन्ति ।

શબ્દાર્થ

वित्तेन (मू० वित्त)=પ્રસિદ્ધ, પ્રખ્યાત.
साधकतमेन (मू० साधक-तम)=ઉત્કૃષ્ટ કરણ વડે.
सु=અત્યંતતાવાચક અવ્યય.
नद्ध (धा० नह्)=બદ્ધ, બાંધેલ.
भाव=પદાર્થ.
सुनद्धभावात्=અતિશય બાંધેલા છે પદાર્થો જેને વિષે એવા.
कैवल्य=મોક્ષ, મુક્તિ.
नारी=રમણી, મહિલા.
उरसिज=સ્તન.
एक=અદ્વિતીય, અસાધારણ.
रस=સ્વાદ.
अभिलाष=ઇચ્છા.
कैवल्यनार्युरसिजैकरसाभिलाषाः=મુક્તિરૂપી મહિલાના સ્તનોના અદ્વિતીય સ્વાદની ઇચ્છા છે જેમને એવા.
सम्यच्=શુભ, રૂડું.

[1] 'कैवल्येति' इत्यधिकः क-पाठः ।

विकस्वरकमलपवित्रान् । हे ईश ! ये प्राणिनः अनादितः-अनादिकालाद् विषमबाणभटेन-कामसुभटेन नद्धा-बद्धाः सन्ति । तच्छन्दोऽत्र गम्यः । ते मनुजाः सद्यः-शीघ्रं स्वयम्-आत्मना विगतबन्धभया भवन्ति । कस्मिन् सति ? त्वयि नेमौ सार्वभौमे-चक्रवर्तिनि राज्ञि-भूपे सतीति स्पष्टम् । "द्विः कानः कानि सः" (सिद्ध० अ० १, पा० ३, सू० ११) इति सूत्रेण सकारागमः पूर्वस्यानुस्वारानुनासिकौ च इति हेमबृहद्वृत्तौ, तेन कौंस्कानिति सिद्धमिति ॥ ४२ ॥

अन्वयः

(हे) ईश ! (अहं) ते हसित-अब्ज-शुचीन् कौंस्कान् गुणान् नवानि ? । ये मनुजा अनादितः विषम-बाण-भटेन नद्धा , ते त्वयि सार्वभौमे राज्ञि सति सद्यः स्वयं विगत-बन्ध-भया भवन्ति ।

શબ્દાર્થ

कौंस्कान् (मू० किम्)=કયા કયા
नवानि (धा० नु)=હું સ્તવું
हसित (धा० हस्)=વિકસ્વર
अब्ज=કમળ
शुचि=પવિત્ર
हसिताब्जशुचीन्=વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર
गुणान् (मू० गुण)=ગુણોને
ते (मू० युष्मद्)=તારા
ये (मू० यद्)=જે
अनादितः (मू० अनादि)=અનાદિ (કાલ)થી.
विषम=વિષમ, ભયકર.
बाण=બાણ
विषमबाण=વિષમ છે બાણો જેનાં તે, મદન
भट=સુભટ, લડવૈયો
विषमबाणभटेन=મદનરૂપી સુભટ વડે
नद्धाः (मू० नद्ध)=બંધાયેલા
राज्ञि (मू० राजन्)=રાજા.
त्वयि (मू० युष्मद्)=તું
ईश ! (मू० ईश)=હે નાથ !
मनुजाः (मू०)=માનવો, મનુષ્યો
सति (मू० सत्)=થતાં
सार्वभौमे (मू० सार्वभौम)=ચક્રવર્તી
सद्यस्=સત્વર, શીઘ્ર
स्वयं=પોતાની મેળે
विगत (धा० गम्)=વિશેષે કરીને ગયેલ
बन्ध=બન્ધન
भय=ભીતિ, બીક
विगतबन्धभयाः=વિશેષે કરીને ગયેલી છે બંધનની ભીતિ જેમની એવા
भवन्ति (धा० भू)=થાય છે

શ્લોકાર્થ

" હે નાથ ! હું વિકસ્વર કમલના સમાન પવિત્ર એવા તારા કયા કયા ગુણોની સ્તુતિ કરું ? (કહેવાની મતલબ એ છે કે તારા ગુણો અનન્ત હોવાથી હું તે કહેવા અસમર્થ છું) જે માનવો અનાદિ (કાલ)થી મદનરૂપી સુભટ વડે (સંસારરૂપી બંદીખાનામાં) બંધાયેલા છે, તેઓ જ્યારે તું ચક્રવર્તી રાજા થયો છે ત્યારે સત્વર પોતાની મેળે જેમની બન્ધનની ભીતિ વિશેષતઃ ગયેલી છે એવા બને છે (અર્થાત્ તેઓ સંસાર-ભયથી સર્વથા મુક્ત બની મુક્તિ રમણીને વરે છે) "—૪૨

સ્પષ્ટીકરણ

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ પદ્યમાં જે ' कौंस्कान् ' પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે વ્યાકરણ સિદ્ધ છે એ વાત ટીકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે તેમાં ' द्विः कानः कानि सः ' એ સિદ્ધ-હેમ વ્યાકરણ તેમજ તેની બૃહદ્ વૃત્તિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે

શબ્દાર્થ

पीत्वा (धा० पा)=પાન કરીને, આદરપૂર્વક શ્રવણ કરીને.
वचः (मू० वचस्)=વચનને.
जिन=સામાન્ય કેવલી.
पति=નાથ.
जिनपतेः(मू० जिनपति)=જિનેશ્વરના.
अधिगम्य (धा० गम्)=પ્રાપ્ત કરીને.
दीक्षां (मू० दीक्षा)=દીક્ષાને.
सा (मू० तद्)=તે.
अथ=ત્યાર બાદ.
आर (धा० ऋ)=પ્રાપ્ત કરતી હતી.
केवलं (मू० केवल)=કેવલ (જ્ઞાન)ને.
अनन्त=અનન્ત, નિઃસીમ, અપાર.
सुख=સુખ.
अनन्तसुखं=અનન્ત સુખ છે જ્યાં એવા.
च=વળી.
मोक्षं (मू० मोक्ष)=મોક્ષને.
आश्रित्य (धा० श्रि)=આશ્રય લઇને.
सिद्ध=ઔષધ-સિદ્ધ, સિદ્ધ-વૈદ્ય.
वर=ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ.
वस्तु=વસ્તુ, ચીજ.
सिद्धवरवस्तु=સિદ્ધની ઉત્તમ વસ્તુને.
गद=રોગ.
अगदाः=રોગ-રહિત.
हि=કારણ કે.
के (मू० किम्)=કોણ.
नो=નહિ.
मर्त्याः (मू० मर्त्य)=મર્ત્યો, માનવો.
भवन्ति (धा० भू)=થાય છે.
मकर=મગર.
ध्वज=ધ્વજા.
मकरध्वज=મગર છે ધ્વજામાં જેની તે, મદન.
तुल्य=સમાન.
रूप=રૂપ.
मकरध्वजतुल्यरूपाः=મદનના સમાન રૂપ છે જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

રાજીમતીને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને તેનું મુક્તિગમન—

" ત્યાર બાદ (અર્થાત્ પોતાના પ્રાણનાથ **નેમિનાથ**ની સ્તુતિ કર્યા બાદ તે) જિનેશ્વરના વચન(રૂપી અમૃત)નું પાન કરીને અને દીક્ષા ગ્રહણ કરીને તે **રાજીમતી**એ કેવલ (જ્ઞાન)ને અને (ત્યાર પછી) અનન્ત સુખાત્મક[1] મોક્ષને (પણ) પ્રાપ્ત કર્યાં, કારણ કે સિદ્ધ (વૈદ્ય)ની ઉત્તમ (રસાયનરૂપી) વસ્તુનો આશ્રય લઇને (અર્થાત્ તે રસાયનનું સેવન કર્યા બાદ) રોગરહિત (બનેલા) એવા કયા માનવો મદનના સમાન રૂપવાળા થતા નથી ? "—૪૧

* * * *

कॉँस्कान् नवानि हसिताब्जशुचीन् गुणांस्ते
येऽनादितो विषमबाणभटेन नद्धाः ।
राज्ञि त्वयीश ! मनुजाः सति सार्वभौमे
सद्यः स्वयं विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

टीका

हे ईश ! अहं ते तव कॉँस्कान्—कान् कान् गुण(णान्) औदार्यादीन् नवानि—स्तवीमि(वानि) ? तव गुणानामानन्त्याद् वक्तुं समर्थो न भवामी(नी)त्यर्थः । कथंभूतान् गुणान् ? हसिताब्जशुचीन्—

૧ જૈન દર્શનમાં મુક્તિમાં સુખનો સદ્ભાવ માનેલો છે અને તે વાત યુક્તિ-યુક્ત છે. જુઓ ન્યાયકુસુમાંજલિ (પૃ૦ ૩૩૪-૩૩૮).

શ્લોકાર્થ

" (બાલ બ્રહ્મચારી હોવાને લીધે) સુંદર બ્રહ્મચર્યવાળા એવા હે (નેમિનાથ) ! હે (રાગ દ્વેષના ઉપર વિજય મેળવેલા) તીર્થંકર ! હે યાદવ વંશને વિષે રત્ન (સમાન) ! હે રાજી મતીના નેત્રરૂપી ચક્રવાકને (આનંદ આપવામાં) સૂર્ય સમાન ! જે બુદ્ધિમાન્ આ તારા સ્તવનનુ અધ્યયન કરે છે, તે એકદમ સમસ્ત લક્ષ્મી વડે સેવિત બને છે (અર્થાત્ તે અપૂર્વ લક્ષ્મીનો સ્વામી થાય છે) "—૪૩

* * * * *

हारावलीं नुतिमिमां द्युतिसन्ततीद्धां
कण्ठे दधाति महिमाप्रभसूरिराज. ।
यस्ते सदैव रुचिराश्रितभावरत्नां
तं मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभक्तामरस्तोत्रान्त्यचतुर्थपादसमस्यामय श्रीनेमिसम्बोधनस्तोत्रम् ॥

टीका

हे जिन ! यो जनस्ते—तवेमां नुतिं—स्तुतिं हारावलीं—हारश्रेणिरूपां सदैव कण्ठे दधाति—अलङ्करोति। कथंभूतो यः ? 'महिमेति' महिम्ना—महत्त्वेन आ—समन्तात् प्रभा यस्य स महिमाप्रभ , सूरीणां—पण्डितानां राजा सूरिराजः,महिमाप्रभश्चासौ सूरिराजश्च महिमाप्रभसूरिराज'। एतेन स्वगुरोः श्रीमहिमाप्रभसूरिराज इति नाम दर्शितम्। कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? 'द्युतिसन्ततीद्धां' द्युतीनां—प्रभाणां सन्ततिभि -आवलीभि' इद्धां—दीप्ताम् । पुनः कथंभूतां नुतिं हारावलीं ? रुचिराणि—मनोहराणि आश्रितानि—प्रोतानि भावा—अभिधेयविशेषा एव रत्नानि यस्यां सा तामिति । एतद्विशेषणेन शिष्यावस्थायां भावरत्न इति निजनाम कविना दर्शितम् । सूरिपदप्राप्तौ तु भावप्रभ इति नाम लब्धमिति । यत्तदोर्नित्यसम्बन्धः । लक्ष्मीस्तं पुरुषं समुपैति—प्राप्नोति । कथंभूता लक्ष्मी ? अवशा—अनधीना [अपि] । कथंभूतं तं ? मानतुङ्ग—मानोन्नतमपि ॥ ४४ ॥

॥ इति श्रीभावप्रभसूरिविरचिता नेमिसम्बोधनस्वोपज्ञवृत्तिः संमाप्ता ॥

अन्वयः

(हे नाथ !) य महिमन्—आ—प्रभा—सूरि—राजः ते इमां द्युति—सन्तति—इद्धां, रुचित—आश्रित—भाव—रत्नां हार—आवलीं नुतिं कण्ठे दधाति, तं मान—तुङ्ग अ—वशा लक्ष्मी सदा एव समुपैति ।

શબ્દાર્થ

हार=હાર.
आवली=શ્રેણિ
हारावलीं=હારની શ્રેણિને
नुतिं (मू॰ नुति)=સ્તુતિને
इमां (मू॰ इदम्)=આ.
द्युति=પ્રભા.
सन्तति=શ્રેણિ
इद्ध (धा॰ इन्ध्)=દીપ્ત પ્રકાશિત
द्युतिसन्ततीद्धां=પ્રભાની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત.
कण्ठे (मू॰ कण्ठ)=ગળામાં.

१ 'समाप्ता' इत्यधिकः ख—पाठः ।

વિશેષમાં આવી રીતે વ્યાકરણના આધારે રચાયેલું ' कस्कः ' ૫૬ શતાર્થિક **શ્રીસોમપ્રભ-સૂરિકૃત શૃંગાર-વૈરાગ્ય-તરંગિણી**ના આઠમા પદ્યના નીચે મુજબના—

" कार्याकार्यविवेकशून्यहृदयः कस्को न संजायते "

—અન્તિમ ચરણમાં દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત **પ્રભાવક-ચરિત્ર**માંના શ્રીબપ્પભટ્ટિ-પ્રબન્ધમાંના ૭૧૮ મા પદ્યના નીચે મુજબના—

" कस्कः कां कां गतिं गन्ता, बुध्यते को जिनं विना "

—ઉત્તરાર્ધમાં પણ નજરે પડે છે.

* * * *

सद्ब्रह्मचार ! जिन ! 'यादव'वंशरत्न !
'राजीमती'नयनकोकविरोकितुल्य ! ।
जुष्टः श्रिया सकलयैकपदे भवेत् स
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

टीका

हे सद्ब्रह्मचार ! बालब्रह्मचारित्वात् । हे जिन ! । हे **यादववंशरत्न** ! स्पष्टम् । हे **राजीमती-नयनकोकविरोकितुल्य** !–राजीमतीनेत्रचक्रवाकसूर्यसमान ! । विरोकाः–किरणा अस्य सन्तीति विरोकी–सूर्यः । हे **नेमे** ! यो मतिमान्–पण्डित इमं तावकं–त्वत्संबन्धिनं स्तवं–स्तवनं अधीते–पठति, स मतिमान्, एकपदे इति विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं शीघ्रार्थे, शीघ्रं श्रिया–लक्ष्म्या **जुष्टः**–सहितो भवेत् । कथंभूतया श्रिया ? सकलया–समस्तया ॥ ४३ ॥

अन्वयः

(हे) सत्–ब्रह्मचार ! (हे) जिन ! (हे) 'यादव'–वंश–रत्न ! (हे) 'राजीमती'–नयन–कोक-विरोकिन्–तुल्य ! यः मतिमान् इमं तावकं स्तवं अधीते, सः एक–पदे सकलया श्रिया जुष्टः भवेत् ।

શબ્દાર્થ

सत्=શોભનીય, સુંદર.
ब्रह्मचार=બ્રહ્મચર્ય.
सद्ब्रह्मचार !=સુંદર છે બ્રહ્મચર્ય જેનું એવા ! (सं०)
जिन ! (मू० जिन)=હે તીર્થંકર !
यादव=યાદવ.
वंश=વંશ, કુળ.
रत्न=રત્ન, મણિ.
यादववंशरत्न !=હે યાદવ વંશને વિષે રત્ન (સમાન) !
राजीमती=રાજીમતી.
नयन=નેત્ર.
कोक=ચક્રવાક.
विरोकिन्=કિરણો છે જેને તે, સૂર્ય.
तुल्य=સમાન.
राजीमतीनयनकोकविरोकितुल्य !=હે રાજીમતીના નેત્રરૂપી ચક્રવાક પ્રતિ સૂર્ય સમાન !
जुष्टः (मू० जुष्ट)=સેવાયેલો.
श्रिया (मू० श्री)=લક્ષ્મી વડે.
सकलया (मू० सकला)=સમસ્ત.
एकपदे=એકદમ, એક આચકે.
भवेत् (धा० भू)=થાય.
सः (मू० तद्)=તે.
यः (मू० यद्)=જે.
तावकं (मू० तावक)=તારા સંબંધી.
स्तवं (मू० स्तव)=સ્તવનને.
इमं (मू० इदम्)=આ.
मतिमान् (मू० मतिमत्)=પણ્ડિત
अधीते (धा० इ)=અધ્યયન કરે છે, ભણે છે.

क-परिशिष्टम्

श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचित

॥ भक्तामरस्तोत्रम् ॥

काव्यद्वयेन मङ्गलं प्रादुष्कुर्वन्नाह—

भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणा-
मुद्द्योतकं दलितपापतमोवितानम् ।
सम्यक् प्रणम्य जिनपादयुगं युगादा-
वालम्बनं भवजले पतता जनानाम् ॥ १ ॥—वसन्ततिलका

यः संस्तुतः सकलवाङ्मयतत्त्वबोधा-
दुद्भूतबुद्धिपटुभिः सुरलोकनाथैः ।
स्तोत्रैर्जगत्रितयचित्तहरैरुदारैः
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥ २ ॥ (युग्मम्)

कविरात्मौद्धत्यं परिजिहीर्षुराह—

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चितपादपीठ !
स्तोतुं समुद्यतमतिर्विगतत्रपोऽहम् ।
बालं विहाय जलसंस्थितमिन्दुबिम्ब-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ? ॥ ३ ॥

जिनस्तुतावन्येषां दुष्करतां दर्शयन्नाह—

वक्तुं गुणान् गुणसमुद्र ! शशाङ्ककान्तान्
कस्ते क्षमः सुरगुरुप्रतिमोऽपि बुद्ध्या ? ।
कल्पान्तकालपवनोद्धतनक्रचक्रं
को वा तरीतुमलमम्बुनिधिं भुजाभ्याम् ? ॥ ४ ॥

दधाति (धा० धा)=ધારણ કરે છે.
महिमन्=મહિમા.
आ=સમન્તાત્, ચોમેર.
प्रभा=તેજ, કાન્તિ.
महिमाप्रभ=મહિમાપ્રભ, ભાવપ્રભસૂરિના ગુરૂ.
सूरि=(૧) પણ્ડિત; (૨) આચાર્ય.
राजन्=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.
महिमाप्रभसूरिराजः=(૧) જેના મહિમાની સમસ્તતઃ પ્રભા છે એવો પણ્ડિતવર્ય; (૨) મહિમાપ્રભ (નામના) સૂરીશ્વર.
यः (मू० यद्)=જે.
ते (मू० युष्मद्)=તારી.
सदा=હમેશાં.
एव=જ.
रुचिर=મનોહર.
आश्रित (धा० श्रि)=આશ્રય લીધેલ, પરોવેલ.
भाव=ભાવ.
रत्न=રત્ન, મણિ.
भावरत्न=ભાવરત્ન, કવિરાજનું શિષ્યાવસ્થા દરમ્યાનનું નામ.
रुचिराश्रितभावरत्नां=મનોહર તેમજ પરોવેલાં એવાં ભાવરૂપી રત્નો છે જેને વિષે એવી.
तं (मू० तद्)=તેને.
मान=(૧) અભિમાન; (૨) બહુમાન.
तुङ्ग=ઉન્નત, ઊંચો.
मानतुङ्ग=(૧) માનથી ઉન્નત; (૨) માનતુંગ, ભક્તામરના કર્તા.
अवशा (मू० अवश)=સ્વતંત્ર.
समुपैति (धा० इ)=પાસે જાય છે.
लक्ष्मीः (मू० लक्ष्मी)=લક્ષ્મી.

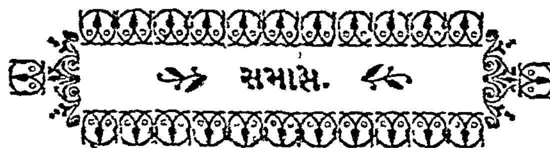
શ્લોકાર્થ

"(હે નાથ !) જેના મહિમાની પ્રભા સર્વત્ર (પ્રસરેલી) છે એવા જે પણ્ડિતરાજ કાન્તિની શ્રેણિ વડે પ્રકાશિત એવી તથા મનોહર તેમજ પરોવેલાં ભાવરૂપી રત્નોવાળી એવી આ તારી હારાવલીરૂપી સ્તુતિ કણ્ઠમાં ધારણ કરે છે, તે માનથી ઉન્નત (મનુષ્ય)ની સમીપ સ્વતંત્ર એવી લક્ષ્મી સર્વદા જાય છે (અર્થાત્ જે મનુષ્ય તારા યશોગાન ગાય છે, તે સર્વદા ધનિકજ રહે છે)."—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાવ્યનો ધ્વનિ—

આ કાવ્ય રચીને કવિરાજે આડકતરી રીતે પોતાનું શિષ્ય-અવસ્થા દરમ્યાનનું 'ભાવરત્ન' એ નામ તેમજ સૂરિ-પદ પામ્યા પછીનું 'ભાવપ્રભ' એ નામ નિવેદન કર્યાં છે. વિશેષમાં તેમણે પોતાના ગુરૂનું **મહિમાપ્રભ** એ નામનો તેમજ મૂળ **ભક્તામર**ના કર્તા **માનતુંગ**ના નામનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે.



भगवद्गुणोत्कीर्तनफलमाह—

नात्यद्भुतं भुवनभूषणभूत ! नाथ !
भूतैर्गुणैर्भुवि भवन्तमभिष्टुवन्त ।
तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा
भूत्याश्रित य इह नात्मसम करोति ?॥ १० ॥

भगवद्दर्शनफलमाह—

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीय
नान्यत्र तोषमुपयाति जनस्य चक्षुः ।
पीत्वा पयः शशिकरद्युति दुग्धसिन्धो
क्षार जलं जलनिधे रसितु क इच्छेत् ? ॥ ११॥

भगवद्रूपवर्णनमाह—

यैः शान्तरागरुचिभि परमाणुभिस्त्वं
निर्मापितस्त्रिभुवनैकललामभूत [1]।
तावन्त एव खलु तेऽप्यणव पृथिव्या
यत् ते समानमपर नहि रूपमस्ति ॥ १२ ॥

जिनमुखवर्णनमाह—

वक्त्र क्व ते सुरनरोरगनेत्रहारि
निःशेषनिर्जितजगत्रितयोपमानम् ।
बिम्ब कलङ्कमलिन क्व निशाकरस्य
यद् वासरे भवति पाण्डुपलाशकल्पम् ॥ १३ ॥

भगवद्गुणानां व्याप्तिमाह—

सम्पूर्णमण्डलशशाङ्ककलाकलाप-
शुभ्रा गुणास्त्रिभुवन तव लङ्घयन्ति ।
ये संश्रितास्त्रिजगदीश्वर ! नाथमेक
कस्तान् निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ?॥ १४ ॥

---

१ 'भूषण ! भूतनाथ !' इत्यपि पाठ समीचीनः ।

स्तवनविरचनप्रयत्नेकारणमाह—

सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान्मुनीश !
कर्तुं स्तवं विगतशक्तिरपि प्रवृत्तः ।
प्रीत्याऽऽत्मवीर्यमविचार्य मृगो मृगेन्द्रं
नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ? ॥ ५ ॥

निजासामर्थ्येऽपि वाचालताकारणमाह—

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहासधाम
त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।
यत् कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति
तच्चारुचूतकलिकानिकरैकहेतुः ॥ ६ ॥

स्तवनग्रन्थने यो गुणस्तमाह—

त्वत्संस्तवेन भवसन्ततिसन्निबद्धं
पापं क्षणात् क्षयमुपैति शरीरभाजाम् ।
आक्रान्तलोकमलिनीलमशेषमाशु
सूर्यांशुभिन्नमिव शार्वरमन्धकारम् ॥ ७ ॥

स्तवारम्भसामर्थ्यं दृढयन्नाह—

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-
मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।
चेतो हरिष्यति सतां नलिनीदलेषु
मुक्ताफलद्युतिमुपैति ननूदबिन्दुः ॥ ८ ॥

सर्वज्ञकथाप्रभावं प्रदर्शयन्नाह—

आस्तां तव स्तवनमस्तसमस्तदोषं
त्वत्संकथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।
दूरे सहस्रकिरणः कुरुते प्रभैव
पद्माकरेषु जलजानि विकाशभाञ्जि ॥ ९ ॥

ज्ञानद्वारेणान्यदेवाँस्तिरस्कुर्वन्नाह—

ज्ञान यथा त्वयि विभाति कृतावकाश
नैव तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।
[1]तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्व
नैव तु काचशकले किरणाकुलेऽपि ॥ २० ॥

निन्दास्तुतिमाह—

मन्ये वर हरिहरादय एव दृष्टा
दृष्टेषु येषु हृदय त्वयि तोषमेति ।
किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्य॰
कश्चिन्मनो हरति नाथ! भवान्तरेऽपि ॥ २१ ॥

जिनजननीप्रशसाद्वारेण भगवद्वर्णनमाह—

स्त्रीणा शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
नान्या सुत त्वदुपम जननी प्रसूता ।
सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मि
प्राच्येव दिग् जनयति स्फुरदशुजालम् ॥ २२ ॥

परमपुंस्त्वेन स्तुतिमाह—

त्वामामनन्ति मुनय॰ परम पुमास-
मादित्यवर्णममल तमस परस्तात् ।
त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्यु
नान्य शिव॰ शिवपदस्य मुनीन्द्र! पन्था ॥ २३ ॥

सर्वदेवनाम्ना जिन नुवन्नाह—

त्वामव्यय विभुमचिन्त्यमसङ्ख्यमाद्य
ब्रह्माणमीश्वरमनन्तमनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वर विदितयोगमनेकमेक
ज्ञानस्वरूपममल प्रवदन्ति सन्त॰ ॥ २४ ॥

---

१ तेजो यथा व्रजति जात्यमणौ महत्त्व ' इति पाठान्तरम् । २ ' शकलेषु रुचाकुलेषु ' इत्यपि पाठः ।
३ मदनस्य विनाशहेतुः ।

भगवन्नीरागतामाह—

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-
र्नीतं मनागपि मनो न विकारमार्गम् ।
कल्पान्तकालमरुता चलिताचलेन
किं मन्दराद्रिशिखरं चलितं कदाचित् ? ॥ १५ ॥

भगवतो दीपेनोपमां निरस्यन्नाह—

निर्धूमवर्तिरपवर्जिततैलपूरः
कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।
गम्यो न जातु मरुतां चलिताचलानां
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥ १६ ॥

सूर्येणौपम्यनिरासमाह—

नास्तं कदाचिदुपयासि न राहुगम्यः
स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्जगन्ति ।
नाम्भोधरोदरनिरुद्धमहाप्रभावः
सूर्यातिशायिमहिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥ १७ ॥

विशेषाच्चन्द्रोपमां निरस्यन्नाह—

नित्योदयं दलितमोहमहान्धकारं
गम्यं न राहुवदनस्य न वारिदानाम् ।
विभ्राजते तव मुखाब्जमनल्पकान्ति
विद्योतयज्जगदपूर्वशशाङ्कबिम्बम् ॥ १८ ॥

भगवन्मुखेन्दुपुरतः सूर्याचन्द्रमसोर्निष्प्रयोजनत्वं सूचयन्नाह—

किं शर्वरीषु शशिनाऽह्नि विवस्वता वा
युष्मन्मुखेन्दुदलितेषु तमस्सु नाथ ! ।
निष्पन्नशालिवनशालिनि जीवलोके
कार्यं कियज्जलधरैर्जलभारनम्रैः ? ॥ १९ ॥

---

१ मन्दरो मेरुः ।

पुनरपि प्रकारान्तरेण भगवद्वपुर्वर्णयन्नाह—

कुन्दावदातचलचामरचारुशोभं
विभ्राजते तव वपुः कलधौतकान्तम् ।
उद्यच्छशाङ्कशुचिनिर्झरवारिधार-
मुच्चैस्तटं सुरगिरेरिव शातकौम्भम् ॥ ३० ॥

छत्रत्रयलक्षणं प्रातिहार्यं वर्णयन्नाह—

छत्रत्रयं तव विभाति शशाङ्ककान्त-
मुच्चैः स्थितं स्थगितभानुकरप्रतापम् ।
मुक्ताफलप्रकरजालविवृद्धशोभं
प्रख्यापयत् त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥ ३१ ॥

अतिशयद्वारा जिनं स्तुवन्नाह—

उन्निद्रहेमनवपङ्कजपुञ्जकान्ति-
पर्युल्लसन्नखमयूखशिखाभिरामौ ।
पादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! धत्तः
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥ ३२ ॥

स्तोत्रं संक्षेपयन्नाह—

इत्थं यथा तव विभूतिरभूज्जिनेन्द्र !
धर्मोपदेशनविधौ न तथा परस्य ।
यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा
तादृक् कुतो ग्रहगणस्य विकाशिनोऽपि ? ॥ ३३ ॥

गजभयहरं जिनं दर्शयन्नाह—

श्च्योतन्मदाविलविलोलकपोलमूल-
मत्तभ्रमद्भ्रमरनादविवृद्धकोपम् ।
ऐरावताभमिभमुद्धतमापतन्तं
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदाश्रितानाम् ॥ ३४ ॥

सिंहभयापहारमाह—

भिन्नेभकुम्भगलदुज्ज्वलशोणिताक्त-
मुक्ताफलप्रकरभूषितभूमिभागः ।

अर्थान्तरकरणेनान्यदेवनाम्ना जिनं स्तुवन्नाह—

बुद्धस्त्वमेव विबुधार्चितबुद्धिबोधात्
त्वं शङ्करोऽसि भुवनत्रयशङ्करत्वात् ।
धाताऽसि धीर ! शिवमार्गविधेर्विधानाद्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥ २५ ॥

जिनं नमन्नाह—

तुभ्यं नमस्त्रिभुवनार्तिहराय नाथ !
तुभ्यं नमः क्षितितलामलभूषणाय ।
तुभ्यं नमस्त्रिजगतः परमेश्वराय
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधिशोषणाय ॥ २६ ॥

पुनर्निन्दास्तुतिमाह—

को विस्मयोऽत्र यदि नाम गुणैरशेषै-
स्त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! ।
दोषैरुपात्तविविधाश्रयजातगर्वैः[1]
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिदपीक्षितोऽसि ॥ २७ ॥

कियत्प्रातिहार्यप्रकटनैर्जिनं स्तुवन्नाह—

उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयूख-
माभाति रूपममलं भवतो नितान्तम् ।
स्पष्टोल्लसत्किरणमस्ततमोवितानं
बिम्बं रवेरिव पयोधरपार्श्ववर्ति ॥ २८ ॥

पुनरपि भगवद्वपुर्वर्णनमाह—

सिंहासने मणिमयूखशिखाविचित्रे
विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।
बिम्बं वियद्विलसदंशुलतावितानं
तुङ्गोदयाद्रिशिरसीव सहस्ररश्मेः ॥ २९ ॥

---

१ 'विबुधाश्रय०' इति पाठः क्वचित् ।

रङ्गत्तरङ्गशिखरस्थितयानपात्रा-
स्त्रास विहाय भवत स्मरणाद् व्रजन्ति ॥ ४० ॥

रोगभयं निन्दयन्नाह—

उद्भूतभीषणजलोदरभारभुग्नाः
शोच्य दशामुपगताश्च्युतजीविताशाः ।
त्वत्पादपङ्कजरजोऽमृतदिग्धदेहा
मर्त्या भवन्ति मकरध्वजतुल्यरूपा ॥ ४१ ॥

निगडबन्धभय तिरस्कुर्वन्नाह—

आपादकण्ठमुरुशृङ्खलवेष्टिताङ्गा
गाढ बृहन्निगडकोटिनिघृष्टजङ्घा¹ ।
त्वन्नाममन्त्रमनिश मनुजाः स्मरन्त
सद्यः स्वय विगतबन्धभया भवन्ति ॥ ४२ ॥

पूर्वोक्तान्यष्टभयानि निर्गमयन्नाह—

मत्तद्विपेन्द्र-मृगराज-दवानला-ऽहि-
सङ्ग्राम-वारिधि-महोदर-बन्धनोत्थम् ।
तस्याशु नाशमुपयाति भय भियेव
यस्तावक स्तवमिम मतिमानधीते ॥ ४३ ॥

स्तवप्रभावसर्वस्वमाह—

स्तोत्रस्रज तव जिनेन्द्र ! गुणैर्निबद्धा
भक्त्या मया रुचिरवर्णविचित्रपुष्पाम् ।
धत्ते जनो य इह कण्ठगतामजस्र
त मानतुङ्गमवशा समुपैति लक्ष्मी ॥ ४४ ॥

इति श्रीमानतुङ्गाचार्यविरचित भक्तामरस्तोत्रम्

---

१ 'ममा', मगा इति च पाठ । २ मानतुङ्गमिति स्वकीय नामाप्याचार्येण युक्त्या चरमपद्य निवेशितम् ।

बद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचलसंश्रितं ते ॥ ३५ ॥

दावानलभयं दलयन्नाह—

कल्पान्तकालपवनोद्धतवह्निकल्पं
दावानलं ज्वलितमुज्ज्वलमुत्स्फुलिङ्गम् ।
विश्वं जिघत्सुमिव संमुखमापतन्तं
त्वन्नामकीर्तनजलं शमयत्यशेषम् ॥ ३६ ॥

सर्पभयं निराकुर्वन्नाह—

रक्तेक्षणं समदकोकिलकण्ठनीलं
क्रोधोद्धतं फणिनमुत्फणमापतन्तम् ।
आक्रामति क्रमयुगेन निरस्तशङ्क-
स्त्वन्नामनागदमनी[1] हृदि यस्य पुंसः ॥ ३७ ॥

रणभयं हरन्नाह—

वल्गत्तुरङ्गगजगर्जितभीमनाद-
माजौ बलं बलवतामपि भूपतीनाम् ।
उद्यद्दिवाकरमयूखशिखापविद्धं
त्वत्कीर्तनात् तम इवाशु भिदामुपैति ॥ ३८ ॥

सङ्ग्रामभयं निरस्यन्नाह—

कुन्ताग्रभिन्नगजशोणितवारिवाह[2]-
वेगावतारतरणातुरयोधभीमे ।
युद्धे जयं विजितदुर्जयजेयपक्षा-
स्त्वत्पादपङ्कजवनाश्रयिणो लभन्ते ॥ ३९ ॥

समुद्रभयं दूरीकुर्वन्नाह—

अम्भोनिधौ क्षुभितभीषणनक्रचक्र[3]-
पाठीनपीठभयदोल्बणवाडवाग्नौ ।

१ ओषधिविशेषः, २ जलप्रवाहः, ३ ‘ चक्रे ’ इति पाठान्तरम् ।

ए-परिशिष्टम्

श्रीधर्मघोषसूरिप्रणीत

॥ श्रीगिरिनारकल्पः ॥

वरधर्मकीर्तिविद्या-नन्दमयो यत्र विनतदेवेन्द्रः ।
स्वस्तिश्रीनेमिरसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १ ॥

ઉત્તમ ધર્મ, કીર્તિ, વિદ્યા અને હર્ષથી પરિપૂર્ણ એવા તેમજ જેમને સુરેન્દ્રોએ વિશેષે કરીને નમસ્કાર કર્યો છે એવા તથા કલ્યાણરૂપ લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા નેમિ (નાથ) જ્યા (વિરાજે) છે, તે ગિરિનાર પર્વતરાજ જયવતો વર્તે છે —૧

नेमिजिनो यदुराजी-मतीत्य राजीमतीत्यजनतो यम् ।
शिश्राय शिवायासौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २ ॥

યાદવોની શ્રેણિની ઉપેક્ષા કરીને તેમજ રાજીમતીનો ત્યાગ કરીને નેમિ (નાથ) તીર્થંકરે જેનો મોક્ષ (મેળવવા) માટે આશ્રય લીધો, તે ગિરિનાર ગિરીશ્વર જય પામે છે —૨

स्वामी छत्रशिलान्ते, प्रव्रज्य यदुच्चशिरसि चक्राणः ।
ब्रह्मावलोकनमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ३ ॥

છત્ર શિલાના અન્ત (ભાગ)મા દીક્ષા ગ્રહણ કરીને જેના ઉચ્ચ શિખર ઉપર (રહીને) (નેમિ) સ્વામીએ નિજ સ્વરૂપનુ દર્શન કર્યું, તે ગિરિનાર૦—૩

यत्र सहस्राम्रवणे, केवलमाप्यादिशद् विभुर्धर्मम् ।
लक्षारामे सोऽय, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ४ ॥

જ્યા સેહસ્રામ્રવનમા[1] કેવલજ્ઞાન પામીને પ્રભુએ લક્ષારામમાં[2] ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, તે ગિરિનાર૦—૪

निर्वृतिनितम्बिनीवर-नितम्बसुखमाप यन्नितम्बस्थः ।
श्रीयदुकुलतिलकोऽय, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ५ ॥

જેના નિતંમ્બ[3] ઉપર રહી શ્રીયદુકુળને વિષે તિલક (સમાન નેમિનાથે) નિર્વાણરૂપ નારીના ઉત્તમ નિતંમ્બનુ સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, તે ગિરિનાર૦—૫

---

૧ જ્યાં હજારો આંબાનાં ઝાડ છે એવુ વન ૨ જ્યાં લાખો જીવોને આરામ મળે છે તે, સમવસરણ ૩ પર્વતની કેડ. ૪ કૂવો.

જ્યા તેના જેવુજ અને પૂર્વ તરફ મુખવાળુ એવુ (અન્ય) ચૈત્ય ઇન્દ્રે (પ્રભુના) નિર્વાણ-સ્થાનમા રચ્યુ, તે ગિરિનાર૦—૧૨

तीर्थेऽतिस्मरणाद् यत्र यादवा' सप्त कालमेघाद्याः ।
क्षेत्रपतामापुरसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १३ ॥

જે તીર્થમા (પ્રભુના) અત્યત સ્મરણથી કાલમેઘ પ્રમુખ સાત યાદવો ક્ષેત્રના સ્વામી પણાને પ્રાપ્ત થયા, તે ગિરિનાર૦—૧૩

विभुमर्चति मेघरवो, बलानक गिरिविदारणश्चक्रे ।
यत्र चतुर्द्वारमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १४ ॥

જ્યા પર્વતને ફાડનારા (ઈન્દ્રે) ચાર દરવાજાવાળુ બલાનક રચ્યુ અને જ્યા (રહીને) **મેઘરવ (નેમિ)** પ્રભુની પૂજા કરે છે, તે ગિરિનાર૦—૧૪

यत्र सहस्राम्रवणा—न्तररित रम्या सुवर्णचैत्यानाम् ।
चतुरधिकविंशतिरय, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १५ ॥

જ્યા સહસ્રામ્રવનમા સોનાના ચૈત્યોની મનોહર ચોવીશી છે, તે ગિરિનાર૦—૧૫

द्वासप्ततिर्जिनाना, लक्षारामेऽस्ति यत्र तु गुहायाम् ।
सचतुर्विंशतिकाऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १६ ॥

જ્યા ગુફામા લક્ષારામની અદર (વર્તમાન અવસર્પિણી કાળમા થઇ ગયેલી) ચોવીસી સહિત (પસાર થઇ ગયેલી તેમજ હવે પછીની ઉત્સર્પિણીની ચોવીસીઓ મળીને) બોત્તેર જિનોની પ્રતિમાઓ છે, તે ગિરિનાર૦—૧૬

वर्षसहस्रद्वितय, प्रावर्तत यत्र किल शिवासूनोः ।
लेप्यमयी प्रतिमाऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १७ ॥

જ્યા ખરેખર શિવા (રાણી)ના પુત્ર (**નેમિનાથ**)ની લેપ્યમયી પ્રતિમા બે હજાર વર્ષ સુધી (ટકી) રહી, તે ગિરિનાર૦—૧૭

लेपगमेऽम्बादेशात्, प्रभुचैत्य यत्र पश्चिमाभिमुखम् ।
रतनोऽस्थापयतासौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १८ ॥

જ્યારે લેપ(મય પ્રતિમા)નો નાશ થયો, ત્યારે **અબા** (દેવી)ની આજ્ઞાથી **રતન** (શ્રાવક) પશ્ચિમ (દિશા) તરફ મુખવાળા પ્રભુના (નવા) ચૈત્યની સ્થાપના કરાવી, તે ગિરિનાર૦—૧૮

बुद्ध्वा कल्याणत्रय-मिह कृष्णो रूप्यरुक्ममणिबिम्बम् ।
चैत्यत्रयमकृतायं, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ६ ॥

અહીં (નેમિનાથના દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ) ત્રણ કલ્યાણકો જાણીને કૃષ્ણે રૂપાના, સોનાના અને મણિના બિમ્બવાળા ત્રણ [1]ચૈત્યો કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૬

पविना हरिर्यदन्त-र्विधाय विवरं व्यधाद् रजतचैत्यम् ।
काञ्चनबलानकमयं, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ७ ॥

જેના મધ્ય ભાગમાં ઇન્દ્રે વજ્ર વડે છિદ્ર પાડીને કાંચનના [2]બલાનકવાળું રૂપાનું ચૈત્ય બનાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૭

तन्मध्ये रत्नमयीं, प्रमाणवर्णान्वितां चकार हरिः ।
श्रीनेमेर्मूर्तिमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ८ ॥

એ (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં ઇન્દ્ર શ્રીનેમિની તેમના (દેહ-) માન અને વર્ણ પ્રમાણેની રત્નની મૂર્તિ (સ્થાપન) કરી, તે ગિરિનાર૦—૮

स्वकृतैतद्बिम्बयुतं, हरिस्त्रिबिम्बं सुरैः समवसरणे ।
न्यदधत यदन्तरसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ९ ॥

જે (ચૈત્ય)ના મધ્યમાં સમવસરણમાં ઇન્દ્રે [3]સ્વકૃત બિમ્બ યુક્ત બીજાં ત્રણ બિમ્બો દેવો પાસે (સ્થાપન) કરાવ્યાં, તે ગિરિનાર૦—૯

शिखरोपरि यत्राम्बा-ऽवलोकनशिरस्थरङ्गमण्डपके ।
शम्बो बलानकेऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १० ॥

જેના શિખર ઉપર [4]અવલોકનવાળા મસ્તક ઉપરના રંગ-મંડપમાં અંબા (ની મૂર્તિ) છે અને બલાનકમાં શાંબ (ની મૂર્તિ) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૦

यत्र प्रद्युम्नपुरः, सिद्धिविनायकसुरः प्रतीहारः ।
चिन्तितसिद्धिकरोऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ११ ॥

જ્યાં ચિન્તિત (અર્થ) ની સિદ્ધિ કરનારો સિદ્ધિ વિનાયક દેવ પ્રદ્યુમ્નની આગળ પ્રતિહાર (રૂપે રહેલો) છે, તે ગિરિનાર૦—૧૧

तत्प्रतिरूपं चैत्यं, पूर्वाभिमुखं तु निर्वृतिस्थाने ।
यत्र हरिश्चक्रेऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १२ ॥

---

૧ મંદિરો. ૨ ગર્ભ-ગૃહની અંદરનો ગોખલો. ૩ પોતે કરેલા. ૪ દેખી શકાય તેવા, ખુલ્લા.

छत्राक्षरघण्टाऽञ्जन--बिन्दुशिवाशिलादि यत्र हार्यस्ति ।
कल्याणकारणमय, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २६ ॥

જ્યા છત્રાક્ષર, ઘટાજન બિંદુ, શિવ શિલા ઇત્યાદિ (સ્થળો) મનોહર તેમજ કલ્યાણુના કારણુરૂપ છે, તે ગિરિનાર૦—૨૬

याकुडयमात्यसज्जन--दण्डेशाद्या अपि व्यधुर्यत्र ।
नेमिभवनोद्धृतिमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २७ ॥

યાકુડી મંત્રી તથા સજ્જન દણ્ડેશ પ્રમુખ (ઉત્તમ જનોએ) પણ જ્યા નેમિ–ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કર્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૭

कल्याणत्रयचैत्य, तेजपालो न्यवीविशन्मन्त्री ।
यन्मेखलागतमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २८ ॥

જેની મેખલા ઉપર રહેલું એવુ તથા (નેમિનાથના) ત્રણુ કલ્યાણુકોને લગતુ એવુ ચૈત્ય તેજપાલ મંત્રીએ કરાવ્યુ તે ગિરિનાર૦—૨૮

शत्रुञ्जयसमेता–ष्टापदतीर्थानि वस्तुपालस्तु ।
यत्र न्यवेशयदसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २९ ॥

વળી જ્યા વસ્તુપાલે શત્રુંજય, સમેત(શિખર) તથા અષ્ટાપદ તીર્થોની રચના કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૯

य: षड्विंशतिविंशति--षोडशदशकद्वियोजनान्यगतम् ।
अरपट्क उच्छ्रितोऽय, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ३० ॥

જે (અવસર્પિણીના) છ આરામા છવ્વીસ, વીસ, સોળ, દસ, અને બે યોજન તથા સો ધનુષ્ય (ધનુષ્ય) જેટલો (અનુક્રમે) ઊંચો વર્તે છે, તે ગિરિનાર૦—૩૦

अद्यापि सावधाना, विदधाना यत्र गीतनृत्यादि ।
देवा श्रूयन्तेऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ३१ ॥

અત્યારે પણ જ્યા (ભક્તિને લીધે) ગીત, નૃત્ય વિગેર કરતા સાવધાન સુરો સંભળાય છે, તે ગિરિનાર૦—૩૧

विद्याप्राभृतकोद्धृत–पादलिप्तकृतोज्जयन्तकल्पादे ।
इति वर्णितो मयाऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीगिरिनारकल्प ॥

काञ्चनबलानकान्तः, समवसृतेस्तन्तुनेह बिम्बमिदम् ।
रत्नेनानीतमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ १९

(જેના) કાંચન બલાનકની અંદરના સમવસરણમાંથી સૂત્રના તાંતણા વડે (ખેંચીને આ (અત્યારે વિદ્યમાન) બિંબ અહીં રત્ન લાવ્યો, તે ગિરિનાર૦—૧૯

बौद्धनिषिद्धः सङ्घो, नेमिनतौ यत्र मन्त्रगगनगतिम् ।
जयचन्द्रमादिशदसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २० ॥

જ્યાં (નેમિનાથ)ને પ્રણામ કરવામાં બૌદ્ધો વડે નિષેધ કરાયેલા સંઘે મંત્ર (બળ)થી ગગનમાં ગમન કરનારા જયચન્દ્રને (ત્યાં આવવા) આજ્ઞા કરી, તે ગિરિનાર૦—૨૦

तारां विजित्य बौद्धान्, निहत्य देवानवन्दयत् सङ्घम् ।
जयचन्द्रो यत्रायं, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २१ ॥

તારા (દેવી)ને જીતીને અને બૌદ્ધોને પરાસ્ત કરીને જ્યાં જયચન્દ્રે સંઘને દેવોનું વન્દન કરાવ્યું, તે ગિરિનાર૦—૨૧

नृपपुरतः क्षपणेभ्यः, कुमार्युदितगाथयाऽम्बयाऽर्प्यत यः ।
श्रीसङ्घाय सदाऽयं, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २२ ॥

રાજાઓની સમક્ષ કુમારીઓએ ઉચ્ચારેલી ગાથા વડે (આ પર્વત શ્વેતામ્બરોનો છે એમ સિદ્ધ કરી આપીને) અંબા (દેવી)એ દિગમ્બરો પાસેથી (લઇને) જેને શ્રીસંઘને સદા માટે સમર્પણ કર્યો, તે ગિરિનાર૦—૨૨

नित्यानुष्ठानान्त–स्ततोऽनुसमयं समस्तसङ्घेन ।
यः पठ्यतेऽनिशमसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २३ ॥

ત્યારથી (માંડીને) નિત્ય ક્રિયા કરતાં આખો સંઘ જે ગાથાનો નિરન્તર પાઠ કરે છે, તે (ગાથા-વિષયક) ગિરિનાર૦—૨૩

दीक्षाज्ञानध्यान–व्याख्यानशिवावलोकनस्थाने ।
प्रभुचैत्यपावितोऽसौ, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २४ ॥

દીક્ષા, જ્ઞાન, ધ્યાન, વ્યાખ્યાન તથા મોક્ષના દર્શનને સ્થાને જે પ્રભુનાં ચૈત્યથી પવિત્ર બન્યો છે, તે ગિરિનાર૦—૨૪

राजीमतीचन्द्रदरी–गजेन्द्रपदकुण्डनागझर्यादौ ।
यः प्रभुमूर्तियुतोऽयं, गिरिनारगिरीश्वरो जयति ॥ २५ ॥

રાજીમતીની ગુફા, ચન્દ્ર-ગુફા, ગજેન્દ્રપદ કુણ્ડ, નાગઝરી ઇત્યાદિ (સ્થળે) જે પ્રભુની પ્રતિમાથી યુક્ત છે, તે ગિરિનાર૦—૨૫

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थसूची

(સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ ગ્રન્થોની સૂચી)

जैनग्रन्था	प्रणेतार
जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति.	श्रीसुधर्मस्वामी (गणधरः)
जीवाजीवाभिगम	,,
उत्तराध्ययनम्	,,
प्रश्नव्याकरणम्	,,
भगवतीसूत्रम्	,,
सूर्यप्रज्ञप्तिः	,,
आवश्यकम्	,,
स्थानाङ्गम्	,,
महानिशीथम्	,,
कल्पसूत्रम्	श्रुतकेवलिश्रीभद्रबाहुस्वामी
आवश्यकनिर्युक्तिः	,,
दशवैकालिकम्	श्रीशय्यम्भवसूरि'
प्रवचनसारोद्धार	श्रीनेमिचन्द्रसूरिः
आवश्यकचूर्णि'	श्रीजिनदासमहत्तर
नमुथ्थुण (शक्रस्तव')	श्रीसौधर्मेन्द्र.
विशेषावश्यकम्	क्षमाश्रमणश्रीजिनभद्रगणि
स्तुतिचतुर्विंशतिका	श्रीशोभनमुनिराजः
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रम्	कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिः
काव्यानुशासनम्	,,
अभिधानचिन्तामणिः	,,
योगशास्त्रम्	,,
सिद्धहेमशब्दानुशासनम्	,,
सकलार्हत्	,,
सुबोधिका (कल्पसूत्रवृत्ति)	उपाध्यायश्रीविनयविजय'
वाग्भटालङ्कार'	मुनिश्रीवाग्भट.
भक्तामरवृत्ति'	उपाध्यायश्रीमेघविजयः
,,	श्रीकनककुशलमुनीश'

વિદ્યા-પ્રાભૃત (નામના શાસ્ત્ર)માંથી - ઉદ્ધાર કરેલા એવા **પાદલિપ્તસૂરિકૃત ઉજ્જયન્ત-કલ્પ** વિગેરે ઉપરથી આ પ્રમાણે મેં જેનું વર્ણન કર્યું છે, તે ગિરિનાર૦—૩૨

જોકે અત્ર શ્રીગિરિનારકલ્પનો અનુવાદ પૂર્ણ થાય છે, છતાં પણ પ્રથમ શ્લોકમાં તેના કર્તાએ આડકતરી રીતે જે નામ સૂચવ્યાં છે તે સંબંધમાં નીચે મુજબનો ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક સમજાય છેઃ—

આ કલ્પના કર્તાએ **ધર્મકીર્તિ**થી પોતાનું ઉપાધ્યાય અવસ્થા દરમ્યાનનું નામ સૂચવ્યું છે. આથી એમ માની શકાય કે આ કલ્પ તેમણે સૂરિ-પદ પ્રાપ્ત કર્યું તે પૂર્વે રચ્યું હશે. કેમકે સૂરિ થયા પછી તો તેમનું **ધર્મઘોષ** એવું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. **વિદ્યાનન્દ**(સૂરિ) એ એમના ગુરૂભાઇનું નામ છે અને **દેવેન્દ્ર**(સૂરિ) એ એમના ગુરૂનું નામ છે.



जैनग्रन्था	प्रणेतार
श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः	पण्डितश्रीमेरुविजयगणिः
શ્રીપાલરાજાનો રાસ	ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયજી
મહાવીરસ્વામીનુ પચકલ્યાણકનુ સ્તવન	શ્રીહસરાજજી
જૈન ગ્રન્થાવલી	પ્રસિદ્ધકર્તા-શ્રીજૈન શ્વેતામ્બર કૉન્ફરન્સ, મુંબઇ
अजैनग्रन्था	प्रणेतार
मालतीमाधवनाटकम्	कविवरश्रीभवभूति'
कविकल्पद्रुम'	श्रीवोपदेव'
वृत्तरत्नाकरवृत्तिः	श्रीनारायणभट्ट'
मेघदूतम्	कवीश्वरश्रीकालिदास'
शिशुपालवध'	कविराजश्रीमाघ'
वसिष्ठस्मृति'	श्रीवसिष्ठः
अष्टाध्यायी	वैयाकरणराजश्रीपाणिनि
સરસ્વતીચન્દ્રનો નાટક	

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ તેયાર કરવામા મેં જે જે ગ્રન્થોની સહાય લીધી હતી તેની સૂચી અત્ર પૂર્ણ થાય છે એટલે એ સ બ ધમા ક ઇ ઉમેરવાનુ બાકી રહેતુ નથી પર તુ ઉપાધ્યાય શ્રી ધર્મવર્ધન ગણિએ તેમજ શ્રીભાવપ્રભસૂરિએ ટીકા રચવામા જે જે ગ્રન્થોના પાઠો ટાચણરૂપે લીના છે તેનો ઉલ્લેખ કરવો રહી જાય છે એથી કરીને આ સ બ ધમા એ નિવેદન કરવાનુ કે ઉપાધ્યાયજીએ સારસ્વત વ્યાકરણ, કાત્યાયનકૃત વાર્તિક, શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન ચિન્તામણિ તેમજ અમર-કોશનો ઉપયોગ કર્યો છે, જ્યારે સૂરિજીએ શ્રીહેમચન્દ્રસૂરિકૃત અભિધાન ચિન્તામણિનો તેમજ અનેકાર્થકોશનો તથા વળી એકાક્ષરનિઘણ્ટુનો,[1] મહીપકૃત અનેકાર્થકોશને- અને શ્રીહર્ષકૃત નૈષધીય ચરિતનો ઉપયોગ કર્યો છે



[1] 'अथान् निघण्ट्यत्यस्मात् निघण्टु' परिकीर्तित।" इति व्याडिः ।

जैनग्रन्थाः	प्रणेतारः
जिनशतकम्	मुनिश्रीजम्बूकविः
विचारसारप्रकरणम्	श्रीप्रद्युम्नसूरिः
श्रेणिकचरित्रम्	उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः
दुर्गद्व्याश्रयकाव्यम्	
आवश्यकवृत्तिः	श्रीहरिभद्रसूरिः
योगदृष्टिसमुच्चयः	,,
लोकतत्त्वनिर्णयः	,,
अष्टकप्रकरणम्	,,
भक्तामरस्तोत्रम्	श्रीमानतुङ्गसूरिः
भगवतीवृत्तिः	श्रीअभयदेवसूरिः
हीरसौभाग्यम्	श्रीदेवविमलगणिः
प्रभावकचरित्रम्	श्रीचन्द्रप्रभसूरिः
गौतमीयकाव्यम्	मुनिश्रीरूपचन्द्रः
गौतमाष्टकम्	श्रीदेवानन्दसूरिः
गौतमस्तोत्रम्	श्रीजिनप्रभसूरिः
संवेगद्रुमकन्दली	श्रीविमलसूरिः
ऋषभभक्तामरम्	उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरगणिः
नेमिभक्तामरम्	मुनिराजश्रीरत्नसिंहः
शान्तिभक्तामरम्	श्रीकीर्तिविमलमुनीशः
सरस्वतीभक्तामरम्	श्रीधर्मसिंहसूरिः
सिन्दूरप्रकरः	शतार्थिकश्रीसोमप्रभसूरिः
शृङ्गारवैराग्यतरङ्गिणी	,,
सोमशतकम्	,,
गुणस्थानक्रमारोहः	श्रीरत्नशेखरसूरिः
चतुर्विंशतिका	श्रीबप्पभट्टिसूरिः
कुमारपालचरित्रम्	श्रीचारित्रसुन्दरगणिः
प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः	श्रीसिद्धसेनसूरिः
पञ्चसङ्ग्रहवृत्तिः	श्रीमलयगिरिसूरिः
नन्दीसूत्रवृत्तिः	श्रीमलयगिरिसूरिः
आचाराङ्गवृत्तिः	श्रीशीलाङ्कसूरिः
श्रीपालचरित्रम्	श्रीज्ञानविमलसूरिः
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्	वाचकवर्यश्रीउमास्वातिः
न्यायकुसुमाञ्जलिः	न्यायविशारद-न्यायतीर्थ-मुनिश्रीन्यायविजयः

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી



અંક	ગ્રંથનુ નામ, તેના કર્તા વિગેરે	મૂલ્ય
		રૂ આ પા
૧	* આવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત	૨-૪-૦
૨	* આવશ્યક ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે	૩-૦-૦
૩	* આવશ્યક ભાગ ૩ ,,	૩-૮-૦
૪	* આવશ્યક ભાગ ૪ ,,	૧-૦-૦
૫	* આચારાગ ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશીલાકાચાર્યની ટીકા સહિત	૧-૮-૦
૬	* આચારાગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે	૨-૪-૦
૭	* ઔપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સહિત	૦ ૧૨-૦
૮-૧૧	* પરમાણુ, નિગોદ, પુદ્ગલ અને બંધ છત્રીસી	૦-૬-૦
૧૨	* ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૩-૪-૦
૧૩	* ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે	૩-૨-૦
૧૪	ભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩ ,,	૩-૪-૦
૧૫	* સમવાયાગ ,,	૧-૦-૦
૧૬	* નન્દીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે	૨-૨-૦
૧૭	* ઓઘનિર્યુક્તિ શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીદ્રોણાચાર્યની ટીકા સાથે	૩-૦-૦
૧૮	* સૂત્રકૃતાગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાકાચાર્યની ટીકા સાથે	૨-૧૨ ૦
૧૯	* પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશ્યામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે	૩ ૧૪ ૦
૨૦	* પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે	૧ ૧૨ ૦
૨૧	* સ્થાનાગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૨-૧૨ ૦
૨૨	* સ્થાનાગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે	૪-૦-૦
૨૩	* અંતકૃદ્દશાદિ ત્રણ સૂત્રો, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૧-૦-૦
૨૪	* સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સાથે	૩-૮-૦
૨૫	* જ્ઞાતાધર્મકથાગ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે	૧-૧૨ ૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીલકમાં નથી.

૧૧ ધનપાલ પચાશિકા, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાતર સાથે
૧૨ ભક્તામર સ્તોત્ર શ્રીમાનતુગસૂરિકૃત, શ્રીગુણાકરસૂરિ તેમજ ઉપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજયકૃત ટીકા સાથે
૧૩ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સહિત
૧૪ લીબડી આદિ ભડારની પ્રતિઓનુ સૂચી પત્ર
૧૫ લોકપ્રકાશ (ગુજરાતી ભાષાતર સાથે)
૧૬ જીવસમાસ
૧૭ પ્રવ્રજ્યાદિ કુલકો
૧૮ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ ચાર મુનીશ્વરોએ રચેલી ટીકાઓ સહિત
૧૯. ભવભાવના

પુસ્તકો મળવાનુ ઠેકાણુ —
લાયબ્રેરીઅન, શ્રીઆગમોદય સમિતિ,
દેવચદ લાલભાઇ ધર્મશાળા,
ખડેપા ચકલો, ગોપીપુરા,
સુરત

THE BOOKS PUBLISHED
BY
S'rī Āgamodaya Samiti



		Rs	a.	p
1	*Āvaśyaka (Part I)—By Sri Sudharmā Svāmi with the commentaries of Sri Bhadrabāhu Svāmi and Sri Haribhadra Sūri	2	4	0
2	*Āvaśyaka (Part II)—As above ..	3	0	0
3	*Āvaśyaka (Part III)—As above	3	8	0
4	*Āvasyaka (Part IV)—As above	1	0	0
5	*Achārānga (Part I)—By Sri Sudharmā Svāmī with the commentaries of Sri Bhadrabāhu Svāmī & Srī Silānkāchārya	1	8	0
6	*Āchārānga (Part II)—As above ..	2	4	0
7	*Aupapātika Sūtra—With the commentaries of Srī Abhayadeva Sūri	0	12	0
8—11	*Paramānu Nigoda, Pudgala, Bandha Shat trimśikā	0	6	0

* Not available

અંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય રૂ. આ. પા.
૨૬ *	પ્રશ્નવ્યાકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૭ *	સાધુ-સમાચારી-પ્રકરણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮ *	ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯—૩૨	(૨) અષ્ટક—પ્રકરણ તથા (૨) ષડ્દર્શનસમુચ્ચય.	૦-૪-૦
૩૩	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યક ગાથાનો અકારાદિક્રમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયન્ના શ્રીવાનર ઋષિની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મબિંદુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ જિનભદ્રગણિકૃત, ગુજરાતી ભાષાન્તરકર્તા શ્રી. ચુનીલાલ હુકમચંદ.	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી ,, ,,	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી ,, ,,	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર.	૨-૮-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (બીજી આવૃત્તિ).	૨-૪-૦

છપાય છે.

૧. વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસરિકૃત સટીક,ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૨. પંચસંગ્રહ.
૩. વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨ ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૪. આચારપ્રદીપ.
૫. આવશ્યક શ્રીમલયગિરિકૃત ટીકા સહિત.
૬. નન્દીઆદિ.
૭. ચતુર્વિંશતિકા શ્રીબપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૮. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૯. ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેરુવિજયગણિકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.
૧૦. સરસ્વતીભક્તામર શ્રીધર્મસિંહસૂરિકૃત તથા શાન્તિ-ભક્તામર શ્રીકીર્તિ-વિમલમુનિરાજકૃત, ટીકા તથા ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે.

---

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીલકમાં નથી.

		Rs	a	p
38	**Viseshāvasyaka (Part 1)**—By Jinabhadra Gani, Translator Mr Chunilal Hakamchand	2	0	0
39	**Jain Philosophy**—(English) late Mr V R Gandhi	1	0	0
40	**Yoga Philosophy** „ „ „	0	14	0
41	**Karma Philosophy** „ „ „	0	12	0
42	**Rāyapaseni Sūtra**	1	8	0
43	**Anuyogadvāra**	2	8	0
44	**Nandi Sūtra** (2nd edition)	2	4	0

IN PRESS

1 **Vīra Bhaktāmara & Nemi Bhaktāmara**
2 **Pañcha Sangraha**
3 **Viśeshāvasyaka** (2nd Part)
4 **Āchārapradipa**
5 **Āvasyaka** with the commentary of Śri Malaygiri Sūri
6 **Nandī Ādi**
7 **Chaturvimśatikā**—By Sri Bappabhaṭṭi Sūri
8 **Stuti chaturvimsatikā**—By Sri Sobhana Munirāja
9 **Chaturvimsati Jinānanda-Stuti**—By Sri Meruvijaya Gani
10 **Sarasvati Bhaktāmara & Śānti Bhaktāmara**
11 **Dhanapāla pañchāśikā**
12 Bhaktāmara—By Mānatunga Sūri with the commentaries of Gunākara Sūri and Upādhāya Srī Meghavijaya
13 **Jaina-dharmavara stotra**
14 **Lists of Limbdi Bhandār, etc**
15 **Loka prakāśa** (Gujarati Translation)
16 **Jivasamāsa**
17 **Pravrajyādi Kulakas**
18 **Stuti chaturvimśatikā**—By Sri Sobhana Munirāja with four commentaries
19 **Bhavabhāvanā**

Can be had at —

The Librarian
Śri Āgamodaya Samiti,
Devchand Lalbhai Dharmaśālā
Badekhā Chaklo, Gopipura
Surat (India)

No.	Title	Rs.	a.	p.
12.	***Bhagavatī Sūtra (Part I)**—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	3	4	0
13.	***Bhagavatī Sūtra (Part II)**—As above	3	8	0
14.	***Bhagavatī Sūtra (Part III)**—As above	3	4	0
15.	***Samavāyāṅga**—Same as above	1	0	0
16.	**Nandī Sūtra**—By Śrī Devavāchaka Gaṇi with the commentary of Śrī Malayagiri	2	8	0
17.	***Ogha Niryukti**—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentaries of Śrī Bhadrabāhu Svāmī and Śrī Droṇāchārya	3	0	0
18.	***Sūtra Kṛitāṅga**—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Śilāṅkāchārya	2	12	0
19.	***Prajñāpanā Sūtra (1st Half)**—By Śrī Śyāmāchārya with the commentary of Śrī Malayagiri	3	14	0
20.	***Prajñāpanā Sūtra (2nd Half)**—As above	1	12	0
21.	***Sthānāṅga Sūtra (1st Half)**—By Śrī Sudharmā Svāmī with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	2	12	0
22.	***Sthānāṅga Sūtra (2nd half)**—As above	4	0	0
23.	***Antakṛiddaśādi three Sūtras**—With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1	0	0
24.	***Sūrya Prajñapti**—With the commentary of Śrī Malayagiri	3	8	0
25.	***Jñātā Dharma Kathāṅga**—By an ancient saint with the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	1	12	0
26.	***Praśna Vyākaraṇa**—As above	1	12	0
27.	***Sādhu Samāchāri Prakaraṇa**—By an ancient saint	Free		
28.	***Upāsakadaśā**—With the commentary of Śrī Abhayadeva Sūri	0	10	0
29—32.	(2) **Ashṭaka Prakaraṇa** & (2) **Shaddarśanasamuchchaya**—	0	4	0
33.	**Nirayāvalī Sūtra**—With the commentary of Śrī Śrīchandra Sūri	0	12	0
34.	**Viśeshāvaśyaka-Gāthānāmakārādi-Kramaḥa**	0	5	0
35.	**Vichārasāra-prakaraṇa**—By Śrī Pradyumna Sūri with the gloss of Śrī Māṇikyasāgara	0	8	0
36.	**Gachchhāchāra Payannā**—With the commentary of Śrī Vānarshi	0	6	0
37.	**Dharma-Bindu-Prakaraṇa**—By Haribhadra Sūri with the commentary of Śrī Munichandra Sūri	0	12	0

* Not available.

અંક	ગ્રન્થનુ નામ તેના, કર્તા વિગેરે	મૂલ્ય રૂ આ પા
૨૦	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૨ જુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૨૧	* ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિસુંદરસૂરિકૃત	૧-૪-૦
૨૨	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૩ જુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦ ૧૦-૦
૨૩	* ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેરૂવિજયગણિકૃત	૦-૨-૦
૨૪	* પદ્મપ્રભચરિત મુનિક્ષેમંકરગણિકૃત	૦-૨-૦
૨૫	* સ્થૂલભદ્રચરિત શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત	૦-૨-૦
૨૬	* શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત	૧-૦-૦
૨૭	* સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રી દેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત	૦ ૧૨ ૦
૨૮	* સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ શતક) શ્રીવિબુધવિમલસૂરિકૃત	૦-૨-૦
૨૯	* લલિતવિસ્તરા (ચૈત્યવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત	૦-૮-૦
૩૦	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૪ થુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૨-૦
૩૧	* અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત	૦-૧૦-૦
૩૨	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૫ મુ (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦ ૦
૩૩	* ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત	૧-૫-૦
૩૪	* મલયસુંદરીચરિત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત	૦-૭-૦
૩૫	* સમ્યક્ત્વસપ્તતિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંઘતિલકાચાર્યની ટીકા સહિત	૧-૦-૦
૩૬	* ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત	૧-૧૨ ૦
૩૭	* અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત	૧-૦-૦
૩૮	* ગુણસ્થાનક્રમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે	૦-૨-૦
૩૯	* ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત	૧-૮-૦
૪૦	* ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત	૧-૦-૦
૪૧	* ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ અને શ્રીશાન્તિસૂરિની ટીકા સહિત	૧-૧૪ ૦
૪૨	* ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત	૧-૪-૦
૪૩	આનન્દ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૬ ઠું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦ ૧૨ ૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો હવે સલકમાં નથી.

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી

પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

અંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
		રૂ. આ. પા.
૧.	* શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૦–૮–૦
૨.	* શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	૦–૧–૬
૩.	* સ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦–૧–૬
૪.	* શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવ-સૂરિકૃત ટીકા સહિત	૦–૬–૦
૫.	* અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે	૦–૬–૦
૬.	* શ્રીષોડશક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે.	૦–૬–૦
૭.	* શ્રીકલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રી વિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮.	* વંદારૂ વૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦–૮–૦
૯.	* દાનકલ્પદ્રુમ (ધન્ના-ચરિત્ર) શ્રીજિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦–૬–૦
૧૦.	* યોગ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦–૫–૦
૧૧.	* જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડણકૃત.	૦–૩–૦
૧૨.	* યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦–૩–૦
૧૩.	* કર્મ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીકૃત.	૦–૫–૦
૧૪.	* આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫.	* શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦–૫–૦
૧૬.	* શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦–૨–૦
૧૭.	* કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૪-૦
૧૮.	* કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકાલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦–૮–૦
૧૯.	* પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦–૪–૦

* અંક ૧થી ૧૯ સીલ્લકમાં નથી.

૫ જિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ.
૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્ર લોક વગેરે)
૭ નવપદપ્રકરણ
૮ નવપદલઘુવૃત્તિ
૯ વિચારરત્નાકર
૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (બીજો ભાગ)
૧૧ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૮ મુ (કુમારપાળરાસ)
૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ
૧૩ નવ સ્મરણ (સટીક)
૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા

પુસ્તકો મળવાનુ ઠેકાણુ:—
લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઇ ધર્મશાળા,
બડેખા ચકલો, ગોપીપુરા,
સુરત.

THE BOOKS PUBLISHED
BY
Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund

		Rs.	a	p
1	*Śri Vitarāga stotra—By Sri Hemachandrāchārya with the commentaries of Srī Prabhāchandra Sūri and one of the disciples of Visālarāja	0	8	0
2	*Śramana Pratikramana Sūtra Vritti—By an ancient saint	0	1	6
3	*Syādvāda Bhāsha—By Śrī Subhavijaya Gani	0	1	6
4	*Śrī Pākshika Sūtra—with the commentary on Pākshika Sūtra and Khāmṇā—By Yaśodeva Sūri	0	6	0
5	*Adhyātma Mata Parikshā—By Mahāmahopādhyāya Sri Yaśovijaya with his own commentary ..	0	6	0

અંક	ગ્રંથનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	મૂલ્ય
		રૂ. આ. પા.
૪૪. *	પિણ્ડનિર્યુક્તિ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીમલયગિરિઆચાર્યની ટીકા સહિત.	૧–૮–૦
૪૫. *	ધર્મસંગ્રહ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧–૪–૦
૪૬. *	ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (પૂર્વાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨–૦–૦
૪૭. *	દશવૈકાલિકસૂત્ર શ્રીશય્યંભવસૂરિકૃત, શ્રીહરિભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૨–૮–૦
૪૮. *	શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્ર, શ્રીરત્નશેખરસૂરિની ટીકા સહિત.	૨–૦–૦
૪૯. *	ઉપમિતિભવપ્રપંચકથા (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીસિદ્ધર્ષિ મુનિરાજકૃત.	૨–૦–૦
૫૦. *	જીવાજીવાભિગમ શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૩–૪–૦
૫૧.	સેનપ્રશ્ન (પ્રશ્નોત્તર રત્નાકર) શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૧–૦–૦
૫૨. *	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૪–૦–૦
૫૩.	આવશ્યક વૃત્તિ ટિપ્પણ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિકૃત.	૧-૧૨-૦
૫૪.	જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિ (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીશાન્તિચંદ્રની ટીકા સહિત.	૨–૦–૦
૫૫. *	દેવસીરાઇપ્રતિક્રમણ પૂર્વ મુનિવર્યકૃત.	૦–૩–૦
૫૬.	શ્રીપાલચરિત્ર (સંસ્કૃત) શ્રીજ્ઞાનવિમલસૂરિકૃત.	૦-૧૪-૦
૫૭.	સૂક્તમુક્તાવલિ.	૨–૦–૦
૫૮.	પ્રવચનસારોદ્ધાર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસિધ્ધસેન-સૂરિની ટીકા સહિત.	૩–૩–૦
૫૯.	તંદુલવેયાલિય (ચઉસરણ) શ્રીવિજયવિમલની ટીકા સહિત.	૧–૮–૦
૬૦.	વિંશતિસ્થાનકચરિત શ્રીજિનહર્ષગણિકૃત.	૧–૦–૦
૬૧.	કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુ સ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજયની ટીકા સહિત.	૨–૦–૦
૬૨.	સુબોધસમાચારી શ્રીશ્રીચંદ્રાચાર્યકૃત.	૦–૮–૦
૬૩.	સિરિસિરિવાલકહા (શ્રીપાલચરિત્ર) શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત.	૧–૪–૦
૬૪.	પ્રવચનસારોદ્ધાર (ઉત્તરાર્દ્ધ) શ્રીનેમિચંદ્રસૂરિકૃત, સટીક.	૪–૦–૦
૬૫.	લોકપ્રકાશ ભાગ ૧ લો દ્રવ્યલોકપ્રકાશ સંપૂર્ણ, ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત.	૨–૦–૦
૬૬.	આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૭ મું.	
૬૭.	શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (અધ્યાય ૧ થી ૫, પહેલો ભાગ) વાચકવર્ય ઉમાસ્વાતિજીકૃત, સિદ્ધસેનગણિજીની ટીકા સહિત.	૬–૦–૦

છપાય છે.

૧. પંચ વસ્તુક.
૨. ચૌસરણપયન્ના.
૩. કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
૪. અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી), સમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીલ્લકમાં નથી.

		Rs a p
29	*Lalita Vistarā, Chaityavandana Sūtra—By Sri Hari bhadra Sūri, with the commentary of Sri Muni chandra Sūri	0 8 0
30	Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part IV)—A collection of classical Gujarātī Poems	0 12 0
31	*Anuyogadvāra Sūtra (1st Half)—By Sri Hemchandra Sūri	0 10 0
22	*Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part V)—A collection of classical Gujarāti Poems	0 10 0
33	*Uttarādhyayana (Part I)—With the commentaries of Śri Bhadrabāhu Svāmi and Srī Sānti Sūri	1 5 0
34	*Malayasundarī Charitra—By Sri Jayatilaka Sūri	0 7 0
35	*Samyaktva Saptati—By Srī Haribhadra Sūri with the commentary of Sri Sanghatilakāchārya	1 0 0
36	*Uttarādhyayana (Part II)—With the commentaries of Sri Bhadrabāhu Svāmi and Śri Śānti Sūri	1 12 0
37	*Anuyogadvāra Sūtra (2nd Half)—By Sri Hemchandra Sūri	1 0 0
38	*Gunasthāna Kramāroha By Sri Ratnasekhara Sūri and the commentary by himself	0 2 0
39	*Dharma Sangrahanī (Part I)—By Sri Haribhadra Sūri with the commentary of Sri Malayagiri	1 8 0
40	*Dharma Kalpadruma—By Sri Udayadharma Gani	1 0 0
41	Uttarādhyayana (Part III)—With the commentaries of Śri Bhadrabāhu Svāmi and Sri Sānti Sūri	1 14 0
42	*Dharma Sangrahanī (Part II)—By Srī Haribhadra Sūri with the commentary of Sri Malayagiri Āchārya	1 4 0
43.	Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part VI)—A collection of classical Gujarāti Poems	0 12 0
44	*Pinda Niryukti—By Sri Bhadrabāhu Svāmi with the commentary of Śrī Malayagiri Āchārya	1 8 0
45	*Dharma Sangraha (2nd Half)—By Sri Mānavijaya Upādhyāya	1 4 0
46	*Upamiti Bhava Prapañcha Kathā—By Sri Siddharshi Rishi	2 0 0
47	*Daśa Vaikalika Sūtra—By Sri Sayyambhava Sūri with the commentary of Śrī Haribhadra Sūri	2 8 0
48	Shrāddha Pratikramana Sūtra—with the commentary of Sri Ratnasekhara Sūri	2 0 0
49	*Upamiti Bhava Prapañcha Kathā (2nd Half)—By Śri Siddharshi Rishi	2 0 0

*Not available

No.	Title	Rs.	a.	p.
6.	***Śrī Shodaśaka Prakaraṇa**—By Haribhadra Sūri with the commentaries of Śrī Yaśobhadra and Srī Yaśovijaya	0	6	0
7.	***Śrī Kalpa Sūtra**—By Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Vinayavijaya Upādhyāya	0	12	0
8.	***Vāndaru Vṛitti**—With the commentary of Srī Devendra Sūri	0	8	0
9.	***Dānakalpadruma or The Life of Dhannā**—By Srī Jinakīrti Sūri	0	6	0
10.	***Yoga Philosophy**—(English)—by Mr. Vīrchand R. Gāndhī	0	5	0
11.	***Jalpakalpa Latā**—By Muni Ratnamaṇḍana	0	3	0
12.	***Yoga-Dṛshṭi Samuchchaya**—By Śrī Haribhadra Sūri, Commented by himself	0	3	0
13.	***Karma Philosophy** (Eng.)—by Mr. Vīrchand R. Gāndhī	0	5	0
14.	***Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part I)**—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
15.	***Śrī Dharma Parīkshā**—by Paṇḍita Padmasāgara	0	5	0
16.	***Śāstra Vārtā Samuchchaya**—by Śrī Haribhadra Sūri, with the commentary of Srī Yaśovijaya Upādhyāya	0	2	0
17.	***Karma Prakṛiti**—By Śivaśarmāchārya, commented by Śrī Malayagiri Sūri	0	14	0
18.	***Kalpa Sūtra with the Story of Kālikāchārya**—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī	0	8	0
19.	***Pañcha Pratikramaṇa Sūtra**—By an ancient priest	0	5	0
20.	**Ānanda Kāvya Mahodadhi** (Part II)—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
21.	***Upadeśa Ratnākara**—By Śrī Munisundara Sūri	1	4	0
22.	***Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part III)**—A collection of classical Gujarātī Poems	0	10	0
23.	**Chaturviṁśati Jinānanda Stuti**—By Srī Meruvijaya Gaṇi	0	2	0
24.	***Shat Purusha Charita**—By Muni Kshemaṅkara Gaṇi	0	2	0
25.	***Sthūlabhadra Charitra**—By Srī Jayānanda Sūri	0	2	0
26.	***Śrī Dharma Saṅgraha (Part I)**—By Muni Mānavijaya Upādhyāya	1	0	0
27.	***Saṅgrahaṇi Sūtra**—By Śrī Śrīchandra Sūri with the commentary of Srī Devabhadra Sūri	0	12	0
28.	***Samyaktva Parīkshā, Upadesha Śataka**—By Śrī Vibhudhavimala Sūri	0	2	0

* Not available.

6 Kumārapāla Rāsa (in Gujarāti)
7 Navapada Prakarana
8 Navapada Laghu vritti
9 Vichāra Ratnākara
10 Tattvārthādhigama Sūtra (Part II)
11 Ānand Kāvya Mahodadhi (Part VIII)
12 Śāstravārtasamuchchaya,
13 Navasmarana (Satika)
14 Priyankara nripa kathā

Can be had at—

THE LIBRARIAN,

SHETH DEVCHAND LĀLBHAI

JAIN PUSTAKODDHĀR FUND

DEVCHAND LĀLBHAI DHARMSĀLĀ,

BADEKHĀ CHAKLO, GOPĪPURĀ

SURAT (INDIA)

No.	Title	Rs.	a.	p.
50.	***Jīvājīvābhigama**—With the commentary of Śrī Malayagiri	3	4	0
51.	**Sena Praśna, Praśnottara Ratnākara**—By Srī Subhavijaya Gaṇi	1	0	0
52.	***Jambū-dvīpa Prajñapti (1st Half)**—With the commentary of Śrī Śāntichandra	4	0	0
53.	**Āvaśyakavṛitti-Ṭippaṇa**—By Śrī Hemachandra Sūri	1	12	0
54.	**Jambū-dvīpa Prajñapti (2nd Half)**—With the commentary of Śrī Śāntichandra	2	0	0
55.	***Devasi Rāi Pratikramaṇa**—By an ancient Priest	0	3	0
56.	**Śrīpāla Charitra (in Sanskṛit)**—By Srī Jñānavimala Sūri	0	14	0
57.	**Sūkta Muktāvalī**	2	0	0
58.	**Pravachana Sāroddhāra (1st Half)**—By Srī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	3	0	0
59.	**Tandula Vaichārika (Chatuḥśaraṇa)**—With the commentary of Śrī Vijayavimala	1	8	0
60.	**Viṁśati Sthānaka Charita**—By Śrī Jīvaharshagaṇi	1	0	0
61.	**Kalpa Sūtra**—By Śrī Bhadrabāhu Svāmī with the commentary of Śrī Vinayavijaya	2	0	0
62.	**Subodha Śamāchārī**—By Śrī Chandrāchārya	0	8	0
63.	**Sirisirivālakahā (Srīpāla Charitra in Prākṛita)**—By Śrī Ratnaśekhara Sūri	1	4	0
64.	**Pravachana Sāroddhāra (2nd half)**—By Śrī Nemichandra Sūri with the commentary of Śrī Siddhasena Sūri	4	0	0
65.	**Lokaprakāśa (1st Part)**—By Upādhyāya Śrī Vinayavijaya	2	0	0
66.	**Ānanda Kāvya Mahodadhi (Part VII)**—A collection of classical Gujārātī Poems			
67.	**Tattvārthādhigama Sūtra (Part I)**—By Vāchaka Srī Umāsvāti with the commentary of Śrī Siddhasenagaṇi			

In Press

1. **Pañcha Vastuka.**
2. **Chausaraṇa Payannā**
3. **Kathākośa**
4. **Ashṭalakshī (Artharatnāvalī)**
5. **Hymns, etc., by** Śrī Jinaprabha Sūri

* Not available